PGED S2-03
(DSC)

দুবছৰীয়া স্নাতক পাঠ্যক্রম

(চি. বি. চি. এচ; এন ই পি ২০২০ অনুসৰি)

শিক্ষা ব্যৱস্থাপনা

শিক্ষা

দ্বিতীয় ষাণ্মাসিক

ইন্দিৰা মিৰি শিক্ষা সত্র

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

বিষয় বিশেষজ্ঞ

অধ্যাপক নীল ৰতন ৰয়, শিক্ষা বিভাগ, তেজপুৰ বিশ্ববিদ্যালয়
অধ্যাপক দুলুমনি গোস্বামী,শিক্ষা বিভাগ, গৌহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
ড০ মৰমী গোস্বামী, শিক্ষা বিভাগ, গৌহাটী মহাবিদ্যালয়

সমন্বয়ৰক্ষী ঃ **ড° ইন্দ্রাণী কলিতা,** কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রস্তুতি গোটৰ সদস্য

অধ্যায়	*অৰিহণা যোগাইছে*	ভাষান্তৰকাৰী
1	ড০ ইন্দ্রাণী কলিতা, কৃষ্ণ কান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়	ড০ অপৰাজিতা শর্মা এম.এছ ছোৱালী মহাবিদ্যালয়, ৰঙিয়া
2	ড০ ইন্দ্রাণী কলিতা	চয়নিকা ডেকা কুমাৰ ভাস্কৰ বর্মা সংস্কৃত আৰু পুৰাতন অধ্যয়ন বিশ্ববিদ্যালয়
3	**ড° ৰিতিমনি ৰৱদলৈ** কৃষ্ণ কান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়	**ড° শিখা ভাগৰতী** নগাঁও. ছোৱালী মহাবিদ্যালয
4	ড০ পিয়ালি ৰায়, বি.এইচ কলেজ, হাউলী	**ড° শিখা ভাগৰতী**
5	ড০ পিয়ালি ৰায়, বি.এইচ কলেজ, হাউলী	ড০ অপৰাজিতা শর্মা
6,	ড০ উৎপল কলিতা, আৰ. জি. বৰুৱা কলেজ	ড০ অপৰাজিতা শর্মা
7	ড০তৰালি পাঠক ,কটন বিশ্ববিদ্যালয়	ড০ অপৰাজিতা শর্মা
8	ড০ মধুস্মিতা দেৱী, বি বৰুৱা মহাবিদ্যালয়	ড০ অপৰাজিতা শর্মা
9,10,	ড০ উৎপল কলিতা, আৰ. জি. বৰুৱা কলেজ	গীতাঞ্জলি মেধি
11, 12, 13, 14,15		কৃষ্ণ কান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

সম্পাদনা ঃ

বিষয়বস্তু সম্পাদনা ঃ **ড° প্রণৱ শইকীয়া,** কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়
ভাষা সম্পাদনা ঃ
গাঁথনিক সম্পাদনা ঃ **ড° ইন্দ্রাণী কলিতা,** কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রকাশ ২০২৬

কৃষ্ণ কান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এই স্ব-শিক্ষণ সামগ্রী ক্রিয়েটিভ কমন্স এটিবিউচন-নন-কমার্চিয়েল-শ্বেয়াৰএলাইক ৪.০ লাইচেন্স (আন্তঃৰাষ্ট্রীয়) ঃ http//creativecommons.org/licences/by-nc-sa/4.0 ৰ অধীনত উপলব্ধ কৰা হৈছে। http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হৈ পঞ্জীয়কৰ দ্বাৰা মুদ্রিত আৰু প্রকাশিত।

মুখ্য কার্যালয় ঃ পাটগাঁও, ৰাণীগেট, গুৱাহাটী-৭৮১০১৭
নগৰ কার্যালয় ঃ ৰেচম নগৰ, খানাপাৰা, গুৱাহাটী-৭৮১০২২
Web : www.kkhsou.in

বিষয়সূচী

পৃষ্ঠা নং

অধ্যায় ১ ঃ শিক্ষা মনোবিজ্ঞান ৭-২৯

শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ অর্থ ঃ শিক্ষা আৰু মনোবিজ্ঞানৰ মাজৰ সম্পর্ক, শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ স্বৰূপ, শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ পৰিসৰ; শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ পদ্ধতিসমূহ ঃ পর্যবেক্ষণ পদ্ধতি, অন্তঃপ্রেক্ষণ পদ্ধতি, পৰীক্ষণ পদ্ধতি, ঘটনা অধ্যয়ন পদ্ধতি।

অধ্যায় ২ ঃ বর্ধন আৰু বিকাশ ৩০-৪৬

বর্ধন আৰু বিকাশৰ অর্থ ঃ বর্ধন আৰু বিকাশৰ সংজ্ঞা, বিকাশ, বর্ধন আৰু পূর্ণতাপ্রাপ্তি, বর্ধন আৰু বিকাশৰ তুলনা, বিকাশৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ; বিকাশৰ স্তৰসমূহ; বর্ধন আৰু বিকাশৰ বিভিন্ন দিশসমূহ; বর্ধন আৰু বিকাশৰ নীতিসমূহ শৈক্ষিক তাৎপর্য।

অধ্যায় ৩ ঃ শিকন ৪৭-৯৫

শিকনৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি ঃ শিকনৰ সংজ্ঞা, শিকনৰ লক্ষ্য; শিকন আৰু পৰিপক্কতা; শিকনৰ প্রকাৰ; শিকনৰ তত্বসমূহ ঃ থর্নডাইকৰ সংযোগবাদ তত্ব, পেভলভৰ প্রাচীন অনুবন্ধবাদ তত্ব,Âবি. এফ. স্কিনাৰৰ ক্রিয়াত্মক অনুবন্ধনবাদ তত্ত্ব, গেষ্টাল্ট তত্ত্ব ঃ অন্তদর্শনৰ দ্বাৰা শিকন।

অধ্যায় ৪ ঃ শিকনৰ স্থানান্তৰ ৯৬-১১১

স্থানান্তৰণৰ অর্থ; শিকনৰ স্থানান্তৰণৰ অর্থ; স্থানান্তৰণৰ প্রকাৰ ঃ ধনাত্মক স্থানান্তৰণ, ঋণাত্মক স্থানান্তৰণ, শূণ্য স্থানান্তৰণ বা নিৰপেক্ষ স্থানান্তৰণ; শিকনৰ স্থানান্তৰণ তত্ত্বসমূহ; স্থানান্তৰণৰ চর্তসমূহ; শিক্ষণ পদ্ধতি আৰু শিক্ষকৰ ভূমিকা।

অধ্যায় ৫ ঃ অভিপ্রায় বা অভিৰোচন ১১২-১২৩

অভিপ্রায়ৰ কৌশল; অভিপ্রায়ৰ কৌশল; অভিপ্রায়ৰ কাৰক; শিক্ষণত প্রেৰণাৰ ভূমিকা; মাছ্লা'ৰ আত্ম বাস্তৰায়ন তত্ত্ব।

অধ্যায় ৬ ঃ বুদ্ধি আৰু ইয়াৰ তত্ত্বসমূহ ১২৪-১৪৪

বুদ্ধিৰ অর্থ ঃ বুদ্ধিৰ প্রকৃতি, বুদ্ধিৰ বৈশিষ্ট্য; বুদ্ধিৰ তত্ত্বসমূহ; বুদ্ধিৰ ক্ষেত্রত বংশগতি আৰু পৰিৱেশৰ ভূমিকা; বিনে ছাইমন মাপকাটি; বুদ্ধি অভীক্ষাৰ শ্রেণীবিভাগ ঃ বুদ্ধিৰ মৌখিক অভীক্ষা, বুদ্ধিৰ অমৌখিক অভীক্ষা, বুদ্ধিৰ সম্পাদন অভীক্ষা; বুদ্ধিৰ ব্যক্তিগত অভীক্ষা ঃ ব্যক্তিগত মৌখিক অভীক্ষা, ব্যক্তিগত অমৌখিক অভীক্ষা; বুদ্ধিৰ দলীয় অভীক্ষা ঃ দলীয় মৌখিক অভীক্ষা, দলীয় অমৌখিক অভীক্ষা; বয়স মানভিত্তিক আৰু সংখ্যা মানভিত্তিক অভীক্ষা; বুদ্ধি অভীক্ষাৰ ব্যৱহাৰ।

অধ্যায় ৭ ঃ সৃজনশীলতা ১৪৫-১৫৮

সৃজনশীলতাৰ ধাৰণা; সৃজনশীলতাৰ বৈশিষ্ট্য; সৃজনশীলতাক প্রভাৱিত কৰা কাৰকসমূহ; সৃজনশীলতাৰ পর্যায় তথা স্তৰসমূহ; সৃজনশীল ব্যক্তি এজনৰ বৈশিষ্ট্যÂলক্ষণসমূহ; সৃজনশীলতা আৰু বুদ্ধিৰ মাজৰ সম্বন্ধ; সৃজনশীলতা আৰু শিক্ষাৰ মাজৰ সম্বন্ধ ঃ সৃজনশীলতাৰ বিকাশত ঘৰখনৰ ভূমিকা, সৃজনশীলতাৰ বিকাশত বিদ্যালয়ৰ ভূমিকা।

অধ্যায় ৮ ঃ স্মৃতি আৰু বিস্মৃতি ১৫৯-১৮৩

স্মৃতিৰ অর্থ ঃ স্মৃতিৰ সংজ্ঞা, স্মৃতি বৈশিষ্ট্য; স্মৃতিৰ প্রকাৰ; স্মৃতিৰ উন্নতি সাধনৰ বাবে প্রশিক্ষণ ঃ স্মৃতিৰ উন্নতি সাধনত শিক্ষকৰ ভূমিকা; বিস্মৃতিৰ অর্থ ঃ বিস্মৃতিৰ সংজ্ঞা, বিস্মৃতিৰ বৈশিষ্ট্য; বিস্মৃতি অর্থ।

অধ্যায় ৯ঃ যুক্তি আৰু সমস্যা সমাধানৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি ১৮৪-২০১

যুক্তিৰ অর্থ; যুক্তিৰ সংজ্ঞা; যুক্তিৰ বৈশিষ্ট্য; যুক্তিৰ প্রকাৰ; সমস্যা সমাধানৰ অর্থ; সমস্যা সমাধানৰ পদ্ধতি; সমস্যা সমাধানত চক্র; সমস্যা সমাধানত প্রভাৱ পেলোৱা কাৰক; ফলপ্রসু সমস্যা সমাধানৰ কৌশল; সমস্যা সমাধান শিকোৱাৰ নীতি।

অধ্যায় ১০ ঃ ব্যক্তিত্ব ২০২-২২১

ব্যক্তিত্বৰ ধাৰণা ঃ ব্যক্তিত্ব সংজ্ঞা, ব্যক্তিত্বৰ বৈশিষ্ট্য বা প্রকৃতি; ব্যক্তিত্বৰ তত্ত্বসমূহ; ব্যক্তিত্বৰ পৰিমাপন; ব্যক্তিত্বৰ সমাযোজন; প্রতিৰক্ষা প্রণালী।

অধ্যায় ১১ ঃ ব্যতিক্রমী শিশুৰ বাবে শিক্ষা ২২২-২৪১

ব্যতিক্রমী শিশুৰ অর্থ ঃ ব্যতিক্রমী শিশুৰ বাবে শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য, ব্যতিক্রমী শিশুৰ বাবে শিক্ষাৰ নীতি; প্রতিভাশালী শিশুৰ অর্থ ঃ প্রতিভাশালী শিশুৰ চিনাক্তকৰণ, প্রতিভাশালী শিশুৰ বৈশিষ্ট্য, প্রতিভাশালী শিশুৰ শিক্ষা; মানসিকভাবে বাধাগ্রস্ত শিশুৰ ঃ মানসিকভাবে বাধাগ্রস্তৰ প্রকাৰ, মানসিকভাবে বাধাগ্রস্তসকলৰ শিক্ষা; অনগ্রসৰ শিশুৰ অর্থ ঃ অনগ্রসৰ শিশুৰ বৈশিষ্ট্য, আনগ্রসৰ শিশুৰ শিক্ষা।

অধ্যায় ১২ঃ মানসিক স্বাস্থ্য আৰু পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা ২৪২-২৬৪

মানসিক স্বাস্থ্যৰ ধাৰণা ঃ মানসিক স্বাস্থ্যৰ সংজ্ঞা, মানসিক স্বাস্থ্যৰ প্রকৃতি, মানসিকভাৱে সুস্থ ব্যক্তিৰ বৈশিষ্ট্য, মানসিক স্বাস্থ্যৰ উপাদানঁকাৰক; মানসিক পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতাৰ ধাৰণা ঃ মানসিক পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতাৰ সংজ্ঞা, মানসিক পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতাৰ উদ্দেশ্য, মানসিক পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা আৰু শিক্ষা; বিদ্যালয়ত স্বাস্থ্য আৰু পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা বজাই ৰখাৰ উপায়; মানসিক স্বাস্থ্য আৰু পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতাক প্রসাৰ কৰা ঃ ঘৰৰ ভূমিকা, বিদ্যালয়ৰ ভূমিকা, সমাজৰ ভূমিকা।

অধ্যায় ১৩ ঃ সমাযোজনৰ কৌশলসমূহ ২৬৫-২৭৮

সমাযোজনৰ অর্থ ঃ সমাযোজনৰ সংজ্ঞাসমূহ, সমাযোজনৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ; সমাযোজনৰ পদ্ধতিসমূহ; কিছুমান সাধাৰণ সমাযোজনৰ কৌশল; অপসমাযোজনৰ ধাৰণা ঃ অপসমাযোজনৰ কাৰণসমূহ, অপসমাযোজনৰ প্রতিৰোধৰ উপায়সমূহ।

অধ্যায় ১৪ঃ অভিক্ষমতাৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি আৰু ইয়াৰ পৰিমাপন ২৭৯-২৯৫

অভিক্ষমতাৰ অর্থ; অভিক্ষমতাৰ সংজ্ঞা; অভিক্ষমতাৰ প্রকৃতি; অভিক্ষমতাৰ অভীক্ষাৰ ধাৰণা; অভিক্ষমতাৰ অভীক্ষণৰ প্রকাৰ; শিক্ষাণক্ষেত্রত অভিক্ষমতাৰ অভীক্ষণৰ উপযোগিতা।

অধ্যায় ১৫ঃ কৈশোৰ অপৰাধ প্রৱণতা ২৯৬-৩০৭

কৈশোৰ অপৰাধ প্রৱণতাৰ অর্থ ঃ অপৰাধ প্রৱণতাৰ সংজ্ঞা, অপৰাধ প্রৱণতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ, অপৰাধীসকলৰ কার্যকলাপ; অপৰাধ প্রৱণতাৰ কাৰণসমূহ; অপৰাধ প্রৱণতাৰ প্রতিকাৰমূলক ব্যৱস্থা।

প্রসঙ্গ পুথি ৩০৮-৩১০

পাঠ্যক্রমৰ পৰিচয়

এই পাঠ্যক্রমটো দুবছৰৰ স্নাতকোত্তৰ ডিগ্রী স্তৰৰ প্রথম যাণ্মাসিকৰ বাবে শিক্ষাৰ দ্বিতীয় পাঠ্যক্রম মূল পাঠ্যক্রম হিচাপে অন্তর্ভুক্তি কৰা হৈছে। এই ছেমিষ্টাৰৰ দ্বিতীয় পাঠ্যক্রমত আমি শিক্ষাৰ শৈক্ষিক মনোবিজ্ঞানৰ বিষয়ে জানিব পাৰিম।

এই পাঠ্যক্রমত প্রথম অধ্যায়ত শিক্ষাত মনোবিজ্ঞানৰ অর্থ, গুৰুত্ব আৰু শিক্ষা মনোবিজ্ঞানৰ পদ্ধতিসমূহ। দ্বিতীয় অধ্যায়ত বৃদ্ধিৰ অর্থ আৰু ধাৰণাটোৰ বিষয়ে আলোচনা কৰে আৰু বিকাশ, ইয়াৰ সম্পর্কৰ লগতে শিক্ষণ প্রক্রিয়াত বিকাশৰ বিভিন্ন নীতি। তৃতীয় আৰু চতুর্থ অধ্যায়ত আপোনাক শিক্ষণৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি, তত্ত্বসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰাত সহায় কৰিব শিক্ষণ, শিক্ষণৰ স্থানান্তৰ আৰু ইয়াৰ তত্ত্বসমূহ।

পঞ্চম অধ্যায়ত অর্থ, কৌশল, কাৰকসমূহৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে আৰু প্রেৰণা তত্ত্ব। ষষ্ঠ এককত বুদ্ধিমত্তাৰ ধাৰণা আৰু তত্ত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে। সপ্তম অধ্যায়ত সৃষ্টিশীলতাৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি আৰু সৃষ্টিশীলতা আৰু বুদ্ধিমত্তা। অষ্টম অধ্যায়ত স্মৃতি আৰু পাহৰণিৰ অর্থ আৰু স্মৃতিশক্তিৰ প্রকাৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে।

নৱম অধ্যায়ত যুক্তিৰ অর্থ আৰু প্রকৃতিৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে আৰু কিছুমানৰ ওপৰত পোহৰ পেলোৱা হৈছে ফলপ্রসূ সমস্যা সমাধানৰ বাবে কৌশল। দশম অধ্যায়ত ব্যক্তিত্বৰ ধাৰণা, তত্ত্বসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে ব্যক্তিত্ব আৰু প্রতিৰক্ষা ব্যৱস্থা। একাদশ অধ্যায়ত ব্যতিক্রমী শিশুসকলক কেনেকৈ শিক্ষিত কৰিব পাৰি সেই বিষয়ে বিতংভাৱে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে। দ্বাদশ অধ্যায়ত মানসিক স্বাস্থ্য আৰু পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতাৰ ধাৰণা আৰু বিদ্যালয়ৰ ভূমিকা সম্পর্কে আলোচনা কৰিব। ঘৰ আৰু সমাজক মানসিক স্বাস্থ্য আৰু পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতাক প্রসাৰিত কৰাৰ বাবে। তেৰশ অধ্যায়ত আলোচনা কৰে সৃষ্টিশীলতাৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি আৰু সৃষ্টিশীলতা আৰু বুদ্ধিমত্তাৰ মাজৰ সম্পর্ক। চতুর্দশ অধ্যায়ত যোগ্যতাৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি আৰু যোগ্যতা পৰীক্ষাৰ উপযোগিতাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰে। পোন্ধৰতম একক যিটো হৈছে এই পাঠ্যক্রমৰ শেষৰ অধ্যায়ত কিশোৰ অপৰাধৰ কাৰণ আৰু প্রতিৰোধৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব।

এই পাঠ্যভাগটি অধ্যয়ন কৰোঁতে আপোনালোকে কিছুমান সৰু বাকচ লক্ষ্য কৰিব যিবোৰত থকা তথ্যই আপোনালোকক কিছুমান কঠিন, অপৰিচিত অভিধা বুজি পোৱাত সহায় কৰিব। আপোনালোকে ‘কার্যকলাপ’ নামৰ এক বস্তু পাব য’ত আপোনালোকে নিজৰ সম্যক জ্ঞান আৰু ভাৱ কিছু প্রাসংগিক বিষয়ৰ প্রশ্নত প্রয়োগ কৰিব পাৰিব। ‘আমি জানো আহক’ নামৰ শিৰোনামত কিছু প্রাসংগিক ধাৰণাৰ আভাস পাব। প্রত্যেক খণ্ডৰ শেষত আপোনালোকে ‘অগ্রগতি নিৰীক্ষণ’ নামৰ শিৰোনামত প্রশ্ন যুগুত থকা পাব। এই প্রশ্নসমূহৰ দ্বাৰা আপোনালোকৰ নিজৰ অধ্যয়নৰ অগ্রগতি খতিয়ান ল’ব পাৰিব। আপোনালোকে বাকচৰ ভিতৰত থকা প্রশ্নসমূহক খণ্ডসমূহ অধ্যয়নৰ শেষত লগে লগে সমাধা কৰি ‘অগ্রগতি নিৰীক্ষণ’ৰ উত্তৰসমূহ’ৰ লগত ৰিজাই চালে অধিক উপকৃত হ’ব।

অধ্যায় ১ ঃ শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা বা পৰিচালনা

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
১.২ পৰিচয়
১.৩ শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ ধাৰণা
১.৩.১ শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ প্ৰকৃতি
১.৩.২ শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ উদ্দেশ্য
১.৪ শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ সাধাৰণ নীতিসমূহ
১.৫ শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ পৰিসৰ
১.৬ শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ গুৰুত্ব
১.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১.৮ অধিক জানিবলৈ
১.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১.১০ সম্ভাব্য প্ৰশ্নাৱলী

১.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য (OBJECTIVES)

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ ধাৰণাৰ সংজ্ঞা দিব পাৰিব।
- শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ প্ৰকৃতি বৰ্ণনা কৰিব পাৰিব।
- শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ পৰিসৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব আৰু
- শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ গুৰুত্ব আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১.২ পৰিচয় (INTRODUCTION)

অধ্যয়ন আৰু অনুশীলনীৰ এক ক্ষেত্ৰ হিচাপে শৈক্ষিক পৰিচালনা শৈক্ষিক সংগঠনৰ সৈতে জড়িত। শৈক্ষিক পৰিচালনা কেন্দ্ৰীয়ভাৱে শিক্ষণৰ লক্ষ্য বা উদ্দেশ্যৰ সৈতে জড়িত। অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰ হিচাপে ইয়াৰ প্ৰথম উদ্ভৱ হৈছিল কলম্বিয়াৰ শিক্ষক প্ৰশিক্ষণ কলেজত আৰু তাৰ কিছু পিছতে ষ্টেনফোৰ্ড বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্নাতক কাৰ্যসূচী, চিকাগো বিশ্ববিদ্যালয় আৰু USAৰ অন্য অনুষ্ঠানবোৰত ইয়াক গ্ৰহণ কৰিছিল। 1970 চনতে ভাৰতৰ বিশ্ববিদ্যালয়সমূহত ইয়াৰ আৰম্ভণি হৈছিল। সেইবাবে আমি ক'ব পাৰো যে অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰ হিচাপে শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ প্ৰথম বিকাশ হৈছিল 20 শতিকাৰ আৰম্ভণিত USAত 1970 চনত ইয়াৰ আৰম্ভণিৰ লগে লগে

শৈক্ষিক প্ৰশাসনত এটা নতুন যুগৰ সূচনা হৈছিল। শৈক্ষিক পৰিচালনা আৰু শৈক্ষিক সংগঠন এই দুয়োটা শব্দ প্ৰায়েই শৈক্ষিক প্ৰশাসনৰ সলনি ব্যৱহৃত হয়। ধাৰণাগত আৰু কাৰ্যকৰী সকলো দিশতে পৰিৱৰ্তন আহি পৰিছে। 'শৈক্ষিক পৰিচালক' শব্দটো 'শৈক্ষিক প্ৰশাসক'ৰ সলনি ব্যৱহাৰ কৰা হয়। শৈক্ষিক প্ৰশাসনৰ ক্ষেত্ৰখনত কিছুমান শব্দ যেনে— প্ৰশাসন, পৰিচালনা আৰু সংগঠন খুব শিথিলভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ বিষয়ে বিশদভাৱে জানিবলৈ এই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰি ইয়াৰ বিষয়ে বুজিব লাগিব।

১.৩ শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ ধাৰণা

শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ ধাৰণাটোৰ এটা একক সংজ্ঞা নাই, কাৰণ ইয়াৰ বিকাশ বিভিন্ন শাখা যেনে— অৰ্থনীতি, ৰাজনীতি বিজ্ঞান, বাণিজ্য, মনোবিজ্ঞান আৰু সমাজ বিজ্ঞান আদিৰ পৰা হৈছে। শিক্ষা হৈছে শিক্ষাৰ্থী, শিকন অভিজ্ঞতাবোৰ এক শৃংখলা, যিয়ে জ্ঞান প্ৰদান, মূল্যবোধ, মনাভাব আৰু কৌশল প্ৰদান কৰি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক সমাজৰ এক উৎপাদনশীল ব্যক্তি হিচপে গঢ়ি তোলে, শৈক্ষিক পৰিচালনা হৈছে অনুষ্ঠানৰ কাৰ্যাৱলীৰ পৰিকল্পনা, সংগঠন, নিৰ্দেশনা আৰু নিয়ন্ত্ৰণ, য'ত মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদসমূহ উপযুক্তভাৱে উপযোগ কৰি শিক্ষণ, সম্প্ৰসাৰণ কাৰ্য আৰু গৱেষণাৰ কাৰ্যবোৰ সম্পন্ন কৰে। সাধাৰণভাৱে আমি তলত উল্লেখ কৰা তিনিটা ধাৰণাৰ যোগেদি শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰো।

(ক) **বিদ্যায়তনিক শাখা হিচাপে শৈক্ষিক পৰিচালনা ঃ** পৰিচালনাক বিদ্যায়তনিক শাখা হিচাপে গ্ৰহণ কৰাৰ অৰ্থ হৈছে ইয়াক কলা আৰু বিজ্ঞান দুয়োটা হিচাপে গণ্য কৰা। পৰিচালনা হৈছে এক কলা কাৰণ ই এখন শৈক্ষিক অনুষ্ঠান চলোৱা আৰু নিয়ন্ত্ৰণত সহায় কৰে। পৰিচালক কিছুমান ভাল আৰু উদ্ভাৱনমূলক ভাবধাৰা কাৰ্যকৰী কৰাক আৰু পৰিচালনাৰ কৌশললৈ কঢ়িয়াই আনে। আনহাতে পৰিচালনা বিজ্ঞানো হয় কাৰণ সাধাৰণ পৰিচালনাই কিছুমান নীতি, পদ্ধতি, সাধাৰণীকৰণ ইত্যাদি বিকশিত কৰে, যাতে যেতিয়া এগৰাকী ছাত্ৰই শৈক্ষিক পৰিচালনা অধ্যয়নত অন্তৰ্ভুক্ত হয়, তেওঁ ûসি প্ৰকৃততে এটা বিশেষ ক্ষেত্ৰৰহে অধ্যয়ন কৰে।

(খ) **এক প্ৰক্ৰিয়া হিচাপে শৈক্ষিক পৰিচালনা ঃ** যদি আমি পৰিচালনাক এক প্ৰক্ৰিয়া হিচাপে লওঁ, ই পৰিচালকৰ বিভিন্ন কাৰ্যবোৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। ই পৰিকল্পনা, সংগঠন, কৰ্মী, নিৰ্দেশনা, নিয়ন্ত্ৰণ ইত্যাদি বুজায়, যিবোৰ হৈছে শৈক্ষিক অনুষ্ঠানৰ কাৰ্য।

(গ) **এজন ব্যক্তি বা মানুহৰ দল হিচাপে শৈক্ষিক পৰিচালনা ঃ** যদি কোনোবাই কয় যে এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ পৰিচালনা দক্ষ আৰু ফলপ্ৰসূ, তেতিয়া এটা ব্যক্তিৰ দলক নিৰ্দেশনা কৰা হয়, যাক পৰিচালক বুলি কোৱা হয় আৰু অন্য সদস্যৰ সৈতে অনুষ্ঠানখনত কাম কৰে।

শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ ধাৰণাটো স্পষ্ট হ'বলৈ তলৰ সংজ্ঞাবোৰ চাব লাগিব। চেলি উমানা (1972)ই এনেদৰে সংজ্ঞা দিছে— 'পৰিচালনাই এক শৃংখলাবদ্ধ চিন্তাধাৰক

বুজায়। ই কি কৰিব লাগিব আৰু কেনেকৈ কৰিব লাগিব এনে কার্যকৰী ধাৰণাৰ বর্ণনা কৰে। পৰিচালনা কোনো গোপন ৰহস্যবাদ নহয়। ই হৈছে এক কার্যকৰী পদ্ধতি। ভাল পৰিচালনা বা ব্যৱস্থাপনাৰ ফলত শিক্ষা আৰু সমাজৰ শৃংখলাবদ্ধ একত্রীকৰণ হ'ব লাগে।'

শিক্ষাৰ আন্তঃৰাষ্ট্রীয় অভিধান (1978)ত শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাক এনেদৰে জি টেৰী পেজ আৰু জে বি থমাছে সংজ্ঞা দিছে— 'বর্তমানৰ শিক্ষানুষ্ঠান আৰু ব্যৱস্থাসমূহৰ সংগঠন আৰু প্রশাসনৰ তত্ত্ব আৰু অনুশীলন।'

হেনৰি ফেইলৰ মতে— 'শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ অর্থ হৈছে পৰিকল্পনা আৰু ভৱিষ্যবাণী কৰা, সংগঠিত কৰা, আদেশ দিয়া, সমন্বয় আৰু নিয়ন্ত্রণ ৰক্ষা কৰা।'

এফ ডব্লিউ টেইলৰে শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ সংজ্ঞা উৎপাদনৰ ধাৰণাত কৈছে— 'পৰিচালনা হৈছে আপুনি কি কৰিব বিচাৰে সেইটো সর্বোত্তম আৰু সহজ পথেৰে জনা।'

এনেদৰে শিক্ষাৰ পৰিচালনাই মানৱ প্রচেষ্টাক নির্দেশনা, পথ প্রদর্শন আৰু সংযুক্ত কৰাৰ এক ব্যাপক প্রচেষ্টা, যিটো সমাজৰ কিছুমান নির্দিষ্ট উদ্দেশ্য বা লক্ষ্যত কেন্দ্রীভূত হয়, তাক বুজায়। বহল ভিত্তিত শৈক্ষিক পৰিচালনা হৈছে—

(i) শৈক্ষিক সংগঠনৰ দিশ, লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য নির্ধাৰণ।

(ii) পৰিকল্পনাৰ অগ্রগতি বনাব পাৰি।

(iii) সহজলভ্য সম্পদবোৰৰ সংগঠন কৰা (মানুহ, সময়, বস্তু) পৰিকল্পিত দিশেৰে লক্ষ্যত উপনীত হ'ব পাৰি।

(iv) প্রক্রিয়া নিয়ন্ত্রণ (অর্থাৎ পৰিকল্পনা অনুসৰি কৃতিত্বৰ পৰিমাপন আৰু য'ত উপযুক্ত হয়, তাত কার্যৰ শুদ্ধকৰণ)।

(v) সাংগঠনিক মান নির্ধাৰণ আৰু উন্নতকৰণ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ শৈক্ষিক পৰিচালনা বা ব্যৱস্থাপনাৰ অর্থ লিখক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ 'শৈক্ষিক পৰিচালনা'ৰ উৎপত্তিৰ বিষয়ে লিখক।

প্রশ্ন নং ৩ ঃ 'ব্যৱস্থাপনা বা পৰিচালনা হৈছে কলা আৰু বিজ্ঞান' উক্তিটো বহলাই লিখক।

১.৩.১ শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা বা পৰিচালনাৰ প্রকৃতি

অনুষ্ঠান অনুযায়ী পৰিচালনাৰ প্রকৃতি পৃথক হয়। প্রত্যেক অনুষ্ঠানৰে নিজস্ব মতাদর্শ থাকে। সেইবাবে আমি শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ সাধাৰণ নীতিবোৰ তলত দিয়া ধৰণে লিখিব পাৰো।

- শৈক্ষিক পৰিচালনাই এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ গুণমানৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ নিশ্চিত কৰে আৰু বেছি ভালকৈ সম্পাদন কৰাত সহায় কৰে।
- ই শিক্ষক, ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু শিক্ষাৰ অন্যান্য ব্যক্তিসকলক পৰিকল্পনা, সংগঠন, প্ৰশাসনিক, পৰিদৰ্শন আৰু নিয়ন্ত্ৰণ আদি দিশত বিভিন্ন কাৰ্য প্ৰদান কৰে। সেইবাবে ইয়াক এক কলা হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়, যিয়ে সেইসকল ব্যক্তিক কৌশল আৰু জ্ঞান প্ৰদানেৰে তেওঁলোক কৰ্ম উপযুক্তভাৱে সম্পাদন কৰাত সহায় কৰে।
- শৈক্ষিক পৰিচালনাই পৰিকল্পনাকাৰীক প্ৰত্যেক কাৰ্য উপযুক্তভাৱে সম্পাদন কৰাত সহায় কৰে।
- প্ৰাথমিকভাৱে পৰিকল্পনা কৰা কাৰ্যবোৰ ই ৰূপায়ণ কৰি তোলে। শিক্ষক-শিকন প্ৰক্ৰিয়াত বিভিন্ন পাঠদান কৌশল, পাঠদান পদ্ধতি, প্ৰক্ৰিয়া, শিক্ষণ সঁজুলি আদি প্ৰৱৰ্তন কৰি শিক্ষকৰ সহায়ত শিক্ষাৰ পৰিৱেশ উন্নত কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়।
- ই শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াৰ সফলতা বা বিফলতাৰ মাত্ৰাৰ মূল্যায়ন কৰে। তদুপৰি ই শৈক্ষিক কাৰ্যবোৰ— শিক্ষানুষ্ঠানৰ আচৰণৰ ধৰণৰ কাৰকবোৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। ই শিক্ষণৰ সমগ্ৰ প্ৰক্ৰিয়াতো এক ফলপ্ৰসূ কাৰ্যকৰী আৰু সফল কৰি তোলাত সহায় কৰে।
- শৈক্ষিক পৰিচালনা অবিৰত আৰু পৰিৱৰ্তনশীল পৰিৱেশত সম্পাদন কৰা হয়। ই অনুষ্ঠানখন গঢ়ি তোলাৰ ক্ষেত্ৰত অহৰহ লাগি থাকে। এই গতিশীল কাৰ্য হিচাপে ই শেষ নহয়।

১.৩.২ শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা বা পৰিচালনাৰ উদ্দেশ্যসমূহ

প্ৰত্যেক দেশেই ইয়াৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাত সীমাহীন আস্থা ৰাখো, সেইবাবে শৈক্ষিক পৰিচালনাই তলৰ উদ্দেশ্যবোৰ পূৰম কৰিব লাগে।

- শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ এটা প্ৰধান উদ্দেশ্য হৈছে স্কুলীয়া জীৱন সংগঠিত কৰি তোলা। ই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক সামাজিক জীৱন প্ৰদান কৰিব লাগে, যাতে তেওঁলোকে একেলগে বাস কৰিব শিকে আৰু আদৰ্শ ব্যক্তি হিচাপে অসাধাৰণ বৈশিষ্ট্য বিকাশ কৰি তোলে।
- সম্পদৰ আবণ্টন যেনে— অৰ্থ, আহিলা আৰু কৰ্মচাৰী উপযুক্তভাৱে কৰিব লাগে। এই কৰ্মৰ আবণ্টন অনুষ্ঠানৰ মুৰব্বী আৰু অনুষ্ঠান জ্যেষ্ঠ কৰ্মচাৰীজনে উপযুক্তভাৱে কৰিব লাগে।
- শৈক্ষিক অনুষ্ঠানখনক সম্প্ৰদায়ৰ কেন্দ্ৰ হিচাপে প্ৰতিষ্ঠা কৰিব লাগে।

- অনুষ্ঠানখনক শক্তিশালী কৰি তুলিবলৈ সহ-পাঠ্যক্রমৰ কার্যসূচীবোৰ সংগঠিত কৰি তুলিব লাগে
- যেতিয়া কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ নীতি উপযোগ কৰা হয়, অনুষ্ঠানৰ আগ্রহী ব্যক্তিসকলৰ সৈতে আলোচনা কৰিব লাগে।
- ছাত্র-ছাত্রীসকলৰ প্রয়োজন, আগ্রহ আৰু আকাংক্ষাৰ প্রতি লক্ষ্য ৰাখি নির্দেশাত্মক কৌশলবোৰৰ পৰিকল্পনা কৰিব লাগে।
- শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়াৰ পৰা ফলপ্রসূ ফল লাভ কৰিবলৈ, মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদবোৰ উপযুক্তভাৱে প্রয়োগ কৰিব লাগিব।
- জীৱন আৰু ইয়াৰ সমস্যাসমূহৰ প্রতি ছাত্র-ছাত্রীসকলে বিজ্ঞানসম্মত মনোভাব গঢ়ি তোলাৰ প্রশিক্ষণ প্রদান কৰিব লাগে।
- ছাত্র-ছাত্রীসকলক শুদ্ধ জীৱন দর্শনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি নৈতিক বিচাৰকৰণ আৰু সৌন্দর্য বিষয়ক দিশত প্রশিক্ষণ দিব লাগে। তদুপৰি ছাত্র-ছাত্রীসকলক এনে ধৰণৰ শিক্ষা দিব লাগে যাতে তেওঁলোকে নিজৰ সামর্থ্য আৰু অভিৰুচি অনুযায়ী বৃত্তিত নিয়োজিত হ'ব পাৰে।
- ছাত্র-ছাত্রীসকলৰ সুপ্ত প্রতিভা উলিয়াই অনাৰ সুযোগ থাকিব লাগে।

ওপৰত উল্লেখ কৰা উদ্দেশ্যবোৰত উপনীত হ'বলৈ শৈক্ষিক পৰিচালনাই ব্যৱস্থাগত আৰু ফলপ্রসূ পথেৰে কাম কৰিব লাগে।

১.৪ শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ সাধাৰণ নীতিসমূহ

শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ সমগ্র প্রক্রিয়াটোৰ বিষয়ে জানিবলৈ হ'লে ইয়াৰ সাধাৰণ নীতিবোৰ জনাটো অতি আৱশ্যক। শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ নীতিবোৰক চাৰিটা ভাগত ভাগ কৰা হৈছে, সেইবোৰ তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

১) **মৌলিক নীতি ঃ** মৌলিক নীতিবোৰ হৈছে সেইবোৰ নীতি, যিবোৰ সংগঠন আৰু শিক্ষাৰ নিয়ন্ত্রণৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। সেইবোৰ কেতিয়াবা সার্বজনীন নীতি হিচাপেও ধৰা হয়। ইয়াত অন্তর্ভুক্তবোৰ হৈছে

(ক) **দায়িত্ব ঃ** দায়িত্বৰ নীতি হৈছে সংগঠনৰ প্রত্যেক ব্যক্তিয়ে সকলো সময়তে আৰু সকলো স্তৰতে নিজ ক্ষেত্রত আৰু সামর্থ্য অনুযায়ী দায়িত্বশীল হিচাপে কাম কৰিব লাগে।

(খ) **কর্তৃত্বৰ প্রতিনিধিত্ব ঃ** প্রতিনিধিত্বৰ নীতিত, বিভাগীয় বা শাখাৰ কার্যবোৰ এজন ব্যক্তি বা এটা দলক ভৌগোলিক স্থিতি, পার্গতালি, ভূমিকা বা স্থানৰ ভিত্তিত ন্যস্ত কৰা হয়। শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ বাবে কর্তৃত্বৰ প্রতিনিধিত্ব অতি আৱশ্যক। কাৰণ শিক্ষানুষ্ঠান এজন ব্যক্তিয়ে সকলো কাম কৰিব নোৱাৰে। কর্তৃত্বৰ অত্যধিক

কেন্দ্রীভূতকৰণে পৰিৱেশ অযোগ্য আৰু অদক্ষতাপূর্ণ কৰি তোলে। কর্তৃত্বৰ প্রতিনিধিত্বই সেইবাবে প্রশাসনত সুবিধা প্রদান কৰিব লাগে আৰু বিশেষজ্ঞতা লগতে অংশগ্রহণ আৰু সমর্থন বা সদস্যসকলৰ মাজত সহযোগিতাৰ বাবে উৎসাহিত কৰিব লাগে।

(গ) **যোগাযোগ ঃ** প্রত্যেক আধুনিক সংগঠনৰ বাবে সহজ আৰু দ্রুতভাৱে তথ্য সৰবৰাহ হ'ব লাগে। যোগাযোগ অবিৰত হ'ব লাগে আৰু এটা বিশেষ পৰিৱেশৰ কাৰণে সুবিধাজনক পথ অৱলম্বন কৰিব লাগে, য'ত সন্মিলন, সভা, আলোচনা, বিজ্ঞপ্তি ইত্যাদি অন্তর্ভুক্ত থাকে। আন্তঃব্যক্তিক যোগাযোগ গণতান্ত্রিক প্রশাসনৰ বৃদ্ধি কৰে, কাৰণ ই বিবেচনা, পৰামর্শ, মতামত ইত্যাদিক উৎসাহিত কৰে, যিসকল ব্যক্তিৰ প্রশাসনৰ দায়িত্ব থাকে।

২) **মানৱীয় নীতিসমূহ ঃ** মানৱীয় নীতিসমূহে অনুষ্ঠানৰ সিদ্ধান্ত গ্রহণত গুৰুত্ব দিয়ে। এজন শৈক্ষিক পৰিচালকে নিজৰ বা অন্যৰ বাবে কেতিয়া আৰু কেনেকৈ সিদ্ধান্ত ল'ব লাগে জানিব লাগে। মানৱীয় নীতিবোৰৰ অন্তর্গত তিনিটা নীতি হৈছে—

(ক) **গণতন্ত্র ঃ** গণতান্ত্রিক নীতিৰ ভেটি ব্যক্তিৰ মূল্য চিনাক্ত কৰা। এটা শৈক্ষিক পৰিৱেশত, গণতান্ত্রিক নীতিয়ে দাবী কৰে যে যিকোনো সিদ্ধান্তৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হ'বলগীয়া যিকোনো ব্যক্তিৰ সিদ্ধান্ত প্রণয়ন (আইন, নীতি, নিয়ম, সিদ্ধান্ত) আৰু বিকাশৰ ক্ষেত্রত নিজৰ মতামত থাকিব লাগিব। স্কুলৰ পৰিৱেশত, ছাত্র-ছাত্রী, অভিভাৱক আৰু কর্মচাৰীসকলে স্কুলৰ নীতি-নিয়ম, স্কুলৰ কার্যাৱলী, অনুশাসন আৰু সহ-পাঠ্যক্রমৰ কার্যসূচী সম্বন্ধে সিদ্ধান্ত গ্রহণত অংশগ্রহণ কৰিব লাগিব।

(খ) **ন্যায় ঃ** ন্যায়ৰ ক্ষেত্রত শৈক্ষিক পৰিচালনাই দমন নকৰাকৈ নিয়ম আৰু নিয়ম স্থাপন কৰাৰ কঠিনতাক বুজায়। ন্যায়ৰ নীতিয়ে দলীয় মান ব্যক্তিৰ লগত প্রয়োগ কৰে। মান প্রয়োগৰ ক্ষেত্রত ন্যায়ে ন্যায্যতা বিচাৰে, পক্ষপাতিত্ব নহয়। ই প্রশাসনিক বিষয়াক মান, নীতি, আইন বা নিয়ম ব্যক্তিৰ পৰা দললৈ প্রয়োগ কৰাৰ ক্ষেত্রত বিবেকৰ বিবেচনা কৰিবলৈ আদেশ দিয়ে। সেইবাবে ন্যায়ে নীতি-নিয়মৰ কঠোৰ প্রয়োগক চিনাক্ত কৰে।

(গ) **মানৱ সম্পর্ক ঃ** মানৱ সম্পর্কৰ নীতি মানুহৰ সৈতে সন্মান, ভদ্রতা, মৰম, আত্মবিশ্বাস, বিশ্বাস, মুক্ত, নিয়মানুবর্তিতা ইত্যাদি দেখুৱায়।

৩) **বিচক্ষণ নীতি ঃ** বিচক্ষণ হৈছে সেৱা আৰু সম্পদৰ পূর্বানুমান কৰা, গণনা, কার্যকৰা, উপযোগকৰণ আৰু নিয়ন্ত্রণ কৰাৰ সামর্থ্য। শিক্ষাত পূর্বানুমান পৰিচালনাৰ খৰচ অর্থ, আনুগত্য আৰু সুৰক্ষাৰ উপযুক্ত পদ্ধতিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। ইয়াৰ নীতিবোৰ হৈছে এনেধৰণৰ—

(ক) **অর্থনীতি ঃ** শিক্ষণ ক্ষেত্রত তাৎক্ষণিক লাভতকৈ সমাজ সেৱাত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হয়। সেইবাবে অর্থনীতি শৈক্ষিক সম্পদসমূহৰ (বিশেষকৈ পুঁজি, আহিলা আৰু সুবিধাসমূহ) ক্ষেত্রত ব্যৱহাৰ হ'ব লাগে। কিন্তু শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত অযুক্তিকৰ

অর্থনীতিৰ বাবে সমাজ সেৱাৰ লক্ষ্যক বলিদান দিব নালাগে। বিশেষকৈ অর্থৰ ব্যৱহাৰ, চাহিদা, চে'ক আৰু বেলেঞ্চৰ ব্যৱস্থা, সঠিক হিচাপ-নিকাচ, সঠিক পৰিকল্পনা আৰু অনুকূল ব্যৱহাৰ অতি প্ৰয়োজনীয়।

(খ) **আনুগত্য ঃ** আনুগত্য হৈছে এক শিকলি সদৃশ, যিয়ে সকলো সমৰ্পিত সদস্য একেলগে বান্ধি ৰাখে। এজন ভাল পৰিচালকে সদস্যসকলৰ আনুগত্য শোষণ নকৰাকৈ ভালকৈ ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে তাক শিকিব লাগে।

(গ) **কৰ্মচাৰী নিয়োগ ঃ** কৰ্মচাৰী নিয়গোৰ ক্ষেত্ৰত, সদস্য নিৰ্বাচন আৰু চাকৰি, চাকৰিৰ বিৱৰণ, প্ৰশিক্ষণ, পুনঃপ্ৰশিক্ষণ বা কৰ্মচাৰীৰ বিকাশ আদি কোনো পক্ষপাতিত্ব নৰখাকৈ, বংশ-পৰিয়ালৰ প্ৰভাৱ নোহোৱাকৈ কৰিব লাগে।

৪) **পৰিৱৰ্তনৰ নীতি ঃ** এই নীতিৰ মতে অসংখ্য উৎস আছে, যিবোৰে শিক্ষাৰ পৰিৱৰ্তনৰ দাবী কৰে। সেইবাবে এইটো শৈক্ষিক পৰিচালকৰ দায়িত্ব কেনেকৈ শিক্ষাৰ স্থিৰতা নেহেৰুৱাকৈ প্ৰয়োজনীয় পৰিৱৰ্তন আনিব পাৰি। পৰিৱৰ্তনৰ নীতিক তিনিটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি।

(ক) **অভিযোজন ঃ** এই নীতিয়ে পৰিচালকক সোঁৱৰাই দিয়ে যে এটা শিক্ষা সংস্থাই যদি সমাজৰ বাবে নিজৰ উপযোগিতা বা প্ৰাসংগিকতা নিশ্চিত কৰিব লাগে, তেন্তে পৰিৱৰ্তনৰ লগত খাপ খোৱা হ'ব লাগিব। আধুনিক শিক্ষক প্ৰশাসকসকলে উদ্দেশ্য, গাঁথনি কার্য, কার্যসূচী আৰু স্কুল ব্যৱস্থাৰ পদ্ধতি আদি চিনাক্ত আৰু অসুবিধা নোহোৱাকৈ পৰিৱৰ্তন কৰিব লাগে।

(খ) **নমনীয়তা ঃ** স্কুলৰ উদ্দেশ্য, নীতি, কার্যসূচী, গাঁথনি আৰু প্ৰক্ৰিয়া আদিবোৰ অধিক নমনীয় হ'ব লাগে যাতে প্ৰয়োজনীয় পৰিৱৰ্তন আৰু উদ্ভাৱনক গ্ৰহণ কৰিব পাৰে। এগৰাকী ভাল পৰিচালকে একেধৰণ, নির্দিষ্ট আৰ্হি আৰু মান নকলৰ সন্দেহ কৰে।

(গ) **স্থিৰতা ঃ** অতীতৰ ভালখিনিক সংৰক্ষণ কৰাত স্থিৰতাই জোৰ দিয়ে। কিছুমান শৈক্ষিক লক্ষ্য, অনুশীলন আৰু কার্যসূচী অতীতত অতি উপযোগী হিচাপে বিবেচিত হৈছিল আৰু সেইবোৰ অনুষ্ঠানৰ স্থিৰতা বজাই ৰখাৰ বাবে সংৰক্ষণ কৰি ৰখা হয়। সকলোবোৰ নমনীয় হ'ব নোৱাৰে। আনকি যেতিয়া পৰিৱৰ্তন প্ৰয়োজনীয় স্থিৰতা নীতিয়ে দাবী কৰে যে শিক্ষা পৰিচালনাত বিপ্লৱৰ পৰিৱৰ্তে মূল্যায়ন নিশ্চিত কৰিবলৈ ই ক্ৰমান্বয়ে হ'ব লাগে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ নীতিবোৰ উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ পৰিচালনা প্ৰক্ৰিয়াত বিচক্ষণ নীতিয়ে কি অন্তৰ্ভুক্ত কৰে?

১.৫ শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা বা পৰিচালনাৰ পৰিসৰ

শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ পৰিসৰ বিশাল, জীৱন্ত আৰু বিস্তাৰিত। ই একেবাৰে ওপৰৰ স্তৰৰ কৰ্তৃপক্ষৰ পৰা নিম্নস্তৰৰ কাৰ্যকাৰিতালৈ বিস্তাৰিত হৈ আছে। যদি আমি শৈক্ষিক পৰিচালনাক শিক্ষা ক্ষেত্ৰৰ এক অধ্যয়নৰ বিষয় হিচাপে বিবেচনা কৰো, তেতিয়া ই ইয়াৰ কক্ষপথত বহুতো প্ৰধান আৰু গৌণ বিষয়বোৰ স্পৰ্শ কৰে। শৈক্ষিক পৰিচালনাই বৃহৎ স্তৰত বিস্তৃতভাৱে গ্ৰহণযোগ্য বা প্ৰয়োগ হোৱা ক্ষেত্ৰ সামৰি লয়। ক্ষুদ্ৰ স্তৰত, ই আকৌ গৌণ দিশবোৰত গুৰুত্ব দিয়ে, যিবোৰ বিষয় প্ৰধানকৈ স্কুল, কলেজ আৰু বিশ্ববিদ্যালয় স্তৰত ব্যৱহৃত হয়। সেইবাবে সংক্ষেপে আমি শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ অধীনত বিশেষ ধাৰণাবোৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰিব পাৰো।

(ক) বৃহৎ স্তৰত (কেন্দ্ৰ)

(i) শিক্ষাৰ নীতি নিৰ্ধাৰণ

(ii) শিক্ষাৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰৰ পৰিকল্পনা

(iii) মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদৰ আবণ্টন

(খ) ক্ষুদ্ৰ স্তৰত (ৰাজ্য)

১. প্ৰশাসনিক স্তৰত

- স্কুল, উচ্চ শিক্ষাৰ অনুষ্ঠান আদিৰ শিক্ষা বিভাগৰ কাৰ্যকাৰিতা।
- বিভাগৰ পৰিকল্পনা আৰু সহযোগিতা।
- যোগাযোগৰ ফলপ্ৰসূ মাধ্যম।
- সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ
- নেতৃত্ব
- তথ্য আৰু যোগাযোগ প্ৰযুক্তিৰ আৱন্তণি।

২. অনুষ্ঠানৰ স্তৰত

- শিক্ষক আৰু অন্য কৰ্মচাৰীৰ নিযুক্তি।
- কৰ্মচাৰীৰ কৰ্তব্য, বদলিকৰণ আৰু উন্নতকৰণ।
- সম্পদৰ সংগঠন, সমন্বয় আৰু উপযোগকৰণ।
- শিক্ষক আৰু সহযোগীসকলৰ প্ৰশিক্ষণ।
- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ নামভৰ্তিকৰণ।
- অৰ্থনৈতিক পৰিচালনা, যেনে— বাজেট, গণনা ইত্যাদি।
- ছাত্ৰ সমৰ্থন সেৱা, যেনে— নিৰ্দেশনা, পৰামৰ্শ, নিয়োগ ইত্যাদি সংগঠিত কৰা।
- সময় তালিকাৰ প্ৰস্তুতি।
- পুথিভঁৰাল, ছাত্ৰাবাস, গৱেষণাগাৰ, স্বাস্থ্য আৰু শাৰীৰিক শিক্ষাৰ কাৰ্যাৱলী, প্ৰদৰ্শনী ইত্যাদি সংগঠিত কৰা।
- স্কুলৰ ৰেকৰ্ড পৰিচালনা।

- বিভাগীয় কর্তৃপক্ষ আৰু প্ৰয়োগৰ নির্দেশনাৰ সহযোগিতা।

৩. বিদ্যায়তনিক ক্ষেত্ৰ

- সৃজনশীলতা, মনোভাব, অভিৰুচি ইত্যাদিৰ বিকাশ।
- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সামৰ্থ্যবোৰৰ প্ৰয়োগ, বিশ্লেষণ আৰু সংশ্লেষণ।
- বিভিন্ন শ্ৰেণীৰ পাঠ্যক্ৰম আৰু পাঠ্যপুথিৰ নির্বাচন।
- উদ্ভাৱনমূলক চিন্তা-চর্চাৰে শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াৰ নক্সা।
- শিক্ষকৰ সামৰ্থ্য বৃদ্ধি।
- মধ্যাহ্ন ভোজন, স্কুলৰ পোছাক, কিতাপ অনুদান ইত্যাদিৰ সুবিধা।
- বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ জ্ঞান ধাৰণা আৰু সেইবোৰৰ ব্যৱহাৰ।
- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ কৌশল আৰু পাৰদর্শিতাক ব্যাপক আৰু আকর্ষণীয় বাধামুক্ত পথেৰে মূল্যায়ন।
- শ্ৰেণীৰ কার্যৰ তত্ত্বাৱধান।
- সহ-পাঠ্যক্ৰমৰ কার্যসূচীৰ ব্যৱস্থাগত গাঁথনি।

এইবোৰৰ উপৰি কিছুমান নতুন ক্ষেত্ৰ বর্তমান উদ্ভাৱনৰ প্ৰৱণতা হিচাপে আহিছে, যিবোৰ শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ অন্তর্গত। কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ দিশ যেনে— মহিলা শিক্ষা, প্ৰাপ্ত বয়স্ক শিক্ষা, অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ শিক্ষা, অগতানুগতিক শিক্ষা, মুক্ত আৰু দূ�ৰত্ব শিক্ষা, জনসংখ্যা শিক্ষা, পৰিৱেশ শিক্ষা ইত্যাদিবোৰে সকলোৰে বাবে শিক্ষাত উপনীত হ'বলৈ বিকল্প কৌশলেৰে কাম কৰি আহিছে। এনেদৰে এটা ভাল শৈক্ষিক পৰিৱেশ প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ হ'লে শৈক্ষিক পৰিচালনাই সমাজে কেন্দ্ৰীভূত কৰা বিভিন্ন সমস্যা আৰু ধাৰাক বিবেচনা কৰিব লাগিব। এই ধৰণে শৈক্ষিক পৰিচালনাই বিভিন্ন নতুন বিষয়বস্তুৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি ইয়াৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি কৰি তুলিছে।

১.৬ শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ গুৰুত্ব

এখন শৈক্ষিক অনুষ্ঠানত, অনুষ্ঠান, বস্তু আৰু মানৱ সম্পদৰ সফল ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা সফল পৰিচালনা নিশ্চিত কৰা হয়। অনুষ্ঠানখনে গণতান্ত্ৰিকভাৱে কার্য কৰিবলৈ হ'লে শৈক্ষিক পৰিচালনা অতি আৱশ্যকীয়। প্ৰত্যেকটো কার্য বা প্ৰকল্প সফলতাৰে উপযোগ আৰু ভালকৈ প্ৰয়োগ কৰাৰ বাবে সফল পৰিচালনা অতি গুৰুত্বপূর্ণ।

- অনুষ্ঠানৰ চাহিদা পূৰণৰ বাবে সম্পদৰ উপযুক্ত প্ৰয়োগকৰণৰ ক্ষেত্ৰত পৰিচালনা গুৰুত্বপূর্ণ।
- শৈক্ষিক সম্পদবোৰৰ বিকাশৰ কাৰণে, স্কুল পৰিৱেশৰ গুণমান উন্নত কৰিবলৈ ফলপ্ৰসূ পৰিচালনা প্ৰয়োজন।
- শিক্ষানুষ্ঠানৰ পৰিচালনা নির্দেশাত্মক আৰু আন্তঃগাঁথনিগত উদ্ভাৱনমূলক ব্যৱস্থাৰ সকলো দিশতে উন্নত কৰাৰ বাবে গুৰুত্বপূর্ণ। সমাজৰ পৰিৱর্তনশীল প্ৰকৃতিয়ে আমাৰ সামাজিক

গঠন বা সমাজ ব্যৱস্থাক প্ৰভাৱিত কৰে। সেইবাবে, এখন শৈক্ষিক অনুষ্ঠান, যাক এক শক্তিশালী সামাজিক অনুষ্ঠান হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়, সেই অনুষ্ঠানখনে মানুহৰ আশা-আকাংক্ষাবোৰ পূৰণ কৰিব পাৰিব লাগে। তদুপৰি স্কুল সংগঠনৰ সামৰ্থ্য আৰু ফলপ্ৰসূতাৰ স্তৰ বজাই ৰাখিবলৈ, শিক্ষানুষ্ঠানখনক এক দক্ষ পৰিচালনাৰ প্ৰয়োজন। অনুষ্ঠানৰ সদস্যসকলৰ মাজত সহযোগিতা আৰু পাৰস্পৰিক বুজাপৰা গঢ়ি তুলি অনুষ্ঠান এটাৰ কৰ্মচাৰীসকলৰ মাজত ভাল কৰ্ম সম্পৰ্ক কাৰ্যকৰী কৰিবলৈও দক্ষ পৰিচালনাৰ প্ৰয়োজন।

- অনুষ্ঠানৰ সদস্যসকলৰ মাজত এক ভাল সহযোগিতা আৰু পাৰস্পৰিক বুজাবুজি গঢ়ি তুলি অনুষ্ঠান এটাৰ কৰ্মচাৰীসকলৰ মাজত ভাল সম্পৰ্ক স্থাপন কৰিবলৈও দক্ষ গতি-বিধিৰ প্ৰয়োজন। ইয়াৰ কাৰণ হৈছে পৰিচালনাই এখন অনুষ্ঠানৰ কাৰ্যকৰ্তাসকলক পদ্ধতিগতভাৱে সংগঠিত কৰে।

১.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই অধ্যায়টিত আমি তলৰ কথাবোৰ আলোচনা কৰিলো—

- অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰ হিচাপে ইয়াৰ প্ৰথম উদ্ভৱ হৈছিল কলম্বিয়াৰ শিক্ষক প্ৰশিক্ষণ কলেজত আৰু তাৰ কিছু পিছতে ষ্টেনফোৰ্ড বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্নাতক কাৰ্যসূচী, চিকাগো বিশ্ববিদ্যালয় আৰু USAৰ অন্যান্য অনুষ্ঠানবোৰেও ইয়াক গ্ৰহণ কৰিছিল। 1970 চনত ভাৰতৰ বিশ্ববিদ্যালয়সমূহত ইয়াৰ আৰম্ভ হৈছিল।
- শৈক্ষিক পৰিচালনা হৈছে অনুষ্ঠানৰ কাৰ্যাৱলীৰ পৰিকল্পনা, সংগঠন, নিৰ্দেশনা আৰু নিয়ন্ত্ৰণ, য'ত মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদসমূহ উপযুক্তভাৱে উপযোগ কৰি শিক্ষণ, সম্প্ৰসাৰণ কাৰ্য আৰু গৱেষণা কাৰ্যবোৰ সম্পন্ন কৰে।
- শিক্ষাৰ পৰিচালনাই মানৱ প্ৰচেষ্টাক নিৰ্দেশনা, পথ প্ৰদৰ্শন আৰু সংযুক্ত কৰাৰ এক ব্যাপক প্ৰচেষ্টা, যিটো সমাজৰ কিছুমান নিৰ্দিষ্ট উদ্দেশ্য বা লক্ষ্যত কেন্দ্ৰীভূত হয়, তাক বুজায়।
- পৰিচালনা হৈছে এক কলা কাৰণ ই এক শৈক্ষিক অনুষ্ঠান চলোৱা আৰু নিয়ন্ত্ৰণত সহায় কৰে। পৰিচালকে কিছুমান ভাল আৰু উদ্ভাৱনমূলক ভাবধাৰা কাৰ্য কাৰক পৰিচালনাৰ কৌশললৈ কঢ়িয়াই আনে। আনহাতে পৰিচালনা বিজ্ঞানো হয় কাৰণ সাধাৰণ পৰিচালনাই কিছুমান নীতি, পদ্ধতি, সাধাৰণীকৰণ ইত্যাদি বিকশিত কৰে, যাতে যেতিয়া এগৰাকী ছাত্ৰই শৈক্ষিক পৰিচালনা অধ্যয়নত অন্তৰ্ভুক্ত হয় তেওঁ'ৰ্সি প্ৰকৃততে এটা বিশেষ ক্ষেত্ৰৰহে অধ্যয়ন কৰে।
- যদি আমি পৰিচালনাক এক প্ৰক্ৰিয়া হিচাপে লওঁ, ই পৰিচালকৰ বিভিন্ন কাৰ্যবোৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। ই পৰিকল্পনা, সংগঠন, কৰ্মী, নিৰ্দেশনা, নিয়ন্ত্ৰণ ইত্যাদি বুজায়, যিবোৰ হৈছে শৈক্ষিক অনুষ্ঠানৰ কাৰ্য।

- শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ এক প্ৰধান উদ্দেশ্য হৈছে স্কুলীয়া জীৱন সংগঠিত কৰি তোলা।
- শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ নীতিক চাৰিটা প্ৰধান ভাগত ভগাব পাৰি— মৌলিক নীতি, মানৱীয় নীতি, বিচক্ষণ নীতি আৰু পৰিৱৰ্তনৰ নীতি।
- শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ পৰিসৰ বিশাল, জীৱন্ত আৰু বিস্তাৰিত। ই একেবাৰে ওপৰৰ স্তৰৰ কৰ্তৃপক্ষৰ পৰা নিম্নস্তৰৰ কাৰ্যকাৰিতালৈ বিস্তাৰিত হৈ আছে। যদি আমি শৈক্ষিক পৰিচালনাক শিক্ষা ক্ষেত্ৰৰ এক অধ্যয়নৰ বিষয় হিচাপে বিবেচনা কৰো, তেতিয়া ই ইয়াৰ কক্ষপথত বহুতো প্ৰধান আৰু গৌণ বিষয়বোৰ স্পৰ্শ কৰে।
- শৈক্ষিক পৰিচালনাই বৃহৎ স্তৰত বিস্তৃতভাৱে গ্ৰহণযোগ্য বা প্ৰয়োগ হোৱা ক্ষেত্ৰ সামৰি লয়। ক্ষুদ্ৰ স্তৰত, ই আকৌ গৌণ দিশবোৰত গুৰুত্ব দিয়ে, যিবোৰ বিষয় প্ৰধানকৈ স্কুল, কলেজ আৰু বিশ্ববিদ্যালয় স্তৰত ব্যৱহৃত হয়।
- এখন শৈক্ষিক অনুষ্ঠানত, অনুষ্ঠান, বস্তু আৰু মানৱ সম্পদৰ সফল ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা সফল পৰিচালনা নিশ্চিত কৰা হয়। অনুষ্ঠানখনে গণতান্ত্ৰিকভাৱে কাৰ্য কৰিবলৈ হ'লে, শৈক্ষিক পৰিচালনা অতি আৱশ্যকীয়।
- শিক্ষানুষ্ঠানৰ পৰিচালনা নিৰ্দেশাত্মক আৰু আন্তঃগাঁথনিগত উদ্ভাৱনমূলক ব্যৱস্থাৰ সকলো দিশতে উন্নতি কৰাৰ বাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ।
- কিছুমান নতুন ক্ষেত্ৰ বৰ্তমান উদ্ভাৱনৰ প্ৰৱণতা হিচাপে আহিছে, যিসমূহ শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ অন্তৰ্গত। তদুপৰি কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ যেনে— নাৰী শিক্ষা, প্ৰাপ্তবয়স্কৰ শিক্ষা, অনুসূচিত জাতি আৰু জনাজাতিৰ শিক্ষা, অগতানুগতিক শিক্ষা, মুক্ত আৰু দূ�ৰত্ব শিক্ষা জনসংখ্যা শিক্ষা, পৰিৱেশ শিক্ষা ইত্যাদিবোৰে 'সকলোৰে বাবে শিক্ষা'ত উপনীত হ'বলৈ বিকল্প কৌশলেৰে কাম কৰি আহিছে।

১.৮ অধিক জানিবলৈ

১.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শৈক্ষিক পৰিচালনা হৈছে অনুষ্ঠানৰ কাৰ্যাৱলী পৰিকল্পনা, সংগঠন, নিৰ্দেশনা আৰু নিয়ন্ত্ৰণ, য'ত মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদসমূহ উপযুক্তভাৱে উপযোগ কৰি শিক্ষণ, সম্প্ৰসাৰণ কাৰ্য আৰু গৱেষণা কাৰ্যবোৰ সম্পাদন কৰে।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ প্ৰথম উদ্ভৱ হৈছিল কলম্বিয়াৰ শিক্ষণ প্ৰশিক্ষণ কলেজত আৰু তাৰ কিছু পিছতে ষ্টেনফোৰ্ড বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্নাতক কাৰ্যসূচী, চিকাগো বিশ্ববিদ্যালয় আৰু USAৰ অন্য অনুষ্ঠানবোৰেও ইয়াক গ্ৰহণ কৰিছিল।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰিচালনা হৈছে এক কলা, কাৰণ ই এখন শৈক্ষিক অনুষ্ঠান চলোৱা আৰু নিয়ন্ত্ৰণত সহায় কৰে। পৰিচালকে কিছুমান ভাল আৰু উদ্ভাৱনমূলক ভাবধাৰা কাৰ্যকৰী

কৰা আৰু পৰিচালনাৰ কৌশললৈ কঢ়িয়াই আনে। আনহাতে, পৰিচালনা বিজ্ঞানো হয়। কাৰণ সাধাৰণ পৰিচালনাই কিছুমান নীতি, পদ্ধতি, সাধাৰণীকৰণ ইত্যাদি বিকশিত কৰে।

৪ নং **প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ** শৈক্ষিক পৰিচালনাক তলত দিয়া ধৰণে ভাগ কৰিব পাৰি— মৌলিক নীতি, মানৱীয় নীতি, বিচক্ষণ নীতি আৰু পৰিৱৰ্তনৰ নীতি।

৫ নং **প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ** বিচক্ষণ হৈছে সেৱা আৰু সম্পদৰ পূৰ্ব অনুমান কৰা, গণনা, কাৰ্যকৰা উপযোগকৰণ আৰু নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ সামৰ্থ্য। শিক্ষাত পূৰ্বানুমান পৰিচালনাৰ খৰচ, অৰ্থ, আনুগত্য আৰু সুৰক্ষাৰ উপযুক্ত পদ্ধতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

১.১০ সাম্ভাব্য প্ৰশ্নাৱলী

ক) অতি চমু প্ৰশ্নসমূহ (প্ৰতিটো প্ৰশ্ন 50টা শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্ৰশ্ন ১. শৈক্ষিক পৰিচালনা বুলিলে কি বুজে?

প্ৰশ্ন ২. শৈক্ষিক পৰিচালনাক বিদ্যায়তনিক শাখা হিচাপে বৰ্ণনা কৰক।

খ) চমু প্ৰশ্নসমূহ (প্ৰতিটো প্ৰশ্ন 150টা শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্ৰশ্ন ১. 'শৈক্ষিক পৰিচালনা হৈছে এক প্ৰক্ৰিয়া' বহলাই লিখক।

প্ৰশ্ন ২. বহল অৰ্থত 'শৈক্ষিক পৰিচালনা' শব্দটো আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩. শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ প্ৰকৃতি উল্লেখ কৰক।

গ) দীঘল প্ৰশ্নসমূহ (প্ৰতিটো প্ৰশ্ন 300–500 শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্ৰশ্ন ১. শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ ধাৰণা তিনিটা বিশদভাৱে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২. শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ উদ্দেশ্য বহলাই লিখক।

প্ৰশ্ন ৩. শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ সাধাৰণ উদ্দেশ্যবোৰ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪. শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ পৰিসৰ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৫. শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ গুৰুত্ব সম্পৰ্কে দাঙি ধৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ২ ঃ শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ উপাদানসমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

২.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
২.২ পৰিচয়
২.৩ শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ উপাদানসমূহ
২.৩.১ পৰিকল্পনা
২.৩.২ সংগঠন
২.৩.৩ কর্মচাৰীৰ নিযুক্তি
২.৩.৪ নিয়ন্ত্রণ
২.৩.৫ নির্দেশনা
২.৩.৬ সমন্বয়
২.৩.৭ বাজেট প্রস্তুতকৰণ
২.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
২.৫ অধিক জানিবলৈ
২.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
২.৭ সম্ভাব্য প্রশ্নাৱলী

২.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য (OBJECTIVES)

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ বিভিন্ন উপাদানসমূহৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াব পাৰিব;
- শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ প্রতিটো উপাদানৰ উদ্দেশ্য বর্ণনা কৰিব পাৰিব;
- শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ প্রতিটো উপাদানৰ কার্যকলাপৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা আগবঢ়াব পাৰিব; আৰু
- শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ বিভিন্ন উপাদানৰ কার্যকলাপ ইটোৱে সিটোৰ সৈতে জড়িত কৰিব পাৰিব।

২.২ পৰিচয় (INTRODUCTION)

পূর্বৰ অধ্যায়টিত (অর্থাৎ অধ্যায়-1) আপুনি শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ ধাৰণা, পৰিসৰ আৰু গুৰুত্ব শিকিছে। এই ই অধ্যায়টিত আপুনি শিক্ষা ব্যৱস্থাপনাৰ বাবে অপৰিহার্য বিভিন্ন উপাদানৰ বিষয়ে জানিবলৈ সক্ষম হ'ব। অধ্যায়টোৰ মাজেৰে আপুনি শৈক্ষিক পৰিচালনা প্রক্রিয়াৰ

বিভিন্ন উপাদানৰ সৈতে পৰিচিত হ'ব আৰু লগতে ই কেনেকৈ সফল পৰিচালনা প্ৰক্ৰিয়াৰ বাবে কাম কৰে সেই বিষয়েও বুজিব পাৰিব। এতিয়া আমি এই অধ্যায়টো বিস্তাৰে আলোচনা কৰোঁ যাতে ব্যৱস্থাপনা প্ৰক্ৰিয়াত বিভিন্ন উপাদানসমূহৰ ভূমিকা ভালদৰে বুজি পোৱা যায়।

২.৩ শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ উপাদানসমূহ

শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা হ'ল কোনো শিক্ষানুষ্ঠানৰ কাৰ্যকলাপৰ পৰিকল্পনা, সংগঠিত, পৰিচালনা আৰু নিয়ন্ত্ৰণৰ প্ৰক্ৰিয়া। এই প্ৰক্ৰিয়াসমূহত মানৱ সম্পদ, ভৌতিক সম্পদ, আৰ্থিক সম্পদ আৰু সময় আদি সকলো ধৰণৰ সম্পদৰ ব্যৱস্থাপনা অন্তৰ্ভুক্ত এই প্ৰক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে এটা প্ৰতিষ্ঠানৰ সকলোবোৰ সম্পদ কাৰ্যকাৰিতাৰে আৰু দক্ষতাৰে ব্যৱহাৰ কৰি শিক্ষাদান, সম্প্ৰসাৰণমূলক কাম আৰু গৱেষণা আদি কাৰ্যসমূহ সম্পন্ন কৰা হয়। এটা সংগঠন হৈছে এনে এটা গোট য'ত কেইবাজনো ব্যক্তি একেলগে কাম কৰে আৰু যাৰ কিছু নিৰ্দিষ্ট লক্ষ্য থাকে, যিবোৰ যৌথ প্ৰচেষ্টাৰ জৰিয়তে লাভ কৰিব লাগে। ব্যৱস্থাপনা প্ৰক্ৰিয়াই এই ব্যক্তিসকলক কাম কৰিবলৈ আৰু নিৰ্ধাৰিত লক্ষ্যসমূহ লাভ কৰিবলৈ প্ৰেৰণা যোগায়। ই ব্যক্তিসকলৰ স্বাৰ্থ, সন্তুষ্টি, আনৰ সেৱা আগবঢ়োৱাৰ মানসিকতা আৰু কামৰ আনন্দ তথা সফলতাৰ অনুভূতি জগাই তোলে। শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ পাঁচটা দিশ থাকে, যাক 5টা "M" (5M's) বুলি কোৱা হয়। সেইবোৰ হৈছে তলত দিয়া ধৰণৰ ঃ

- **মানৱ সম্পদৰ ব্যৱস্থাপনা (Management of Human Resource) ঃ** ইয়াত শিক্ষক-কৰ্মচাৰী, শিক্ষাৰ্থী আৰু তেওঁলোকৰ অভিভাৱক, সমাজৰ সদস্য, পৰিচালনা সমিতিৰ সদস্য আৰু বিভাগীয় কৰ্মচাৰীসকল অন্তৰ্ভুক্ত থাকে।
- **ধনৰ ব্যৱস্থাপনা (Management of Money) ঃ** এইটো বিত্তীয় বিষয়ৰ সৈতে জড়িত। প্ৰতিষ্ঠানৰ আয়-ব্যয়, বাজেট আৰু ধনৰ সঠিক ব্যৱহাৰ ইয়াৰ অন্তৰ্গত।
- **যন্ত্ৰপাতিৰ ব্যৱস্থাপনা (Management of Machines) ঃ** বৰ্তমান সময়ত শিক্ষামূলক প্ৰতিষ্ঠানসমূহত বিভিন্ন ধৰণৰ যন্ত্ৰপাতি থাকিব লাগে, বিশেষকৈ কৰ্ম অভিজ্ঞতা আৰু সমাজোপযোগী উৎপাদনমূলক কাৰ্যসূচী সম্পাদনৰ বাবে।
- **সামগ্ৰীৰ ব্যৱস্থাপনা (Management of Materials) ঃ** শৈক্ষিক প্ৰতিষ্ঠানত বিভিন্ন ধৰণৰ সামগ্ৰী যেনে আসবাব-পত্ৰ, লিখনী সামগ্ৰী আদি থাকে। বিদ্যালয়ৰ ভৱন আৰু আন আন সুবিধাসমূহো এই শ্ৰেণীত পৰে।
- পদ্ধতিৰ ব্যৱস্থাপনা **(Management of Methods) ঃ** ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে বিদ্যালয় ব্যৱস্থাত ধাৰণা আৰু নীতিসমূহৰ সঠিক সংগঠন কৰা, যেনে পাঠ্যসূচী, শিক্ষাদান পদ্ধতি আদি।

উপৰোক্ত সকলো দিশৰ সঠিক ব্যৱস্থাপনাৰ বাবে বৈজ্ঞানিক ব্যৱস্থাপনা প্ৰক্ৰিয়া বা পদ্ধতিগত প্ৰচেষ্টাৰ প্ৰয়োজন। ব্যৱস্থাপনাই এই সকলো দিশক একত্ৰিত কৰি সুশৃংখলভাৱে

পৰিচালনা কৰাৰ দায়িত্ব লয়। অর্থাৎ, বিভিন্ন উপাদানসমূহৰ মাজত সমন্বয় সাধন কৰি সঠিকভাৱে পৰিচালনা কৰাটো অতি প্ৰয়োজনীয়।

শিক্ষাক্ষেত্ৰত 'ব্যৱস্থাপনা' শব্দটো তলত উল্লেখ কৰা উপাদানসমূহৰ সৈতে জড়িত, যিবোৰক এখন চিত্ৰৰ ৰূপত উপস্থাপন কৰা হৈছে ঃ

চিত্ৰ ঃ শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ আটাইতকৈ গ্ৰহণযোগ্য উপাদানসমূহ

উৎস ঃ (অগ্ৰৱাল জে. চি, স্কুল অৰ্গেনাইজেচন এণ্ড মেনেজমেণ্ট, আগৰৱাল প্ৰকাশন, আগ্ৰা-2]

২.৩.১ পৰিকল্পনা (PLANNING)

পৰিকল্পনা সদায়েই উপযোগী বুলি গণ্য কৰা হয়, কাৰণ ই কি সম্পন্ন কৰিব লাগে তাক স্পষ্টকৈ ব্যাখ্যা কৰে। ই সময়, পৰিশ্ৰম আৰু ধন সংৰক্ষণ কৰে আৰু দক্ষতা তথা কার্যকাৰিতা বৃদ্ধি কৰে। সেয়ে, পৰিকল্পনা প্ৰশাসনিক প্ৰক্ৰিয়াৰ এক মৌলিক অংশ আৰু যিকোনো প্ৰতিষ্ঠানৰ বাবে এক অত্যন্ত গুৰুত্বপূৰ্ণ পদক্ষেপ।

পৰিকল্পনাৰ ভিতৰত আগতীয়াকৈ সম্ভাব্য শিক্ষণ ফলাফল (learning output), শিক্ষণ পৰিৱেশ (learning conditions) আৰু ফলাফল মূল্যায়নৰ মান নির্ধাৰণ কৰা অন্তর্ভুক্ত থাকে। সকলো ধৰণৰ শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ আধাৰ হৈছে তথ্য সংগ্ৰহ কৰা, সেই তথ্য প্ৰক্ৰিয়াকৰণ কৰা আৰু তাৰ ব্যাখ্যা কৰা।

পৰিকল্পনাৰ গুণগত মান বহুলাংশে নির্ভৰ কৰে উপলব্ধ তথ্যৰ প্ৰাসংগিকতা আৰু শুদ্ধতাৰ ওপৰত। লগতে প্ৰয়োজনীয় তথ্য লাভ কৰাৰ সুবিধা, তথ্য জনসাধাৰণৰ মাজলৈ উন্মুক্ত কৰাৰ অধিকাৰ, তথ্য প্ৰক্ৰিয়াকৰণৰ সহজতা, আৰু প্ৰক্ৰিয়াকৃত তথ্যৰ সঠিক ব্যাখ্যা আদিও ইয়াত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। যেতিয়া দেখা যায় যে বর্তমান পৰিস্থিতিয়ে লক্ষ্যসমূহ পূৰণ কৰিব পৰা নাই বা কোনো নতুন লক্ষ্য নির্ধাৰণ কৰা হৈছে, তেতিয়াই পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰা হয়।

উপৰোক্ত বুজাবুজি আৰু প্ৰাসংগিক সাহিত্যৰ আধাৰত, পৰিকল্পনা প্ৰক্ৰিয়াত উপযোগী হোৱা কিছুমান মৌলিক নীতি তলত দিয়া হ'ল—

(i) পৰিকল্পনা সমাজৰ সামগ্রিক উন্নয়নৰ বাবে বিস্তৃত সামাজিক পৰিকল্পনাৰ সৈতে সম্পর্কিত আৰু সংযুক্ত হোৱা উচিত।

(ii) পৰিকল্পনা ব্যক্তিগত ধাৰণা বা অনুমানৰ পৰা মুক্ত ৰাখিবলৈ বিস্তৃত গৱেষণাৰ আধাৰত হোৱা উচিত।

(iii) পৰিকল্পনা বর্তমান আৰু ভৱিষ্যৎ দুয়োটা দিশলৈ চোৱা উচিত।

(iv) পৰিকল্পনা সমস্যাসমূহ উদ্ভৱ হোৱাৰ লগে লগে সমাধান কৰিব লাগে; গতিকেই বাস্তৱমুখী আৰু ব্যৱহাৰিক হোৱা উচিত আৰু সময়ে সময়ে পর্যালোচনা আৰু সংশোধন কৰা আৱশ্যক।

(v) পৰিকল্পনাত উপলব্ধ সকলো সম্পদৰ সঠিক ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে।

(vi) অনুকূল পৰিস্থিতিত পৰিকল্পনা সম্পাদিত হোৱা উচিত, অর্থাৎ বিশেষজ্ঞসকলৰ সহায়ত (তেওঁলোকৰ আধিপত্য নোহোৱাকৈ)।

পৰিকল্পনাৰ লগত জড়িত চাৰিটা মৌলিক স্তৰ ঃ

(i) লক্ষ্য বা লক্ষ্যসমূহ নির্ধাৰণ কৰা

(ii) বর্তমানৰ পৰিস্থিতিৰ সংজ্ঞা নির্ধাৰণ কৰা

(iii) সহায়ক উপাদান আৰু বাধাসমূহ নির্ধাৰণ কৰা

(iv) কার্যসমূহৰ এটা পৰিকল্পনা (কার্যসূচী) প্রস্তুত কৰা

দীর্ঘম্যাদী আৰু হ্রস্বম্যাদী উভয় ধৰণৰ পৰিকল্পনা হৈছে এনে এক পৰিচালনা কৌশল যিয়ে ইতিমধ্যে শৈক্ষিক প্রশাসনত যথেষ্ট প্রভাৱ পেলাইছে। কিন্তু এতিয়ালৈকে গ্রহণ কৰা বা প্রস্তাৱিত শৈক্ষিক পৰিকল্পনাৰ পদ্ধতিসমূহত কিছুমান বিশেষ বৈশিষ্ট্য, প্রয়োজনীয়তা আৰু অসুবিধা দেখা যায়। উদাহৰণস্বৰূপে—

ক) অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ যুক্তি দেখুৱাই শিক্ষাৰ বিকাশৰ বাবে অধিক ধন আৱণ্টনৰ পক্ষে যুক্তি বিচাৰা শৈক্ষিক পৰিকল্পনাকাৰীৰ এক মুখ্য মনোযোগ হৈ পৰে।

খ) গ্রাহকৰ চাহিদাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি পৰিমাপযোগ্য লক্ষ্য নাথাকিলে, সমাজে গ্রহণ কৰা উৎপাদনৰ পৰিমাণৰ পৰিৱর্তে ব্যৱস্থাটোৱে উৎপন্ন কৰা সামগ্রীৰ পৰিমাণৰ সৈতে সম্পর্ক ৰাখি আভ্যন্তৰীণ লক্ষ্য নির্ধাৰণ কৰাৰ প্রৱণতা দেখা যায়।

গ) সামগ্রিক লক্ষ্য আৰু বিভিন্ন উপাদানৰ লক্ষ্য নির্ধাৰণ প্রায়ে বিষয়ভিত্তিকভাৱে কৰা হয়, যি কিছুমান ব্যক্তিৰ অন্তর্দৃষ্টি আৰু জ্ঞানৰ ওপৰত অধিক নির্ভৰশীল।

ঘ) শৈক্ষিক পৰিকল্পনাকাৰীয়ে ব্যৱস্থাটোৰ গাঁথনি, ইয়াৰ উৎপাদন পদ্ধতি বা ইয়াৰ শ্রমিকসকলৰ গুণগত মানত কোনো উল্লেখযোগ্য পৰিৱর্তনৰ কথা চিন্তা নকৰাকৈয়ে এই ব্যৱস্থাৰ উৎপাদন বৃদ্ধিৰ উপায় বিচাৰি উলিয়ায়।

ঙ) পৰিকল্পনাকাৰীয়ে শৈক্ষিক পৰিকল্পনাৰ কার্যকৰীকৰণৰ ওপৰত অতি কম বা একেবাৰে নিয়ন্ত্রণ নাথাকে, ফলত শিক্ষামূলক প্রশাসনৰ প্রক্রিয়াটো পৰিকল্পনাৰ

সৈতে কম সংযোগৰ সৈতে চলি থাকে।

সেয়ে, শিক্ষাক্ষেত্রত পৰিকল্পনা এক অবিৰত প্রক্রিয়া হিচাপে শিক্ষাপ্রতিষ্ঠানৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য নির্ধাৰণ কৰে, সমস্যাসমূহ চিনাক্ত কৰাৰ ভিত্তি প্রদান কৰে আৰু ভৱিষ্যতৰ বাবে উপযুক্ত কৌশল আৰু কার্যসূচী বিকাশ কৰি দেশৰ সামগ্রিক শিক্ষাগত লক্ষ্য পূৰণত সহায় কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ পৰিকল্পনাৰ লগত জড়িত চাৰিটা মৌলিক স্তৰ উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ পৰিকল্পনা পর্যায়ৰ অন্তর্নিহিত কায্যকলাপৰ মৌলিক শৃংখলৰ তালিকা প্রস্তুত কৰক।

২.৩.২ সংগঠন (ORGANIZING)

সংগঠন হৈছে এক ধৰণৰ ব্যৱস্থাপনামূলক কার্য, যিয়ে অধিকাৰ আৰু কার্য ৰ মাজত সম্পর্ক স্থাপন কৰে। ই অধিকাৰৰ এক আনুষ্ঠানিক গাঁথনি আৰু তাৰ দিশ নির্দেশ কৰে। মানৱ, ভৌতিক আৰু আর্থিক সম্পদসমূহ একত্রিত আৰু সমন্বিত কৰি ই এটা ব্যৱস্থা গঠন আৰু বিকাশ কৰে।

এই ব্যৱস্থাই সংগঠনৰ ব্যক্তিসকলক নির্বাচিত কার্যসমূহ সম্পাদন কৰি লক্ষ্যসমূহ পূৰণ কৰাত সহায় কৰে। এই নির্বাচিত কার্যসমূহ উপ-দলসমূহৰ ভিতৰত পৰিব পাৰে আৰু এই উপ-দলসমূহক এনে ধৰণে সংজ্ঞায়িত, বিন্যাস আৰু সমন্বয় কৰা হয় যাতে প্রতিটো অংশ আনটোৰ সৈতে সম্পর্কিত হৈ এক সম্পূর্ণ আৰু সুশৃংখল পদ্ধতিত সংগঠনৰ লক্ষ্য পূৰণত সহায় কৰে।

গতিকে ইয়াৰ দ্বাৰা তলত উল্লেখ কৰা কার্যকলাপসমূহ উল্লেখ কৰা হৈছে।

ক) **শৈক্ষিক লক্ষ্যসমূহৰ পুনৰসংজ্ঞা** ঃ কিছুমান শৈক্ষিক লক্ষ্য সার্বজনীন বুলি সকলোৱে জানে। বিশ্বৰ সকলো দেশেই ব্যাপকভাৱে গ্রহণ কৰিছে। ইয়াৰ ভিতৰত সংস্কৃতিৰ সংৰক্ষণ আৰু অগ্রগতি, সমাজত জীৱনযাপনৰ বাবে ব্যক্তিৰ বিকাশ আৰু সামাজিক দক্ষতা অন্তর্ভুক্ত, য'ত সচেতন নাগৰিকত্ব আৰু পেচাগত যোগ্যতা অন্তর্ভুক্ত থাকে। আধুনিক যুগত জ্ঞানৰ বিস্ফোৰণ, বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিৰ অগ্রগতি, সামাজিক গতিশীলতা আদিয়ে পুৰণি উদ্দেশ্যৰ পুনৰ মূল্যায়ন কৰিবলৈ বাধ্য কৰাইছে। পূর্বৰ ধর্মীয় আৰু সাংস্কৃতিক গুৰুত্বৰ ঠাই এতিয়া ৰাজনৈতিক আৰু অর্থনৈতিক বিবেচনাই ল'বলৈ ধৰিছে। সেয়ে, শৈক্ষিক পৰিকল্পনাকাৰীৰ বাবে এটা গুৰুত্বপূর্ণ কাম হ'ল আধুনিক পৰিৱর্তনৰ প্রতি

সচেতন হৈ, এটা জাতিৰ সন্মুখত থকা বিশেষ পৰিস্থিতিত শিক্ষাৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যসমূহ পুনৰ নির্ধাৰণ কৰা।

খ) **অগ্রাধিকাৰ নির্ধাৰণ ঃ** শৈক্ষিক পৰিকল্পনাকাৰীয়ে প্রতিটো লক্ষ্যৰ অগ্রাধিকাৰ বা গুৰুত্বৰ ক্রম নির্ধাৰণ কৰিব লাগিব। পৰিকল্পনাকাৰীয়ে সকলোৰে মাজত ভাৰসাম্য ৰক্ষা কৰিব লাগিব। তেওঁৰ অগ্রাধিকাৰসমূহ নমনীয় কৰি ৰাখিব লাগে যাতে ৰাষ্ট্রীয় পৰিস্থিতিৰ পৰিৱর্তনৰ সৈতে প্রয়োজনীয় সংশোধন সহজে কৰিব পৰা যায়।

গ) **অধিক শৈক্ষিক সুবিধা প্রদান ঃ** বিদ্যালয়ত নামভর্তিৰ হাৰ বৃদ্ধি পাইছে। শিক্ষাৰ চাহিদা যিদৰে আছে তেনেদৰেই বাঢ়ি গৈ আছে সমাজৰ নিম্ন স্তৰলৈকে বিস্তৃত। ইয়াৰ বাবে ছাত্র-ছাত্রীৰ ব্যক্তিগত প্রয়োজন, ক্ষমতা, আগ্রহ আৰু মনোভাৱৰ পার্থক্য পূৰণ কৰিবলৈ অধিকতকৈ অধিক ভবন, সঁজুলি, কর্মচাৰী আৰু অন্যান্য সুবিধা আৰু এক ভিন্ন শিক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰাটো প্রয়োজনীয়। শিক্ষা পৰিকল্পনাকাৰীয়ে এই প্রয়োজনীয়তা স্বীকাৰ কৰি ইয়াৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগিব।

ঘ) **অধিক সেৱা প্রদান ঃ** জীৱনৰ জটিলতা বৃদ্ধি পোৱাৰ লগে লগে শিক্ষা কেৱল পাঠদানত সীমাবদ্ধ হৈ থাকিব নোৱাৰে। এখন বিদ্যালয়ে অধিক বৈচিত্রময় যুৱ কল্যাণমূলক সেৱা, যেনে স্বাস্থ্য আৰু বিনোদন, মানসিক মানসিক স্বাস্থ্য, পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা আৰু কর্ম অভিজ্ঞতা, পথ প্রদর্শন আৰু পৰামর্শ আদিৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগিব। পাঁচৰ পৰা দহ বছৰৰ আগলৈ চাই পৰিকল্পনাকাৰীসকলে প্রয়োজনীয়তাসমূহ আগতেই অনুমান কৰে আৰু সেইবোৰৰ বাবে পৰিকল্পনা কৰে।

ঙ) **গুৰুত্বপূর্ণ শৈক্ষিক প্রশ্নসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ শিক্ষা কর্মীসকলৰ সহযোগিতা নিশ্চিত কৰা ঃ** পৰিকল্পনাৰ লক্ষ্য হৈছে সম্পদসমূহৰ উন্নত ব্যৱহাৰ, অধিক কার্যকৰী আৰু কম ব্যয়বহুল পদ্ধতি আৰু কৌশল, কম সময়ত অধিক সমৃদ্ধ পাঠ্যসূচী সম্পূর্ণ কৰা, কম সংখ্যক শিক্ষকে অধিক ছাত্র-ছাত্রীক শিক্ষা দিয়া আৰু কম ব্যয়ত শিক্ষাৰ সামগ্রিক কার্যক্ষমতা বৃদ্ধি কৰা। এই সমস্যাসমূহে শিক্ষা বিশেষজ্ঞ, শিক্ষক, পৰিদর্শক আৰু প্রশাসকসকলৰ বাবে এটা ডাঙৰ প্রত্যাহ্বান আগবঢ়ায়, কিয়নো কেৱল তেওঁলোকেই এইবোৰ সমাধান কৰিবলৈ সক্ষম। সেয়ে পৰিকল্পনাকাৰীয়ে পৰিকল্পনা প্রক্রিয়াত তেওঁলোকৰ পূর্ণ আৰু আন্তৰিক সহযোগিতা আৰু অংশগ্রহণ নিশ্চিত কৰিব লাগিব।

সংগঠনৰ কাম-কাজৰ মাজেৰে যোৱাৰ পিছত এতিয়া নিশ্চয় বুজিব পাৰিব যে যিসকল শ্রমিকৰ দ্বাৰা প্রচেষ্টা প্রবাহিত হ'ব তেওঁলোকৰ স্থান নির্ধাৰণ অর্থাৎ কর্তব্য আৰু দায়িত্বৰ নিযুক্তি, সাধনাত নিয়োজিত সকলো ব্যক্তিৰ কার্যকলাপৰ সমন্বয় আৰু একত্রীকৰণ আৰু লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ আহিলা। ব্যক্তি, স্থান আৰু বস্তুবোৰ এনেদৰে

সজ্জিত কৰিব লাগে যে প্ৰচেষ্টা মুক্তভাৱে আকাংক্ষিত লক্ষ্যৰ দিশে বৈ যায়, আৰু এইটোৱেই হৈছে সংগঠনৰ প্ৰক্ৰিয়া। প্ৰক্ৰিয়া হিচাপে সংগঠনৰ অৰ্থ হ'ল ব্যক্তি আৰু ব্যক্তিৰ মাজত আৰু ব্যক্তি আৰু তেওঁলোকৰ কামৰ মাজৰ সম্পৰ্কক নিৰ্দেশনা আৰু নিয়ন্ত্ৰণ কৰা।

ইয়াত উল্লেখযোগ্য যে এখন ভাল সংগঠন গণতান্ত্ৰিক হ'ব লাগে, অৰ্থাৎ ব্যক্তিগত সম্পৰ্ক, স্বেচ্ছাসেৱী সহযোগিতা আৰু সকলো জড়িত ব্যক্তিৰ সক্ৰিয় অংশগ্ৰহণৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠা। কেৱল গণতান্ত্ৰিক পৰিৱেশতেই এটা সংগঠনত জড়িত সকলো ব্যক্তিৰ প্ৰকৃত অংশগ্ৰহণ সম্ভৱ। এখন উন্মুক্ত আৰু গণতান্ত্ৰিক পৰিৱেশত মানুহক ওচৰলৈ আনিব পাৰি আৰু প্ৰচেষ্টা একত্ৰীকৰণ কৰিব পাৰি। আমি এই কথাটো সদায় মনত ৰখা উচিত যে এটা ভাল সংগঠনত কাৰ্যৰ প্ৰেৰণা আৰু পদক্ষেপ জনসাধাৰণৰ পৰাই আহে, ওপৰৰ পৰা জাপি দিয়া নহয়।

এটা ভাল সংগঠন চলোৱাৰ বাবে কিছুমান মৌলিক নীতি অতি প্ৰয়োজনীয়। এইবোৰ হ'ল—

1] সংগঠন এটা গতিশীল প্ৰক্ৰিয়া, যাক অবিৰত পুনৰ-সংগঠন কৰিব লাগিব।

2] এটা সংগঠন স্বভাৱগতভাৱে নমনীয় হ'ব লাগে। নমনীয় সংগঠনত সম্পৰ্ক আৰু কাৰ্যক্ষমতাৰ মান দুয়ো সহজে উন্নত কৰিব পাৰি।

3] সময়, পৰিস্থিতি আৰু প্ৰয়োজন অনুসৰি এটা সংগঠন সংশোধন কৰিব লাগিব। উদাহৰণস্বৰূপে, যেতিয়া কোনো শিক্ষাতত্ত্ব আগবাঢ়ে আৰু পাঠ্যসূচী বা শিক্ষাৰ গাঁথনিৰ পৰিৱৰ্তন আনে, তেতিয়া পুৰণি ব্যৱস্থাৰে কিছুমান প্ৰত্যাহ্বান সমাধান কৰিব নোৱাৰি। কিন্তু পৰিৱৰ্তনসমূহ ধীৰে-ধীৰে আৰু সংগঠনত জড়িত সকলোৰে আলোচনা আৰু সম্মতিৰে আনিব লাগিব।

4] এটা সংগঠনে নীতি-নিৰ্ধাৰণ আৰু অন্যান্য প্ৰশাসনিক কাৰ্যকলাপত শিক্ষক, ছাত্ৰ-ছাত্ৰী, অভিভাৱক আৰু সমাজৰ অংশগ্ৰহণৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে। এই অংশগ্ৰহণে মানুহৰ মাজত সম্পৰ্ক বিস্তৃত আৰু শক্তিশালী কৰে।

5] "কাৰ্য, অধিকাৰ ক্ষেত্ৰ, দায়িত্ব, সম্পৰ্ক, অধিকাৰৰ সীমা, লক্ষ্য আৰু কাৰ্যক্ষমতা মাপৰ পদ্ধতি" আদি বিৱৰণ থকা সংগঠন চাৰ্টে উন্নত বুজাবুজি আৰু অধিক উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি কৰে।

২.৩.৩ কৰ্মচাৰীৰ নিযুক্তি বা ষ্টাফিং (STAFFING)

কৰ্মচাৰীৰ নিযুক্তি বা ষ্টাফিং, ব্যৱস্থাপনাৰ এটা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰ্য বুলি বৰ্ণনা কৰিব পাৰি। ইয়াত সঠিক সময়ত সঠিক কামৰ বাবে সঠিক ব্যক্তিক নিযুক্তি দিয়া প্ৰক্ৰিয়া অন্তৰ্ভুক্ত থাকে। কুণ্টজ আৰু অ'ডনেলৰ মতে, "ষ্টাফিং হৈছে ব্যৱস্থাপনাৰ

এটা কার্য, যিয়ে সংগঠনৰ গাঁথনি অনুসৰি ভূমিকা পূৰণ কৰিবলৈ কর্মচাৰীসকলৰ সঠিক আৰু ফলপ্রসূ নির্বাচন, মূল্যায়ন আৰু বিকাশৰ জৰিয়তে সংগঠনটো পৰিচালনা কৰে।"

থিঅ' হাইমেনৰ মতে, "ষ্টাফিংত অধীনস্থ কর্মচাৰীসকলৰ নিয়োগ, নির্বাচন, বিকাশ আৰু পাৰিশ্রমিক অন্তর্ভুক্ত থাকে।"

কর্মচাৰীৰ ক্ষেত্রত তলত দিয়া কার্যসমূহ অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে—

- ষ্টাফিংৰ প্রথম আৰু মুখ্য কার্য হৈছে সংগঠনৰ বিভিন্ন পদৰ বাবে যোগ্য কর্মচাৰী নিযুক্তি দিয়া ।
- ষ্টাফিংত সঠিক মানুহক সঠিক কামৰ বাবে নিযুক্তি দিয়া হয়। সেয়ে ই অধিক উৎপাদনশীলতা আৰু উন্নত কার্যক্ষমতা নিশ্চিত কৰে।
- ইয়াৰ জৰিয়তে মানুহৰ সম্পদৰ উত্তম ব্যৱহাৰ নিশ্চিত হয়।
- সঠিক ব্যক্তিক নিয়োগ দিয়াৰ ফলত কর্মচাৰীসকলৰ কামত সন্তুষ্টি আৰু মনোবল বৃদ্ধি পায়।
- ই মানৱ সম্পদৰ উন্নত ব্যৱহাৰ নিশ্চিত কৰে।
- ই ব্যৱস্থাপকসকলৰ বিকাশৰ জৰিয়তে সংগঠনৰ স্থায়িত্ব আৰু বিকাশ নিশ্চিত কৰে।

শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ অংশ হিচাপে ষ্টাফিংৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ লক্ষ্য হ'ল—

- সঠিক কামৰ বাবে সঠিক ধৰণৰ কর্মচাৰী লাভ কৰা;
- মানৱ সম্পদক প্রশিক্ষণ আৰু বিকাশ কৰা;
- বদলি, পদোন্নতি আদি বিষয়ত কর্মচাৰী নীতি প্রস্তুত কৰা;
- মানৱ সম্পদক ফলপ্রসূভাৱে গঢ় দিয়া আৰু উচ্চ কার্যক্ষমতাৰ বাবে উদ্দীপিত কৰা;
- নিয়োগকর্তা আৰু কর্মচাৰীসকলৰ মাজত আৰু কর্মচাৰী গোটসমূহৰ মাজত সু-সম্পর্ক স্থাপন কৰা;
- কর্মচাৰীসকলৰ প্রয়োজনীয়তা পূৰণ কৰি তেওঁলোকক সংগঠনৰ প্রতি বিশ্বস্ত আৰু প্রতিশ্রুতিশীল কৰি তোলা; আৰু
- সুস্থ মানৱ সম্পর্ক ৰক্ষা কৰি কর্মচাৰীসকলৰ উচ্চ মনোবল গঢ়ি তোলা।

২.৩.৪ নিয়ন্ত্রণ (CONTROLLING)

নিয়ন্ত্রণ এটা প্রক্রিয়া, য'ত সংগঠনৰ পৰিঘটনাসমূহ পৰিকল্পনা, নির্দেশনা আৰু স্থাপিত নীতিৰ সৈতে সামঞ্জস্য ৰাখিছে নে নাই সেয়া পৰীক্ষা কৰিবলৈ কিছুমান কার্য সম্পন্ন কৰা হয়। ইয়াত এনে ব্যৱস্থা বা কার্যসমূহ অন্তর্ভুক্ত থাকে যিয়ে নিশ্চিত কৰে যে ঘটনাসমূহ পূর্ব-নির্ধাৰিত পৰিকল্পনাৰ পৰা বিচলিত নহয়। ইয়াত যিকোনো

ধৰণৰ বিচলন চিনাক্ত কৰা বা তদন্ত কৰা অন্তর্ভুক্ত থাকে। আৰু যদি আছে, তেন্তে তাৰ কাৰণ বিশ্লেষণ কৰা আৰু ভৱিষ্যতে পুনৰাবৃত্তি পৰা হাত সাৰিবলৈ পৰৱর্তী ব্যৱস্থাৰ বাবে পৰামর্শ দিয়া হয়। সেয়ে নিয়ন্ত্রণত এনে কিছুমান পৰিকল্পনাও অন্তর্ভুক্ত থাকে যিয়ে কার্যক্ষমতাৰ মান নির্ধাৰণ কৰে আৰু নিয়ন্ত্রণৰ আধাৰ হিচাপে কাম কৰে। এইদৰে নিয়ন্ত্রণে ব্যৱস্থাপকসকলক সহায় কৰে আৰু সংগঠনৰ সকলো স্তৰত প্রতিক্রিয়া (feedback) প্রদান কৰে, যাৰ জৰিয়তে প্রয়োজন অনুসৰি কার্যসমূহ পুনৰ পর্যালোচনা আৰু সংশোধন কৰিব পাৰি।

Koontz & Weihrichৰ মতে, "নিয়ন্ত্রণ হৈছে অধীনস্থ কর্মচাৰীসকলৰ কার্যসমূহৰ কার্যক্ষমতা মাপ আৰু সংশোধন কৰা, যাতে সংগঠনৰ লক্ষ্য আৰু সেই লক্ষ্য প্রাপ্তিৰ বাবে প্রস্তুত কৰা পৰিকল্পনাসমূহ সঠিকভাৱে সম্পন্ন হৈ আছে বুলি নিশ্চিত কৰিব পৰা যায়।" এই ধৰণে সংগঠনক সঠিক পথত ৰাখে, যাৰ ফলত ব্যৱস্থাপনাৰ কার্যসমূহৰ ফলপ্রসূ কার্যকাৰীতা আৰু মানদণ্ডৰ নিৰন্তৰ পর্যবেক্ষণ সম্ভৱ হয়।

নিয়ন্ত্রণ প্রক্রিয়াত চাৰিটা দিশ অন্তর্ভুক্ত থাকে— নিয়ন্ত্রণ কৰা শক্তি, সেই শক্তি ব্যৱহাৰৰ উপায়, সেই শক্তি প্রয়োগ কৰাৰ প্রক্রিয়া আৰু সেই শক্তি ব্যৱহাৰৰ উদ্দেশ্য। যেতিয়া আমি নিয়ন্ত্রণ প্রয়োগ কৰিব বিচাৰো, তেতিয়া প্রথমে কোন ঠাইত নিয়ন্ত্রণৰ প্রয়োজন সেয়া নির্ধাৰণ কৰিব লাগে আৰু তাৰ পিছত প্রয়োগ কৰিবলগীয়া শক্তিৰ ধৰণ নির্বাচন কৰিব লাগে। তাৰ পিছত ব্যৱহাৰ কৰিবলগীয়া উপায় নির্ধাৰণ কৰিব লাগে আৰু শেষত নিয়ন্ত্রণৰ ফলাফল মূল্যায়ন বা বিচাৰ কৰিব লাগে যাতে ইয়াৰ উদ্দেশ্য পূৰণ হৈছে নে নাই সেয়া জানিব পৰা যায়। সদায় মনত ৰাখিব লাগিব যে নিয়ন্ত্রণৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে উন্নতি সাধন কৰা আৰু শিক্ষাৰ লক্ষ্যসমূহ বাস্তবায়িত কৰা।

শৈক্ষিক কার্যসমূহ স্বভাৱগতভাৱে অতি জটিল। সেয়ে নিয়ন্ত্রণৰ বাবে বিভিন্ন ধৰণৰ উপায় আৰু শক্তিৰ প্রয়োজন হয়। নিয়ন্ত্রণৰ উপায় বহুতো আছে যেনে- নীতি, লক্ষ্য, বাজেট, বেতন, হিচাপ, ভবন, সঁজুলি, সময়সূচী, পাঠ্যসূচী, পদ্ধতি, নিয়ম-নীতি, ব্যক্তিগত নথি, প্রতিবেদন, পদোন্নতি আদি। প্রতিটো কার্য বা পৰিস্থিতিৰ নিজৰ নিজৰ নিয়ন্ত্রণৰ উপায় থাকে; উদাহৰণস্বৰূপে, বাজেটে ব্যয় নিয়ন্ত্রণ কৰে বা শিকণ তত্ত্বসমূহে পাঠদানৰ পদ্ধতি নিয়ন্ত্রণ কৰে।

নিয়ন্ত্রণত তলত দিয়া উপ-কার্যসমূহ অন্তর্ভুক্ত থাকে—

- কামৰ কার্যক্ষমতাৰ মানদণ্ড নির্ধাৰণ কৰা
- নির্ধাৰিত মান অনুসৰি কার্যক্ষমতা মাপ কৰা
- যিকোনো ধৰণৰ বিচলন চিনাক্ত কৰা
- নির্ধাৰিত মানদণ্ডৰ পৰা কামৰ কার্যক্ষমতা বিচলিত হোৱাৰ (বা বেলেগ হোৱাৰ) কাৰণসমূহ বিশ্লেষণ কৰা

২.৩.৫ নির্দেশনা (DIRECTING)

নির্দেশনাক ব্যৱস্থাপনৰ এটা কার্য হিচাপে ব্যাখ্যা কৰি ড্রাকাৰে কৈছিল— "নির্দেশনা হৈছে ব্যৱস্থাপনা প্রক্রিয়াৰ সেই অংশ, যিয়ে সংগঠনৰ সদস্যসকলক সংগঠনৰ লক্ষ্যসমূহ লাভ কৰাৰ বাবে দক্ষতাৰে কাম কৰিবলৈ উদ্দীপ্ত কৰে। এইটো প্রতিষ্ঠানৰ জীৱন শক্তি, যিটো বৈদ্যুতিক শক্তিৰ দৰে সকলো কামক গতি দিয়ে।" আচলতে, কামৰ পৰিকল্পনা আৰু সংগঠন কৰাৰ পিছতো কোনো কাম স্বয়ংক্রিয়ভাৱে সম্পন্ন নহয়। কিন্তু প্রস্তাৱিত কার্যপন্থা ৰূপায়ণ কৰাটো সঁচাকৈয়ে ব্যৱস্থাপকসকলৰ বাবে এক প্রত্যাহ্বানমূলক কাম কাৰণ ই কাম আৰু একে কাম কৰিবলৈ জড়িত ব্যক্তিসকলৰ সৈতে প্রত্যক্ষভাৱে জড়িত।

ইয়াৰ উপৰিও, নির্দেশনা অতি সংবেদনশীল আৰু জটিল, কিয়নো ই ব্যক্তিসকলক দক্ষতাৰে আৰু ফলপ্রসূভাৱে কাম কৰিবলৈ প্রেৰণা দিয়ে আৰু সংগঠনৰ লক্ষ্য পূৰণত তেওঁলোকৰ সর্বোত্তম অৱদান আগবঢ়াবলৈ উৎসাহিত কৰে। এইটো ব্যৱস্থাপনৰ এটা আন্তঃব্যক্তিগত দিশ, যি নেতৃত্ব, যোগাযোগ, প্রেৰণা, তত্ত্বাৱধান আদি বিষয়ৰ সৈতে জড়িত। পূর্বনির্ধাৰিত লক্ষ্যসমূহ লাভ কৰিবলৈ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ উপ-কার্যসমূহ হ'ল—

ক) **নেতৃত্ব (Leadership) ঃ** নেতৃত্ব হৈছে এক কলা যাৰ জৰিয়তে এজন নেতা তেওঁৰ অধীনত কাম কৰা লোকসকলক অনুপ্রাণিত কৰে আৰু তেওঁলোকৰ আত্মবিশ্বাস, ক্ষমতা আদি বিকাশ কৰে। ইয়াত অধীনস্থসকলক নির্দেশনা দিয়া আৰু পদ্ধতি আৰু কার্যপ্রণালীসমূহ বুজাই দিয়া অন্তর্ভুক্ত।

খ) **যোগাযোগ (Communication) ঃ** যোগাযোগ ব্যৱস্থাপনাৰ এটা অতি গুৰুত্বপূর্ণ অংশ। এইটো মানুহৰ আচৰণৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰা এটা ব্যৱস্থাপনাগত দক্ষতা। এজন ব্যৱস্থাপকে যোগাযোগৰ জৰিয়তেই সকলো কাম কৰে। যোগাযোগ দুয়োমুখী হ'ব লাগে, যাতে তথ্য আৰু নির্দেশনা অধীনস্থসকললৈ গৈ পায় আৰু ওপৰৰ কর্তৃপক্ষেও প্রতিক্রিয়া লাভ কৰিব পাৰে।

গ) **প্রেৰণা (Motivation) ঃ** প্রেৰণা হৈছে এক প্রকাৰৰ উদ্দীপনা। প্রেৰণা অবিহনে এজন ব্যক্তিৰ পৰা সর্বাধিক প্রয়াস আশা কৰিব নোৱাৰি। এইটো এক মানসিক প্রক্রিয়া, যিয়ে মানুহৰ ভিতৰত কাম সম্পন্ন কৰাৰ আগ্রহ সৃষ্টি কৰে। সেয়েহে আর্থিক প্রৰোচনাৰ ব্যৱস্থাই অধীনস্থসকলৰ প্রয়োজনীয়তা পূৰণৰ বাবে প্রেৰণা হিচাপে কাম কৰিব পাৰে যাতে তেওঁলোকে সংস্থাটোৰ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ বাবে চেষ্টা কৰিব পাৰে। প্রেৰণা লাভ কৰাৰ বাবে তলত দিয়া উপায়সমূহ অৱলম্বন কৰিব পাৰি ঃ

- দোষ বিচাৰি উলিওৱাৰ পৰিৱর্তে ইতিবাচক মনোভাৱ গ্রহণ কৰা;

- প্রশংসা আৰু উৎসাহ দি ইতিবাচক প্রতিক্রিয়া প্রদান কৰা;
- শৈক্ষিক আৰু অনাশৈক্ষিক কার্যসমূহক প্রাসংগিক, অর্থপূর্ণ আৰু আনন্দদায়ক কৰি তোলা;
- বিভিন্ন ক্ষমতা আৰু সামর্থ্য থকা লোকসকলক তেওঁলোকৰ সামর্থ্য অনুসৰি কাম দিয়া;
- আলোচনা আৰু সহযোগিতা, সমন্বয় আৰু যোগাযোগৰ কামত লোকসকলক অন্তর্ভুক্ত কৰা; আৰু
- প্রশ্ন আৰু সমস্যাসমূহৰ প্রতি উৎসাহজনক প্রতিক্রিয়া জনোৱা।

ঘ) **পৰিদর্শন (Supervision) ঃ** এজন ব্যক্তিক পথ প্রদর্শন কৰিবলৈ পৰিদর্শনৰ ভূমিকা থাকে। । পৰিদর্শকে সময়ে সময়ে অধীনস্থসকলৰ অগ্রগতিৰ প্রতিবেদন প্রস্তুত কৰে আৰু তেওঁলোক দিয়া নির্দেশনা, আদেশৰ অনুসৰি কাম কৰিছে নে নাই সেয়া নিশ্চিত কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ষ্টাফিং কি?

প্রশ্ন নং ৪ ঃ নিয়ন্ত্রণৰ উপ-কার্যসমূহ তালিকাভুক্ত কৰক।

প্রশ্ন নং ৫ ঃ নির্দেশনাৰ গুৰুত্বপূর্ণ কার্যসমূহ উল্লেখ কৰক।

২.৩.৬ সমন্বয় (CO-ORDINATION)

সমন্বয়ৰ অর্থ হ'ল সংগঠনৰ বিভিন্ন সদস্যৰ মাজত এনে সম্পর্ক গঢ়ি তোলা যাতে তেওঁলোকে সকলোৱে মিলি সেই সংগঠনৰ উমৈহতীয়া লক্ষ্যত উপনীত হয়। অর্থাৎ, ইয়াক ফলপ্রসূ কর্মচাৰী ব্যৱস্থাপনা বুলিও কোৱা হয়। ইয়াৰ লগত নিশ্চিতভাৱে বিভিন্ন পদত উপযুক্ত ব্যক্তিসকলৰ নির্বাচন আৰু তেওঁলোকৰ ভূমিকা আৰু কর্তব্যসমূহ নির্ধাৰণ কৰাটো অন্তর্ভুক্ত, যিবোৰ আগতেই লোৱা পৰিকল্পনাসমূহ মনত ৰাখি সফলভাৱে সম্পন্ন কৰিব লাগিব। এইদৰে, সংগঠনৰ লক্ষ্য পূৰণৰ বাবে সিদ্ধান্ত, কার্যকলাপ আৰু প্রচেষ্টাসমূহ এক সুসংগঠিত ৰূপত কার্যকৰী কৰা হয়।

ই নিশ্চিত কৰিব লাগে যে ঊর্ধ্বতন কর্মচাৰীসকলৰ বিভিন্ন কাম সম্পাদন কৰাৰ ক্ষমতা বৃদ্ধি পায়। ইয়াৰ বাবে যথেষ্ট প্রশিক্ষণ আৰু দিশ-নির্দেশনা প্রয়োজন, যি মানসিক প্রেৰণা বিষয়সমূহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি থাকে, য'ত প্রশাসনিক ব্যৱস্থাই কেৱল গাঁথনি উন্নয়ন আৰু ব্যৱস্থা স্থাপনতেই সীমাবদ্ধ নহয়, বৰঞ্চ বিভিন্ন আঁচনি আৰম্ভ কৰা, পুৰস্কাৰ আৰু উৎসাহ প্রদান কৰা আৰু লগতে সংগঠনত কর্মৰত লোকসকলৰ কার্যক্ষমতা মূল্যায়নো কৰে।

সমন্বয়ৰ বাবে আগতীয়াকৈ পৰিকল্পনা প্ৰয়োজন, যাতে বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত কার্যকলাপ আৰু কামসমূহৰ মাজত সম্পর্ক স্থাপন কৰা যায় আৰু জড়িত সকলো কর্মচাৰীৰ সহযোগিতা লাভ কৰা যায়। আনকি এজন সাধাৰণ কর্মচাৰীৰ অলপ অসাৱধানতা বা অলসতাই সম্পূর্ণ প্রকল্প আৰু সংগঠনটোক বিপদত পেলাব পাৰে। শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপকজনেহে নিশ্চিত কৰিব লাগিব যে কাকো বিচ্ছিন্ন কৰি ৰখা নহয়, কাকো অযথা আদৰ-সাদৰ কৰা উচিত নহয়। এটা হাঁহি বা উৎসাহজনক কথা এটাই মানুহক সঠিক পথত ৰাখিবলৈ বহু সহায় কৰে।

২.৩.৭ বাজেট প্রস্তুতকৰণ (BUDGETING)

প্রতিটো শৈক্ষিক সংগঠনে নিজৰ বাজেট প্রস্তুত কৰিব লাগিব। বাজেট হৈছে আয় আৰু ব্যয়ৰ এখন পূর্ব-পৰিকল্পিত হিচাপ। ই সংগঠনৰ আর্থিক সীমাবদ্ধতাৰ ভিতৰত, উপযুক্ত কর্তৃপক্ষৰ অনুমোদিত পৰিকল্পনা অনুসৰি কেনেদৰে ধন ব্যয় কৰা হ'ব, সেইটোও সূচায় বা দেখুৱায়। সংগঠনটোত সঠিক হিচাপ-নিকাশৰ ব্যৱস্থা আৰু সম্পর্কিত কার্যকলাপ থকাটোও আৱশ্যক। এই হিচাপসমূহৰ নিয়মীয়াভাৱে নিৰীক্ষণ (audit) কৰা উচিত। বাজেটৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে শিক্ষাপ্রতিষ্ঠানৰ প্রতিটো ছাত্র-ছাত্রীৰ বাবে সর্বোত্তম শিক্ষাৰ সুযোগ প্রদান কৰা। বাজেটে শিক্ষাপ্রশাসনৰ আর্থিক বিষয়সমূহ সুচাৰুৰূপে পৰিচালনা কৰাৰ ক্ষমতাও প্রতিফলিত কৰিব লাগে।

বাজেটসমূহৰ প্রয়োজনীয়তা হৈছে—

- বর্তমানৰ আয় যেনে বর্তমান সেৱাসমূহৰ ব্যয় বহন কৰিবলৈ যথেষ্ট হয়, তেনেদৰে সুষম (balanced) হোৱা;
- সকলো প্রযোজ্য কেন্দ্রীয়, ৰাজ্যিক আৰু স্থানীয় আইনী নিয়ম আৰু প্রয়োজনীয়তাৰ সৈতে মিল ৰাখি প্রস্তুত কৰা; আৰু
- বিদ্যালয়ৰ সেৱামূলক প্রচেষ্টা, ব্যয় আৰু সাফল্যসমূহ মূল্যায়নৰ বাবে ভিত্তি প্রদান কৰা।

বাজেটে ভৱিষ্যতৰ কার্যকলাপসমূহ সম্পর্কে সুসংগঠিত আৰু সমন্বিত ধৰণে চিন্তা কৰাৰ সুবিধা দিয়ে। ই লক্ষ্যভিত্তিক ব্যৱস্থাপনা, ফলপ্রসূ যোগাযোগ, ধাৰাবাহিক প্রতিক্রিয়া আৰু মূল্যায়নৰ বাবে এক গুৰুত্বপূর্ণ সঁজুলি।

চন্দ্র [2004]) আৰু পাণ্ডে [1983] ৰ মতে বাজেটে তলত উল্লেখ কৰা দিশসমূহত সহায় কৰে—

- ভৱিষ্যতৰ বিষয়ে পদ্ধতিগত চিন্তাধাৰা গঢ়ি তোলা;
- বিদ্যালয়ৰ দৰে উদ্যোগৰ জটিল কার্যকলাপৰ সমন্বয়ৰ বাবে যন্ত্র হিচাপে কাম কৰা;
- পৰিকল্পনা আৰু লক্ষ্যসমূহ সকলো সংশ্লিষ্ট লোকলৈ স্পষ্টভাৱে জনোৱাৰ মাধ্যম

প্রদান কৰা;

- অনিশ্চয়তা হ্রাস আৰু লক্ষ্যপ্রাপ্তিৰ বাবে ব্যক্তিগত আৰু গোটীয়াভাৱে প্রচেষ্টাসমূহ সঠিক দিশে আগবঢ়াবলৈ বিস্তৃত কার্যপৰিকল্পনা আগবঢ়োৱা;
- সম্পদৰ সর্বোচ্চ ব্যৱহাৰ নিশ্চিত কৰিবলৈ কার্যকলাপ আৰু প্রচেষ্টাসমূহ সমন্বয় কৰা; আৰু
- বাস্তৱ কার্যসম্পাদন মূল্যায়নৰ বাবে এক মানদণ্ড হিচাপে কাম কৰা।

২.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই অধ্যায়টিত আমি তলৰ কথাবোৰ আলোচনা কৰিলো—

- শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা হৈছে এনে এক প্রক্রিয়া যিয়ে কার্যত উৎসাহ জগায়, কার্যকলাপক দিশ দিয়ে আৰু প্রচেষ্টাক সক্রিয় কৰে। ই শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত অপচয় আৰু স্থবিৰতা নিয়ন্ত্রণ কৰে আৰু মানুহ আৰু সামগ্রীৰ প্রচেষ্টা আৰু সম্পদৰ সম্পূর্ণ ব্যৱহাৰ নিশ্চিত কৰে। ই কাম কৰিবলৈ আৰু কাম সম্পন্ন কৰিবলৈ উদ্যম যোগায়। ই আত্মস্বার্থ, সন্তুষ্টি, আনক সেৱা আগবঢ়োৱা আৰু কাম আৰু সাফল্যৰ আনন্দৰ দৰে প্রেৰণা জগায়।
- পৰিকল্পনাত (Planning) সম্ভাব্য শিক্ষণ ফলাফল, শিক্ষণ পৰিস্থিতি আৰু ফলাফল মূল্যায়নৰ মানদণ্ড নির্ধাৰণ কৰা অন্তর্ভুক্ত থাকে। সকলো শৈক্ষিক পৰিকল্পনাৰ মূল কার্যধাৰা হৈছে তথ্য সংগ্রহ কৰা, এই তথ্য প্রক্রিয়াকৰণ কৰা আৰু তাৰ ব্যাখ্যা কৰা।
- সংগঠন (Organizing) হৈছে এক প্রকাৰৰ ব্যৱস্থাপনামূলক কার্য, যিয়ে কর্তৃত্ব আৰু কার্যকলাপৰ মাজত সম্পর্ক স্থাপন কৰে। ই কর্তৃত্বৰ এক আনুষ্ঠানিক গাঁথনি আৰু তাৰ দিশ প্রদর্শন কৰে, যি মানৱীয়, ভৌতিক আৰু আর্থিক সম্পদসমূহ একত্রিত কৰি এটা ব্যৱস্থা নির্মাণ আৰু বিকাশ কৰে।
- ষ্টাফিং (Staffing) ব্যৱস্থাপনাৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ কার্য বুলি সংজ্ঞায়িত কৰিব পাৰি। ইয়াত সঠিক সময়ত সঠিক কামত উপযুক্ত ব্যক্তিক নিযুক্তি কৰি খালী পদ পূৰণ কৰাৰ প্রক্রিয়া অন্তর্ভুক্ত থাকে।
- নিয়ন্ত্রণ (Controlling) হৈছে এনে এক প্রক্রিয়া, যাৰ অন্তর্গত সেইবোৰ কার্য অন্তর্ভুক্ত থাকে যিবোৰৰ জৰিয়তে এইটো পৰীক্ষা কৰা হয় যে সংগঠনৰ পৰিঘটনাসমূহ গ্রহণ কৰা পৰিকল্পনা, দিয়া নির্দেশনা আৰু স্থাপন কৰা নীতিসমূহৰ সৈতে সামঞ্জস্য ৰাখিছে নে নাই। ই এনে কিছুমান ব্যৱস্থা বা কার্যকলাপৰ ইংগিত দিয়ে যিয়ে নিশ্চিত কৰে যে পৰিঘটনাসমূহ পূর্ব নির্ধাৰিত পৰিকল্পনাৰ পৰা বিচলিত নহয়।
- ড্রকাৰৰ মতে, "নির্দেশনা (Directing) হৈছে ব্যৱস্থাপনা প্রক্রিয়াৰ সেই অংশ যিয়ে সাংগঠনিক সদস্যসকলক সংগঠনৰ লক্ষ্য সাধনৰ বাবে দক্ষভাৱে কাম কৰিবলৈ প্রেৰণা দিয়ে। ই উদ্যোগৰ জীৱনশক্তি স্বৰূপ, যিয়ে বিদ্যুত শক্তিৰ দৰে সকলো ব্যৱস্থাক চলাচলত

আনে।"

- নির্দেশনা হৈছে ব্যৱস্থাপনা ক্ষেত্রৰ এক আন্তঃব্যক্তিগত দিশ, যিয়ে নেতৃত্ব, যোগাযোগ, প্রেৰণা, তত্বাৱধান আদি বিষয়সমূহৰ সৈতে প্রত্যক্ষভাৱে জড়িত।

  সমন্বয় (Co-ordination) মানে সংগঠনৰ বিভিন্ন সদস্যৰ মাজত এনে সম্পর্ক গঢ়ি তোলা যাতে তেওঁলোকে একেলগে কাম কৰি সংগঠনৰ সাধাৰণ লক্ষ্যসমূহ পূৰণ কৰিব পাৰে। অর্থাৎ, ইয়াক ফলপ্রসূ কর্মচাৰী ব্যৱস্থাপনা বুলিও কোৱা হয়। ইয়াত বিভিন্ন পদত ব্যক্তিসকলৰ নির্বাচন আৰু আগতে লোৱা পৰিকল্পনাৰ ভিত্তিত তেওঁলোকৰ ভূমিকা আৰু কর্তব্যসমূহৰ নির্ধাৰণ অন্তর্ভুক্ত থাকে।
- সমন্বয়ৰ বাবে আগতীয়াকৈ পৰিকল্পনা প্রয়োজন, যাতে বিভিন্ন ক্ষেত্রৰ কার্যকলাপ আৰু কামসমূহৰ মাজত সম্পর্ক স্থাপন কৰা যায় আৰু সকলো জড়িত কর্মচাৰীৰ সহযোগিতা লাভ কৰিব পৰা যায়। আনকি এজন সাধাৰণ কর্মচাৰীৰ অলপ অসাৱধানতা বা অলসতাই সম্পূর্ণ প্রকল্প আৰু সংগঠনটো বিপদত পেলাব পাৰে।
- বাজেট (Budgeting) হৈছে আয় আৰু ব্যয়ৰ এখন পূর্ব-পৰিকল্পিত হিচাপ। ই সংগঠনৰ আর্থিক সীমাৰ ভিতৰত, উপযুক্ত কর্তৃপক্ষৰ অনুমোদিত পৰিকল্পনা অনুসৰি কেনেদৰে ধন ব্যয় কৰা হ'ব সেইটো দেখুৱায়।
- বাজেটৰ উদ্দেশ্য হৈছে শিক্ষাপ্রতিষ্ঠানৰ প্রতিটো ছাত্র-ছাত্রীৰ বাবে সর্বোত্তম শিক্ষাৰ সুযোগ প্রদান কৰা।
- বাজেটে ভৱিষ্যতৰ কার্যসমূহ সম্পর্কে সুসংগঠিত আৰু সমন্বিত ধৰণে চিন্তা কৰাৰ সুবিধা দিয়ে। ই লক্ষ্যভিত্তিক ব্যৱস্থাপনা, ফলপ্রসূ যোগাযোগ, ধাৰাবাহিক প্রতিক্রিয়া আৰু মূল্যায়নৰ বাবে এক গুৰুত্বপূর্ণ সঁজুলি।

২.৫ অধিক জানিবলৈ

1. আগৰৱাল জে চি, স্কুল অর্গেনাইজেচন এণ্ড মেনেজমেণ্ট, আগৰৱাল প্রকাশন, আগ্রা-2।
2. আগৰৱাল জে.চি, এডুকেচনেল টেকন'লজি এণ্ড মেনেজমেণ্ট, বিনোদ পুস্তক আগ্রা-2।
3. ড^0 এছ এছ ভটনগৰ আৰু ড^0 পি কে গুপ্তা, [2003] ঃ শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা, সূর্য প্রকাশন, মেৰুট।
4. এল.এম.প্রসাদ। পৰিচালনাৰ নীতি আৰু অনুশীলন, চুলতান চান্দ আৰু পুত্র।
5. মহন্ত, কলিতা, অধিকাৰী, বৰা, বিদ্যালয় সংগঠন আৰু শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা, মণি মাণিক প্রকাশ, গুৱাহাটী।

২.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰিকল্পনাৰ লগত জড়িত চাৰিটা মৌলিক স্তৰ জড়িত জড়িত হৈ থাকে ঃ

(i) লক্ষ্য বা লক্ষ্যসমূহ নির্ধাৰণ কৰা

(ii) বর্তমানৰ পৰিস্থিতিৰ সংজ্ঞা নির্ধাৰণ কৰা

(iii) সহায়ক উপাদান আৰু বাধাসমূহ নির্ধাৰণ কৰা

(iv) কার্যসমূহৰ এটা পৰিকল্পনা (কার্যসূচী) প্রস্তুত কৰা

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সকলো শিক্ষা পৰিকল্পনাৰ অন্তর্নিহিত কার্যকলাপৰ মূল শৃংখলটো হৈছে তথ্য সংগ্রহ, এই তথ্য প্রক্রিয়াকৰণ আৰু ইয়াৰ ব্যাখ্যা কৰা।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ কর্মচাৰীক পৰিচালনাৰ অন্যতম গুৰুত্বপূর্ণ কাম হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিব পাৰি। ইয়াৰ লগত সঠিক কামত, সঠিক সময়ত সঠিক কর্মীৰ খালী পদ পূৰণৰ প্রক্রিয়া জড়িত হৈ থাকে।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ নিয়ন্ত্রণত তলত দিয়া উপ-কার্যসমূহ জড়িত হৈ থাকে ঃ

- কামৰ প্রদর্শনৰ মানদণ্ড নির্ধাৰণ কৰা।
- প্রতিষ্ঠিত মানদণ্ডৰ কর্মক্ষমতাৰ জোখ-মাখ।
- যিকোনো ধৰণৰ বিচ্যুতি চিনাক্ত কৰা।
- মানদণ্ডৰ পৰা পৰিৱেশনৰ এনে বিচ্যুতিৰ কাৰণসমূহৰ বিশ্লেষণ।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰিচালনাৰ গুৰুত্বপূর্ণ কামসমূহ হ'ল নেতৃত্ব, যোগাযোগ, প্রেৰণা আৰু তত্ত্বাৱধান।

২.৭ সম্ভাব্য প্রশ্নাৱলী

ক) চমু প্রশ্নসমূহ (প্রতিটো প্রশ্ন 150টা শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্রশ্ন ১. শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ পাঁচটা দিশ বিতংভাৱে তালিকাভুক্ত কৰা।

প্রশ্ন ২. পৰিকল্পনাৰ বিশেষ বৈশিষ্ট্যসমূহ চমুকৈ বুজাই দিয়া।

প্রশ্ন ৩. কর্মচাৰীৰ কার্যসমূহ উল্লেখ কৰা।

প্রশ্ন ৪. শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাত বাজেট কি?

প্রশ্ন ৫. শিক্ষাত বাজেটৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্বৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা।

প্রশ্ন ৬. এটা ভাল সংস্থাৰ নীতিসমূহ তালিকাভুক্ত কৰা।

খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্নসমূহ (প্রতিটো প্রশ্ন 300–500 শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্রশ্ন ১. শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ বিভিন্ন উপাদানসমূহৰ বিষয়ে বিতংভাৱে আলোচনা কৰা।

প্রশ্ন ২. শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ অন্যতম উপাদান হিচাপে বিশদ নির্দেশনা।

প্রশ্ন ৩. শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ অন্যতম গুৰুত্বপূর্ণ উপাদান হিচাপে সংগঠনৰ বিভিন্ন উপ-কার্যক উজ্জ্বল কৰি তোলা।

*** ***** ***

অধ্যায় ৩ঃ প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনা

অধ্যায় গাঁথনি

৩.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
৩.২ পৰিচয়
৩.৩ প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ অৰ্থ
৩.৩.১ প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনা আৰু ইয়াৰ উদ্দেশ্য
৩.৩.২ প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ বৈশিষ্ট্য
৩.৩.৩ প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব
৩.৪ প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ ফলপ্ৰসূ কৰাৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা পদক্ষেপসমূহ
৩.৫ প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰ
৩.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৩.৭ অধিক জানিবলৈ
৩.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৩.৯ সম্ভাব্য প্ৰশ্নাৱলী

৩.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য (OBJECTIVES)

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ অৰ্থ, উদ্দেশ্য আৰু বৈশিষ্ট্যসমূহ জানিবলৈ সক্ষম হ'ব।
- প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্বৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ আৱশ্যকতা আৰু প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰসমূহৰ ব্যাখ্যা কৰা।
- প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ সফলতাৰ বাবে গ্ৰহণ কৰিবলগীয়া প্ৰয়োজনীয় পদক্ষেপসমূহ।

৩.২ পৰিচয় (INTRODUCTION)

অনুষ্ঠান এটাৰ কাৰ্যসুচীসমূহ নিয়াৰিকৈ পৰিচালনা কৰিবৰ বাবে পৰিকল্পনাৰ প্ৰয়োজন। প্ৰতিটো অনুষ্ঠানৰে লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যসমূহ প্ৰাপ্ত কৰিবৰ বাবে নিজস্ব আচঁনি বা ধাৰণা থাকে। আনহাতে, সেই নিৰ্দিষ্ট লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে অনুষ্ঠানটোৰ মানৱ সম্পদ আৰু বৈষয়িক সম্পদসমূহক পৰিকল্পিতভাৱে নিয়োগ কৰিবলৈ বাবেও এক নিৰ্দ্দিষ্ট পৰিকল্পনাৰ প্ৰয়োজন হয়।

এই অধ্যায়ত, আমি প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ ধাৰণা, গঠন আৰু ইয়াৰ বিভিন্ন দিশসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

৩.৩ প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ অর্থ

এটা শৈক্ষিক প্রতিষ্ঠানৰ সর্বাংগীন উন্নতিৰ বাবে প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজন আৰু এই পৰিকল্পনা শিক্ষার্থীসকলৰ প্রয়োজন আৰু সম্পদসমূহ ওচৰত নির্ভৰ কৰে। এই পৰিকল্পনাত শিক্ষা প্রতিষ্ঠানটোৰ অধ্যক্ষ, শিক্ষক, শিক্ষয়িত্রীসকল আৰু কর্মচাৰীকে আদি কৰি সকলোলোক জড়িত হৈ থাকে।

এই পৰিকল্পনা কৰাৰ সময়ত ইয়াক মুৰব্বী পৰিচালকজনে অনুষ্ঠানটোৰ সকলো দিশ যেনে - শক্তিৰ দিশসমূহ, দুর্বলতাসমূহ, সুবিধা আৰু অসুবিধাসমূহৰ প্রতি গুৰুত্ব দিব লাগে আৰু উচিত সময়ত চিনাক্ত কৰি নিমূলকৰণৰ বাবে চেষ্টা কৰিব লাগে। আমি এনেদৰে কব পাৰো যে প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনা হৈছে প্রতিষ্ঠানটোৱে উন্নয়নৰ বাবে ল'ব লগা বিভিন্ন কার্য্যপন্থাৰ এক বিৱৰণ। এই কার্য্যপন্থা বা কর্মসূচী অনুষ্ঠানৰ উদ্দেশ্য অনুসৰি হ্রস্বম্যাদী বা দীর্ঘম্যাদী হ'ব পাৰে।

প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনা সাধাৰণতে দুইধৰণৰ হ'ব পাৰে। যেনে— গাঁথনিমূলক আৰু শৈক্ষিক পৰিকল্পনামূলক।গাঁথনিমূলক পৰিকল্পনাই সাধাৰণতে প্রতিষ্ঠানটোৰ বৈষয়িক সম্পদসমূহৰ সংগঠন আৰু পৰিচালনা কৰাৰ ক্ষেত্রখনক বুজায়। আনহাতে শৈক্ষিক পৰিকল্পনাই অনুষ্ঠানটোৰ মানৱ সম্পদৰ সর্বতোপ্রকাৰৰ বিকাশ ঘটাই তেওঁলোকৰ উন্নতিৰ বাবে চেষ্টা কৰে। শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত শিক্ষণ পৰিকল্পনাই বিশেষকৈ প্রতিষ্ঠানটোৰ লক্ষ্য বা উদ্দেশ্যসমূহৰ বিজ্ঞানসন্মতভাৱে পৰিকল্পনা, প্রয়োগ আৰু মূল্যায়নৰ জৰিয়তে ফলপ্রসূতা অর্জন কৰাকে বুজায়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনা বুলিলে কি বুজে ?

৩.৩.১ প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনা আৰু ইয়াৰ উদ্দেশ্য

প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনা আৰু ইয়াৰ উদ্দেশ্যসমূহ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত, প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনা মানে হ'ল শিক্ষক বা অধ্যাপকসকলক শৈক্ষিক প্রতিষ্ঠানৰ উন্নতি আৰু বিকাশৰ ক্ষেত্রৰ বাবে প্রয়োজনীয় সকলো দিশতে সিদ্ধান্ত লবলৈ স্বাধীনতা প্রদান কৰা।

প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ বিষয়ে কেইটামান লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য তলত উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ

- প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনা মানে হৈছে এটা প্রতিষ্ঠানত উপলব্ধ হোৱা সম্পদসমূহৰ সঠিক ব্যৱহাৰ কৰাৰ এক প্রচেষ্টা।
- এই পৰিকল্পনাৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে শৈক্ষিক প্রতিষ্ঠানৰ শিক্ষাদান ব্যৱস্থাক উন্নত আৰু সমৃদ্ধ কৰা।

- এই পৰিকল্পনাৰ আন এটা উদ্দেশ্য হৈছে প্ৰতিষ্ঠানৰ ফলপ্ৰসূতাৰ বাবে শিক্ষকসকলক সম্পূৰ্ণ স্বাধীনতা আৰু সুযোগ প্ৰদান কৰা যাৰ জৰিয়তে অনুষ্ঠানটোৰ কাৰ্যক্ষমতা বৃদ্ধি পায়।
- প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাই শৈক্ষিক প্ৰতিষ্ঠানটোৰ পৰিচালকক শিক্ষক আৰু আন আন কৰ্মচাৰীসকলক অধিক দক্ষ আৰু কাৰ্যক্ষম কৰি তোলাত সহায় কৰে।
- প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাই শিক্ষকসকলক পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰা আৰু বাস্তৱায়িত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত সুযোগ প্ৰদান কৰে।
- প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাই এটা প্ৰতিষ্ঠানত কেনেধৰণৰ কাৰ্য্যসূচী অনুষ্ঠিত কৰিব পাৰি আৰু সেইসমূহৰ ভৱিষ্যত সম্ভাৱনা সম্পৰ্কত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ উদ্দেশ্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

৩.৩.২ প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ বৈশিষ্ট্য

প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ঃ প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ ধাৰণা আৰু উদ্দেশ্যসমূহৰ লগত পৰিচয় হোৱাৰ পিছত ইয়াৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ এনেধৰণেৰে আগবঢ়াব পাৰো—

- শৈক্ষিক প্ৰতিষ্ঠানটোৰ বাস্তৱ প্ৰয়োজনসমূহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি পৰিকল্পনাসমূহ সংগঠিত বা প্ৰস্তুত কৰিব লাগে।
- প্ৰতিটো প্ৰতিষ্ঠানৰ আদৰ্শগত দৃষ্টিভংগী অনুসৰি নিজা পৰিকল্পনাৰ আৰ্হি থাকে।
- প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ উদ্দেশ্য হৈছে বিদ্যালয় আৰু স্থানীয় সমাজত উপলব্ধ সম্পদসমূহৰ সৰ্বাধিৰ ব্যৱহাৰ কৰা।
- পৰিকল্পনাসমূহৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যসমূহ স্পষ্টভাৱে নিৰ্ধাৰিত হ'ব লাগে।
- পৰিকল্পনাসমূহ বিদ্যালয়ৰ সকলো কৰ্মচাৰীৰ সমন্বয়সূচক কাৰ্য্য।
- পৰিকল্পনাৰ সকলো স্তৰতে গণতান্ত্ৰিক পদ্ধতি অনুসৰণ কৰিব লাগে। প্ৰতিষ্ঠানটোৰ সকলো সদস্যৰ সৈতে ৰূপায়ণ কৰিবলগীয়া বিষয়সমূহৰ ওপৰত পৰামৰ্শ গ্ৰহণ কৰিব লাগে।
- প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ কামত নিয়োজিত হৈ থাকিলে দৈনন্দিন কাৰ্যসূচীৰ লগতে সৃষ্টিশীল আৰু মৌলিক কাম কৰিবলৈ উৎসাহিত হয়।
- প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাসমূহ সাধাৰণতে নমনীয় প্ৰকৃতিৰ হ'ব লাগে আৰু

পৰিৱেশ পৰিস্থিতিৰ লগত সংগতি ৰাখি মূল্যায়ন কৰি থাকিব লাগে।

- শিক্ষক-অভিভাৱক সন্থাসমূহ উন্নত হ'ব লাগে যাতে পৰিকল্পনাসমূহৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব অনুযায়ী নিয়মিতভাৱে আলোচনা কৰিব আৰু প্রয়োজন অনুযায়ী সংশোধন কৰিব পৰা যায়।
- পৰিকল্পনাসমূহৰ বাস্তবায়নৰ বাবে কিছুমান মৌলিক নীতি অনুসৰণ কৰিব লাগে। যেনে— লক্ষ্য, সাময়িক আৰু বাস্তৱ পৰিস্থিতি, উন্নয়নৰ ক্ষেত্রসমূহ, সম্পদৰ প্রয়োজনীয়তা স্থানান্তৰকৰণ আৰু কার্যপন্থা ইত্যাদি।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

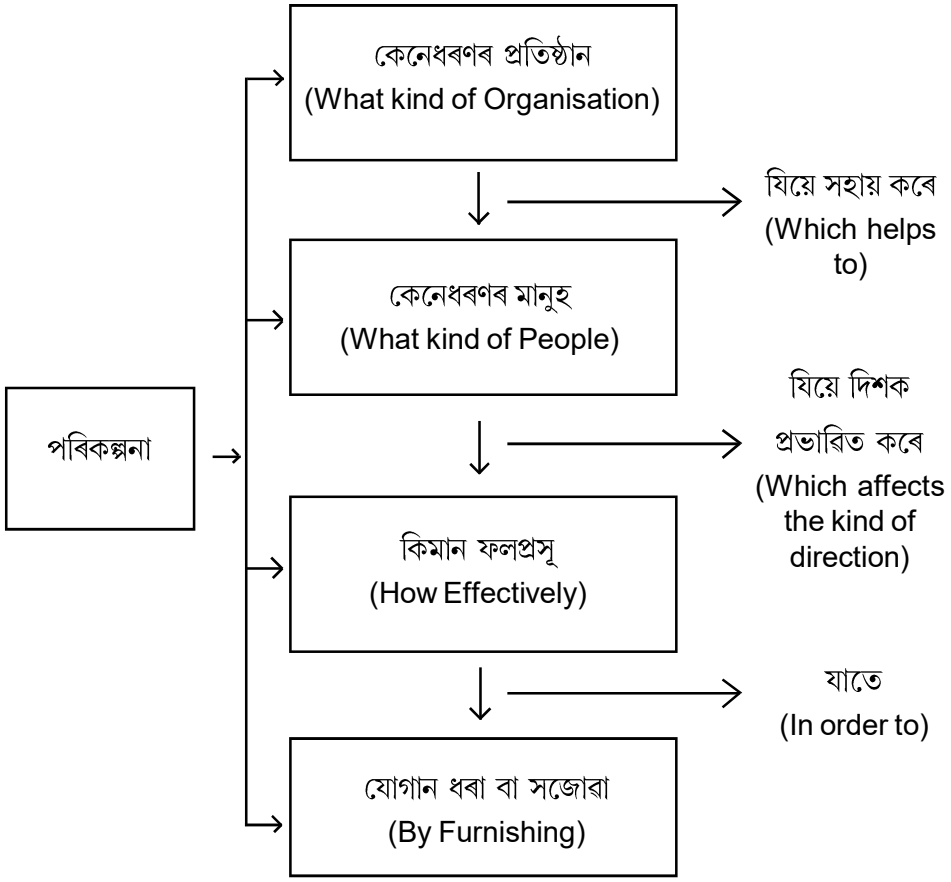
৩.৩.৩ প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব

এটা প্রতিষ্ঠানৰ সফলতা আৰু ব্যর্থতা নির্ভৰ কৰে প্রধানকৈ ইয়াৰ পৰিকল্পনাসমূহৰ সঠিক ৰূপায়নৰ ওপৰত। পৰিকল্পনা হৈছে এনে এক কার্যপদ্ধতি যাৰ জৰিয়তে এখন শিক্ষা প্রতিষ্ঠানৰ সকলো দিশ সুচাৰুৰূপে আৰু কার্যকৰীৰূপে কার্যকৰীৰূপে পৰিচালনা কৰা যায়।

- এটা প্রতিষ্ঠান সুচাৰুৰূপে চলাই নিয়াৰ ক্ষেত্রত পৰিকল্পনাই সঠিক দিশ দেখুৱায়। পৰিকল্পনাই শিক্ষা কার্যসূচীসমূহ বাস্তৱসন্মতভাৱে কার্যকৰী কৰিবলৈ শিক্ষা পৰিকল্পনাক সঠিক দিশ দেখুৱায়।
- প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ কার্য্যদক্ষতা বৃদ্ধি কৰিবলৈ সম্পদসমূহৰ সর্বোত্তম ব্যৱহাৰ আৰু সাংগঠনিক দিশৰ দক্ষতাৰ অতীৱ প্রয়োজন হয়।
- প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাই সমগ্র প্রক্রিয়াত কিবা আসোঁৱাহ দেখা পালে বা সমস্যাৰ উদ্ভৱ হ'লে কতৃপক্ষক তেওঁলোকৰ কার্য্যৰ ওপৰত নিয়মীয়াকৈ নজৰ ৰাখি পৰিস্থিতি নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ সহায় কৰে।
- প্রতিষ্ঠানৰ সদস্যসকলৰ মাজত সমন্বয় গঢ়ি তুলিবলৈ প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনা অত্যন্ত প্রয়োজন।
- বিভিন্ন বিভাগৰ কাম-কাজসমূহ একেলগে সমন্বয় কৰিবলৈ আৰু সুস্পষ্টভাৱে নির্ধাৰিত কার্যসূচী বা বিষয়বস্তুৰ বিকাশৰ বাবে প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজন হয়। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে এটা প্রতিষ্ঠানৰ কোনো এটা নির্দিষ্ট বিভাগে সীমতি লাভৰ বাবে পৃথক পৰিকল্পনা গঢ়ি তোলাৰ স্বাধীনতা সীমিত হয়।
- এটা প্রতিষ্ঠানৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যসমূহত উপনীত হ'বৰ বাবে পৰিকল্পনা প্রক্রিয়া অতি গুৰুত্বপূর্ণ। কাৰণ ই প্রতিষ্ঠানটোক ভৱিষ্যতৰ উপযুক্ত কার্যপন্থা গ্রহণ

কৰিবলৈ প্ৰস্তুত কৰে।

এইদৰে প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে তলৰ চিত্ৰৰ জৰিয়তে দেখুৱাব পৰা যায়।

উৎস ঃ Prasad, L.M. : Principles and Practice of Management, Page 145

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ এটা প্ৰতিষ্ঠানৰ বাবে প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনা কিয় গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি আপুনি ভাবে?

৩.৪ ফলপ্ৰসূ প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ পদক্ষেপসমূহ

পৰিকল্পনাসমূহ মানুহে সৃষ্টি কৰা এক প্ৰক্ৰিয়া। কাৰ্যসূচীসমূহ সঠিকভাৱে চলাবলৈ পৰিকল্পনাৰ অতি প্ৰয়োজন। সেইবাবে যিকোনো কাৰ্যসূচী তৈয়াৰ কৰাৰ আগতে সেই কাৰ্যসূচীসমূহৰ সঠিক ৰূপায়ণৰ বাবে তলত উল্লেখ কৰা পদক্ষেপসমূহ অনুসৰণ কৰা বাঞ্ছনীয়।

- প্ৰথমতে, পৰিকল্পনাৰ প্ৰক্ৰিয়াটোৰ বাবে যিটো ক্ষেত্ৰ বা বিষয় যুগুত কৰা হয়, সেই

কার্যসূচীসমূহ ৰূপায়ণৰ বাবে সঠিক ক্ষেত্ৰ নিৰ্বাচন কৰা।

- শিক্ষানুষ্ঠানৰ বিষয়বস্তু বা ক্ষেত্ৰ নিৰ্ধাৰণ কৰাৰ পিছত কার্য্যকর্তাসকলে জৰীপ বা সমীক্ষণ কৰিব লাগে। জৰীপৰ জৰিয়তে প্ৰতিষ্ঠানটোৰ প্ৰকৃত প্ৰয়োজনীয়তা আৰু সম্পদৰ উপলব্ধতাৰ বিষয়ে জ্ঞাত হোৱাত সহায়ক হয়।
- জৰীপ বা সমীক্ষণ পর্য্যায়ৰ পিছত আহে প্ৰস্তুতিৰ পর্য্যায়। এই পর্য্যায়ত স্থানীয়, সামাজিক, ৰাজ্যিক আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় পর্য্যায়ত উপলব্ধ হোৱা সম্পদসমূহৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু উপলব্ধতা বিবেচনা কৰি আঁচনিসমূহ বা প্ৰকল্পসমূহ প্ৰস্তুত কৰা হয়।
- পৰিকল্পনাসমূহ একোটা নির্দিষ্ট প্ৰতিষ্ঠানৰ দীর্ঘম্যাদী উদ্দেশ্যসমূহ পূৰণ কৰাৰ সৈতে জড়িত হ'ব লাগে। এটা হ্ৰস্বম্যাদী পৰিকল্পনাই প্ৰতিষ্ঠানটোৰ দীর্ঘম্যাদী লক্ষ্যৰ পৰাই আহিব লাগিব। উদাহৰণস্বৰূপে, এখন বিদ্যালয়ত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ হ্ৰস্বম্যাদী মূল্যায়ন হিচাপে মাহেকীয়া গোট পৰীক্ষা বা অর্ধ-বার্ষিক পৰীক্ষা অনুষ্ঠিত কৰা হয়। এয়া এটা হ্ৰস্বম্যাদী উদ্দেশ্য হ'ল শিক্ষাবর্ষৰ শেষত হ'বলগীয়া সামগ্ৰিক মূল্যায়নত (Summative Evaluation) ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ উন্নতি নিশ্চিত কৰা। ইয়াক দীর্ঘম্যাদী লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ এক প্ৰচেষ্টা বুলি গণ্য কৰিব পৰা যায়।
- ইয়াৰ পিছৰ পর্য্যায়ত এটা মন কৰিবলগীয়া কথা হ'ল, পৰিকল্পনাৰ দিশ নির্দিষ্ট হ'ব লাগে আৰু ইয়াৰ কার্যপন্থা স্পষ্ট হোৱা উচিত।
- পৰিকল্পনাসমূহ বিভিন্ন কাৰকৰ সৈতে সংগতিপূর্ণ হ'ব লাগে, যেনে ঃ- মানৱ সম্পদ আৰু ভৌতিক সম্পদসমূহৰ উপলব্ধতা আৰু ব্যৱহাৰযোগ্যতা, সাংগঠনিক গাঁথনি আৰু অন্যান্য সাংগঠনিক পৰিকল্পনাৰ কাৰকসমূহ ইত্যাদি।
- কোনো সংগঠনৰ বাবে পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰোতে সৰলতা আৰু নমনীয়তাৰ চর্তসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিব লাগে।
- প্ৰতিষ্ঠানৰ পৰিকল্পনাসমূহৰ উন্নতি আৰু বিকাশ ঘটাবৰ বাবে প্ৰতিক্ৰিয়াসমূহৰ সময়ে সময়ে মূল্যায়ন কৰাটো অত্যন্ত প্ৰয়োজনীয়। এনেবোৰ কার্যই প্ৰতিষ্ঠানটোৰ প্ৰকৃত প্ৰয়োজন আৰু আশা-আকাংক্ষাসমূহ জগাত সহায় কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ এটা প্ৰতিষ্ঠানৰ কার্যকাৰিতা বৃদ্ধি কৰিবৰ বাবে আপুনি কেনেধৰণ পদক্ষেপ লবলৈ পৰামর্শ দান কৰিব?

৩.৫ প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ ক্ষেত্ৰসমূহ

এটা শিক্ষা প্ৰতিষ্ঠানত পৰিকল্পনাসমূহ সুপৰিকল্পিতভাৱে কার্যকৰী কৰাৰ বাবে যি পৰিসৰ

থাকে, সেইসমূহকে ক্ষেত্ৰ হিচাপে চনাক্ত কৰিব পাৰি। এটা প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰতিটো দিশতে সঠিকভাৱে চলিবলৈ আৰু লক্ষ্যসমূহ পূৰণ কৰিবলৈ পৰিকল্পনা অত্যন্ত প্ৰয়োজনীয়। কোনো এক শিক্ষা প্ৰতিষ্ঠানৰ কাৰ্যকলাপত প্ৰভাৱ পেলোৱা প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ ক্ষেত্ৰ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ

- কোনো এক প্ৰতিষ্ঠান প্ৰশাসন বা প্ৰশাসনীয় ব্যৱস্থা উন্নত কৰিবলৈ পৰিকল্পনাৰ অতি প্ৰয়োজন। এখন স্কুলৰ পৰিকল্পিত আঁচনিসমূহ কাৰ্যকৰী কৰিবৰ বাবে কৰ্মচাৰীসকলৰ সভাৰ কাৰ্যকাৰীতা বৃদ্ধি কৰা, তদাৰক ব্যৱস্থা উন্নত কৰা, অধ্যক্ষ আৰু শিক্ষকসকলৰ মাজত সম্পৰ্ক বৃদ্ধি কৰিব লাগে।
- প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাই বিদ্যালয় আৰু সমাজৰ মাজত সম্পৰ্কৰ ব্যৱস্থাতো প্ৰভাৱ পেলায়।

এই পৰিকল্পনা সাধাৰণতে সমাজত থকা বিভিন্ন সম্পদসমূহ ব্যবহাৰ কৰি প্ৰতিষ্ঠানটোৰ বিভিন্ন বিষয়ত শিক্ষাৰ মান উন্নত কৰাৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। স্কুলৰ বিভিন্ন বিষয়ত সমাজৰ সদস্যসকলক আমন্ত্ৰণ জনাই তেওঁলোকৰদ্বাৰা বক্তৃতাৰ ব্যৱস্থা কৰাটো সমাজক অন্তৰ্ভুক্ত কৰাৰ এটা কাৰ্যকৰী উপায়।

- শিক্ষাৰ্থীসকলৰ মাজত পঢ়া অভ্যাস গঢ়ি তোলাৰ লগতে প্ৰতিষ্ঠানটোৰ শৈক্ষিক কাৰ্যকলাপত বিকাশৰ বাবে পৰিকল্পনাৰ প্ৰয়োজন। পঢ়াৰ অভ্যাস বৃদ্ধিৰ বাবে পুঁথিভড়ালক পৰিকল্পিত ব্যৱস্থাৰ আভ্যন্তৰীণ পৰীক্ষা ব্যৱস্থাৰ সংস্কাৰ সাধন, অপচয় আৰু স্থবিৰতা হ্ৰাস কৰা, মেধাৱী শিক্ষাৰ্থীৰ শিক্ষা, জাননী ফলকৰ ব্যৱহাৰ বা অন্যান্য শিক্ষামূলক সজুঁলিত ব্যৱহাৰ আদি এই পৰিকল্পনাৰ অৰ্ন্তভূক্ত।
- বিদ্যালয়ৰ সহ-পাঠ্যক্ৰমিক কাৰ্য্যাৱলীসমূহ সংগঠিত কৰিবৰ বাবে বিভিন্ন উপায়সমূহ চিনাক্ত কৰিব লাগে। সেইবাবে স্কুলত অৱসৰ সময়ৰ সঠিক ব্যৱহাৰৰ বাবে পৰিকল্পনাৰ প্ৰয়োজন হয়। যেনে ঃ- বিদ্যালয়ৰ প্ৰাতঃসভাত নতুন কাৰ্যসূচী বাছনি কৰাৰ বাবে বিদ্যালয়ৰ কাৰ্য্যাৱলীত শিক্ষাৰ্থীৰ আগ্ৰহ বৃদ্ধি কৰাৰ বাবে আৰু শিক্ষাৰ্থীসকলৰ মাজত ভাল অভ্যাস গঢ়ি তোলা ইত্যাদি বাবে পৰিকল্পনাৰ প্ৰয়োজন।
- বিদ্যালয়ৰপৰা বিভিন্ন কু-অভ্যাস যেনে ঃ- স্কুলৰপৰা পলোৱা, চুৰ কৰা আদি দূৰ কৰিবলৈ পৰিকল্পনাৰ আৱশ্যক হয়।
- বিদ্যালয়ত গণতান্ত্ৰিক পৰিবেশ বৰ্তাই ৰখা আৰু শিক্ষাৰ্থীসকলৰ মাজত নেতৃত্ব, সহনশীলতাৰ লগতে আত্ম-অনুশাসন আৰু আত্ম-নিয়ন্ত্ৰণৰ দৰে গুণসমূহ বিকশিত কৰিবলৈ পৰিকল্পনা প্ৰক্ৰিয়াটো অপৰিহাৰ্য। শিক্ষাৰ্থীসকলক প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ সৈতে অধিক জড়িত কৰিবৰ বাবে অধিক দায়িত্ব প্ৰদান, মক পাৰ্লিয়ামেন্ট (প্ৰতীকী সাংসদ) আদি অনুষ্ঠিত কৰিব লাগে।

কার্যকলাপ ৩.১

প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ অধীনত আপুনি বিবেচনা কৰা আৰু কিছুমান ক্ষেত্ৰ চিনাক্ত কৰা।

৩.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই অধ্যায়টিত আমি তলৰ কথাবোৰ আলোচনা কৰিলো—

- পৰিকল্পনা হ'ল কোনো এক প্ৰতিষ্ঠানৰ কার্যসূচীসমূহ সূচাৰুৰূপে চলাই নিয়াৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা এক কার্যপন্থা।
- এখন শিক্ষানুষ্ঠানত শিক্ষার্থীৰ প্ৰয়োজন আৰু বিদ্যালয়ত উপলব্ধ সম্পদৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰা হয়।
- এটা প্ৰতিষ্ঠানৰ পৰিকল্পনা প্ৰক্ৰিয়াটো অধ্যক্ষ আৰু শিক্ষক কর্মচাৰীসকলৰ দ্বাৰা হাতত লোৱা হয়।
- এজন মেনেজাৰ বা পৰিচালক শিক্ষানুষ্ঠানৰ বাবে পৰিকল্পনা কৰাৰ সময়ত ইয়াৰ সবলতা, দুৰ্বলতা আৰু সুযোগসমূহৰ লগতে প্ৰতিষ্ঠানটোৰ সঠিকভাৱে পৰিচালনা কৰাত বাধা দিব পৰা কাৰকসমূহ চিনাক্ত কৰে।
- প্ৰতিষ্ঠানিক গাঁথনি বা পৰিবেশ উন্নত কৰিবলৈ পৰিকল্পনাৰ প্ৰয়োজন। কার্যসূচীৰ প্ৰকৃতি অনুসৰি এই পৰিকল্পনা হ্ৰস্বম্যাদী বা দীৰ্ঘম্যাদী হ'ব পাৰে।
- প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হ'ল প্ৰতিষ্ঠানত উপলব্ধ সম্পদসমূহৰ সঠিক ব্যৱহাৰ কৰা।
- এটা প্ৰতিষ্ঠানৰ পৰিকল্পনা কৰাৰ সময়ত অনুসৰণ কৰিবলগীয়া কিছুমান পদক্ষেপ হ'ল- ক্ষেত্ৰ নির্বাচন কৰা, জৰীপ চলোৱা, প্ৰস্তুতি, কার্যকৰীকৰণ আদি।
- প্ৰতিষ্ঠানিকপৰিকল্পনাৰ কেইটামান উদ্দেশ্য হ'ল- প্ৰশাসন আৰু বিদ্যালয়-সম্প্ৰদায় সম্পর্ক উন্নত কৰা, শৈক্ষিক আৰু সহ-পাঠ্যক্ৰমিক কার্যাৱলীৰ বিকাশ ঘটোৱা, বিভিন্ন ত্ৰুটি আৰু দুৰ্বলতাসমূহ দূৰ কৰা, গণতান্ত্ৰিক পৰিবেশ বজাই ৰখা ইত্যাদি।

৩.৭ অধিক জানিবলৈ

1. Bhatnagar, Dr. S.S. and Gupta, Dr. P.K. (2003) Educational Management, Surya Publication.
2. Prasad, L.M. Principles and Practice of Management Sultaka Chaud and Sons Publication.

৩.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনা হ'ল এখন বিদ্যালয়ত শিক্ষাৰ্থীৰ প্ৰয়োজন আৰু উপলব্ধ সম্পদসমূহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বিদ্যালয়ৰ বিকাশ আৰু উন্নতিৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা এক কাৰ্যসূচী।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ কিছুমান উদ্দেশ্য তলত উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ-

- এই পৰিকল্পনাৰ মূল উদ্দেশ্য হ'ল বিদ্যালয়ৰ শিক্ষাদান পদ্ধতি সমৃদ্ধ কৰা।
- প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনা হ'ল এটা প্ৰতিষ্ঠানত থকা পদাৰ্থগত আৰু বস্তুগত সম্পদসমূহৰ ব্যৱহাৰ কৰা।
- পৰিকল্পনাৰ এটা অন্যতম উদ্দেশ্য হ'ল প্ৰতিষ্ঠানটোৰ শিক্ষকসকলৰ কৰ্মদক্ষতা বৃদ্ধিৰ বাবে সুযোগ সুবিধা আৰু স্বাধীনতা প্ৰদান কৰা।
- এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ পৰিচালকজনৰ বাবেও প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনা সহায়ক হয় যাতে তেওঁ শিক্ষক আৰু অন্যান্য কৰ্মচাৰীসকলক অধিক কাৰ্যকৰী তথা দক্ষ কৰি তুলিব পাৰে।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল ঃ-

- প্ৰতিটো প্ৰতিষ্ঠানতে নিজস্ব আদৰ্শগত দৃষ্টিভংগী অনুসৰি পৰিকল্পনাসমূহৰ নিজা আৰ্হি থাকে।
- প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ লক্ষ্য হ'ল বিদ্যালয় আৰু স্থানীয় সম্প্ৰদায়ত উপলব্ধ সম্পদসমূহৰ সৰ্বাধিক ব্যৱহাৰ নিশ্চিত কৰা।
- পৰিকল্পনাসমূহৰ সুনিৰ্দিষ্ট লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য থাকিব লাগে।
- এখন বিদ্যালয়ৰ কৰ্মচাৰীসকলৰ সহযোগিতামূলক কাৰ্যৰ যোগেদি কৰ্ম-সন্তুষ্টি লাভৰ বাবে পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰিব লাগে।
- প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনা প্ৰকৃতিগতভাৱে নমনীয় হ'ব লাগে আৰু পৰিবেশৰ পৰিবৰ্তনৰ সৈতে সংগতি ৰাখি ইয়াক নিৰন্তৰ মূল্যায়ন কৰিব লাগে।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বিদ্যালয়ৰ চৌহদক উপলব্ধ সম্পদসমূহৰ সৰ্বোত্তম ব্যৱহাৰৰ বাবে পৰিকল্পনাৰ প্ৰয়োজন আছে। শিক্ষা ক্ষেত্ৰত প্ৰতিষ্ঠানখন সূচাৰুৰূপে চলাই নিবৰ বাবে শৈক্ষিক কাৰ্যসূচীসমূহ বাস্তৱসন্মতভাৱে ৰূপায়ণ কৰিবৰ বাবে প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ প্ৰয়োজন।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰিকল্পনা কৰাৰ সময়ত অনুসৰণ কৰিবলীয়া পদক্ষেপসমূহ হ'ল ক্ষেত্ৰ নিৰ্বাচন কৰা, জীপ চলোৱা, কাৰ্যসূচী বা কাৰ্যপন্থা প্ৰস্তুত কৰা, সময়ে সময়ে কাৰ্যসূচীসমূহ ৰূপায়ন কৰা আদি, পৰিকল্পনা বা কাৰ্যসূচীৰ কাৰ্যকাৰিতাৰ বাবে কিছুমান চৰ্ত যেনে - স্থিৰতা, সৰলতা আৰু নমনীয়তা আদিৰ দিশসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিব লাগে।

৩.৯ সম্ভাব্য প্রশ্নাৱলী

ক) অতি চমু প্রশ্নসমূহ (প্রতিটো প্রশ্ন 50টা শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্রশ্ন ১. পৰিকল্পনা বুলিলে আপুনি কি বুজে?

প্রশ্ন ২. প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনা বুলিলে কি বুজায়?

প্রশ্ন ৩. প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ অন্তৰালত থকা মৌলিক উদ্দেশ্যটো কি?

প্রশ্ন ৪. প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজনীয়তা কি?

প্রশ্ন ৫. পৰিকল্পনাৰ উদ্দেশ্যৰ গুৰুত্ব কি?

খ) চমু প্রশ্নসমূহ (প্রতিটো প্রশ্ন 100টা শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্রশ্ন ১. পৰিকল্পনাসমূহ প্রকৃতিগতভাৱে নমনীয় হোৱাৰ উচিত ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ২. পৰিকল্পনাসমূহ কার্যমুখী হোৱাৰ উচিত ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৩. প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ কি কি?

প্রশ্ন ৪. প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্বসমূহ কি কি?

গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্নসমূহ (প্রতিটো প্রশ্ন 300–500 শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্রশ্ন ১. প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাসমূহ বুলিলে আপুনি কি বুজে? এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ বাবে প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনা কিয় গুৰুত্বপূর্ণ?

প্রশ্ন ২. এখন শিক্ষানুষ্ঠানত আঁচনি বা পৰিকল্পনাসমূহ কার্যকাৰিতাৰ বাবে আপুনি কি কি পদক্ষেপ পৰামর্শ দিব বিচাৰিব?

প্রশ্ন ৩. প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ কি কি? প্রতিষ্ঠানিক পৰিকল্পনাৰ মুখ্য উদ্দেশ্যসমূহ চিনাক্ত কৰক।

প্রশ্ন ৪. এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ পৰিকল্পনা প্রক্রিয়াটোৰ প্রয়োজন হোৱা ক্ষেত্রসমূহ চিনাক্ত কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৪ ঃ শিক্ষাগত পৰিকল্পনাৰ দৃষ্টিভংগীসমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

৪.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
৪.২ পৰিচয়
৪.৩ শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ অর্থ
৪.৩.১ শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ
৪.৩.২ শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ নীতি-নিয়ম
৪.৪ শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজন আৰু গুৰুত্ব
৪.৫ শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ লক্ষ্যসমূহ
৪.৬ শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ দৃষ্টিভংগীসমূহ
৪.৬.১ সামাজিক চাহিদা পদ্ধতি
৪.৬.২ লাভৰ হাৰ পদ্ধতি
৪.৬.৩ মানৱশক্তিৰ প্রয়োজনীয়তা পদ্ধতি
৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৪.৮ অধিক জানিবলৈ
৪.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৪.১০ সম্ভাব্য প্রশ্নাৱলী

৪.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য (OBJECTIVES)

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ ধাৰণা বর্ণনা।
- শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু গুৰত্ব বর্ণনা।
- শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ বিভিন্ন পদ্ধতি আৰু দৃষ্টিভংগী ব্যাখ্যা।

৪.২ পৰিচয় (INTRODUCTION)

পৰিকল্পনা হৈছে ব্যৱস্থাপনা প্রক্রিয়াত গ্রহণ কৰিবলগীয়া প্রথম পদক্ষেপ। ইয়াত কোনো এক নির্দিষ্ট লক্ষ্য পূৰণৰ বাবে আগতীয়া ধাৰণা বা সিদ্ধান্ত লোৱা হয় যাতে নির্ধাৰিত আঁচনি বা কার্যসূচীসমূহ ৰূপায়ণ কৰাত সহজ হয়। এনে কার্যৰ যোগেদি ইয়াত কি কৰিব লাগিব, কেতিয়া কৰিব লাগিব, কেনেদৰে কৰিব লাগিব আৰু কোনে কৰিব— এই বিষয়সমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়। শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাই আগতীয়াকৈ নির্ধাৰণ কৰা লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যসমূহত উপনীত

হ'বৰ বাবে শিক্ষা ক্ষেত্ৰত পৰিকল্পনা আৰু প্ৰয়োজনীয় সাল-সলনি কৰাৰ চেষ্টা কৰে। ইয়াত যুক্তিসংগত চিন্তা আৰু বৌদ্ধিক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ প্ৰক্ৰিয়া অন্তৰ্ভুক্ত হৈ থাকে। শিক্ষামূলক পৰিকল্পনা হৈছে আগতীয়া কাৰ্যনিৰ্ধাৰণ কৰা এক প্ৰক্ৰিয়া যাৰ জৰিয়তে জাতীয় নীতিসমূহৰ দৃষ্টিভংগী অনুসৰি সামগ্ৰিক পৰিৱৰ্তন আনিব পাৰি আৰু লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যসমূহ স্পষ্টভাৱে নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়। প্ৰতিটো পদ্ধতিৰে নিজা সুবিধা আৰু সীমাৱদ্ধতা আছে। এই অধ্যায়ত শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ অৰ্থ ইয়াৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব লক্ষ্যসমূহ আৰু ইয়াৰ বিভিন্ন পদ্ধতি সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা হ'ব।

৪.৩ শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ অৰ্থ (MEANING OF EDUCATIONAL PLANNING) ঃ

পৰিকল্পনাক আমি যিকোনো কৰ্ম ক্ষেত্ৰৰ উন্নয়ন সাধনৰ বাবে মুখ্য নিৰ্দেশনা হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়। ই এক সম্পূৰ্ণ বৌদ্ধিক প্ৰচেষ্টা। লগতে লচেতন আৰু দৃঢ়সংকল্প। যিকোনো লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে সুসংগতি আৰু সচেতন পৰিকল্পনা অতি প্ৰয়োজনীয়। কোনো এখন দেশেই সুসংগঠিত পৰিকল্পনা অবিহনে বিভিন্ন ক্ষেত্ৰসমূহ যেনে— ৰাজনৈতিক, সামাজিক, শিক্ষামূলক, সাংস্কৃতিক, উদ্যোগিক আদি দিশসমূহত উন্নতি কৰিব নোৱাৰে। সহজ অৰ্থত পৰিকল্পনা মানে হৈছে কোনো কাৰ্য্য আৰম্ভ কৰাৰ আগতেই কৰা চিন্তা। ই হৈছে আগতীয়াকৈ সুসংগঠিতভাৱে নিৰ্ধাৰণ কৰা এক প্ৰক্ৰিয়া, যাৰ জৰিয়তে লক্ষ্যত উপনীত হ'ব পাৰি।

আজিৰ যুগত, শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাক এক অত্যাৱশ্যকীয় প্ৰয়োজন বুলি গণ্য কৰা হয়। এই যুগ বৈজ্ঞানিক আৰু প্ৰযুক্তি বিজ্ঞানৰ নতুন উদ্ভাৱনৰ যুগ। সেয়েহে শিক্ষা ক্ষেত্ৰতো বৈজ্ঞানিক আৰু উন্নত প্ৰযুক্তিগত আৱিস্কাৰে সমাজৰ জটিলতা বঢ়াই দিয়াৰ ফলত পৰিকল্পনাৰ প্ৰয়োজনীয়তা সৃষ্টি আৰু বৃদ্ধি হৈছে। জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ বৰ্দ্ধিত হাৰ, মানৰ শক্তিৰ প্ৰয়োজন, পৰিস্থিতি তন্ত্ৰৰ সন্তুলন ৰক্ষা, নিম্নগামী প্ৰাকৃতিক সম্পদ আৰু বৈজ্ঞানিক উন্নয়নৰ অসংগঠিত প্ৰয়োগে শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাক অত্যাৱশ্যকীয় কৰি তুলিছে। এই সমস্যাসমূহ সমাধান কৰিবলৈ শিক্ষামূলক পৰিকল্পনা এক অত্যন্ত প্ৰয়োজনীয় বিষয় হৈ পৰিছে আৰু পৰিকল্পনাৰ দক্ষতা বাধ্যতামূলক হৈ উঠিছে। শৈক্ষিক সংগঠনসমূহৰ আকাংক্ষিত পৰিৱৰ্তন আনিবলৈ আৰু ইয়াৰ সাংগঠনি দিশৰ উন্নতি আৰু কাৰ্যক্ষমতা বৃদ্ধি কৰিবলৈ শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ অতীৱ প্ৰয়োজন।

শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ মূল লক্ষ্য হ'ল শিক্ষাক্ষেত্ৰত উপলব্ধ সম্পদসমূহৰ সৰ্বোত্তম ব্যৱহাৰ আৰু প্ৰয়োগ। শিক্ষাৰ লক্ষ্যসমূহ পূৰণ কৰিবৰ বাবে শিক্ষা ক্ষেত্ৰত উপলব্ধ হোৱা সম্পদসমূহক সম্পূৰ্ণ আৰু সঠিক ব্যৱহাৰ কৰি উন্নয়ন সাধন কৰাটো ইয়াৰ মুখ্য কাৰ্য্য। শৈক্ষিক প্ৰশাসকৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰী হিচাপে বা নেতৃত্ব প্ৰধান হিচাপে গ্ৰহণ কৰা প্ৰাথমিক কৰ্তব্য।

এডিচিন [2011] এ শিক্ষা পৰিকল্পনাক এনে এক প্ৰক্ৰিয়া বুলি বিবেচনা কৰিছে

যিয়ে উপলব্ধ সম্পদসমূহৰ ব্যৱহাৰ কৰি শিক্ষাৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যসমূহত যথাযথভাৱে উপনীত হ'বৰ বাবে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰা হয়। শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাই শিক্ষাৰ প্ৰয়োজনসমূহ চিনাক্ত কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়া আৰু বিভিন্ন কৌশল প্ৰয়োগ কৰি সেই প্ৰক্ৰিয়াক দক্ষভাৱে পৰিচালনা কৰাৰ বিষয়টো অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। বিভিন্ন পৰ্যায়ত শিক্ষাৰ লক্ষ্যসমূহ প্ৰাপ্ত কৰাৰ বাবে শিক্ষাৰ প্ৰক্ৰিয়াটো পৰিকল্পনা কৰা, সেই পৰিকল্পনাসমূহ কাৰ্যকৰী কৰা আৰু পৰিকল্পনাসমূহ মূল্যায়ন কৰাটো অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়। অকোণমিৰি (Okunmiri) (2003) য়ে বিশ্বাস কৰিছিল যে শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে শিক্ষাৰ লক্ষ্যসমূহ লাভ কৰিবৰ বাবে পদ্ধতিভাৱে কৰা নিৰ্দিষ্ট কাৰ্য। ফেডিপ (Fadip) (2001) য়ে শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাক জাতীয় উন্নয়নৰ বাবে পৰিকল্পনা কৰা সাধাৰণ প্ৰৱণতাৰ এক যুক্তিসংগত প্ৰতিক্ৰিয়া হিচাপে বৰ্ণনা কৰিছে।

শিক্ষামূলক পৰিকল্পনা শিক্ষানুষ্ঠান এটাৰ সকলো কাৰ্যসূচী আৰু নীতিৰ সৈতে জড়িত। এজন ব্যক্তি আৰু এখন সমাজৰ শৈক্ষিক প্ৰয়োজন আৰু চাহিদাসমূহ পূৰ্ণ কৰিবৰ বাবে বিভিন্ন প্ৰক্ৰিয়া, যেনে- শিক্ষাৰ লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ, প্ৰশিক্ষণৰ সুবিধা সৃষ্টি, কৌশল বিকাশ আৰু পূৰ্বনিৰ্ধাৰিত লক্ষ্যসমূহ সম্পূৰ্ণ কৰিবৰ বাবে সময়সূচী নিৰ্ধাৰণ আদি কাৰ্য অন্তৰ্ভুক্ত হৈ থাকে। ই হৈছে যিকোনো কাম বা প্ৰকল্পৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা এক নক্সা য'ত গ্ৰহণ কৰিবলগীয়া বহু পদক্ষেপ জড়িত হৈ থাকে।

৪.৩.১ শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাই শিক্ষাৰ উদ্দেশ্যসমূহ স্পষ্টভাৱে নিৰ্ধাৰণ কৰে। ইয়াৰ বিভিন্ন দিশৰ পাৰস্পৰিক আন্তঃক্ৰিয়া দেখা যায় আৰু সেইবাবে সেইসমূহৰো বিভিন্ন পৰিৱৰ্তনো দেখা যায়। শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য তলত উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ

- শৈক্ষিক পৰিকল্পনাই এখন দেশৰ শৈক্ষিক উন্নয়নৰ বাবে শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য, মূল্যবোধ আৰু সেইসমূহৰ ভৱিষ্যত বিকাশৰ বাবে পদ্ধতিসমূহৰ নিৰ্ধাৰণ আৰু দিক্‌দৰ্শন কৰে।
- শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাসমূহ সুসংগঠিত, শৃংখলাবদ্ধ আৰু প্ৰণালীবদ্ধভাৱে প্ৰস্তুত কৰা হয়।
- এই প্ৰক্ৰিয়া গতিশীল আৰু সুচিন্তিত। সেয়েহে আমাৰ সমাজ আৰু পৰিবেশ পৰিৱৰ্তনশীলতা পৰিপ্ৰেক্ষিতত দৈনন্দিনভাৱে অভিজ্ঞতাৰ পৰিবৰ্তন হৈ থাকে।
- এই প্ৰক্ৰিয়া ব্যাপক বা সৰ্বাংগীন। পৰিকল্পনাৰ প্ৰক্ৰিয়াই সমগ্ৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটোক বিবেচনা আওতালৈ আনে।
- শিক্ষামূলক পৰিকল্পনা সাধাৰণতে সংহত প্ৰকৃতিৰ হয়। ই সীমিত সম্পদসমূহ ব্যৱহাৰ কৰি সৰ্বাধিক ফলাফল পাবলৈ চেষ্টা কৰে।
- এই প্ৰক্ৰিয়া নমনীয় আৰু পুনৰাবৃত্তিমূলক।

- পৰিকল্পনা প্ৰক্ৰিয়াই সমগ্ৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটো সঠিকভাৱে পৰিচালনা কৰিবলৈ সকলো সম্ভৱপৰ বিকল্পৰ সুযোগ প্ৰদান কৰে।
- শিক্ষামূলক পৰিকল্পনা সদায় পূৰ্ব-নিৰ্ধাৰিত আৰু লক্ষ্যকেন্দ্ৰিক। এই প্ৰক্ৰিয়া সদায় স্পষ্টভাৱে নিৰ্ধাৰিত লক্ষ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।
- শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ ধাৰণাসমূহ প্ৰয়োগবাদ দৰ্শনৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত। যিবোৰ পৰিকল্পনা স্বাভাৱিকতে ভাল, ফলপ্ৰসূ আৰু ব্যৱহাৰিক, সেইবোৰক ৰূপায়ণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে, যিবোৰ বৰ্তমানৰ সমাজত প্ৰযোজ্য।
- শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ ধাৰণা প্ৰায়োগিক দৰ্শনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰে। ইয়াৰ উদ্দেশ্য হৈছে এনে পৰিকল্পনা কাৰ্যকৰী কৰা, যিবোৰ ভাল, ফলপ্ৰসূ আৰু প্ৰাকৃতিকভাৱে ব্যৱহাৰযোগ্য। এই পৰিকল্পনাসমূহ বৰ্তমান সমাজৰ প্ৰযোজ্য।
- সমাজৰ প্ৰয়োজন অনুসৰি এই পৰিকল্পনাসমূহ অবিৰতভাৱে পৰিৱৰ্তন কৰা হয়।
- শিক্ষামূলক পৰিকল্পনা এটা আনুষ্ঠানিক কাৰ্য।

৪.৩.২ শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ নীতিসমূহ

শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ ধাৰণা বিভিন্ন নীতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছে। কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ নীতি তলত দিয়া হ'ল—

- শিক্ষামূলক পৰিকল্পনা ৰাষ্ট্ৰীয় উন্নয়ন পৰিকল্পনাৰ এটা অবিচ্ছেদ্য অংশ হোৱা উচিত।
- এই পৰিকল্পনা গৱেষণা, প্ৰচলিত শিক্ষা ব্যৱস্থা আৰু দেশৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গভীৰভাৱে অধ্যয়ন কৰি গঢ়ি তুলিব লাগে।
- এই পৰিকল্পনা সাধাৰণতে সামগ্ৰিক হোৱা উচিত। ইয়াৰ প্ৰত্যেক দিশ, প্ৰতিটো স্তৰৰ শিক্ষা অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব লাগে।
- এই প্ৰক্ৰিয়া অবিৰত হোৱা উচিত।
- শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত হোৱা খৰচক ৰাষ্ট্ৰীয় উন্নয়নৰ বাবে বিনিয়োগ হিচাপে গণ্য কৰিব লাগে।
- পৰিকল্পনাই শিক্ষাৰ বিভিন্ন দিশ যেনে— গঠন পদ্ধতি, বিষয়বস্তু আদিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিব লাগে।
- শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাসমূহ শিক্ষা বিস্তাৰৰ বাবে সমতা আৰু ন্যায়ৰ নীতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি উন্নয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিব লাগে।
- শিক্ষাৰ গণতান্ত্ৰিকৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিব লাগে।
- সমাজৰ বঞ্চিত লোকসকলৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ ক্ষেত্ৰত দেখা পোৱা সমস্যাসমূহ,

যেনে— অপচয় স্থবিৰতা, অনুন্নয়ন আদি কমোৱাত বিশেষ গুৰুত্ব দিব লাগে।

- শিক্ষাৰ সকলো স্তৰতে শিক্ষাগত সুবিধা আৰু মানৰ সম্পদৰ সমান অংশীদাৰীত্বৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিব লাগে।

৪.৪ শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব

পৰিকল্পনাৰ সকলো কার্য পদ্ধতিগতভাৱে সম্পন্ন কৰিব লাগে। ইয়াৰ বাবে লক্ষ্যসমূহ স্পষ্ট হ'ব লাগে। সেয়েহে ইয়াৰ বিভিন্ন উপাদান আৰু কার্যকলাপৰ মাজত সমন্বয় আৰু একত্রীকৰণৰ প্রয়োজন। আধুনিক সমাজৰ সকলো জটিলতা সমাধানৰ বাবে শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত পৰিকল্পনা অতি প্রয়োজন। শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ কিছুমান প্রধান প্রয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব তলত দিয়া হ'ল—

- শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাই শিক্ষা প্রতিষ্ঠানৰ সকলো দিশ সুপৰিকল্পিতভাৱে পৰিচালনা কৰাৰ ক্ষেত্রত দিক্ নির্দেশনা প্রদান কৰে।
- পৰিকল্পনাই শিক্ষাৰ লক্ষ্যসমূহত উপনীত হ'বৰ বাবে সকলো উদ্দেশ্য নির্ধাৰণ কৰাত সহায় কৰে।
- ই শিক্ষানুষ্ঠানটোক সময়, কষ্ট আৰু ধনৰ অপচয়ৰপৰা ৰক্ষা কৰে।
- শিক্ষামূলক পৰিকল্পনা শিক্ষানুষ্ঠানত উপলব্ধ সকলো সমপাদ ব্যৱহাৰৰ বাবে অতিকৈ প্রয়োজনীয়।
- পৰিকল্পনাই শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত সন্মুখীন হোৱা ব্যর্থতা আৰু বিভিন্ন প্রত্যাহ্বান নিয়ন্ত্রণ কৰি প্রশাসনিক প্রক্রিয়াক সম্পূর্ণ মসৃণ আৰু কার্যকৰী কৰি তোলে।
- শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ বাবে প্রতিটো শিক্ষা প্রতিষ্ঠানৰ প্রতিটো কার্য্যসূচীৰ বাবে এক নক্সা প্রস্তুত কৰাটো অত্যন্ত প্রয়োজনীয়।
- এজন ব্যক্তিৰ শৈক্ষিক পৰিক্রমাক উদ্দেশ্যমুখী অর্থবহ আৰু পদ্ধতিগতভাৱে চলাই নিয়াৰ বাবে শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজন হয়।
- শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত পৰিকল্পনাই সামগ্রিক লক্ষ্যসমূহ উপলব্ধি কৰাত সহায় কৰে আৰু ৰাষ্ট্রীয় উন্নয়নৰ বাবে কৌশল নির্ধাৰণ কৰে।
- শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাই আধুনিক উন্নয়নৰ দিশসমূহ, যেনে— জ্ঞানৰ বিস্ফোৰণ, বিজ্ঞান প্রযুক্তিবিদ্যা আৰু গৱেষণা, বিভিন্ন বৈজ্ঞানিক উপকৰণ আৰু পদ্ধতিৰ আদি প্রতিফলিত কৰিব লাগে।
- প্রথমতে, পৰিকল্পনাৰ প্রক্রিয়াটোৰ বাবে যিটো ক্ষেত্র বা বিষয় যুগুত কৰা হয়, সেই কার্যসূচীসমূহ সঠিক ক্ষেত্রসমূহ নির্বাচন কৰা।
- শিক্ষানুষ্ঠানৰ বিষয়বস্তু বা ক্ষেত্র নির্ধাৰণ কৰাৰ পিছত কার্য্যকর্তাসকলে জৰীপ বা সমীক্ষণ কৰিব লাগে। জৰীপৰ জৰিয়তে প্রতিষ্ঠানটোৰ প্রকৃত প্রয়োজনীয়তা আৰু সম্পদৰ

উপলব্ধতাৰ বিষয়ে জ্ঞাত হোৱাত সহায়ক হয়।

- জৰীপ বা সমীক্ষণ পর্য্যায়ৰ পিছত আহে প্রস্তুতিৰ পর্য্যায়। এই পর্য্যায়ত স্থানীয়, সামাজিক, ৰাজ্যিক আৰু ৰাষ্ট্রীয় পর্য্যায়ত উপলব্ধ হোৱা সম্পদসমূহৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু উপলব্ধতা বিবেচনা কৰি আঁচনিসমূহ বা প্রকল্পসমূহ প্রস্তুত কৰা হয়।
- পৰিকল্পনাসমূহ একোটা নির্দিষ্ট প্রতিষ্ঠানৰ দীর্ঘম্যাদী উদ্দেশ্যসমূহ পূৰণ কৰাৰ সৈতে জড়িত হ'ব লাগে। এটা হ্রস্বম্যাদী পৰিকল্পনাই প্রতিষ্ঠানটোৰ দীর্ঘম্যাদী লক্ষ্যৰ পৰাই আহিব লাগিব। উদাহৰণস্বৰূপে, এখন বিদ্যালয়ত ছাত্র-ছাত্রীৰ হ্রস্বম্যাদী মূল্যায়ন হিচাপে মাহেকীয়া গোট পৰীক্ষা বা অর্ধ-বার্ষিক পৰীক্ষা অনুষ্ঠিত কৰা হয়। এয়া এটা হ্রস্বম্যাদী উদ্দেশ্য হ'ল শিক্ষাবর্ষৰ শেষত হ'বলগীয়া সামগ্রিক মূল্যায়নত (Summative Evaluation) ছাত্র-ছাত্রীৰ উন্নতি নিশ্চিত কৰা। ইয়াক দীর্ঘম্যাদী লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ এক প্রচষ্টো বুলি গণ্য কৰিব পৰা যায়।
- ইয়াৰ পিছৰ পর্য্যায়ত এটা মন কৰিবলগীয়া কথা হ'ল, পৰিকল্পনাৰ দিশ নির্দিষ্ট হ'ব লাগে আৰু ইয়াৰ কার্যপন্থা স্পষ্ট হোৱা উচিত।
- পৰিকল্পনাসমূহ বিভিন্ন কাৰকৰ সৈতে সংগতিপূর্ণ হ'ব লাগে, যেনে— মানৱ সম্পদ আৰু ভৌতিক সম্পদ সমূহৰ উপলব্ধতা আৰু ব্যৱহাৰযোগ্যতা, সাংগঠনিক গাঁথনি আৰু অন্যান্য সাংগঠনিক পৰিকল্পনাৰ কাৰকসমূহ ইত্যাদি।
- কোনো সংগঠনৰ বাবে পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰোতে সৰলতা আৰু নমনীয়তাৰ চর্তসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিব লাগে।
- প্রতিষ্ঠানৰ পৰিকল্পনাসমূহ উন্নতি আৰু বিকাশ ঘটাবৰ বাবে প্রতিক্রিয়াসমূহৰ সময়ে সময়ে মূল্যায়ন কৰাটো অত্যন্ত প্রয়োজনীয়। এনেবোৰ কার্যই প্রতিষ্ঠানটোৰ প্রকৃত প্রয়োজন আৰু আশা-আকাংক্ষাসমূহ জগাত সহায় কৰে।

৪.৫ শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ লক্ষ্যসমূহ

সচাঁ অর্থত ৰাষ্ট্রীয় উন্নয়ন সাধন কৰিবৰ বাবে শিক্ষাত পৰিকল্পনা আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ স্তৰ। ইয়াৰ বাবে পৰিকল্পনা অবিৰত, বাস্তৱসন্মত আৰু ব্যৱহাৰিক হোৱা উচিত। ইয়ে শিক্ষাৰ লক্ষ্য আৰু প্রয়োজনসমূহ পূৰণ কৰাৰ বাবে নির্দেশনা দিয়ে। শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ লক্ষ্য তলত দিয়া হ'ল ঃ

- শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে সমাজৰ সর্ব্বোত্তম বিকাশৰ বাবে শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত সর্ব্বোত্তম ফলাফল লাভ কৰা।
- ব্যক্তি আৰু সমগ্র সমাজৰ সর্বাংগীন উন্নতিৰ বাবে শিক্ষাৰ অৱদান সর্বাধিক কৰা।
- শিক্ষাৰ বিভিন্ন স্তৰত উন্নয়ন সাধনৰ বাবে নির্দেশনা প্রদান কৰা।
- আন এটা গুৰুত্বপূর্ণ লক্ষ্য হৈছে শিক্ষাৰ সকলো উপলব্ধ সম্পদৰ যথাযথ ব্যৱহাৰ কৰা।

- শিক্ষাৰ সম্পূৰ্ণ প্ৰক্ৰিয়াটো পদ্ধতিগত আৰু সুসংগঠিতভাৱে পৰিচালনা কৰাই হৈছে শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ লক্ষ্য বা উদ্দেশ্য।
- সঠিক সংগঠনমূলক উন্নয়নৰ বাবে শিক্ষা ব্যৱস্থাপনাক স্পষ্ট ধাৰণা দিয়াৰ লগতে গৱেষণা কৰিবলৈ সহায় কৰে।
- শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াৰ ভুল নিৰ্বাচন চিনাক্ত কৰি অশুদ্ধ শিক্ষাৰ প্ৰকাৰক (Form) সলনি কৰা।
- শিক্ষা ক্ষেত্ৰৰ বিভিন্ন সীমাৱদ্ধতা নিয়ন্ত্ৰণ কৰি সময়, ধন আৰু শ্ৰম সংৰক্ষণ কৰা।
- সমগ্ৰ শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াক উদ্দেশ্যমুখী কৰি তোলা।
- শিক্ষাৰ লক্ষ্য সাধনৰ বাবে বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ নতুন উদ্ভাৱনসমূহ প্ৰতিফলিত কৰা।
- শিক্ষা ক্ষেত্ৰৰ বিভিন্ন সমস্যা আৰু প্ৰত্যাহ্বান সমাধানৰ বাবে নতুন ধাৰণা বা আদৰ্শক আহ্বান জনোৱাৰ বাবে সুযোগ প্ৰদান কৰা।
- এখন দেশৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ বাবে শিক্ষা পৰিকল্পনাই এক সজুঁলি হিচাপে কাম কৰে।
- শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাই শিক্ষক আৰু প্ৰশাসকসকলক শিক্ষাৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য নিৰ্ধাৰণৰ আগতে দিক্-নিৰ্দেশনা প্ৰদান কৰা।
- প্ৰকৃত কাৰ্যসম্পাদন মূল্যায়ন কৰিবৰ বাবে এক মানদণ্ড স্থাপন কৰা।
- শিক্ষাৰ জৰিয়তে ৰাষ্ট্ৰীয় উন্নয়ন লাভ কৰিবলৈ বিভিন্ন কৌশল, পদ্ধতি বা উপকৰণৰ বিকাশ কৰা।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ অৰ্থ কি?

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ যিকোনো দুটা লক্ষ্য উল্লেখ কৰক।

৪.৬ শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ দৃষ্টিভংগীসমূহ

শিক্ষামূলক পৰিকল্পনা হৈছে শিক্ষাক্ষেত্ৰৰ সীমিত সম্পদেৰে সৰ্ৱোত্তম ফলাফল লাভ কৰাৰ লগত সম্পৰ্কিত। শিক্ষাৰ বিভিন্ন স্তৰত নিৰ্ধাৰণ কৰা অগ্ৰাধিকাৰ সমূহে বিভিন্ন প্ৰয়োজনসমূহ পূৰণৰ বাবে সম্পদৰ বিতৰণ নিৰ্ধাৰণ কৰে। এটা বছৰত শিক্ষামূলক পৰিকল্পনাৰ বিভিন্ন দৃষ্টিভংগী বিকশিত হয়। সঠিক দৃষ্টিভংগী সমাজৰ পৰিস্থিতি আৰু প্ৰয়োজনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে। কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ দৃষ্টিভংগী আলোচনা কৰা হ'ল—

৪.৬.১ সামাজিক চাহিদাৰ দৃষ্টিভংগী (Social Demand Approcach)

সামাজিক চাহিদাৰ দৃষ্টিভংগী Roblines Committee Repeat on Higher Education in Britain (M63) ত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল । ভাৰততো নতুন বিদ্যালয় মহাবিদ্যালয় খোলাৰ ক্ষেত্ৰত এই পদ্ধতি জনপ্ৰিয়। এই দৃষ্টিভংগীত শিক্ষাক এক "গ্ৰাহকৰ সম্পদ" (Consumer Good) হিচাপে ধৰা হয়, যি সকলোৰে বাবে উপলব্ধ হোৱা উচিত। এই ধৰণৰ দৃষ্টিভংগী সাধাৰণতে শিক্ষাবিদ আৰু ৰাজনীতিবিদসকলৰ দ্বাৰা সমৰ্থিত।

সামাজিক চাহিদাৰ দৃষ্টিভংগীৰ মূল লক্ষ্য হৈছে বিদ্যালয়ৰ শিক্ষা সম্পূৰ্ণ কৰা আৰু উচ্চ শিক্ষাৰ অনুপাত অনুমান কৰা। এই অনুপাত সাধাৰণতে বিদ্যালয় এৰা শিক্ষাৰ্থীৰ মুঠ সংখ্যাৰ সৈতে উচ্চ শিক্ষাৰ প্ৰতিষ্ঠানত আবেদন কৰা আৰু ভৰ্ত্তি হোৱা শিক্ষাৰ্থীৰ প্ৰকৃত সংখ্যাৰ তুলনা কৰে। শিক্ষাৰ বিস্তাৰ এখন দেশৰ অৰ্থনীতিৰ বাবে কিমান উপকাৰী এই ধাৰণাৰ উপৰত ভিত্তি কৰিয়েই এই দৃষ্টিভংগী গঢ় লৈ উঠে। সেয়েহে শিক্ষাৰ খৰচ বোজা নহয়। এই পদ্ধতিত মুখ্য সমস্যাটো হৈছে ভৱিষ্যতৰ শিক্ষা প্ৰতিষ্ঠানসমূহত আসনৰ চাহিদাৰ পূৰ্বানুমান কৰা, য'ত সামাজিক, আৰ্থিক আৰু শিক্ষাগত প্ৰৱণতা দেশৰ জনসংখ্যাগত পৰিৱৰ্তনসমূহ বিবেচনা কৰা হয়।

সহজ ভাষাত আমি কব পাৰো যে সামাজিক চাহিদা দৃষ্টিভংগী হৈছে শিক্ষা কৰ্তৃপক্ষই সকলো যোগ্য আৰু উচ্চ শিক্ষাত ভৰ্ত্তি হ'ব বিচৰা শিক্ষাৰ্থীৰ বাবে বিদ্যালয় আৰু সুবিধাসমূহ প্ৰদান কৰা। এই পদ্ধতি সাধাৰণতে বিভিন্ন পৰ্য্যায়ত বিভিন্ন সময়ত শিক্ষাৰ বাবে উপভোক্তাৰ চাহিদাৰ পূৰ্বানুমান কৰিবলৈ এই পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এই দৃষ্টিভংগীৰ প্ৰধান উপাদানসমূহ হ'ল— স্কুলীয়া বয়সৰ জনসংখ্যা আৰু তেওঁলোকৰ বৌদ্ধিক ক্ষমতাৰ ভিত্তিত জনসংখ্যাৰ বিভাজন, জনমূৰি আয় ইত্যাদি।

সামাজিক চাহিদা পদ্ধতিৰ পদক্ষেপসমূহ হ'ল—

- বিদ্যালয় শিক্ষা সমাপ্ত কৰা আৰু উচ্চ শিক্ষা লাভ কৰিবলৈ ইচ্ছুক শিক্ষাৰ্থীৰ অনুপাত নিৰ্ণয় কৰা।
- স্কুলীয়া শিক্ষা সফলতাৰে সমাপ্ত কৰা আৰু প্ৰকৃততেনামভৰ্ত্তিৰ বাবে আবেদন কৰা শিক্ষাৰ্থীৰ সংখ্যা গণনা কৰা।
- উচ্চ শিক্ষাৰ প্ৰতিষ্ঠানসমূহত নামভৰ্ত্তি দিবলগা আবেদনকাৰীৰ সংখ্যা নিৰ্ধাৰণ কৰা।
- পাঠ্যক্ৰমৰ দৈৰ্ঘ্য আৰু সময়সীমা নিৰ্ধাৰণ কৰা।

শৈক্ষিক পৰিকল্পনাবিদসকলে শৈক্ষিক পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰোঁতে শিক্ষাৰ চাহিদাৰ প্ৰতি সঠিক ধ্যান বা গুৰুত্ব দিয়াই হৈছে সামাজিক চাহিদা পদ্ধতি।

৪.৬.২ লাভৰ হাৰ পদ্ধতি (Rate of Return Approcach)

লাভৰ হাৰ পদ্ধতিক ব্যয়-সুবিধা (Cost Benefit) পদ্ধতি বুলিও জনা যায়। ইয়াৰ মতে শৈক্ষিক ক্ষেত্রত হোৱা বিনিয়োগৰপৰা হোৱা লাভৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বিনিয়োগ হোৱা উচিত। ইঢ়য়াক ৰাষ্ট্রীয় বিনিয়োগৰ এটা অংশ হিচাপে গণ্য কৰা উচিত কাৰণ ই নাগৰিকসকলৰ উৎপাদনশীলতা আৰু আর্থ-সামাজিক উন্নয়নত প্রসাৰ ঘটায়। যেতিয়া বিনিয়োগ ইতিবাচক হয়, দেশৰ মানৰ সম্পদৰ প্রয়োজনীয়তা পূৰণ কৰে। ই উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত ব্যক্তি আৰু দেশ দুয়োৰে বাবে উপকাৰী। কিন্তু ভাৰততে শিক্ষাৰপৰা প্রতিদান যথেষ্ট কম। ইয়াত শিক্ষাৰ সৈতে উৎপাদনশীলতা আয়ৰ সম্পর্ক তেনেই নগণ্য। শৈক্ষিক পৰিকল্পনাই দেশত সর্বাংগীন উন্নয়ন আনিবলৈ মানুহক উৎপাদনশীল শিক্ষা আৰু বহুমুখী শিক্ষা প্রদান কৰাটো নিশ্চিত কৰিব লাগিব।

এই পদ্ধতি বিশ্লেষণে মূলতঃ শিক্ষাৰ ব্যক্তিগত আৰু ৰাজহুৱা ব্যয়ৰ হিচাপ আৰু ইয়াৰপৰা ভৱিষ্যতে হ'বলগীয়া উপার্জনৰ গণণা অন্তর্ভুক্ত কৰে। এই পদ্ধতি সম-প্রান্তীয় লাভৰ (Equimarginal Returns) পদ্ধতি নীতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ়ি উঠিছে। সম-প্রান্তীয় লাভৰ দুই সূত্রই উল্লেখ কৰে যে সীমিত পৰিমাণৰ পৰিৱর্তনশীল ইনপুট (Variable Input)ৰ পৰা লাভ তেতিয়াই সর্ব্বাধিক হয় যেতিয়া সেই ইনপুট এনেদৰে ব্যৱহাৰ কৰা হয় যাতে সকলো উদ্যোগতে সেই ইনপুটৰপৰা পোৱা প্রান্তীয় লাভ (Marginal Returns)ৰ সমান হয়। ই শিক্ষাক মানৰ সম্পদ বিনিয়োগ হিচাপে গণ্য কৰে আৰু আর্থিক সম্পদৰ বিতৰণৰ ক্ষেত্রত লাভৰ হাৰক এক মানদণ্ড হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰে। এই দৃষ্টিভংগীয়ে বিভিন্ন প্রত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হয় কাৰণ শিক্ষাৰ লাভৰ হাৰ জোখাটো একেবাৰেই সহজ নহয়। এজন শিক্ষিত ব্যক্তিৰ লাভৰ হাৰ বিভিন্ন কাৰকৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে, যেনে— বুদ্ধিমত্তা, পৰিয়ালৰ আর্থ-সামাজিক স্থিতি, প্রেৰণা, শৈক্ষিক সুযোগ ইত্যাদি। সেয়েহে লাভৰ হাৰ কেৱল অর্জন কৰা শিক্ষাৰ বাবে হোৱা বুলি কোৱাটো অতি কঠিন।

বিনিয়োগ হিচাপে শিক্ষাই সাধাৰণতে দুটা কথা সুচায়—

- শিক্ষাৰ ফলাফল হিচাপে এজন ব্যক্তিৰ উৎপাদন ক্ষমতা বৃদ্ধি পাব লাগে। তেওঁ মুঠ উৎপাদনত অৰিহণা যোগাবলৈ সক্ষম হ'ব লাগে আৰু এজন নিৰক্ষৰ ব্যক্তিতকৈ বহু বেছি কাম কৰিব পাৰিব লাগে।
- শিক্ষিত লোকৰ উপার্জনৰ স্তৰ অশিক্ষিত লোকতকৈ বেছি হ'ব লাগে। সেই ক্ষেত্রত ক'ব পাৰি যে শিক্ষাত লাভৰ হাৰ ইতিবাচক।

৪.৬.৩ জনশক্তি প্রয়োজনীয়তা বৃদ্ধি

জনশক্তিৰ প্রয়োজনীয়তা পদ্ধতি মূলতঃ এই ধাৰণাটোৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ়ি উঠিছে যে এখন দেশৰ শিক্ষাব্যৱস্থা এনেদৰে পৰিকল্পনা কৰা উচিত যাতে ই

বিভিন্ন খণ্ডৰ জনশক্তিৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰিব পাৰে। ই মানৱ সম্পদৰ উন্নয়ন নিশ্চিত কৰে। শৈক্ষিক পৰিকল্পনাৰ জনশক্তি পদ্ধতিয়ে বুজায় যে, এখন দেশৰ সামাজিক ব্যৱস্থাত সুনির্দিষ্ট জ্ঞান আৰু কামৰ প্ৰতি ইতিবাচক মনোভাৱ থকা শিক্ষিত আৰু দক্ষ ব্যক্তিৰ প্ৰয়োজন। যেতিয়া এখন দেশ কাৰিকৰী, বৈজ্ঞানিক, অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক প্ৰগতিৰ সৈতে আগবাঢ়ি যায় তাৰ লগতে সেই দেশৰ দক্ষ লোকৰ চাহিদাও সময়ে সময়ে সলনি হয়।

এখন দেশৰ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক প্ৰগতি শিক্ষা আৰু প্ৰশিক্ষণেই হৈছে মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ ভিত্তি। গতিকে, শিক্ষা ব্যৱস্থাটোক এনেদৰে প্ৰস্তুত বা পৰিকল্পনা কৰা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ যাতে ই দেশৰ অৰ্থনীতিৰ প্ৰতিটো খণ্ডতে মানৱ সম্পদৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰিব পাৰে। মানৱ সম্পদ হৈছে এনে এক প্ৰাথমিক সম্পদ যিয়ে উদ্যোগ, কৃষি, ধন আদি অন্য যিকোনো সম্পদ ব্যৱহাৰ কৰে। প্ৰতিটো খণ্ডতে বিভিন্ন কাৰ্যকলাপ ৰূপায়ণ আৰু উন্নতিৰ বাবে পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰিবলৈ আমাক দক্ষ জনশক্তিৰ প্ৰয়োজন। জনশক্তি যোগান ধৰাটো এখন দেশৰ শিক্ষাৰ এক গতিশীল কাৰ্য্য হিচাপে গণ্য কৰা হয়। শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াটো এনেদৰে পৰিকল্পনা কৰিব লাগে যাতে ই ভৱিষ্যতৰ জনশক্তিৰ প্ৰয়োজনীয়তা সঠিকভাৱে পূৰ্বানুমান কৰিব পাৰে।

শিক্ষাই এজন ব্যক্তিক উৎপাদনক্ষম কৰি গঢ়ি তুলিব লাগে। শিক্ষিত ব্যক্তিসকলে নির্দিষ্ট প্ৰশিক্ষণ লোৱাৰ পৰ্যাপ্ত পৰিমাণে জীৱিকা উপাৰ্জন কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব লাগে। অৰ্থনীতিত শিক্ষিত জনশক্তিৰ চাহিদা অনুমান কৰিবলৈ শিক্ষা ব্যৱস্থা সক্ষম হ'ব লাগে। ই ব্যক্তি আৰু সমাজ উভয়ৰে বিকাশ সাধন কৰে। নামভর্ত্তি আৰু জনশক্তিৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিবলৈ কোঠাৰী আয়োগেও [1964–66] জোৰ দিছিল।

প্ৰতিবেদনখনত মূলতঃ এই দৃষ্টিভংগীৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে যে যদি ভাৰতে অৰ্থনৈতিক বিকাশ লাভ কৰিব বিচাৰে তেন্তে দেশখনত শিক্ষিত জনশক্তিৰ পৰ্য্যাপ্ত যোগান থাকিব লাগিব। আনহাতে অতিৰিক্ত শিক্ষিত জনশক্তিয়ে নিয়োগৰ সুযোগ প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰতো অসুবিধাৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। কিছুমান চাকৰিৰ বাবে এক বিশেষ শিক্ষা আৰ্হিৰ প্ৰয়োজন হয়। এটা চাকৰিৰ বাবে মন্নি অৰ্হতা বা অতিৰিক্ত অৰ্হতা-উভয় ক্ষেত্ৰতে অসন্তুষ্টি আনিব পাৰে। গতিকে, ভৱিষ্যতৰ জনশক্তিৰ প্ৰয়োজনীয়তা অনুমান কৰা আৰু সেই অনুসৰি নামভর্ত্তিৰ আৰ্হি নিয়ন্ত্ৰণ কৰাটো অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ শিক্ষাৰ বিভিন্ন দৃষ্টিভংগীসমূহ কি কি ?

প্রশ্ন নং ৪ ঃ সামাজিক চাহিদাৰ দৃষ্টিভংগী (Social Demand Approcach) অনুসৰি শিক্ষাৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰা।

৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই অধ্যায়টিত আমি তলৰ কথাবোৰ আলোচনা কৰিলো—

- শৈক্ষিক পৰিকল্পনা হ'ল ৰাষ্ট্ৰীয় উন্নয়নৰ আধাৰ।
- শিক্ষাখণ্ডত উপলব্ধ সকলো সম্পদৰ সঠিক ব্যৱহাৰৰ বাবে পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজন।
- ব্যক্তিগত আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় উভয় ক্ষেত্রতে সৰ্ব্বোত্তম শৈক্ষিক ফলাফল লাভ কৰিবৰ বাবে শিক্ষক আৰু প্রশাসকসকলৰ নির্দেশনা প্রদান কৰাই হৈছে শৈক্ষিক পৰিকল্পনা প্রাথমিক উদ্দেশ্য।
- এখন দেশৰ শৈক্ষিক পৰিকল্পনাৰ বিভিন্ন দৃষ্টিভংগীৰ প্রায়োগিকতা নির্ভৰ কৰে শিক্ষাৰ বিভিন্ন পর্যায়ৰ অগ্রাধিকাৰ ক্ষেত্রসমূহে।
- সামাজিক চাহিদাৰ দৃষ্টিভংগী (Social Demand Approcach) য়ে কয় যে শিক্ষাখণ্ডত কৰা বিনিয়োগে সেই বিনিয়োগৰপৰা হোৱা লাভালাভৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিব লাগে।
- জনশক্তিৰ দৃষ্টিভংগী (Manpower Approcach) য়ে বিশ্বাস কৰে যে, এখন দেশৰ সমাজ ব্যৱস্থাক সুসংৰদ্ধ জ্ঞান আৰু কর্মৰ প্রতি ইতিবাচক মনোভাৱ গঢ়ি তুলিবৰ বাবে শিক্ষিত তথা দক্ষ ব্যক্তিৰ প্রয়োজন।

৪.৮ অধিক জানিবলৈ

1. Robbins Report (1963)
2. Krishnamacharyulu, V. (2013). School Management and Systems of Education, Hyderabad : Neelkamal Paublication Pvt. Ltd.
3. Mathur, S.S. (1970). Educational Administrative Principles and Practice. Jullunder : Krishna Printers.
4. Sharma, R.A. (2012), Educational Technology and Management Models, Media & Methods. Meerut : R. Lall Book Depot.
5. Sukla, P.D. (1983), Administration of Education in India, New Delhi : Vikash Publishing Co.

৪.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু লক্ষ্যসমূহ পূৰণ কৰাৰ ক্ষেত্রত শিক্ষাক অধিক ফলপ্রসূভাৱে ব্যৱহাৰ কৰিবৰ বাবে শৈক্ষিক উন্নয়নৰ প্রক্রিয়াক যুক্তিসংগত আৰু প্রণালীৱদ্ধ বিশ্লেষণেই হৈছে শৈক্ষিক পৰিকল্পনা

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শৈক্ষিক পৰিকল্পনাৰ দুটা উদ্দেশ্য তলত বিশ্লেষণ কৰা হ'ল—

- ব্যক্তি আৰু সমাজৰ সামগ্রিক উপকাৰৰ বাবে শিক্ষাৰ অৱদান সর্বাধিক কৰা।
- শিক্ষাৰ বিভিন্ন স্তৰৰ উন্নয়ন আনিবলৈ নির্দেশনা প্রদান কৰা।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শৈক্ষিক পৰিকল্পনাৰ প্রধান দৃষ্টিভংগীসমূহ হ'ল—

- সামাজিক চাহিদাৰ দৃষ্টিভংগী (Social Demand Approcach)
- প্রতিদান দৃষ্টিভংগী (Rate of Return Approcach)
- জনমানৱ শক্তিৰ দৃষ্টিভংগী (Manpower Requirement Approcach)

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সামাজিক চাহিদাৰ দৃষ্টিভংগীয়ে শিক্ষাক এখন "ভোগ্য সমাগ্রী" (Consumer Good) হিচাপে গণ্য কৰে যি সকলোৰে বাবে উপলব্ধ হয়। ইয়াৰ মূল লক্ষ্য হ'ল বিদ্যালয়ৰ শিক্ষা সমাপ্ত কৰা আৰু উচ্চ শিক্ষাৰ বিভিন্ন শাখাত প্রৱেশ কৰিবলৈ সাজু হোৱা শিক্ষার্থীৰ অনুপাত নির্ণয় কৰা।

৪.১০ সম্ভাব্য প্রশ্নাৱলী

ক) অতি চমু প্রশ্ন (প্রতিটো প্রশ্ন ৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্রশ্ন ১. পর্যায়ভিত্তিক পৰিকল্পনা বুলিলে কি বুজা?

প্রশ্ন ২. শৈক্ষিক পৰিকল্পনাৰ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৩. আমাক শিক্ষাৰ পৰিকল্পনাৰ কিয় প্রয়োজন?

প্রশ্ন ৪. মানৱ শক্তিৰ প্রয়োজনীয়তাৰ দৃষ্টিভংগীৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰক।

খ) চমু প্রশ্ন (প্রতিটো প্রশ্ন ১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্রশ্ন ১. শৈক্ষিক পৰিকল্পনাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২. শৈক্ষিক পৰিকল্পনাৰ মুখ্য লক্ষ্যসমূহ কি কি?

প্রশ্ন ৩. শৈক্ষিক পৰিকল্পনাৰ বিভিন্ন নীতিসমূহ উল্লেখ কৰক।

গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (প্রতিটো প্রশ্ন ৩০০–৫০০ শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্রশ্ন ১. শৈক্ষিক পৰিকল্পনা বুলিলে আপুনি কি বুজে? শৈক্ষিক পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২. শৈক্ষিক পৰিকল্পনাৰ বিভিন্ন দৃষ্টিভংগীসমূহ বিতংভাৱে আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৫ঃ স্কুল পৰিচালনা (SCHOOL MANAGEMENT)

অধ্যায় গাঁথনি

৫.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
৫.২ পৰিচয়
৫.৩ স্কুল পৰিচালনাৰ অর্থ
৫.৪ স্কুল পৰিচালনাৰ উদ্দেশ্যসমূহ
৫.৫ স্কুল পৰিচালনাৰ পৰিসৰ
৫.৬ স্কুল পৰিচালনাৰ নীতিসমূহ
৫.৭ স্কুল পৰিচালনাৰ কাৰকসমূহ
৫.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
৫.৯ অধিক জানিবলৈ
৫.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৫.১১ আৰ্হি প্রশ্নসমূহ

৫.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্যসমূহ (LEARNING OBJECTIVES)

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- স্কুল পৰিচালনাৰ ধাৰণা বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- স্কুল পৰিচালনাৰ উদ্দেশ্যসমূহ ক'ব পাৰিব
- স্কুল পৰিচালনাৰ নীতিবোৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- স্কুল পৰিচালনাৰ পৰিসৰ সম্পর্কে বিশদভাৱে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- স্কুল পৰিচালনাৰ ক্ষেত্রত প্রভাৱ পেলোৱা উপাদানবোৰ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব

৫.২ পৰিচয় (INTRODUCTION)

স্কুল এখনক বিকাশৰ পথত আগবঢ়ায় নিয়াৰ ক্ষেত্রত স্কুল পৰিচালনা হৈছে এক উল্লেখযোগ্য প্রক্রিয়া। স্কুল পৰিচালনা হৈছে মানৱ সম্পদ, ভৌতিক উৎস, নীতি আৰু ধাৰণাবোৰৰ অনুকুল ব্যৱহাৰ, যিবোৰে স্কুলৰ উদ্দেশ্যসমূহত উপনীত হোৱাৰ ক্ষেত্রত সহায় কৰে। তদুপৰি ই স্কুলৰ বিকাশৰ সৈতে জড়িত উপাদানসমূহৰ উপযুক্ত সহযোগিতা আৰু সমাযোজন। স্কুল পৰিচালনা প্রধানকৈ তিনিটা মৌলিক কার্যৰ সৈতে জড়িত, সেইকেইটা হ'ল— পৰিকল্পনা, নিয়ন্ত্রণ আৰু যোগাযোগ। পৰিকল্পনাই শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য, পদ্ধতি আৰু দক্ষতা নির্বাচনত সহায় কৰে। নিয়ন্ত্রণে পৰিকল্পনাক নিশ্চিত আৰু কার্যকৰী কৰাত সহায় কৰে। যোগাযোগে

তথ্যসমূহ বাহ্যিক আৰু আভ্যন্তৰীণভাৱে হস্তান্তৰ কৰাত সহায় কৰে। স্কুল পৰিচালনাই শিক্ষানুষ্ঠানৰ পৰিকল্পনা প্ৰক্ৰিয়াৰ দৃষ্টিভংগী, লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য বুজাত সহায় কৰে। ই পেশাগত বৃদ্ধি, প্ৰতিশ্ৰুতি, দক্ষতা মনোভাৱ, বস্তুগত আৰু মানৱ সম্পদ ব্যৱস্থাপনা, সম্প্ৰদায় সম্পৰ্ক আদিৰ দায়িত্ব আৰু নেতাৰ বিষয়ে অন্তৰ্দৃষ্টি প্ৰদান কৰে। এই অধ্যায়টোত আমি স্কুল পৰিচালনাৰ অৰ্থ, পৰিসৰ, উদ্দেশ্য আৰু নীতিবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম তদুপৰি এইবোৰক প্ৰভাৱিত কৰা উপাদানবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

৫.৩ স্কুল পৰিচালনাৰ অৰ্থ

স্কুল হৈছে এক আনুষ্ঠানিক অনুষ্ঠান, যাক শিকন সুবিধা প্ৰদান কৰিবলৈ আৰু শিক্ষক তথা প্ৰশাসনৰ তত্ত্বাৱধানত শিক্ষাৰ্থীসকলৰ বাবে উপযুক্ত শিকন পৰিৱেশ গঢ়ি তুলিবলৈ সজা হয়। ভাৰতীয় শিক্ষা আয়োগ [1964–66]ৰ মতে "ভাৰতবৰ্ষৰ ভাগ্য ইয়াৰ শ্ৰেণীকোঠাই নিৰ্মাণ কৰিব।" স্কুল হৈছে এক ক্ষুদ্ৰাকৃতিৰ সমাজ। ই হৈছে সামাজিক কেন্দ্ৰ বিন্দু, ই সমাজৰ বিভিন্ন অংশৰ জাতি, ধৰ্ম বা আৰ্থ-সামাজিক স্থিতিৰ নিৰ্বিশেষে সকলো ব্যক্তিক অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ এই মাধ্যমটো মানুহে ইচ্ছাকৃতভাৱে কৰিছিল যাতে সমাজৰ কিছুমান প্ৰধান প্ৰয়োজন পূৰণ কৰিব পৰা যায়। Management শব্দটোৰ প্ৰকৃতি বিস্তৃত ধৰণৰ। পৰিচালনা হৈছে ফলপ্ৰসূ আৰু উপযুক্তভাৱে কিছুমান বিশেষ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ বাবে কৰা পৰিকল্পনা, সংগঠন আৰু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়া।

সাধাৰণ ভাষাত স্কুল পৰিচালনাৰ অৰ্থ হৈছে স্কুল এখনৰ কাম-কাজ পৰিচালনা কৰা। ই শৈক্ষিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে স্কুলৰ পৰিকল্পনা, সংগঠনৰ কাৰ্য, কৰ্মচাৰী নিৰ্দেশনা আৰু নিয়ন্ত্ৰণ আদিক অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। ই হৈছে নীতি-নিয়ম, শৃংখলা আৰু অন্য আচৰণমূলক কৌশল, যিবোৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ নিয়মাৱলী আৰু স্কুলৰ নিয়মবোৰ বৰ্তাই ৰখাৰ বাবে প্ৰয়োজন। স্কুলৰ পৰিচালনাই সুৰক্ষিত আৰু অনুকূল শিকনৰ পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰাত সহায় কৰে। স্কুল পৰিচালনাই বিভিন্ন আকাংক্ষিত শৈক্ষিক নীতিসমূহক অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। ই স্কুলৰ সকলোবোৰ দিশৰ সৈতে জড়িত হৈ থাকে অৰ্থাৎ ই নীতিসমূহ, সামগ্ৰীবোৰ মানৱ সম্পদসমূহ, কাৰ্যসূচীসমূহ, কাৰ্যাৱলী, আহিলাবোৰ আৰু সকলোবোৰ একত্ৰিত কৰি অনুষ্ঠানখন সুকলমে পৰিচালনা কৰে।

স্কুল পৰিচালনা হৈছে এক সাংগঠনিক কাৰ্য যাৰ বাবে শিক্ষক আৰু প্ৰশাসনিক ব্যক্তিৰ দৰকাৰ, যিসকল ব্যক্তিয়ে পৰিকল্পনা কৰা, সংগঠন কৰা, সহযোগিতা, নিৰ্দেশনা, নিয়ন্ত্ৰণ যোগাযোগ, প্ৰতিপালন আৰু মূল্যায়ন আদিবোৰ কাৰ্য কৰে। ইয়াৰ লগত পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা আৰু পৰ্যবেক্ষণৰ জৰিয়তে স্কুলৰ সকলো কাম পদ্ধতিগতভাৱে সম্পন্ন কৰিবলৈ বিভিন্ন দক্ষতাৰ প্ৰয়োগ জড়িত হৈ থাকে।

স্কুল পৰিচালনা হৈছে শিক্ষানুষ্ঠানৰ সকলো লক্ষ্যত উপনীত হোৱাত সহায় কৰা মানৱ সম্পদ, শাৰীৰিক সম্পদ, নীতি আৰু ধাৰণাৰ মাজত অনুকূল ব্যৱহাৰ, সঠিক সমন্বয় আৰু সমাযোজনৰ জৰিয়তে স্কুলখনক উন্নয়নৰ দিশত আগুৱাই নিয়াৰ এক প্ৰক্ৰিয়া। এনেদৰে স্কুল পৰিচালনা হৈছে এক সামাজিক প্ৰক্ৰিয়া, যিয়ে পূৰ্ব নিৰ্ধাৰিত লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ দলীয় প্ৰচেষ্টাক অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। ই হৈছে স্পষ্ট সত্তা আৰু কৰ্তৃত্বৰ ব্যৱস্থা, যাক প্ৰতিটো সাংগঠনিক

স্তৰতে প্ৰয়োজন হয়।

৫.৪ স্কুল পৰিচালনাৰ উদ্দেশ্যসমূহ

স্কুল পৰিচালনাই বিভিন্ন কাৰ্যবোৰ উপযুক্তভাৱে চলাই নিবলৈ বিভিন্ন দিশ অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। ই পূৰ্ব নিৰ্ধাৰিত লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ নিৰ্দেশনা প্ৰদান কৰে। প্ৰত্যেক স্কুলে সমাজৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ। এনেদৰে স্কুলবোৰ কিছুমান সামাজিক দায়িত্ব পূৰণ কৰিবলগীয়া থাকে। স্কুল পৰিচালনাৰ অসংখ্য উদ্দেশ্য আছে। ইয়াৰে কিছুমান উদ্দেশ্য তলত দাঙি ধৰা হ'ল।

- স্কুল পৰিচালনাৰ প্ৰাথমিক দায়িত্ব হৈছে শিক্ষানুষ্ঠানখন ফলপ্ৰসূভাৱে চলি থকাৰ ক্ষেত্ৰত সহায় কৰা।
- স্কুলৰ সকলো কাৰ্য উপযুক্তভাৱে সম্পাদন হ'বলৈ নীতি-নিয়ম আৰু বিধিসমূহ প্ৰস্তুত কৰা।
- সংগঠনৰ গাঁথনি নিৰ্ধাৰণ কৰা।
- আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ উদ্দেশ্য হৈছে সংস্থাটোৰ বিভিন্ন পদৰ ক্ষমতা, কৰ্তৃত্ব, কাৰ্য আৰু দায়িত্ব নিৰ্ধাৰণ আৰু বিতৰণ কৰা।
- স্কুল পৰিচালনাৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ উদ্দেশ্য হৈছে ফলপ্ৰসূ নেতৃত্ব আৰু উৎসাহী তত্ত্বাৱধানকাৰীৰ যোগান ধৰা।
- অনুষ্ঠানখনৰ বিভিন্ন কাৰ্যাৱলীত সহযোগিতা কৰা।
- অনুষ্ঠানখনৰ পৰা আশা অনুযায়ী ফল লাভ কৰিবলৈ পৰীক্ষণ আৰু গৱেষণাৰ বাবে অনুকূল চৰ্তৰ সৃষ্টি কৰা।
- উপযুক্তভাৱে কৰ্মৰ সুবিধা আৰু সম্পৰ্ক ৰখাৰ বাবে ফলপ্ৰসূ যোগাযোগৰ সুবিধা প্ৰদান কৰা।
- অনুষ্ঠানখনৰ বিভিন্ন মতানৈক্যবোৰ সমাধান কৰা।
- সামাজিক দায়িত্ব বহন কৰাৰ ক্ষেত্ৰত অনুষ্ঠানখনক সহায় কৰা আৰু সম্প্ৰদায়ৰ সামাজিক আৱেগিক বিকাশ সুনিশ্চিত কৰা।
- সম্পদসমূহৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰ আৰু পৰিচালনা নিশ্চিত কৰা অৰ্থাৎ পূৰ্ব নিৰ্ধাৰিত লক্ষ্যত শৈক্ষিক কাৰ্যসূচীবোৰৰ ৰূপায়ণ কৰা।
- উপযুক্ত ধৰণে কাৰ্যসূচী ৰূপায়ণৰ বাবে নেতৃত্বৰ সুবিধা প্ৰদান কৰা।
- অনুষ্ঠানখনৰ সৈতে জড়িত মানৱ সম্পদসমূহৰ মাজত আন্তঃব্যক্তি সম্পৰ্ক বজাই ৰখা।
- শ্ৰেণীকোঠাৰ প্ৰক্ৰিয়াবোৰৰ বাবে বিভিন্ন কাৰ্যাৱলীত সহযোগিতা কৰা।
- স্কুলৰ লগত জড়িত প্ৰক্ৰিয়াটোৰ বাবে ক্ষমতা সূচ্যাংক নিৰ্ধাৰণ কৰা।

৫.৫ স্কুল পৰিচালনাৰ পৰিসৰ

পৰিসৰ শব্দটোৰ অর্থ হৈছে এটা সংস্থা বা এখন অনুষ্ঠানৰ প্রসাৰ বা ব্যাপকতা। ই দৃষ্টিভংগী, প্রয়োগ ফলপ্রসূতা আৰু বিভিন্ন কার্যাৱলীৰ কর্মক্ষমতা আদিক অন্তর্ভুক্ত কৰে, যিবোৰৰ বাবে স্কুলে ব্যৱহাৰিক উপায় অৱলম্বন কৰি বেছি উপকাৰিতা পায়। স্কুল পৰিচালনাৰ পৰিসৰ অতি বিস্তৃত। ই স্কুলৰ অসংখ্য কার্য আৰু কার্যকলাপ ব্যাখ্যা আৰু স্পষ্ট কৰে আৰু সেইবোৰৰ উমৈহতীয়া দিশবোৰ সমন্বয় গঢ়ি তোলে। তদুপৰি ই উপযুক্ত পৰিকল্পনা, ফলপ্রসূ নির্দেশনা আৰু স্কুলৰ উদ্দেশ্য পূৰণৰ বিভিন্ন কার্যাৱলীসমূহৰ প্রয়োগ সুনিশ্চিত কৰে। স্কুল পৰিচালনাৰ সকলো দিশ ইয়াত সামৰি লোৱাতো সম্ভৱপৰ নহয়, কিন্তু ইয়াৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ দিশ তলত দাঙি ধৰা হ'ল।

- **স্কুলৰ ক্ষেত্র ঃ** যিকোনো শিক্ষানুষ্ঠানৰ গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক হৈছে স্কুলৰ ক্ষেত্রখন পৰিচালনা কৰা। সাধাৰণতে ইয়াৰ অর্থ হৈছে স্কুলঘৰ, খেলপথাৰ, আচবাব, আহিলা গ্রন্থাগাৰ প্রয়োগশালা ইত্যাদিৰ সৈতে জড়িত কার্যবোৰ পৰিচালনা কৰা আৰু যত্ন লোৱা। স্কুলৰ বিভিন্ন পূর্ব নির্ধাৰিত লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ প্রয়োজন হোৱা ভৌতিক সুবিধাবোৰেই হৈছে স্কুলৰ ক্ষেত্র।
- **শিশুৰ সর্বাংগীন বিকাশ ঃ** শিশুৰ সর্বাংগীন বিকাশ আনিবৰ বাবে স্কুলে বিভিন্ন কার্যকলাপ পৰিচালনা কৰিব লাগে। ই সকলো দিশৰ বিকাশ সামৰি লয়। যেনে— শাৰীৰিক, মানসিক, আৱেগিক, সামাজিক, বৌদ্ধিক, আধ্যাত্মিক ইত্যাদি। শিক্ষাই শিশুসকলক সমাজৰ বাবে উৎপাদনশীল হিচাপে গঢ়ি তুলিব লাগে।
- **মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদসমূহ ঃ** শৈক্ষিক পৰিচালনা মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদসমূহৰ সৈতে জড়িত। মানৱ সম্পদসমূহে সাধাৰণতে শিক্ষার্থী, শিক্ষক, অভিভাৱক আৰু স্কুলৰ সৈতে জড়িত অন্য ব্যক্তিসকলক অন্তর্ভুক্ত কৰে। শিক্ষণ-শিকন কার্যাৱলীৰ উপযুক্ত প্রয়োগ সহযোগিতা, ইচ্ছা, জড়িত থকা, অনুভৱ আৰু এই সম্পদবোৰৰ প্রতি থকা নিষ্ঠাৰ যোগেদি হয়। আকৌ, বৈষয়িক সম্পদসমূহে টকা, ঘৰ, খেলপথাৰ, আহিলা আৰু সা-সৰঞ্জাম ইত্যাদি অন্তর্ভুক্ত কৰে। শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ দায়িত্ব হৈছে সকলো অংশবোৰে সহযোগিতাৰে কাম কৰিছেনে আৰু কার্যবোৰ সুকলমে হৈছে নে তাক চোৱা।
- **আইনী গাঁথনি ঃ** শৈক্ষিক পৰিচালনা শৈক্ষিক প্রশাসনৰ আইনগত গাঁথনিৰ সমগ্র প্রক্রিয়াটোৰ সৈতে জড়িত। ইয়াৰ দ্বাৰা এই খণ্ডৰ পৰা সর্বাধিক ফলাফল লাভ কৰাৰ লক্ষ্যৰে গঠন কৰিবলগীয়া নীতি-নিয়মসমূহ বুজোৱা হয়। ই নিয়ন্ত্রণ কৰা কর্তৃত্বসমূহৰ ক্ষমতা আৰু কার্য, সেইবোৰৰ দায়িত্ব আৰু বাধ্যবাধকতাসমূহ নির্ধাৰণ কৰে আৰু সাংগঠনিক আৰু প্রশাসনিক দিশবোৰ স্থাপন কৰে।
- **শিক্ষার্থী ঃ** শিশুসকল হৈছে আধুনিক শিক্ষণৰ কেন্দ্রবিন্দু। শিক্ষাৰ সমগ্র গাঁথনিটো শিশুৰ সর্বাংগীন বিকাশৰ প্রতি লক্ষ্য ৰাখি কৰা হয়। সেইবাবে শৈক্ষিক পৰিচালনাৰ দায়িত্ব হৈছে নামভর্তিকৰণ, উন্নীতকৰণ, শৃংখলাবদ্ধতা, মূল্যায়ন ইত্যাদি পৰিচালিত কৰা আৰু

শিক্ষার্থীৰ প্ৰয়োজন, অভিৰুচি আৰু সামৰ্থ অনুযায়ী সেইবোৰ উপযুক্ত প্ৰয়োগ কৰা।

- **বিত্ত ঃ** শৈক্ষিক বিত্ত হৈছে ৰাষ্ট্ৰীয় অৰ্থনীতিৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংশ। শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত খৰচ কৰা অৰ্থ হৈছে দেশৰ বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত এক উৎপাদনশীল বিনিয়োগ। শৈক্ষিক ব্যৱস্থাই মানৱ সম্পদ উন্নীতকৰণৰ দ্বাৰা ৰাষ্ট্ৰীয় অৰ্থনীতিত অৰিহণা যোগাব বুলি আশা কৰা হয়। স্কুলৰ গাঁথনি আৰু প্ৰশাসনত বৃত্তীয় সম্পদৰ উপযোগিতাৰ যথেষ্ট গুৰুত্ব আছে। স্কুল পৰিচালনা বাজেট নিৰ্ধাৰণ, গণনা আৰু হিচাপ পৰীক্ষাৰ সৈতে জড়িত কাৰণ এইবোৰ স্বচ্ছ নীতি নিৰ্ধাৰণ, পৰিকল্পনা, নীতি-নিয়ম ধাৰ্যৰ বাবে উপযোগী, যাৰ দ্বাৰা সমগ্ৰ ব্যৱস্থাটো ফলপ্ৰসূ আৰু সফলতাৰে সম্পাদিত হয়।
- **পাঠ্যক্ৰম প্ৰস্তুত ঃ** শিক্ষণ ব্যৱস্থাত পাঠ্যক্ৰমে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে। ই হৈছে শিক্ষা কাৰ্যসূচীৰ এক ব্যৱস্থাগত ধৰণ, যিয়ে শিক্ষাৰ্থীসকলক যথেষ্ট উপযোগিতা দিবলৈ চেষ্টা কৰে। স্কুলৰ পাঠ্যক্ৰম অনুসৰি সকলো কাৰ্যকলাপ সজোৱা হয়। জ্ঞান বিস্ফোৰণৰ পৰিণতিৰ সৈতে খোজ মিলাবলৈ প্ৰশাসনে এক বিস্তৃত, শেহতীয়া আৰু সুষম পাঠ্যক্ৰম প্ৰস্তুত কৰে আৰু এই লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ পৰিচালনাই বিভিন্ন কাৰ্য সম্পাদন কৰাৰ সৈতে জড়িত হয়।

  ওপৰত উল্লেখ কৰা দিশসমূহৰ উপৰি স্কুল পৰিচালনাৰ পৰিসৰে শিক্ষক, প্ৰশাসক, শিক্ষণ পদ্ধতি, শিক্ষণ কৌশল, স্কুল আৰু সমাজৰ সম্পৰ্ক ইত্যাদি অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। যদি আমি স্কুল পৰিচালনাৰ পৰিসৰ আলোচনা কৰো, আমি দেখিবলৈ পাওঁ যে ই স্কুলীয়া শিক্ষাৰ প্ৰতিটো দিশকে সামৰি লয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ পৰিচালনা বুলিলে কি বুজে ?

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ স্কুল পৰিচালনাৰ দুটা উদ্দেশ্য উল্লেখ কৰক।

৫.৬ স্কুল পৰিচালনাৰ নীতিসমূহ

স্কুল পৰিচালনা সদায় এক লক্ষ্য সমন্বিত কাৰ্য। ই বৈষয়িক আৰু মানৱ সম্পদ উপযুক্তভাৱে ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা স্কুলৰ পূৰ্ব নিৰ্ধাৰিত লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বিভিন্ন কাৰ্য সম্পাদন কৰে। ইয়াৰ বাবে কিছুমান মৌলিক নীতি অনুকৰণ কৰিব লাগে। সেইবোৰৰ কিছুমান তলত দাঙি ধৰা হ'ল।

১) **গণতান্ত্ৰিক নীতি ঃ** স্কুল পৰিচালনা গণতান্ত্ৰিক নীতিৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত হোৱা প্ৰয়োজন। সকলো কাৰ্যকলাপ আৰু দায়িত্বসমূহ তেওঁলোকৰ সামৰ্থ্য আৰু সমতাৰ ভিত্তিত সমানভাৱে বিতৰণ হ'ব লাগে। প্ৰত্যেকগৰাকী সদস্যক সমান অধিকাৰ আৰু সুবিধা প্ৰদান কৰিব

লাগে।

২) **স্বাধীনতাৰ নীতি ঃ** এখন স্কুল বিভিন্ন ব্যক্তিৰ দলৰ জৰিয়তে পৰিচালিত হয়। আকৌ প্ৰত্যেক দলক পৃথক কার্য আৰু দায়িত্ববোৰ প্ৰদান কৰা হয়। সেইবাবে, স্বাধীনতা প্ৰদান কৰিব লাগে তেওঁলোকে নিজ ভাবধাৰা উপযুক্তভাৱে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে আৰু অধিক সুবিধা লাভ কৰিব পাৰে।

৩) **ছাত্ৰ-ছাত্ৰীকেন্দ্ৰিক নীতি ঃ** স্কুলৰ পৰিচালনাৰ বাবে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীকেন্দ্ৰিক নীতি অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। সমগ্ৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৱে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ প্ৰয়োজন পূৰণ কৰিব পৰাকৈ গঢ় দিয়া হয়। সেইবাবে পাঠ্যক্ৰম আৰু সহ-পাঠ্যক্ৰমৰ কার্যসূচীসমূহ প্ৰস্তুত কৰোতে শিক্ষার্থীসকলৰ প্ৰয়োজন, চাহিদা আৰু সামৰ্থ্যবোৰৰ কথা মনত ৰখাটো প্ৰয়োজনীয়।

৪) **নমনীয়তাৰ নীতি ঃ** শিক্ষার্থী আৰু সমাজৰ লাভ হ'বলৈ স্কুল পৰিচালনাই যিকোনো নতুন পৰিৱৰ্তন গ্ৰহণ কৰিব লাগে। ই পূৰ্বতে নির্ধাৰণ কৰা নীতি-নিয়মবোৰৰ ক্ষেত্ৰত অনমনীয় হ'ব নালাগে। ই পৰিৱেশৰ চাহিদা অনুযায়ী পৰিৱৰ্তনশীল হ'ব লাগে।

৫) **নির্দিষ্ট লক্ষ্যৰ নীতি ঃ** সমাজৰ সর্বোচ্চ সুবিধা লাভৰ বাবে স্কুল পৰিচালনাৰ এটা নীতি হৈছে লক্ষ্যৰ চিনাক্তকৰণ আৰু সংজ্ঞায়িত কৰা। ই স্কুলৰ কার্যকলাপবোৰ সংগঠিত কৰিবলৈ এক স্পষ্ট নির্দেশনা প্ৰদান কৰে।

৬) **অনুকূল শিকনৰ নীতি ঃ** স্কুল পৰিচালনাৰ এটা নীতি হৈছে শিক্ষার্থীসকলৰ বাবে অনুকূল শিকনৰ পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰা। স্কুলৰ উপযুক্ত শিকন পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিবলৈ কার্যাৱলীসমূহত পৰিচালনাত গুৰুত্ব দিব লাগে।

৭) **দায়িত্বৰ ভাগ-বটোৱাৰ নীতি ঃ** স্কুল পৰিচালনাৰ সফলতা মানৰ সম্পদৰ বিভিন্ন দলৰ বুজাপৰাৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। শৈক্ষিক প্ৰক্ৰিয়াৰ সৈতে জড়িত প্ৰত্যেক ব্যক্তিয়ে কর্মৰ চাহিদা অনুযায়ী সমানে ভাগ-বটোৱাৰা কৰি তাৰ দায়িত্ব ল'ব লাগে। এখন স্কুল পৰিচালনাই তেতিয়াহে সাফল্য লাভ কৰে, যেতিয়া তাত সজাগ আৰু দায়িত্বশীল দল থাকে।

৮) **সহযোগিতাৰ নীতি ঃ** মানৱ সম্পদসমূহৰ মাজত সহযোগিতা নেথাকিলে কোনো অনুষ্ঠানে সফলভাৱে পৰিচালিত হ'ব নোৱাৰে। যিকোনো শৈক্ষিক কার্যসূচী সঠিকভাৱে পৰিচালিত হ'বলৈ, ব্যক্তিসকলৰ মাজত এক সহযোগিতাৰ প্ৰয়োজন।

৯) **সৃজনশীলতাৰ নীতি ঃ** সৃজনশীলতাই যিকোনো অনুষ্ঠান এখনৰ সফলতা আৰু অগ্ৰগতি নিশ্চিত কৰে। পৰিচালনাই শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়া সৃষ্টিশীল আৰু উদ্ভাৱনমূলক কৰি তুলিবলৈ প্ৰচেষ্টা চলাব লাগে।

১০) **সম্প্ৰদায়ৰ অংশগ্ৰহণৰ নীতি ঃ** স্কুল পৰিচালনাৰ অন্য এক গুৰুত্বপূৰ্ণ নীতি হৈছে সম্প্ৰদায়ৰ অংশগ্ৰহণৰ নীতি। স্কুলৰ বিভিন্ন কার্যাৱলীত স্কুলে সম্প্ৰদায়ক অংশগ্ৰহণৰ সুযোগ দিব লাগে, যেনে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ, পৰিকল্পনা, অভিৰোচন কার্য, বিভিন্ন অনুষ্ঠান আৰু কার্যকলাপৰ সংগঠন আদি।

৫.৭ স্কুল পৰিচালনাক প্ৰভাৱিত কৰা কাৰকসমূহ

শৈক্ষিক অনুষ্ঠান এখনৰ বিভিন্ন দিশবোৰ পৰিচালনা কৰাতো সহজ কাম নহয়। এই ক্ষেত্ৰত বহুতো কাৰক বা উপাদান থাকে, যিবোৰে স্কুল পৰিচালনাত প্ৰত্যক্ষ বা পৰোক্ষভাৱে প্ৰভাৱ পেলায়। ইয়াৰে কিছুমানৰ বিষয়ে তলত দাঙি ধৰা হ'ল।

- **শক্তিশালী আৰু ফলপ্ৰসূ নেতৃত্ব ঃ** এখন স্কুল তেতিয়া উপযুক্তভাৱে পৰিচালিত হ'ব যেতিয়া তাত এগৰাকী ভাল নেতা থাকে। নেতাসকলে নিজৰ লক্ষ্য স্থানত উপনীত হ'বলৈ অনুষ্ঠানখনৰ কাৰ্যাৱলীৰ সঠিক সম্পাদনৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰাৰ লগতে সক্ৰিয়ভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰে। তেওঁলোকে সকলোবোৰ নিৰ্দেশনাৰ তত্ত্বাৱধান কৰে, সময় ৰাহি কৰে আৰু এই উপযুক্ত পৰিৱেশ প্ৰদান কৰে। তদুপৰি তেওঁলোকে কৰ্মৰত ব্যক্তিসকলৰ কৰ্ম ক্ষমতা নিৰীক্ষণ কৰে আৰু বৃত্তিগত বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত পৰিপুষ্টি প্ৰদান কৰে। তেওঁলোকে পৰামৰ্শ, পৰিকল্পনা, নিৰ্দেশনা প্ৰদান কৰে আৰু বিভিন্ন সমস্যাবোৰ সমাধানত সহায় কৰে। ই স্কুলখন সামগ্ৰিকভাৱে পৰিচালিত হোৱাৰ ক্ষেত্ৰত সহায় কৰে।
- **শিক্ষণৰ গুণগত মান ঃ** শিক্ষণৰ গুণগত মানে স্কুল পৰিচালনাত প্ৰত্যক্ষভাৱে প্ৰভাৱ পেলায়। কোনো স্কুলেই ইয়াৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'ব নোৱাৰে যদিহে গুণগত মানসম্পন্ন শিক্ষা প্ৰদান কৰিব নোৱাৰে। এগৰাকী ভাল শিক্ষক হৈছে অনুষ্ঠানৰ প্ৰয়োজন আৰু চাহিদা পূৰণ কৰাৰ ক্ষেত্ৰত এক দায়িত্বশীল ব্যক্তি।
- **নিৰাপদ আৰু সুস্থ স্কুল পৰিৱেশ ঃ** স্কুলৰ কাৰ্যাৱলীসমূহ উপযুক্তভাৱে পৰিচালনা কৰিবলৈ স্কুলত এক সুস্থ পৰিৱেশ গঢ়ি তুলিব লাগিব। ই নিৰাপত্তা নিশ্চিত কৰিব লাগিব আৰু ব্যক্তিৰ সৰ্বোতমুখী বিকাশৰ বাবে সুবিধা প্ৰদান কৰিব লাগিব। স্কুল পৰিচালনাৰ সফলতা আদান-প্ৰদানৰ লক্ষ্য, নিৰাপত্তা আৰু ইতিবাচক স্কুলীয়া পৰিৱেশৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।
- **ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু কৰ্মীসকলৰ আশা-আকাংক্ষা ঃ** স্কুল এখনৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানবোৰ হৈছে ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু কৰ্মচাৰীসকল (শিক্ষক বা অনাশিক্ষক) তেওঁলোকে বিভিন্ন আশা লৈ ইয়াত যোগদান কৰে। তেওঁলোকে লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ কঠিনভাৱে প্ৰচেষ্টা চলায়। যদি স্কুল পৰিচালনাই ইয়াৰ যিকোনো এগৰাকী সদস্যৰ আশা পূৰণ কৰাত ব্যৰ্থ হয়, তেতিয়া সমগ্ৰ স্কুলৰ ব্যৱস্থাটোত প্ৰতিকূল প্ৰভাৱ পেলায়।
- **অভিভাৱকৰ উৎপাদনশীল অন্তৰ্ভুক্তি ঃ** শিক্ষাৰ্থীসকলৰ অভিভাৱকসকলৰ সৈতে স্কুলৰ প্ৰত্যক্ষ যোগাযোগ থাকিব লাগে। অভিভাৱকসকলক ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ বিভিন্ন কাৰ্যকলাপ, কৃতিত্ব বা বিফলতা আদিৰ বিষয়ে শেহতীয়া তথ্য দিব লাগে যাতে তেওঁলোকৰ আচৰণত প্ৰয়োজনীয় পৰিৱৰ্তন আনিব পৰা যায়। অভিভাৱকৰ অন্তৰ্ভুক্তি অবিহনে বিদ্যায়তনিক দিশত সফলতা লাভ কৰিব পৰা নাযায়।
- **সম্প্ৰদায় জড়িতকৰণ ঃ** স্কুলে সম্প্ৰদায়ৰ সৈতে প্ৰত্যক্ষ সম্পৰ্ক স্থাপন কৰিব লাগে আৰু সমাজৰ বিকাশৰ অৰ্থে তেওঁলোকৰ সেৱা নিশ্চিত কৰিব লাগে। স্কুল হৈছে এক সামাজিক

গোট। সেইবাবে, ই সমাজৰ প্ৰয়োজন আৰু চাহিদা অনুযায়ী ইয়াৰ কাৰ্যকলাপৰ বিকাশ বা সৃষ্টি কৰিব লাগে।

- **দক্ষতা গঢ়ি তোলা ঃ** স্কুল পৰিচালনাই দক্ষতা বৃদ্ধিৰ বাবে সুবিধা প্ৰদান কৰিব লাগে। তেওঁলোকক প্ৰশিক্ষণ দিব লাগিব আৰু কৰ্মচাৰী তথা অন্যান্য সদস্যসকলক সুযোগ প্ৰদান কৰিবলৈ অন্যান্য গুৰুত্বপূৰ্ণ শৈক্ষিক কাৰ্যকলাপৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগিব। যাতে তেওঁলোকে পেছাদাৰী দক্ষতা লাভ কৰিব পাৰে।
- **আৰ্থিক অৱস্থা ঃ** স্কুলৰ আৰ্থিক অৱস্থাই পৰিচালনা ব্যৱস্থাত প্ৰত্যক্ষভাৱে প্ৰভাৱ পেলায়। আধুনিক শিক্ষা হৈছে প্ৰযুক্তি বিজ্ঞানৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত। বিভিন্ন পাঠ্যক্ৰম আৰু সহপাঠ্যক্ৰমৰ কাৰ্যসূচীবোৰ চলাবলৈ ইয়াক বিভিন্ন সঁজুলি আৰু সুবিধাৰ প্ৰয়োজন। যদি স্কুলৰ আৰ্থিক সম্পদ কম থাকে, তেতিয়া ই সময়ৰ প্ৰয়োজন অনুযায়ী উপযুক্ত শিক্ষা প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত ব্যৰ্থ হয়।
- **যোগাযোগ আৰু সহযোগিতা ঃ** স্কুলৰ সফলতা প্ৰধানকৈ মানৱ সম্পদসমূহৰ মাজত থকা যোগাযোগ আৰু সহযোগিতাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। অৰ্থাৎ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী, কৰ্মচাৰী আৰু অভিভাৱকসকলৰ সৈতে যোগাযোগ তথা সহযোগিতাৰ প্ৰয়োজন। যদি এনে সম্পদসমূহে উপযুক্ত আৰু ফলপ্ৰসূভাৱে সহযোগিতা আগবঢ়ায়, তেতিয়া ই নিশ্চিতভাৱে স্কুললৈ সফলতা কঢ়িয়াই আনিব পাৰে।
- **স্বচ্ছতা ঃ** শেষত এইটো উল্লেখযোগ্য যে স্কুল পৰিচালনাই গোটেই কাৰ্যকালৰ মাজেৰে স্বচ্ছতা বজাই ৰাখিব লাগে। তেওঁলোকে স্কুল প্ৰশাসনৰ দৈনন্দিন কাম-কাজৰ বিষয়ে অৱগত কৰি আৰু প্ৰতিটো পৰিৱৰ্তনৰ বিষয়ে অৱগত কৰি ইয়াৰ লগত জড়িত ব্যক্তিসকলৰ মনত বিশ্বাস জগাই তুলিব লাগিব।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ স্বাধীনতাৰ নীতিৰ ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ স্কুল পৰিচালনাক প্ৰভাৱিত কৰা চাৰিটা কাৰক উল্লেখ কৰক।

৫.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই অধ্যায়টোত আমি তলত উল্লেখ কৰা দিশবোৰ আলোচনা কৰিলো—

- পৰিচালনা শিক্ষাৰ পূৰ্ব নিৰ্ধাৰিত লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ প্ৰয়োজন হোৱা দিশৰ সমন্বয় আৰু সহযোগিতাৰ সৈতে জড়িত, যিবোৰ শ্ৰেণীকোঠাৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ সৈতে জড়িত।
- স্কুল পৰিচালনা প্ৰধানকৈ তিনিটা মৌলিক কাৰ্য যেনে পৰিকল্পনা, নিয়ন্ত্ৰণ আৰু যোগাযোগৰ সৈতে জড়িত।
- ই পৰিকল্পনা, সংগঠন, কৰ্মচাৰী, নিৰ্দেশনা আৰু নিয়ন্ত্ৰণ আদিক অন্তৰ্ভুক্ত কৰে, যাৰ

জৰিয়তে শৈক্ষিক লক্ষ্যত উপনীত হ'ব পাৰি।

- স্কুল পৰিচালনা নীতি-নিয়ম, শৃংখলা আৰু অন্য আচৰণমূলক কৌশলৰ সৈতে জড়িত, যিবোৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ নিয়মাৱলী আৰু স্কুলৰ নিয়মসমূহ বৰ্তাই ৰখাৰ বাবে প্ৰয়োজন।
- স্কুল পৰিচালনাৰ বহুতো উদ্দেশ্য আছে। যেনে— স্কুল উপযুক্ত ধৰণে পৰিচালিত কৰা, সকলো বৈষয়িক আৰু মানৱ সম্পদবোৰ ব্যৱহাৰ কৰা, স্কুলৰ বিভিন্ন কাৰকসমূহৰ মাজত সমন্বয় আৰু সহযোগিতা ৰক্ষা কৰা ইত্যাদি।
- স্কুল পৰিচালনাৰ পৰিসৰ অতি বিস্তৃত। ই শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ প্ৰতিটো দিশকে সামৰি লয়।
- বিভিন্ন নীতিসমূহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি স্কুল পৰিচালিত হয়, যেনে— গণতান্ত্ৰিক চিন্তা, নমনীয়তা, শিশুকেন্দ্ৰিক, স্বাধীনতা ইত্যাদি।
- স্কুল পৰিচালনা উপযুক্তভাৱে কাৰ্যকৰী হ'বলৈ ইয়াক বিভিন্ন কাৰকে প্ৰভাৱিত কৰে। ইয়াৰ ভিতৰত কিছুমান হৈছে শিক্ষণৰ গুণগত মান, স্কুলৰ পৰিৱেশ স্বচ্ছ ব্যৱস্থা, শিক্ষণ পদ্ধতি, বিত্ত ইত্যাদি।

৫.৯ অধিক জানিবলৈ

৫.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সাংগঠনিক লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ ক্ষেত্ৰত পৰিচালনা হৈছে এক অতি আৱশ্যকীয় উপাদান। এই প্ৰক্ৰিয়াই বৈষয়িক আৰু মানৱ সম্পদৰ পৰিকল্পনা, সংগঠন, নেতৃত্ব আৰু নিয়ন্ত্ৰণক অন্তৰ্ভুক্ত কৰে।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ স্কুল পৰিচালনাৰ উদ্দেশ্যবোৰ হৈছে—

- স্কুল পৰিচালনাৰ প্ৰাথমিক দায়িত্ব হৈছে শিক্ষানুষ্ঠানখন ফলপ্ৰসূভাৱে চলি থকাৰ ক্ষেত্ৰত সহায় কৰা।
- স্কুলৰ সকলো কাৰ্য উপযুক্তভাৱে সম্পাদন হ'বলৈ নীতি-নিয়ম আৰু বিধিসমূহ প্ৰস্তুত কৰা।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সকলো ব্যক্তি প্ৰকৃতিৰ ফালৰ সমানে মুক্ত। সেইবাবে, শৈক্ষিক অনুষ্ঠানত সকলো শিশুকে সমান সুবিধা প্ৰদান কৰাতো গুৰুত্বপূৰ্ণ। স্বাধীনতাৰ নীতি অনুসৰি প্ৰত্যেক ব্যক্তিক তেওঁলোকৰ ভাবধাৰা প্ৰকাশ কৰিবলৈ সমান অধিকাৰ প্ৰদান কৰিব লাগে। ই হৈছে কৰ্ম, কথা কোৱা আৰু চিন্তাৰ অধিকাৰ, যিহেতু ইয়াত কোনেও বাধা বা হস্তক্ষেপ কৰিব নোৱাৰে।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ স্কুল পৰিচালনাক প্ৰভাৱিত কৰা কাৰকসমূহ হৈছে—

1. ফলপ্ৰসূ নেতৃত্ব
2. সুস্থ শৈক্ষিক পৰিৱেশ

3. বিত্তীয় অৱস্থা

4. স্বচ্ছতা

৫.১১ আৰ্হি প্ৰশ্নসমূহ

ক) অতি চমু প্ৰশ্ন (50টা শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্ৰশ্ন ১. স্কুলৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্ৰশ্ন ২. পৰিচালনাৰ ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩. স্কুল পৰিচালনা বুলিলে কি বুজে?

প্ৰশ্ন ৪. স্কুল পৰিচালনাৰ যিকোনো দুটা বৈশিষ্ট্য লিখক।

খ) চমু প্ৰশ্নসমূহ (150টা শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্ৰশ্ন ১. স্কুল পৰিচালনাৰ লক্ষ্যবোৰ উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ২. স্কুল পৰিচালনাৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ববোৰ কি?

প্ৰশ্ন ৩. স্কুল পৰিচালনাৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ নীতিবোৰ উল্লেখ কৰক।

গ) দীঘল প্ৰশ্নসমূহ (300–500 শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্ৰশ্ন ১. স্কুল পৰিচালনাক প্ৰভাৱিত কৰা বিভিন্ন কাৰকবোৰ বহলভাৱে ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২. স্কুল পৰিচালনা বুলিলে কি বুজে? ইয়াৰ পৰিসৰ বৰ্ণনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৬ ঃ পৰিচালনা আৰু সম্পদসমূহ (MANAGEMENT AND RESOURCES)

অধ্যায় গাঁথনি

৬.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
৬.২ পৰিচয়
৬.৩ সম্পদৰ ধাৰণা
৬.৩.১ মানৱ সম্পদৰ ধাৰণা
৬.৩.২ বৈষয়িক সম্পদৰ ধাৰণা
৬.৩.৩ বিত্তীয় সম্পদৰ ধাৰণা
৬.৪ পৰিচালনা আৰু সম্পদসমূহৰ সম্পৰ্ক
৬.৫ সম্পদ পৰিচালনাৰ ক্ষেত্ৰত অংশীদাৰসকলৰ ভূমিকা
৬.৬ শৈক্ষিক অনুষ্ঠানসমূহত সম্পদ সংগঠিত কৰা প্ৰয়োজন আৰু গুৰুত্ব
৬.৭ অনুষ্ঠানৰ সম্পদসমূহৰ সংগঠনৰ ক্ষেত্ৰত শিক্ষকসকলৰ ভূমিকা আৰু দায়িত্ব
৬.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
৬.৯ অধিক জানিবলৈ
৬.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৬.১১ সম্ভাব্য প্ৰশ্ন

৬.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য (LEARNING OBJECTIVES)

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ মানৱ, বৈষয়িক আৰু বিত্তীয় সম্পদবোৰৰ অৰ্থ বৰ্ণনা কৰিব পাৰিব
- বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদসমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদসমূহৰ কৌশলসমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব আৰু
- মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদবোৰ পৰিচালনা কৰাৰ ক্ষেত্ৰত থকা সমস্যাবোৰ আলোচনা কৰিব পাৰিব

৬.২ পৰিচয় (INTRODUCTION)

বৰ্তমানৰ পৰিস্থিতিত শিক্ষানুষ্ঠানসমূহ হৈছে উপযুক্ত গুণমান বিশিষ্ট জীৱনৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ মাধ্যম। এতিয়াৰ পৰা সম্পদৰ পৰিচালনা শিক্ষানুষ্ঠানৰ অস্তিত্ব আৰু উৎকৃষ্টতাৰ মূল। এই অধ্যায়ত আমি শিক্ষানুষ্ঠানৰ মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদবোৰৰ সৈতে জড়িত

পৰিচালনাৰ বিভিন্ন দিশবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। আমি ইয়াত শিক্ষানুষ্ঠানৰ মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদবোৰৰ অর্থ সম্পর্কে আৰু সম্পদ আৰু পৰিচালনাৰ সম্পর্কৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। তদুপৰি আমি সম্পদৰ সংগঠনৰ ক্ষেত্ৰত শিক্ষকৰ ভূমিকা উল্লেখ কৰিম।

৬.৩ সম্পদৰ ধাৰণা

সম্পদসমূহক বিভিন্ন দিশৰ পৰা বিবেচনা কৰা হয়। সাধাৰণভাৱে সম্পদ হৈছে কোনো লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বা কোনো সামগ্ৰী উৎপাদন কৰিবলৈ প্ৰয়োজনীয় মানৱ বা সামগ্ৰী। আকৌ অর্থনৈতিক দিশৰ পৰা, সম্পদ হৈছে যোগান, সমর্থন বা সহায়কাৰী, যিয়ে এগৰাকী ব্যক্তি বা অনুষ্ঠানৰ প্ৰয়োজন (চাহিদা) পূৰণ কৰে। সেইবাবে কোৱা হয় যে সম্পদ হৈছে পৰিকল্পনা প্ৰয়োগৰ মাধ্যম, বিপদৰ পৰা মুক্ত হোৱা, সমস্যা সমাধান কৰা আৰু সফলতা অর্জন কৰা। সম্পদসমূহ মানুহে ব্যৱহাৰ কৰা টকা, সেৱা, অর্থনৈতিক সম্পদ, যন্ত্ৰ, সম্পত্তি, আহিলাসমূহ, মাটি, ঘৰ আৰু যান-বাহন ইত্যাদি।

উইকিপিডিয়াত কোৱা হৈছে সম্পদৰ অর্থ উৎস বা যোগান, য'ৰ পৰা লাভ উৎপন্ন হয়। সাধাৰণভাৱে সম্পদবোৰ হৈছে সামগ্ৰী বা অন্য সম্পত্তি, যিবোৰক লাভ উৎপন্ন কৰিবলৈ হস্তান্তৰ কৰা হয় আৰু এনে প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা ভোগ কৰা হয় বা সহজলভ্য কৰা হয়।

অভিধানত কোৱা হৈছে সম্পদবোৰ হৈছে যোগানৰ উৎস, সমর্থন বা সহায়, বিশেষকৈ প্ৰয়োজনৰ সময়ত সহজে আকর্ষণ কৰিব পৰা যায়।

সম্পদবোৰক প্ৰাকৃতিকভাৱে পাব পৰা যায়। যেনে— খনিজ সম্পদ, মাটি আৰু বনজ সম্পদ ইত্যাদি। সেইবোৰক আহিলা, যান-বাহন আৰু যন্ত্ৰ আদিৰ দ্বাৰা উৎপন্ন কৰা হয়, যিবোৰ হৈছে মানৱ সৃষ্ট সম্পদ। কিছুমান সম্পদৰ সম্ভাৱনীয়তা থাকে, কিন্তু সেইবোৰৰ বিকাশ কৰিব লাগে আৰু উদাহৰণৰ কৌশল হিচাপে ব্যৱহাৰ হয় আৰু মানুহৰ সমর্থবোৰ সেইবোৰত প্ৰকাশিত হয়, কিন্তু সেইবোৰ শিক্ষাৰ আৰু প্ৰশিক্ষণৰ দ্বাৰা বিকাশ হ'ব লাগে, যিবোৰক বিজুলী শক্তি হিচাপে, বনজ শক্তি আৰু সৌৰশক্তি হিচাপে প্ৰকাশিত হয়, সেইবোৰ ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ উপযুক্ত শক্তিৰ জৰিয়তে তাক প্ৰয়োগ কৰিব লাগিব। কিছুমান সম্পদৰ প্ৰকৃতি হৈছে প্ৰতীকিযুক্ত আৰু ইয়াৰ মূল্যৰ গুণ থাকে, টকা হৈছে ইয়াৰ এক উৎকৃষ্ট উদাহৰণ। টকাৰ ক্ৰয় কৰিব পৰা ক্ষমতা থাকে, কাৰণ সমাজে ইয়াৰ গুণক মূল্য দিয়ে।

এখন শিক্ষানুষ্ঠানত ইয়াৰ উপযুক্ত কার্য সম্পাদনৰ ক্ষেত্ৰত বিভিন্ন সম্পদে গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে। এখন শিক্ষানুষ্ঠানত প্ৰধানকৈ তিনি প্ৰকাৰৰ সম্পদ থাকে। সেইবোৰ হৈছে—

- **মানৱ সম্পদসমূহ ঃ** এই সম্পদসমূহে পৰিচালনা সমিতি, অনুষ্ঠানৰ মুৰব্বী (অধ্যক্ষ/প্ৰধান শিক্ষক), উপাধ্যক্ষ, শিক্ষক, ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু কর্মচাৰী ইত্যাদি অন্তর্ভুক্ত কৰে।
- **বৈষয়িক/ভৌতিক সম্পদসমূহ ঃ** বৈষয়িক সম্পদসমূহে মাটি, খেলপথাৰ, স্কুল ঘৰ, আৱাস, শ্ৰেণী কোঠা, পুথিভঁৰাল, প্ৰয়োগশালা, কর্মশালা, পঢ়া কোঠা, প্ৰেক্ষাগৃহ, সংগ্ৰহালয়, শিক্ষক আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ জিৰণি কোঠা আদিক সামৰি লয়।
- **বিত্তীয় সম্পদ ঃ** বিত্তীয় সম্পদবোৰে অনুদান, খৰচ আদিক অন্তর্ভুক্ত কৰে।

৬.৩.১ মানৰ সম্পদসমূহৰ ধাৰণা

এসময়ত আমেৰিকাৰ কৰ্প'ৰেচনৰ মুৰব্বীয়ে কৈছিল— 'আমি অট'মোবাইল, উৰাজাহাজ, ফ্ৰীজ, ৰেডিঅ' নাসাজো। আমি মানুহহে সাজো। আৰু মানুহে এইবোৰ উৎপাদন কৰে।'

কিছুমান সামগ্ৰী উৎপাদন কৰিবলৈ বা কোনো লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বিভিন্ন সেৱা আগবঢ়োৱা মানুহক মানৰ সম্পদ বুলি জনা যায়। মানুহবোৰৰ শাৰীৰিক শক্তি, মনোবৈজ্ঞানিক সামৰ্থ্য, সঞ্চালন দক্ষতা থাকে আৰু সামাজিক দক্ষতা শিকি মানুহৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বৰ্তাই ৰাখে, যাৰ দ্বাৰা তেওঁলোকে সামগ্ৰী প্ৰস্তুত কৰে আৰু সেৱা আগবঢ়ায়। এইসকলক একেলগে মানৰ সম্পদ বুলি কোৱা হয়।

লিয়ন মেগীনচনে মানৰ সম্পদৰ সংজ্ঞা এনেদৰে দিছে— 'সংজ্ঞা এটাৰ কৰ্ম শক্তিৰ লগতে জড়িত ব্যক্তিৰ মূল্যবোধ, মনোভাব আৰু বিশ্বাসৰ মুঠ জ্ঞান, দক্ষতা, সৃষ্টিশীল ক্ষমতা, প্ৰতিভা আৰু যোগ্যতাৰ যোগফল হৈছে নিয়োজিত ব্যক্তিসকলৰ প্ৰতিভা আৰু যোগ্যতাই প্ৰতিনিধিত্ব কৰা অন্তৰ্নিহিত ক্ষমতা আহৰণ কৰা জ্ঞান আৰু দক্ষতাৰ যোগফল।'

মানৰ সম্পদসমূহ হৈছে এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সম্পদ। যোৱা দুটা দশকত পৰিচালনা ব্যৱস্থাৰ বৈশিষ্ট্য হৈছে শৈক্ষিক সংস্থাত মানুহৰ স্বভাৱ আৰু প্ৰয়োজনীয়তাৰ প্ৰতি ক্ৰমাৎ উদ্বেগ বাঢ়িছে। শৈক্ষিক সংগঠনত মানুহৰ নিজস্ব লক্ষ্য, অনুভৱ, আৱেগ আৰু প্ৰয়োজনীয়তা আছে বুলি ধাৰণা কৰা হয়, যিয়ে তেওঁলোকৰ সাংগঠনিক প্ৰয়োজন আৰু লক্ষ্যৰ সৈতে সামঞ্জস্যপূৰ্ণভাৱে এক নিৰ্দিষ্ট ধৰণে আচৰণ কৰাৰ প্ৰয়োজনীয়তাক প্ৰভাৱিত কৰে।

শিক্ষানুষ্ঠানৰ বিভিন্ন মানৰ সম্পদবোৰ হৈছে—

- **অনুষ্ঠানৰ মুৰব্বী ঃ** এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ প্ৰধানগৰাকী হৈছে সেই অনুষ্ঠানখনৰ সৰ্বোচ্চ পৰিচালক। তেওঁ হৈছে শৈক্ষিক পৰিৱেশৰ মেৰুদণ্ডসদৃশ। 1952–53 চনৰ মাধ্যমিক শিক্ষা আয়োগে তলৰ শব্দসমূহৰ দ্বাৰা প্ৰধান শিক্ষকৰ দায়িত্ব আৰু কৰ্তব্য সম্পৰ্কে উল্লেখ কৰিছে— 'প্ৰধান শিক্ষকৰ ওপৰতেই স্কুলৰ উপযুক্ত কাৰ্য প্ৰধানকৈ নিৰ্ভৰ কৰে। সমাজত স্কুলৰ খ্যাতি আৰু স্থান নিৰ্ভৰ কৰে অনুষ্ঠানৰ মুৰব্বীয়ে তেওঁৰ সহকৰ্মী, ছাত্ৰ-ছাত্ৰী সমাজৰ লোকক কিদৰে প্ৰভাৱিত কৰে তাৰ ওপৰত।'
- **শিক্ষক ঃ** শিক্ষানুষ্ঠান এখনৰ শিক্ষকগৰাকী হৈছে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ মানৰ সম্পদ আৰু শিক্ষকসকলক শ্ৰেণীকোঠাৰ পৰিচালক হিচাপে কোৱা হয়। শিক্ষক হৈছে সকলো মানৰ সৃষ্ট বস্তুৰ অন্তৰালত তকা অনুপ্ৰেৰণাৰ উৎস। শিক্ষকগৰাকীৰ কিছুমান বিৰল গুণাৱলী থাকিব লাগে, যাৰ জৰিয়তে তেওঁ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক

মুগ্ধ কৰিব পাৰে।

- **ছাত্ৰ-ছাত্ৰী ঃ** সমগ্ৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৰ কেন্দ্ৰবিন্দু হৈছে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল। শ্ৰেণীকোঠাত, পৃথক শাৰীৰিক আৰু মানসিক সামৰ্থ্যৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী থাকে। তেওঁলোকক বহুলভাৱে তিনিটা ভাগত ভাগ কৰা হয়। যেনে— মেধাসম্পন্ন, মধ্যমীয়া আৰু মধ্যমীয়াতকৈ তলৰ। ইয়াৰ উপৰি শ্ৰেণীকোঠাত বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ সাধাৰণ আৰু ব্যতিক্ৰমী ছাত্ৰ-ছাত্ৰী থাকে। উদাহৰণস্বৰূপে— প্ৰতিভাশালী, পিছপৰা, মানসিকভাৱে বাধাগ্ৰস্ত, শাৰীৰিকভাৱে বাধাগ্ৰস্ত আৰু কৈশোৰ অপৰাধীসকল।
- **কৰ্মচাৰী ঃ** শিক্ষানুষ্ঠান এখনৰ কৰ্মচাৰী বুলি ক'লে তৃণমূল পৰ্যায়ৰ পৰা ধৰা হয়, যিসকলৰ দ্বাৰা ইয়াৰ কাৰ্যক্ৰম আৰু পৰিকল্পনাক সফলৰূপ দিয়া হয়। কৰ্মচাৰীৰ ভিতৰত প্ৰধান সহায়কাৰী, কাৰ্যালয় সহায়কাৰী, কেচিয়াৰ, গ্ৰন্থগাৰিক, পৰীক্ষাগাৰ আৰু পুথিভঁৰালৰ সহায়কাৰী, পিয়ন, মালী আৰু চকীদাৰ আদি অন্তৰ্ভুক্ত। প্ৰশাসনৰ সফলতা আৰু অনুষ্ঠানখনৰ মসৃণ কাৰ্যক্ষমতা প্ৰধানকৈ বিভিন্ন স্তৰত কাম কৰা কৰ্মচাৰীসকলৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

৬.৩.২ বৈষয়িক সম্পদৰ ধাৰণা

প্ৰকৃতিৰ সকলো দিশতে বৈষয়িক সম্পদবোৰ উপলব্ধ হয়, যিবোৰ ব্যৱহাৰিক ক্ষেত্ৰত মানুহৰ বাবে প্ৰয়োগ হয়, সেইবোৰৰ মূল্য থকা বুলি ভবা হয়। শিক্ষানুষ্ঠানৰ বৈষয়িক সম্পদবোৰ হৈছে স্কুল ঘৰ, পুথিভঁৰাল, পৰীক্ষাগাৰ, আহিলা, সা-সৰঞ্জাম অন্য শিক্ষণ-শিকন সামগ্ৰী আৰু আচবাব। বৈষয়িক সম্পদসমূহ হৈছে— ভৌতিক প্ৰকৃতিৰ আৰু সেইবোৰ কেঁচামাল হিচাপে উপলব্ধ বা সেইবোৰ প্ৰস্তুত কৰি ল'ব পাৰি। এক দীঘলীয়া সময়ৰ বাবে বৈষয়িক সামগ্ৰীবোৰ ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। ভাল বৈষয়িক সম্পদসমূহে শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াৰ ফলপ্ৰসূতা বৃদ্ধি কৰে। ই শিক্ষক আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক শিকোৱাৰ ক্ষেত্ৰত আৰু শিক্ষণৰ ক্ষেত্ৰত অভিৰোচিত কৰে। তদুপৰি ই অনুষ্ঠানৰ প্ৰত্যেকগৰাকী সদস্যৰ অন্তৰত গৌৰৱবোধ ভাব আনি দিয়ে। শিক্ষণ-শিকনৰ ফলপ্ৰসূতা বেছিভাগেই শিক্ষানুষ্ঠানৰ বৈষয়িক সম্পদৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

এখন আদৰ্শ শিক্ষানুষ্ঠানৰ পৰিৱেশ উন্নত কৰিবলৈ কিছুমান বৈষয়িক সম্পদ থকাটো প্ৰয়োজনীয়। সেইবোৰ হৈছে—

- **মাটিৰ স্থান ঃ** কোন ঠাইত অনুষ্ঠানৰ ঘৰ সাজিব, সেই প্ৰশ্নটোৱেই আয়োজকসকলৰ মনলৈ প্ৰথমে আহে।
- **অনুষ্ঠানৰ ঘৰ ঃ** অনুষ্ঠানৰ ঘৰে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মনবোৰ গঢ় দিয়ে। এই ঘৰবোৰ এনেদৰে সাজিব লাগে যাতে প্ৰকৃততে শিকনৰ মন্দিৰ হিচাপে অনুভৱ হয়।

- **শ্ৰেণীকোঠা ঃ** শ্ৰেণীকোঠাবোৰক শিক্ষানুষ্ঠানৰ কৰ্মশালা স্বৰূপে অভিহিত কৰা হয়, সেইবাবে 1964–66 চনৰ কোঠাৰী আয়োগে কৈছিল যে 'এখন দেশৰ ভাগ্য শ্ৰেণীকোঠাতে নিৰ্মাণ হয়।'
- **শ্ৰেণীকোঠাৰ আচবাব ঃ** শ্ৰেণীকোঠাৰ বিভিন্ন আচবাবসমূহ হৈছে— ডেক্স, বেঞ্চ, টেবুল-চকী, বোৰ্ড, মেপ, জাননী বোৰ্ড, ফেন, লাইট, বুলেটিন বোৰ্ড ইত্যাদি।
- **বিজ্ঞানৰ পৰীক্ষাগাৰ ঃ** ছাত্ৰ-ছাত্ৰী উপযুক্তভাৱে বিজ্ঞান শিক্ষা দিবলৈ বিজ্ঞানৰ পৰীক্ষাগাৰৰ প্ৰয়োজন। এনে পৰীক্ষাগাৰবোৰত উপযুক্ত গেচ, পানী, বিজুলী আদিৰ সুবিধা উপলব্ধ হ'ব লাগে।
- **পুথিভঁৰাল ঃ** পুথিভঁৰাল হৈছে শিক্ষানুষ্ঠান এখনৰ কেন্দ্ৰবিন্দু। এটা সম্পদশালী পুথিভঁৰালে উচ্চ অধ্যয়ন আৰু গৱেষণাৰ ক্ষেত্ৰত শক্তিশালী অভিৰোচনৰ কাম কৰে। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে প্ৰয়োজনীয় তথ্য সংগ্ৰহ কৰাৰ বাবে, বিশ্লেষণৰ বাবে আৰু তেওঁলোকে আহৰণ কৰা জ্ঞানৰ প্ৰতিপন্ন কৰিবলৈ পুথিভঁৰাললৈ যায়।
- **সংগ্ৰহালয় ঃ** ছাত্ৰ-ছাত্ৰী কিতাপ পঢ়াৰ পৰিৱৰ্তে বা শ্ৰেণীকোঠাৰ বক্তৃতা শুনাৰ বাহিৰে সংগ্ৰহালয়ত গৈ চাক্ষুস অভিজ্ঞতাৰে জ্ঞান আহৰণ কৰে।

৬.৩.৩ বিত্তীয় সম্পদৰ ধাৰণা

শিক্ষানুষ্ঠানৰ ফলপ্ৰসূ পৰিচালনা প্ৰধানকৈ মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদৰ অনুকূল ব্যৱহাৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। বিত্তীয় সম্পদে মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদক সমৰ্থন প্ৰদান কৰে। সেইবাবে বিত্তীয় সম্পদৰ উপযুক্ত পৰিচালনা হৈছে শিক্ষানুষ্ঠান এখনৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ।

বিত্তীয় পৰিচালনা হৈছে এক পদ্ধতি, যিয়ে আয়ৰ বিভিন্ন উৎস আৰু খৰচৰ দিশবোৰ আলোচনা কৰে। ই গুৰুত্বপূৰ্ণ ক্ষেত্ৰবোৰ চিনাক্ত কৰে আৰু সেই ক্ষেত্ৰবোৰৰ খৰচৰ পৰিমাণ ধাৰ্য কৰে। শিক্ষণৰ পূৰ্ব নিৰ্ধাৰিত লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বিত্তীয় সম্পদে মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদবোৰক আৰ্থিক অনুদান আগবঢ়ায়। শৈক্ষিক পুঁজিৰ উৎসসমূহক প্ৰধানকৈ দুটা ভাগত ভগাব পাৰি, যেনে— ৰাজহুৱা পুঁজি আৰু ব্যক্তিগত পুঁজি।

- **ৰাজহুৱা পুঁজি ঃ** ৰাজহুৱা পুঁজিৰ বিভিন্ন উৎসবোৰ হৈছে—
  - i) **চৰকাৰ ঃ** কেন্দ্ৰীয়, ৰাজ্যিক বা কেন্দ্ৰীয় শাসিত
  - ii) **স্থানীয় সংস্থাসমূহ ঃ** জিলা সংস্থা, জিলা পৰিষদ, পঞ্চায়ত সমিতি, গাঁও পঞ্চায়ত, পৌৰসভা আৰু পৌৰ সমিতি
  - iii) **শিক্ষা কৰ**
  - iv) **সহায়ক অনুদান**

- **ব্যক্তিগত পুঁজি ঃ** ব্যক্তিগত পুঁজিৰ বিভিন্ন উৎসবোৰ হ'ল—
  - i) **মাচুল**
  - ii) **দান**
  - i) **দান বৰঙণি/অর্থ সাহায্য**
  - i) **বিভিন্ন ধৰণৰ উৎস, যেনে— বিক্রীৰ কাম, ভাড়া, সুত বা বেংক বেলেঞ্চ, সুৰক্ষা আৰু ঋণ।**

বিত্ত সংগ্রহৰ আয়ৰ উপৰি, আর্থিক সম্পদৰ অন্য এক গুৰুত্বপূর্ণ দিশ হৈছে খৰচ বা ব্যয়। এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ খৰচৰ শিতানক দুটা ভাগত ভগোৱা হৈছে, সেইবোৰ হৈছে—

- **আনুষ্ঠানিক খৰচ বা ব্যয় ঃ** এই শিতানটোক পুনৰ দুটা ভাগত ভগোৱা হৈছে পুনৰাবৃত্তিমূলক শৈক্ষিক খৰচ আৰু অপুনৰাবৃত্তিমূলক শৈক্ষিক খৰচ।
- **ঘৰুৱা ব্যয় বা খৰচ**

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ..... সম্পদ দীর্ঘ দিনৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

প্রশ্ন নং ২ ঃ মানৰ সম্পদৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

৬.৪ সম্পদ পৰিচালনাৰ নীতিসমূহ

সম্পদৰ পৰিচালনা বিশেষকৈ বৈষয়িক সম্পদবোৰ কিছুমান নীতিৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। সেইবোৰ হৈছে—

1 **বস্তুগত সম্পদৰ নির্ণয় ঃ** সম্পদ পৰিচালনাৰ প্রথম আৰু প্রধান নীতি হৈছে শিক্ষানুষ্ঠানৰ বাবে কি সামগ্রীৰ প্রয়োজন তাক নির্ধাৰণ কৰা। এইটো পুঁজি ধার্য কৰাৰ বাবে খৰচৰ বাজেটৰ বাবে আৰু সামগ্রী ক্রয়ৰ পদ্ধতিৰ আৰম্ভণি কৰাৰ বাবে প্রয়োজন। বস্তুগত সম্পদৰ নির্ণয় কিছুমান কাৰকৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে, যেনে— কার্যবোৰৰ ধৰণৰ পৰিকল্পনা আৰু কর্মচাৰীৰ সংখ্যা ইত্যাদি। কিমানসংখ্যক ছাত্র-ছাত্রীয়ে নামভর্তি কৰিছে, তাৎক্ষণিক আৰু দীর্ঘকালীন প্রয়োজন, পুঁজিৰ উপলব্ধতা ইত্যাদি। প্রয়োজন অনুযায়ী নির্ধাৰণৰ বাবে পৰিকল্পনা আৰু আলোচনাৰ প্রয়োজন।

2 **প্রয়োজনীয়তাৰ ভিত্তিত সুবিধাসমূহ নির্ধাৰণ কৰিব লাগিব ঃ** প্রথমতে এইটো সিদ্ধান্ত ল'ব লাগে যে শিক্ষানুষ্ঠানখনত কি সুবিধা প্রদান কৰা হ'ব। ইয়াৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি প্রয়োজনীয় সামগ্রীবোৰ ক্রয় কৰিব লাগিব। ইয়াৰ বাবে উপযুক্ত পৰিকল্পনা, সামগ্রীৰ পৰিমাণ/গুণগত মান আৰু খৰচৰ পৰিমাণৰ পৰিকল্পনা কৰি ল'ব লাগে।

3 **গুণমান নির্ধাৰণ কৰাতো প্রয়োজন ঃ** শিক্ষানুষ্ঠান এখনৰ বাবে যেতিয়া বিভিন্ন সামগ্রী ক্রয় কৰা হয়, তেতিয়া উচ্চ গুণমান বিশিষ্ট সামগ্রীৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিব লাগে। এইবোৰ অনুষ্ঠানৰ বাবে প্রয়োজনীয় কাৰণ ইয়াত ৰাইজৰ পুঁজি জড়িত হৈ থাকে। সামগ্রী ক্রয় কৰাৰ সময়ত, উচ্চ গুণমান সম্পন্ন সামগ্রীবোৰ উপযুক্ত সেৱা আগবঢ়ায়, দীর্ঘদিনৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি, বস্তু সামগ্রী অপচয় হোৱাৰ আশংকা নাথাকে।

4 **সামগ্রীৰ গুণমান উপযুক্তভাৱে বিচাৰকৰণ ঃ** প্রয়োজনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সামগ্রী গুণমান (পৰিমাণ আৰু আঁকাৰ) উপযুক্তভাৱে নির্ধাৰণ কৰিব লাগে। অপ্রয়োজনীয়ভাৱে সামগ্রীসমূহ মজুত কৰি ৰাখিব নালাগে। কেৱল কমকৈ উপলব্ধ হোৱা সামগ্রীবোৰ বেছি পৰিমাণে কিনি মজুত কৰি ৰাখিব লাগে। সহজলভ্য সামগ্রীসমূহ কম পৰিমাণে কিনিব লাগে।

5 **জনমূৰি সামগ্রীৰ প্রয়োজনীয়তাৰ ওপৰত কাম কৰিব লাগিব ঃ** প্রতিগৰাকী ছাত্র-ছাত্রীৰ বাবে কিমানকৈ খৰচ ধার্য কৰা হ'ব, সেইটো এক গুৰুত্বপূর্ণ বিষয়। যেতিয়া কোনো সামগ্রী কিনা তেতিয়া সেইটো চাব লাগে। মুঠ খৰচক ছাত্র-ছাত্রীৰ সংখ্যাৰে হৰণ কৰিলে তাক পোৱা যায়। ইয়াৰ পৰা সম্ভাব্য বিনিয়োগৰ ধাৰণা কৰিব পাৰি। যদি ইয়াৰ জনমূৰি খৰচ অর্থনীতিত একক খৰচ বুলি জনা যায়, তেন্তে সেই ক্রয়ৰ প্রস্তাৱ সীমিত হ'ব লাগিব।

6 **সকলো বস্তুগত সম্পদৰ অনুকূল ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিব ঃ** যিকোনো প্রতিষ্ঠানৰ সামগ্রী পৰিচালনাৰ ক্ষেত্রত সামগ্রীৰ অনুকূল ব্যৱহাৰ এটা মূল নীতি। সর্বোচ্চ ব্যৱহাৰে সঁজুলিৰ কার্যক্ষমতা উন্নত কৰে আৰু ই অর্থনৈতিকভাৱে লাভজনক বুলি প্রমাণিত হয়।

7 **এটা সঠিক তথ্য-পাতি ব্যৱস্থা বজাই ৰাখিব লাগিব ঃ** ক্রয় কৰা সকলো উপলব্ধ সামগ্রী ষ্টক ৰেজিষ্টাৰত তালিকাভুক্ত আৰু ব্যৱহাৰ পঞ্জীয়ন কৰা আদি কৰিব লাগিব। নতুন সামগ্রী ক্রয়ৰ বাবে প্রবেশ কৰিব লাগিব, যিকোনো সামগ্রী ব্যৱহাৰৰ বাবে যিকোনো ব্যক্তিক প্রদান কৰা হয় আৰু যিকোনো সামগ্রী মেৰামতিৰ প্রয়োজন হয় বা যিকোনো সামগ্রী পৰিত্যাগ কৰা হয়।

8 **প্রত্যেক সামগ্রী উপযুক্তভাৱে চিনাক্তকৰণ কৰিব লাগে ঃ** যিহেতু সকলো বস্তুৱে অনুষ্ঠানৰ আৰু সেইবাবেই ৰাজহুৱা সম্পত্তি, এইবোৰক চিনাক্ত কৰিব লাগে আৰু পৰীক্ষা কৰিব লাগে আৰু ৰেকর্ড কৰিব লাগে। প্রত্যেক সামগ্রীতে চিনাক্তকৰণৰ চিহ্ন যেনে অনুষ্ঠানখনৰ নাম, সামগ্রীৰ প্রকাৰ আৰু ক্রমিক নম্বৰ উল্লেখ থাকিব লাগে।

৬.৫ সম্পদ পৰিচালনাৰ ক্ষেত্রত অংশীদাৰসকলৰ ভূমিকা

মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদ দুয়োবিধকে পৰিচালনা কৰিবলৈ বহুতো অংশীদাৰ আছে। নীতি-নিয়ম অনুসৰি প্রধান শিক্ষকঁঅধ্যক্ষ হৈছে অনুষ্ঠানখনৰ মুৰব্বী। অনুষ্ঠানৰ প্রধান শিক্ষকঁঅধ্যক্ষ হৈছে সম্পদৰ ক্রয়, ৰক্ষণাবেক্ষণ, ব্যৱহাৰ কৰাৰ ক্ষেত্রত দায়বদ্ধ আৰু অন্য

ব্যক্তিসকল শিক্ষণ সৈতে আৰু অনাশিক্ষক-কর্মচাৰীসকল পৰোক্ষভাৱে অনুষ্ঠানখনৰ পৰিচালনাৰ সৈতে জড়িত। তেওঁলোক সাধাৰণভাৱে সম্পদসমূহৰ উপযুক্ত পৰিচালনা আৰু ব্যৱহাৰৰ সৈতে জড়িত। উপযুক্তভাৱে সম্পদ পৰিচালনা কৰাতো অনুষ্ঠানৰ মুৰব্বী, শিক্ষক আৰু অন্য কর্মচাৰীৰ দায়িত্ব। প্ৰত্যেকেই নিজ নিজ ভূমিকা পালন কৰিব লাগে।

১. **প্ৰধান শিক্ষকৰ ভূমিকা ঃ** অনুষ্ঠানখনৰ সম্পদবোৰৰ সামগ্ৰিক পৰিচালনাৰ দায়িত্ব হৈছে অনুষ্ঠানখনৰ মুৰব্বীজনৰ। তেওঁৰ ভূমিকা তলত দাঙি ধৰা হ'ল—

- কেনেকুৱা ধৰণৰ সামগ্ৰী ক্ৰয় কৰিব লাগে আৰু অনুষ্ঠানৰ প্ৰয়োজনীয় সম্পদবোৰ সংগঠন কৰাৰ সিদ্ধান্ত অনুষ্ঠানৰ প্ৰধানগৰাকীয়ে কর্মচাৰীসকলক আৰু পৰিচালনা সমিতিৰ সদস্যসকলৰ সহযোগিতাত কৰিব লাগে।
- প্ৰধান শিক্ষকে প্ৰয়োজনীয় সামগ্ৰীৰ আনুমানিক খৰচ তালিকা প্ৰস্তুত কৰে আৰু যদি প্ৰয়োজন হয়, তেন্তে নিবিদা দিয়ে আৰু নিয়ম অনুযায়ী সামগ্ৰী ক্ৰয়ৰ বাবে সংশোধন কৰে।
- প্ৰধান শিক্ষকে ক্ৰয় কৰা সামগ্ৰীবোৰৰ গুণমান পৰীক্ষা কৰিব লাগে আৰু সেইবোৰ জমা ৰাখিব লাগে।
- সম্পদবোৰৰ উপযুক্ত প্ৰয়োগ সম্পৰ্কে প্ৰধান শিক্ষকে তত্ত্বাৱধান কৰিব লাগে।
- তদুপৰি প্ৰধান শিক্ষকে পৰীক্ষাগাৰ আৰু অন্য ঠাইৰ আহিলাবোৰৰ ব্যৱস্থাপনা সম্পৰ্কে চাব লাগে।
- প্ৰধান শিক্ষকে দায়িত্ববোৰ বিভিন্ন শিতানৰ মুৰব্বীসকলৰ মাজত ভগাই দিব লাগে। যেনে— গ্ৰন্থাগাৰিক, শাৰীৰিক শিক্ষাৰ শিক্ষক, পৰীক্ষাগাৰৰ সহায়ক, দৃশ্য-শ্ৰাব্য সঁজুলি কোঠাৰ তত্ত্বাৱধায়ক আৰু শ্ৰেণীকোঠাৰ শিক্ষক।
- প্ৰধান শিক্ষকে সময়ে সময়ে অনুষ্ঠানৰ মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদৰ মূল্যাংকন কৰিব লাগে আৰু সেইবোৰ ক্ৰয়ৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে।
- অনুষ্ঠানখনৰ মুৰব্বীয়ে বিবেচনাৰে কর্ম বিভাজন আৰু ভাগ-বটোৱাৰ কৰিব লাগে। ফলপ্ৰসূতা নিশ্চিত কৰিবলৈ কর্মচাৰীসকলক নিয়মিত তত্ত্বাৱধান কৰিব লাগে।
- প্ৰধান শিক্ষকে সম্পদৰ নতুন উৎস চিনাক্ত কৰিব পাৰে আৰু সেই অনুসাৰে সম্পদবোৰ সংগঠন কৰিব পাৰে।

এনেদৰে সম্পদ পৰিচালনাৰ ক্ষেত্ৰত অনুষ্ঠানৰ মুৰব্বীয়ে ফলপ্ৰসূ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিব পাৰে।

২. **শিক্ষকৰ ভূমিকা ঃ** অনুষ্ঠানখনৰ সম্পদসমূহৰ উপযুক্ত প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰত শিক্ষকসকলৰো ভূমিকা আছে। তেওঁলোকৰ ভূমিকাবোৰ হৈছে—

- শ্ৰেণীৰ শিক্ষকে গ্ৰন্থাগাৰ, পৰীক্ষাগাৰ, খেলা সামগ্ৰী আৰু শিক্ষণ সঁজুলিৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰৰ বাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিব লাগে।
- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ অন্তর্নিহিত সামৰ্থ্য বিকাশৰ বাবে শৃংখলাবদ্ধতা বজাই ৰখাৰ

দায়িত্ব তেওঁলোকে পালন কৰিব লাগে আৰু ইয়াৰ ফলত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ চৰিত্ৰ আৰু ব্যক্তিত্বৰ গঠন হয়।

- তেওঁলোকে কিতাপ, বৈদ্যুতিক সামগ্ৰী, পৰীক্ষাগাৰৰ আহিলা আৰু খেলৰ সামগ্ৰী ক্ৰয়ৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰধান শিক্ষকক সহযোগ কৰিব লাগে আৰু উপদেশ দিব পাৰে তেওঁলোকে যিমান সম্ভৱ গ্ৰন্থাগাৰৰ সুবিধা আদি ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে আৰু এইবোৰৰ সম্পূৰ্ণ উপযোগ কৰাৰ বাবে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক উৎসাহিত কৰিব লাগে।

৩. **অনাশিক্ষক কৰ্মচাৰীসকলৰ ভূমিকা ঃ** অনাশিক্ষক কৰ্মচাৰীসকলৰ ভূমিকা তলত দাঙি ধৰা হ'ল—

- অনাশিক্ষকসকলৰ ভূমিকা সামগ্ৰীবোৰৰ পৰিচালনা, এইবোৰৰ ৰেকৰ্ড ৰখা আৰু বিভিন্ন সেৱা যেনে— পুথিভঁৰাল, পৰীক্ষাগাৰৰ সেৱা আৰু নিয়মিত কাৰ্যালয়ৰ কৰ্মৰ মাজতে সীমাবদ্ধ।
- তেওঁলোকে সামগ্ৰী আৰু আহিলা নিয়মিতভাৱে পৰ্যবেক্ষণ কৰিব লাগে, কোনো সামগ্ৰী মেৰামতি বা নতুনকৈ কিনিব লাগিলে প্ৰধান শিক্ষকক অৱগত কৰিব লাগে।
- শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াত গ্ৰন্থাগাৰিক আৰু পৰীক্ষাগাৰৰ সহায়ক, দৃশ্য-শ্ৰাব্য সঁজুলিৰ টেকনিচিয়ান আদিয়ে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে।
- এগৰাকী ভাল গ্ৰন্থাগাৰিক ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক পুথিভঁৰালৰ উপযুক্ত প্ৰয়োগ কৰাই ভাল শিক্ষা দিব পাৰে আৰু ঠিক সেইদৰে পৰীক্ষাগাৰৰ টেকনিচিয়ানজনে পৰীক্ষাগাৰৰ কাম কৰাত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সহায় কৰে।

৪. **স্কুল পৰিচালনা সমিতি (SMC) আৰু শিক্ষক-অভিভাৱক সংস্থা (PTA)ৰ ভূমিকা ঃ** সম্পদ পৰিচালনাৰ ক্ষেত্ৰত স্কুল পৰিচালনা সমিতি আৰু শিক্ষক-অভিভাৱক সংস্থাই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

- তেওঁলোকৰ ভূমিকা সম্পদৰ চিনাক্তকৰণ, সংগঠন আৰু সেইবোৰৰ ব্যৱহাৰিক দিশৰ তত্ত্বাৱধানৰ ক্ষেত্ৰতেই সীমাবদ্ধ।
- অনুষ্ঠানৰ বাবে নতুন সম্পদৰ স্থান নিৰ্ণয়ত তেওঁলোকে প্ৰধান শিক্ষকক সহায় কৰিব পাৰে।
- সম্পদ সংগঠনৰ যিকোনো কাৰ্যতে তেওঁলোকে অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰে।
- প্ৰয়োজনীয় সামগ্ৰী ক্ৰয়ৰ বাবে স্কুল পৰিচালনা সমিতিয়ে পৰামৰ্শ দিব পাৰে আৰু অৰ্থ ধাৰ্য কৰিব পাৰে।
- কিমান দূৰ সম্পদবোৰ ব্যৱহাৰ হৈছে তাক অনুসন্ধান কৰাৰ স্বাধীনতা আছে।
- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ পাৰদৰ্শিতাৰ অগ্ৰগতিৰ ক্ষেত্ৰত শিক্ষক-অভিভাৱক সংস্থাই ভূমিকা পালন কৰিব পাৰে।

৬.৬ শৈক্ষিক অনুষ্ঠানসমূহত সম্পদ সংগঠিত কৰাৰ প্ৰয়োজন আৰু গুৰুত্ব

শিক্ষানুষ্ঠান এখনৰ বিকাশৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ হৈছে সৰ্বোচ্চ পৰিমাণে সম্পদৰ ব্যৱহাৰ আৰু এইবোৰৰ ব্যৱহাৰ ফলপ্ৰসূ হোৱাতো। শিক্ষানুষ্ঠান এখনক ইয়াৰ উদ্দেশ্যত উপনীত হোৱাৰ ক্ষেত্ৰত সম্পদৰ সংগঠনে সহায় কৰে। তলত উল্লেখ কৰা দিশবোৰে শিক্ষানুষ্ঠান এখনৰ সম্পদ সংগঠিতকৰণৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব উনুকিয়াই দিয়ে।

১) সম্পদৰ সংগঠনে স্কুলৰ সৰ্বতোমুখী বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত সহায় কৰে।

২) সম্পদৰ সংগঠনৰ সহায়ত স্কুলত উপলব্ধ হোৱা সকলো বৈষয়িক সম্পদৰ সৰ্বোচ্চ ব্যৱহাৰ সম্ভৱপৰ হয়।

৩) মানৱ সম্পদৰো উপযুক্ত ব্যৱহাৰত ই সহায় কৰে।

৪) সম্পদৰ সংগঠনৰ সহায়ত স্কুলৰ বিদ্যায়তনিক কাৰ্যাৱলীসমূহৰ গুণমান উন্নীতকৰণ সম্ভৱপৰ হৈ উঠে।

৫) স্কুলে স্থিৰ কৰা উদ্দেশ্যসমূহত ফলৱতী হোৱাৰ ক্ষেত্ৰত সম্পদৰ সংগঠনে সহায় কৰে।

৬) স্কুলৰ পাঠ্যক্ৰমৰ কাৰ্যাৱলী ফলপ্ৰসূভাৱে সংগঠন কৰাত ই সহায় কৰে।

৭) তদুপৰি সহ-পাঠ্যক্ৰম কাৰ্যসূচীবোৰৰ সফল ৰূপায়ণত ই সহায় কৰে।

৮) স্কুলৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ সৰ্বোতমুখী বিকাশ সম্পদ সংগঠনৰ জৰিয়তে সম্ভৱপৰ হৈ উঠে।

৯) ই স্কুলৰ ব্যয় সীমিত কৰে।

১০) স্কুলৰ ভৱিষ্যৎ ক্ষেত্ৰত পৰিকল্পনা কৰাত ই সহায় কৰে।

১১) ইয়াৰ জৰিয়তে সম্প্ৰদায়ৰ বিভিন্ন সম্পদবোৰ ৰূপায়ণ কৰাতো সম্ভৱপৰ হৈ উঠে।

১২) শিক্ষণ কাৰ্যাৱলী উপযুক্তভাৱে চলাই নিয়াত ই শিক্ষকক সহায় কৰে।

৬.৭ অনুষ্ঠানৰ সম্পদসমূহৰ সংগঠনৰ ক্ষেত্ৰত শিক্ষকসকলৰ ভূমিকা আৰু দায়িত্ব

শিক্ষা হৈছে প্ৰধানকৈ মানৱ সৃষ্ট প্ৰক্ৰিয়া আৰু ইয়াক 'মানৱ সম্পদ বিকাশ' বুলি কোৱা হয়, ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে সামাজিকৰণ, সাংস্কৃতিকৰণ, সজাগতা আৰু ঐশ্বৰিক উপলব্ধিৰ বিভিন্ন স্তৰত মানৱ কৰ্মচাৰীৰ ৰূপান্তৰৰ অনুশীলন আৰু নিশ্চিতকৰণ। এই ৰূপান্তৰ প্ৰক্ৰিয়াটো এনে এজন শিক্ষকৰ সহায় আৰু সমৰ্থনত উদ্দীপিত হয়, যাৰ বাবে ভাৰতীয় 'গুৰু'ৰে এই কামটোৰ সৰ্বোত্তম অৰ্থ আৰু গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। প্ৰফেচাৰ হুমায়ুন কবিৰে কৈছিল— 'শিক্ষকসকলেই প্ৰকৃততে ৰাষ্ট্ৰৰ ভাগ্য নিৰ্মাণকাৰী। ইয়াক এক পৰম্পৰা যেন লাগিলেও কিন্তু প্ৰকৃততে জোৰ দি কোৱাৰ প্ৰয়োজন যে যিকোনো শৈক্ষিক গুণ গঠনৰ চাবিকাঠি শিক্ষক।' শিক্ষকসকলৰ দীৰ্ঘ দিনলৈ সকলোৱে প্ৰভাৱিত কৰে। তেওঁলোকে ভৱিষ্যৎ নাগৰিকৰ লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ কৰে। এইটো সমগ্ৰ পৃথিৱীতে গ্ৰহণযোগ্য যে যিকোনো শিক্ষানুষ্ঠান এখনৰ সফলতা বহু পৰিমাণে শিক্ষকসকলৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। শৈক্ষিক ব্যৱস্থাৰ সফলতা মানৱ সম্পদ হিচাপে শিক্ষকৰ ওপৰতেই প্ৰধানকৈ নিৰ্ভৰশীল।

শিক্ষকসকলে সম্প্রদায় আৰু স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনবোৰৰ সামৰ্থ্যৰ বাবে একেৰাহে প্রচেষ্টা চলাব লাগে। এইটো কঠিন কাম যদিও শিক্ষকৰ বাবে এক প্রয়োজনীয় কর্তব্য। এই কার্যটোৰ বাবে প্রধান শিক্ষক আৰু সমগ্র স্কুলৰ ব্যৱস্থাই শিক্ষকসকলক সহযোগিতা আগবঢ়াব লাগে। যিহেতু শিক্ষকসকলে চৰকাৰৰ নীতি-নিয়ম কঠোৰভাৱে মানি চলিব লাগে, সেইবাবে কেতিয়াবা সম্প্রদায়ৰ সৈতে সম্পদ সংগঠন কৰাৰ ক্ষেত্রত শিক্ষকসকলৰ সমস্যা হয়। কিন্তু, এনেবোৰ সমস্যা থাকিলেও শিশুসকলে নিজ বুদ্ধিমত্তা আৰু সামাজিক দক্ষতাৰ দ্বাৰা সম্প্রদায়ৰ সৈতে এক সুস্থ সম্পর্ক গঢ়ি তুলিব লাগে। শিক্ষা বিভাগৰ সক্রিয় সহযোগিতা আৰু নির্দেশনাৰ জৰিয়তে শিক্ষকসকলে সম্প্রৰদায়ৰ অর্থপূর্ণ অংশগ্রহণ স্কুলৰ বিকাশৰ বাবে সম্ভৱপৰ কৰি তুলিব লাগে আৰু ফলপ্রসূ দায়িত্বশীল সম্প্রদায়ৰ অংশগ্রহণ যেনে সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক অংশগ্রহণ উৎসৱসমূহ কার্যাৱলী, স্কুল আৰু লগতে গাঁৱৰ চাফাই, স্বাস্থ্য বৃদ্ধিৰ কার্যসূচী, গাঁৱৰ মেলা, স্বাক্ষৰতা অভিযান কার্যসূচী, ধর্মীয় উৎসৱসমূহ, জনসাধাৰণৰ শিক্ষা কার্যসূচী যেনে এইডচ সজাগতা, পৰিৱেশ সজাগতা কার্যসূচী আৰু এনেবোৰ কার্যসূচী শিক্ষকসকলে স্কুলৰ গুণগত আৰু পৰিমাণগত বিকাশৰ বাবে ৰূপায়ণ কৰিব লাগে। স্কুল আৰু সম্প্রদায়ৰ সম্পর্ক যথেষ্ট আৱশ্যকীয়। যিহেতু শিক্ষাক মূল্যৱান মানৱ মূলধন হিচাপে ধৰা হয়, সেইবাবে শিক্ষকসকলে সম্প্রদায়ৰ সহযোগত এই মানৱ মূলধন বিকাশ আৰু সুৰক্ষিত ৰখাৰ বাবে চেষ্টা কৰিব লাগে।

সম্পদৰ সংগঠনৰ ক্ষেত্রত শিক্ষকৰ ভূমিকা যথেষ্ট গুৰুত্বপূর্ণ। স্কুলৰ বিকাশৰ বাবে আৰু শিক্ষাৰ গুণগত মান বিকাশৰ বাবে শিক্ষকসকলে সম্পদ সংগঠনৰ দায়িত্ব বহন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে। প্রত্যেক শিক্ষকে বিভিন্ন উৎসৰ যেনে সম্প্রদায়, স্বেচ্ছাসেৱী সংস্থা আৰু চৰকাৰৰ পৰা উপলব্ধ হোৱা সম্পদবোৰ স্কুলৰ উপকাৰৰ বাবে সম্পদ সংগঠনৰ বাবে কার্য কৰিব লাগে। প্রত্যেক শিক্ষকৰে এইটো দায়িত্ব যে ব্যৱস্থাগতভাৱে সম্পদ সংগঠন কৰিব লাগে, সেইবোৰ ফলপ্রসূভাৱে ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে আৰু বিভিন্ন উৎসৰ পৰা আহৰণ কৰা সম্পদবোৰ সুৰক্ষিত কৰিব লাগে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ সম্পদ সংগঠনৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে কিছুমান দিশ উনুকিয়াই দিয়ক।

৬.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই অধ্যায়টো আমি তলত উল্লেখ কৰা দিশবোৰ আলোচনা কৰিলো—

- সম্পদসমূহ মানুহে ব্যৱহাৰ কৰা টকা, সেৱা, অর্থনৈতিক সম্পদ, যন্ত্র, সম্পত্তি, আহিলাসমূহ, মাটি, ঘৰ আৰু যান-বাহন ইত্যাদি।
- এখন শিক্ষানুষ্ঠানত, ইয়াৰ উপযুক্ত কার্যকাৰিতাৰ বাবে বিভিন্ন সম্পদসমূহে গুৰুত্বপূর্ণ

ভূমিকা পালন কৰে।

- মানুহবোৰৰ শাৰীৰিক শক্তি, মনোবৈজ্ঞানিক সামৰ্থ্য, সঞ্চালন দক্ষতা থাকে আৰু সামাজিক দক্ষতা শিকি মানুহৰ মাজত সম্পৰ্ক বৰ্তাই ৰাখে যাৰ দ্বাৰা তেওঁলোকে সামগ্ৰী প্ৰস্তুত কৰে আৰু সেৱা আগবঢ়ায়। এই সকলোবোৰক একেলগে মানৱ সম্পদ বুলি কোৱা হয়।
- 1952–53 চনৰ মাধ্যমিক শিক্ষা আয়োগে তলৰ শব্দসমূহৰ দ্বাৰা প্ৰধান শিক্ষকৰ দায়িত্ব আৰু কৰ্তব্য সম্পৰ্কে উল্লেখ কৰিছে— 'প্ৰধান শিক্ষকৰ ওপৰতেই স্কুলৰ উপযুক্ত কাৰ্য প্ৰধানকৈ নিৰ্ভৰ কৰে। সমাজত স্কুলৰ খ্যাতি স্থান নিৰ্ভৰ কৰে অনুষ্ঠানৰ মুৰব্বীয়ে তেওঁৰ সহকৰ্মী, ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু সমাজৰ লোকক কিদৰে প্ৰভাৱিত কৰে তাৰ ওপৰত।'
- শিক্ষানুষ্ঠান বৈষয়িক সম্পদবোৰ হৈছে স্কুল ঘৰ, পুথিভঁৰাল, পৰীক্ষাগাৰ, আহিলা, সা-সৰঞ্জাম, অন্য শিক্ষণ-শিকন সামগ্ৰী আৰু আচবাব। শিক্ষণ-শিকনৰ ফলপ্ৰসূতা বেছিভাগেই শিক্ষানুষ্ঠানৰ বৈষয়িক সম্পদৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।
- বস্তুগত সম্পদৰ নিৰ্ণয় কিছুমান কাৰকৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে, যেনে— কাৰ্যবোৰৰ ধৰণৰ পৰিকল্পনা, কৰ্মচাৰীৰ সংখ্যা নামভৰ্তি কৰা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সংখ্যা, তৎকালীন আৰু দীৰ্ঘকালীন প্ৰয়োজনীয়তা আৰু অৰ্থৰ উপলব্ধতা আদি।
- বিত্তীয় পৰিচালনা হৈছে এক পদ্ধতি, যিয়ে আয়ৰ বিভিন্ন উৎস আৰু খৰচৰ দিশবোৰ আলোচনা কৰে। ই গুৰুত্বপূৰ্ণ ক্ষেত্ৰবোৰ চিনাক্ত কৰে আৰু সেই ক্ষেত্ৰবোৰৰ খৰচৰ পৰিমাণ নিৰ্ধাৰণ কৰে। শিক্ষাৰ পূৰ্ব নিৰ্ধাৰিত লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বিত্তীয় সম্পদে মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদবোৰক আৰ্থিক অনুদান আগবঢ়ায়।
- শৈক্ষিক পুঁজিৰ অনুদানসমূহক প্ৰধানকৈ দুটা ভাগত ভগাব পাৰি— ৰাজহুৱা পুঁজি আৰু ব্যক্তিগত পুঁজি।
- যিকোনো প্ৰতিষ্ঠানৰ সামগ্ৰী পৰিচালনাৰ ক্ষেত্ৰত সামগ্ৰীৰ অনুকূল ব্যৱহাৰ এটা মূল নীতি। সৰ্বোচ্চ ব্যৱস্থাৰে সঁজুলিৰ কাৰ্যক্ষমতা উন্নত কৰে আৰু ই অৰ্থনৈতিকভাৱে লাভজনক বুলি প্ৰমাণিত হয়।
- নীতি-নিয়ম অনুসৰি প্ৰধান শিক্ষকঁঅধ্যক্ষ হৈছে অনুষ্ঠানখনৰ মুৰব্বী। অনুষ্ঠানৰ প্ৰধান শিক্ষকঁঅধ্যক্ষ হৈছে সম্পদৰ ক্ৰয়, ৰক্ষণাবেক্ষণ, ব্যৱহাৰ কৰাৰ ক্ষেত্ৰত দায়বদ্ধ আৰু শিক্ষণৰ সৈতে জড়িত অন্য ব্যক্তিসকল, অনাশিক্ষক কৰ্মচাৰীসকল, পৰোক্ষভাৱে অনুষ্ঠানৰ পৰিচালনাৰ সৈতে জড়িত।
- শিক্ষানুষ্ঠান এখনৰ বিকাশৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ হৈছে সৰ্বোচ্চ পৰিমাণে সম্পদৰ ব্যৱহাৰ আৰু এইবোৰৰ ব্যৱহাৰ ফলপ্ৰসূ হোৱাটো। শিক্ষানুষ্ঠান এখনক ইয়াৰ উদ্দেশ্যত উপনীত হোৱাত সহায় কৰে।
- স্কুলৰ বিকাশ আৰু শিক্ষাৰ গুণমান উন্নত কৰাৰ বাবে শিক্ষকসকলে সম্পদ সংগঠনৰ দায়িত্বও গ্ৰহণ কৰিব লাগে।

৬.৯ অধিক জানিবলৈ

৬.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বস্তুগত

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ লিয়ন মেগীনচনে সম্পদৰ সংজ্ঞা এনেদৰে দিছে— 'সংজ্ঞা এটাৰ কর্মশক্তিৰ লগতে জড়িত ব্যক্তিৰ মূল্যবোধ, মনোভাব আৰু বিশ্বাসৰ মুঠ জ্ঞান, দক্ষতা, সৃষ্টিশীল ক্ষমতা, প্রতিভা আৰু যোগ্যতাৰ যোগফল হৈছে নিয়োজিত ব্যক্তিসকলৰ প্রতিভা আৰু যোগ্যতাই প্রতিনিধিত্ব কৰা অন্তর্নিহিত ক্ষমতা আহৰণ কৰা জ্ঞান আৰু দক্ষতাৰ যোগফল।'

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সম্পদ পৰিচালনাৰ দুটা নীতি হৈছে—

1. বৈষয়িক সম্পদৰ নির্ধাৰণ আৰু 2. প্রয়োজনীয়তাৰ ভিত্তিত সুবিধাৰ বিশেষীকৰণ।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অনাশিক্ষকসকলে পালন কৰা ভূমিকাসমূহ তলত দাঙি ধৰা হ'ল—

- অনাশিক্ষক কর্মচাৰীসকলৰ ভূমিকা সামগ্রীবোৰৰ পৰিচালনা, এইবোৰৰ ৰেকর্ড ৰখা আৰু বিভিন্ন সেৱা। যেনে— পুথিভঁৰাল, পৰীক্ষাগাৰৰ সেৱা আৰু নিয়মিত কার্যালয়ৰ কর্মৰ মাজতে সীমাবদ্ধ।
- তেওঁলোকে সামগ্রী আৰু আহিলা নিয়মিতভাৱে পর্যবেক্ষণ কৰিব লাগে, কোনো সামগ্রী মেৰামতি বা নতুনকৈ ক্রয় কৰিব লাগিলে প্রধান শিক্ষকক অৱগত কৰিব লাগে।
- শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়াত গ্রন্থাগাৰিক আৰু পৰীক্ষাগাৰৰ সহায়ক, দৃশ্য-শ্রাব্য সঁজুলিৰ টেকনিচিয়ান আদিয়ে গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে।
- এগৰাকী ভাল গ্রন্থাগাৰিকে ছাত্র-ছাত্রী পুথিভঁৰালৰ উপযুক্ত প্রয়োগ কৰাই ভাল শিক্ষা দিব পাৰে আৰু ঠিক সেইদৰে পৰীক্ষাগাৰৰ টেকনিচিয়ানজনে পৰীক্ষাগাৰৰ কাম কৰাত ছাত্র-ছাত্রীক সহায় কৰে।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সম্পদ পৰিচালনাৰ গুৰুত্বসমূহ তলত দাঙি ধৰা হ'ল—

- সম্পদৰ সংগঠনে স্কুলৰ সর্বতোমুখী বিকাশৰ ক্ষেত্রত সহায় কৰে।
- সম্পদৰ সংগঠনৰ সহায়ত স্কুলত উপলব্ধ হোৱা সকলো বৈষয়িক সম্পদৰ সর্বোচ্চ ব্যৱহাৰ সম্ভৱপৰ হয়।
- মানৱ সম্পদবোৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰত ই সহায় কৰে।
- সম্পদৰ সংগঠনৰ সহায়ত স্কুলৰ বিদ্যায়তনিক কার্যাৱলীসমূহৰ গুণমান উন্নতকৰণ

সম্ভৰপৰ হৈ উঠে।

৬.১১ আৰ্হি প্ৰশ্নসমূহ

ক) অতি চমু প্ৰশ্ন (50টা শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্ৰশ্ন ১. বৈষয়িক সম্পদ বুলিলে কি বুজে?

প্ৰশ্ন ২. এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ বৈষয়িক সম্পদৰ উদাহৰণ দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৩. সম্পদৰ গুণমান কিয় পৰীক্ষা কৰিব লাগে?

প্ৰশ্ন ৪. সম্পদৰ এটা উদাহৰণ দিয়ক।

খ) চমু প্ৰশ্নসমূহ (150টা শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্ৰশ্ন ১. এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ বৈষয়িক আৰু মানৱ সম্পদৰ মাজত পাৰ্থক্য নিৰ্ণয় কৰক।

প্ৰশ্ন ২. সম্পদৰ সংগঠনৰ ক্ষেত্ৰত শিক্ষকৰ ভূমিকা চমুকৈ বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩. সম্পদ পৰিচালনা কিয় গুৰুত্বপূৰ্ণ?

প্ৰশ্ন ৪. অৰ্থনৈতিক সম্পদ বুলিলে কি বুজে?

প্ৰশ্ন ৫. শৈক্ষিক পুঁজিৰ কিছুমান উৎস উল্লেখ কৰক।

গ) দীঘল প্ৰশ্নসমূহ (300–500 শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্ৰশ্ন ১. সম্পদ পৰিচালনাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰধান শিক্ষকৰ ভূমিকা বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২. সম্পদ পৰিচালনাৰ প্ৰয়োজন আৰু গুৰুত্ব আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৭ ঃ শ্রেণীকোঠাৰ ব্যৱস্থাপনা (CLASS ROOM MANAGEMENT)

অধ্যায় গাঁথনি

৭.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
৭.২ পৰিচয়
৭.৩ শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ ধাৰণা
৭.৩.১ স্কুল ব্যৱস্থাপনা আৰু ইয়াৰ উদ্দেশ্যসমূহ
৭.৩.২ স্কুলঢ়অনুষ্ঠান ব্যৱস্থাপনাৰ কার্য
৭.৪ ব্যৱস্থাপক হিচাপে শিক্ষক
৭.৪.১ শিক্ষকৰ গুণাৱলীসমূহ
৭.৪.১ ব্যৱস্থাপক হিচাপে শিক্ষকৰ ভূমিকা
৭.৫ শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনা উন্নত কৰাৰ কৌশলসমূহ
৭.৬ উপযুক্ত শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ বাবে পৰামর্শসমূহ
৭.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
৭.৮ অধিক জানিবলৈ
৭.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৭.১০ সম্ভাব্য প্রশ্ন

৭.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য (LEARNING OBJECTIVES)

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ ধাৰণাৰ সংজ্ঞা দিব পাৰিব।
- স্কুলঢ়অনুষ্ঠানৰ ব্যৱস্থাপনাৰ কার্যবোৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- উপযুক্ত শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ বাবে প্রয়োজনীয় বিভিন্ন কৌশলবোৰ বর্ণনা কৰিব পাৰিব।
- উন্নত মানৰ শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ বাবে পৰামর্শ আগবঢ়াব পাৰিব।

৭.২ পৰিচয় (INTRODUCTION)

এই অধ্যায়টোৱে আমাক শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ কিছুমান মৌলিক ধাৰণাৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিব। ই শিক্ষকৰ অর্থ আৰু ধাৰণা আৰু লগতে গুণাৱলীসমূহ অন্তর্ভুক্ত কৰে। তদুপৰি এই অধ্যায়টোৱে ব্যৱস্থাপক হিচাপে শিক্ষকৰ ভূমিকা, শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ ধাৰণা,

শ্রেণী ব্যৱস্থাপনাৰ বিভিন্ন কৌশলসমূহ সামৰি লয় আৰু উন্নত শ্রেণীকোঠাৰ ব্যৱস্থাপনাকো ই সামৰি লয়।

ব্যক্তিৰ সামর্থ্যবোৰৰ সর্বতোমুখী বিকাশৰ ক্ষেত্রত শিক্ষণ হৈছে এক প্রক্রিয়া, যিয়ে সি বা তাইৰ সুপ্ত প্রতিভাসমূহৰ সম্পূর্ণ বিকাশত সহায় কৰে। এই শৈক্ষিক প্রক্রিয়াই তিনিটা প্রধান দিশ সামৰি লয়— শিক্ষক, ছাত্র-ছাত্রী আৰু পাঠ্যক্রম বা বিষয়বস্তু। এই প্রক্রিয়াটোত শিক্ষকে গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে আৰু তেওঁ ছাত্র-ছাত্রী আৰু পাঠ্যক্রমৰ মাজত এক সুসম্পর্ক গঢ়ি তোলে। সেইবাবে শিক্ষা প্রদানৰ ক্ষেত্রত শিক্ষকৰ ভূমিকাৰ এক তাৎপর্য আছে আৰু তেওঁৰ পাঠ্যক্রম বা বিষয়বস্তুৰ ওপৰত জ্ঞান থকাৰ উপৰি ছাত্র-ছাত্রীসকলক ভালদৰে বুজি পাব লাগে শিক্ষকে এটা প্রজন্মৰ পৰা আন এটা প্রজন্মলৈ জ্ঞানৰ হস্তান্তৰ কৰে আৰু তাৰ লগতে যুৱক-যুৱতীসকলৰ উপযুক্ত মনোভাব গঢ়ি তোলে। সেই বাবে এই অধ্যায়টোৱে আমাক শ্রেণীকোঠাৰ ব্যৱস্থাপক হিচাপে শিক্ষকৰ ভূমিকা আৰু তদুপৰি উন্নত শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ কৌশলবোৰৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিব।

৭.৩ শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ ধাৰণা

শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাত শিক্ষকে গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। কাৰণ তেওঁ এগৰাকী নির্দেশক হোৱাৰ উপৰি শ্রেণীকোঠাৰ ব্যৱস্থাপক হিচাপে কাম কৰে। বহু সময়ত আমি কিছুমান ভাল শিক্ষক লগ পাওঁ, কিন্তু যিসকল ভাল শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপক নহয়। কিন্তু শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়াৰ ফলপ্রসূ সর্বোচ্চ উদ্দেশ্যত উপনীত হ'বলৈ দুটা চৰিত্রৰ মিশ্রণ শিক্ষকৰ বাবে প্রয়োজনীয়। উন্নত শ্রেণীকোঠাৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে ছাত্র-ছাত্রী অর্জন কৰা ডিগ্রী বা মানদণ্ডৰ স্তৰ আৰু এই মানদণ্ড শিক্ষকৰ উন্নত পৰিচালনা আৰু নির্দেশনামূলক দক্ষতাৰ সৈতে সমানুপাতিক। শ্রেণীকোঠাত নির্দেশনা দিয়া আৰু নিয়ন্ত্রণ কৰাতো শিক্ষকৰ হাতত থাকে। তেওঁ কর্তৃপক্ষ হিচাপে আত্মবিশ্বাস আৰু নেতৃত্ব দানৰে শিক্ষণ-শিকনৰ পৰিৱেশ উপযুক্তভাৱে গঢ়ি তুলিব লাগে।

ছাত্র-ছাত্রীৰ প্রতি শিক্ষক সমর্থনকাৰী হ'ব লাগে আৰু ধৈর্যসহকাৰে ছাত্র-ছাত্রীয়ে সন্মুখীন হোৱা সমস্যাবোৰৰ সমাধানৰ প্রতি সহানুভূতিশীল হ'ব লাগে। শিক্ষকগৰাকী হৈছে শ্রেণীকোঠাৰ প্রধান সত্তা, যাৰ পৰা ছাত্র-ছাত্রীয়ে জ্ঞান আৰু দক্ষতা আহৰণ কৰে। তেওঁ ছাত্র-ছাত্রীসকলৰ সর্বতোমুখী বিকাশৰ প্রতি প্রকৃত আগ্রহ দেখুৱাব লাগে।

'শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনা' শব্দটোৰ জৰিয়তে আমি শ্রেণীকোঠাত উপলব্ধ হোৱা সকলোবোৰ সম্পদৰ ব্যৱস্থাপনাক বুজাও, যেনে— মানৱ সম্পদ হিচাপে শিক্ষক, বৈষয়িক সম্পদবোৰ হৈছে ব্লেকবোর্ড, আচবাব, শিক্ষণ সঁজুলি আৰু আহিলা আৰু সময় ব্যৱস্থাপনা। কিছুমান দিশ মানৱ সম্পদ ব্যৱস্থাপনাৰ অন্তর্গত। যেনে— নিজ নিজ ভূমিকা পালনৰ জৰিয়তে শিক্ষক আৰু ছাত্র-ছাত্রীৰ মাজৰ আন্তঃব্যক্তিক সম্পর্ক, শ্রেণীকোঠাত শৃংখলা বজাই ৰখা, শিক্ষকৰ দ্বাৰা নির্দেশাত্মক পদ্ধতিৰ প্রয়োগ, নিয়মিত পৰীক্ষা পৰিচালনা কৰা আৰু তাৰ লগতে ছাত্র-

ছাত্রীসকলৰ উন্নত আত্ম মূল্যায়নৰ বাবে উপযুক্ত পদ্ধতিৰ ব্যৱহাৰ কৰা। শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে, শিক্ষকেও ছাত্ৰ-ছাত্রীৰ পৰা শিকাৰ সুযোগ পায়, ইয়াৰ জৰিয়তে কিছু পৰিমাণে পাৰস্পৰিকতা বৃদ্ধি পায়। শ্রেণীকোঠাত শৈক্ষিক পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰাৰ ক্ষেত্রত ই হৈছে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰক।

- শ্রেণীকোঠাত সময় ব্যৱস্থাপনাই এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। যেনে— প্রত্যেক নির্দেশাত্মক কার্যৰ বাবে সময় নির্ধাৰণ আৰু লগতে এটা নির্দেশনা গোটৰ মসৃণ আৰু বাধাহীন বা শিকন অন্য এটালৈ ৰূপান্তৰ। তেওঁ ছাত্র-ছাত্রীৰ নির্দেশাত্মক কার্যৰ সময় ধার্য কৰাৰ ক্ষেত্রত তেওঁলোকৰ বৌদ্ধিক স্তৰটো বিবেচনা কৰিব লাগে।
- অন্যবোৰৰ দৰে বৈষয়িক সম্পদ ব্যৱস্থাপনাও হৈছে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰক, য'ত বৈষয়িক সম্পদবোৰ ঠিক কৰোতে শিক্ষকে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে, যাতে প্রত্যেক ছাত্র-ছাত্রীয়ে ইয়াৰ পৰা ফলাফল লাভ কৰিব পাৰে। সকলো ছাত্র-ছাত্রীয়ে চাব পৰাকৈ ব্লেকবোর্ড, LCD স্ক্রীন, ওভাৰহেড প্রজেক্টৰ আদি ৰাখিব লাগে।

৭.৩.১ স্কুল ব্যৱস্থাপনা আৰু ইয়াৰ উদ্দেশ্যসমূহ

স্কুল হৈছে শিক্ষাৰ আনুষ্ঠানিক মাধ্যম। আমাৰ নৱ-প্রজন্মক আনুষ্ঠানিক শিক্ষা প্রদান কৰাতো স্কুলৰ কর্তব্য আৰু লগতে তেওঁলোকক সামাজিক আৰু নৈতিক মূল্যবোধৰো শিক্ষা দিব লাগে। ইয়াৰ বাবে স্কুলৰ ব্যৱস্থাপনা উপযুক্ত আৰু ফলপ্রসূ হ'ব লাগে, যাতে শিক্ষাৰ মৌলিক লক্ষ্যত উপনীত হ'ব পাৰি। স্কুলৰ সকলো কার্যাৱলী আৰু গুৰুত্বপূৰ্ণ কার্যবোৰ প্রণয়নৰ ক্ষেত্রত ব্যৱস্থাপনাই দায়িত্ব ল'ব লাগে যাতে নামভর্তি কৰা ছাত্র-ছাত্রীবোৰ উপকৃত হ'ব পাৰে। স্কুল ব্যৱস্থাপনাৰ জৰিয়তে মানৱ আৰু ভৌতিক সম্পদবোৰৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰ, ফলপ্রসূ পৰিকল্পনা, সংগঠিত আৰু নিয়ন্ত্রিত কৰিব লাগে যাতে স্কুল স্থাপনৰ মুখ্য উদ্দেশ্য পূৰণ কৰিব পৰা যায়। স্কুল ব্যৱস্থাপনাৰ বহুতো উদ্দেশ্য আছে। তলত এইবোৰ দাঙি ধৰা হ'ল—

- ছাত্র-ছাত্রীৰ প্রয়োজন, আগ্রহ আৰু লগতে আশা-আকাংক্ষা প্রাধান্য দি শিক্ষণৰ কিছুমান পৰিকল্পনা প্রণয়ন কৰিব লাগে।
- ছাত্র-ছাত্রীসকলক মানসিক, শাৰীৰিক আৰু সামাজিকভাৱে বিকাশ কৰি তুলিব লাগে যাতে তেওঁলোক দেশৰ দায়িত্বশীল ব্যক্তি হিচাপে গঢ় লৈ উঠিব পাৰে।
- শিকনৰ ক্ষেত্রত থকা ব্যক্তিগত পার্থক্য অনুযায়ী তেওঁলোকক চিনাক্ত কৰিব লাগে।
- ফলপ্রসূ আৰু উন্নত শিক্ষাৰ বাবে মানৱ আৰু বৈষয়িক সম্পদসমূহ উপলব্ধ হ'ব লাগে।
- শিক্ষকসকলৰ কার্যাৱলী নিৰীক্ষণ কৰিব লাগে যাতে ব্যৱস্থাপকসকলে তেওঁলোকৰ ভাললগা আৰু ব্যক্তিত্ব অনুসৰি বিশেষ কার্য তেওঁলোকৰ বাবে

ধার্য কৰিব পাৰে।

- স্কুল স্থাপনৰ লক্ষ্য পূৰণ কৰিবলৈ ইয়াৰ বৃদ্ধিৰ বিকাশ কৰি তুলিব লাগে।
- বিদ্যালয়ৰ সকলো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ৰেকর্ডৰ ডাটাবেচ ৰখা স্কুলৰ প্ৰশাসন বজাই ৰখা।
- শিক্ষণৰ সময়সূচী আৰু লগতে স্কুলৰ অন্যান্য কার্যবোৰ প্ৰস্তুত কৰিব লাগে।

৭.৩.২ স্কুল/অনুষ্ঠান কার্যৰ ব্যৱস্থাপনা

বেছিভাগ স্কুল বা অনুষ্ঠানৰ ব্যৱস্থাপনাৰ কার্যবোৰ বিশেষজ্ঞ ব্যৱস্থাপকসকলক কর্মৰ পৰা আহে। স্কুল পৰিচালনাৰ একমাত্ৰ লক্ষ্য হৈছে স্কুলে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক মানসম্পন্ন প্ৰশিক্ষণ দিব পৰা পর্যায়ত উপনীত হোৱাৰ উদ্দেশ্যসমূহ উপলব্ধি কৰা। ইয়াৰ কিছুমান কার্য তলত দাঙি ধৰা হ'ল—

- স্কুলে নির্ধাৰণ কৰা লক্ষ্যত উপনীত হোৱাটো নিশ্চিত কৰিব পৰা কার্যসূচী প্ৰস্তুত কৰাত সহায় কৰা। স্কুল ব্যৱস্থাপনাই অসংখ্য পদ্ধতিবোৰৰ জৰিয়তে প্ৰশিক্ষণ দিবলৈ চেষ্টা কৰে আৰু তেওঁলোকে যাতে নিজৰ লক্ষ্য অনুভৱ কৰি বিশেষ বা সাধাৰণ ক্ষেত্ৰত আগবাঢ়ি যাব পাৰে তাৰ ব্যৱস্থা কৰা।
- স্কুলৰ কার্যবোৰৰ সৈতে জড়িত লক্ষ্য আৰু নীতিবোৰৰ প্ৰণয়ন কৰা। সকলোবোৰ স্কুল কিছুমান ৰাষ্ট্ৰীয়, ৰাজ্যিক আৰু আঞ্চলিক নীতিৰ অন্তর্ভুক্ত হ'ব লাগে, যাৰ দ্বাৰা সাধাৰণতে তেওঁলোক শাসিত হয় কিন্তু ইয়াৰ উপৰি তেওঁলোকৰ বিদ্যায়তনিক উৎকর্ষতা বা অন্য কিছুমান ক্ষেত্ৰত সাফল্য অর্জনৰ বাবে পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰাৰ নিজস্ব নীতি থাকিব লাগে।
- স্কুল বা অনুষ্ঠানৰ বিকাশৰ বাবে বৈষয়িক আৰু মানৱ সম্পদ একত্ৰিত আৰু সংগঠিত কৰিব লাগে। এখন অনুষ্ঠানৰ বাবে দুয়োবিধ সম্পদেই অতি গুৰুত্বপূর্ণ। ব্যৱস্থাপনাই অনুষ্ঠানৰ লাভৰ বাবে বৈষয়িক আৰু মানৱ সম্পদসমূহ সংগঠিত কৰি তোলাতো দায়িত্ব।
- নীতিবোৰ নির্ধাৰণ কৰাৰ উপৰি ব্যৱস্থাপনাই কিছুমান সংস্থা গঢ়ি তুলিব লাগে, যিবোৰৰ জৰিয়তে নির্ধাৰিত নীতিবোৰ উপযুক্তভাৱে প্ৰয়োগ কৰিব পৰা যায়। গণতান্ত্ৰিক পদ্ধতিৰে সংস্থাবোৰে পাঠ্যক্ৰম, পৰীক্ষা, সময় তালিকা, পৰীক্ষাগাৰৰ সৈতে জড়িত কাম, কাঠামো বিকাশ আদি প্ৰয়োগ কৰিব লাগে।
- শেষত নীতিবোৰৰ ব্যৱহাৰৰ ফলাফল চাই সুবিধা আৰু অসুবিধাবোৰৰ মূল্যায়ন কৰিব লাগে। সমস্যাবোৰৰ উপযুক্ত সমাধানৰ পথবোৰ উলিয়াই এটা উপযুক্ত শৈক্ষিক পৰিৱেশ গঢ় দি তুলিব লাগে।

জানিথোৱা ভাল

- স্কুল ব্যৱস্থাপনাৰ জৰিয়তে মানৱ আৰু ভৌতিক সম্পদবোৰৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰ, ফলপ্রসূ পৰিকল্পনা সংগঠিত আৰু নিয়ন্ত্রিত কৰিব লাগে যাতে স্কুল স্থাপনৰ মুখ্য উদ্দেশ্য পূৰণ কৰিব পৰা যায়।
- স্কুল ব্যৱস্থাপনাৰ মুখ্য লক্ষ্য হৈছে শিক্ষণৰ স্তৰ অনুভৱ কৰা য'ত স্কুলে এক গুণমান সম্পন্ন শিক্ষা ছাত্র-ছাত্রীসকলক দিব পাৰে।
- 'শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনা' শব্দটোৰ জৰিয়তে আমি শ্রেণীকোঠাত উপলব্ধ হোৱা সকলোবোৰ সম্পদ ব্যৱস্থাপনাক বুজাও, যেনে— মানৱ সম্পদ হিচাপে শিক্ষক, বৈষয়িক সম্পদবোৰ হৈছে ব্লেকবোর্ড, আচবাব, শিক্ষণ সঁজুলি আৰু আহিলা আৰু সময় ব্যৱস্থাপনা।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনা বুলিলে কি বুজে?

প্রশ্ন নং ২ ঃ উপযুক্ত শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ কিছুমান কৌশল লিখক।

কার্য

ওপৰত উল্লেখ কৰা উপযুক্ত শ্রেণীকোঠা পৰিচালনাৰ পৰামর্শসমূহৰ উপৰি আপুনি আন কিছুমান পৰামর্শ আগবঢ়াব পাৰিব নেকি?

৭.৪ ব্যৱস্থাপক হিচাপে শিক্ষক

এটা শৈক্ষিক প্রক্রিয়াত ছাত্র-ছাত্রীৰ সম্পূর্ণ ব্যক্তিত্ব বিকাশৰ বাবে তেওঁলোকৰ আচৰণ গঢ় দিয়াত শিক্ষকে গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। 'শিক্ষক' শব্দটোৰ অর্থ হৈছে এগৰাকী ব্যক্তি যাৰ দায়িত্ব হৈছে শিকোৱা বা যিগৰাকীয়ে শিক্ষণৰ জৰিয়তে ছাত্র-ছাত্রীসকলক জ্ঞান প্রদান কৰাত নিয়োজিত থাকে। ইংৰাজী 'Teach' শব্দটো এংলো চেক্সচন শব্দ 'taeeon'ৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে, যাৰ অর্থ হ'ল নির্দেশনা প্রদান, প্রশিক্ষণ আৰু সজাগ কৰা। আন কথাত, শিক্ষক হৈছে এনে এগৰাকী ব্যক্তি যিজনে যিকোনো বিষয় বা ক্ষেত্রত জ্ঞানৰ সম্পদ একত্রিত কৰে আৰু তেওঁ এটা প্রজন্মৰ পৰা আন এটা প্রজন্মলৈ তাক হস্তান্তৰিত কৰে।

শিক্ষণ হৈছে এক প্রক্রিয়া যাৰ প্রধান লক্ষ্য হৈছে ব্যক্তি সমগ্র ব্যক্তিত্ব বিকাশ কৰা যাতে তেওঁ এজন সমর্থৱান ব্যক্তি হ'ব পাৰে। এখন দেশৰ প্রগতি আৰু সম্ভাৱনীয়তা ইয়াৰ নাগৰিকৰ ওপৰতেই নির্ভৰশীল। নাগৰিকসকলৰ গুণমান তেওঁলোকক প্রদান কৰা শিক্ষাৰ গুণমানৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। সেইদৰে শিক্ষাৰ গুণমান দেশৰ গুণবিশিষ্ট শিক্ষকৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। এখন দেশৰ সর্বোচ্চ সফলতা ইয়াৰ শিক্ষকৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। সেইবাবে শিক্ষকেই হৈছে এখন দেশৰ নির্মাণৰ দায়িত্ব বহন কৰে।

বিভিন্ন শিক্ষাবিদসকলে শিক্ষকৰ ধাৰণাটোৰ বিভিন্ন ধৰণে সংজ্ঞা প্রদান কৰিছে, ইয়াৰে

কিছুমান তলত দাঙি ধৰা হ'ল।

- স্বামী বিবেকানন্দৰ মতে— 'শিক্ষকৰ ব্যক্তিগত জীৱন অবিহনে শিক্ষা সম্ভৱ হ'ব নোৱাৰে।' ভগৱান দাসৰ মতে 'শিক্ষা হৈছে গুটি আৰু শিপা, সভ্যতা হৈছে ফল আৰু ফুল। যদি খেতিয়কসকল বিবেচনাশীল হয় আৰু পথাৰত ভাল শস্য সিঁচে, তেতিয়া আমাৰ সম্প্রদায়ে স্বাস্থ্যকৰ শস্য আৰু ফুলনি পাবলৈ সক্ষম হ'ব। যদি নহয়, যদি বেয়া শস্য সিঁচে, তেতিয়া বিষাক্ত ফল উৎপন্ন হ'ব আৰু ৰোগে দেখা দিব আৰু সেই শস্য চপালে মৃত্যু হ'ব। আমাৰ খেতিয়কসকল হৈছে আমাৰ শিক্ষক।' বিশ্ববিদ্যালয় শিক্ষা আয়োগৰ মতে 'এটা শিক্ষা প্রক্রিয়াৰ সফলতা বেছিভাগেই শিক্ষকৰ চৰিত্র আৰু সফলতাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে, সেইবাবে বিশ্ববিদ্যালয় পুনৰ গঠনৰ ক্ষেত্রত মূল চিন্তা হ'ব লাগিব বহুমুখী কর্তব্য পালন কৰিবলৈ প্রয়োজনীয় অর্হতা থকা পর্যাপ্ত পৰিমাণৰ কর্মচাৰী আৰু তেওঁলোকৰ নিৰাপত্তা। ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষা নীতিৰ মতে 'কোনো মানুহেই তেওঁলোকৰ শিক্ষকৰ স্তৰতকৈ ওপৰত যাব নোৱাৰে।' আদভালৰ মতে 'সমাজত শিক্ষকৰ স্থান আৰু গুৰুত্ব কেতিয়াও অনুমান কৰিব নোৱাৰি। ব্যক্তি হিচাপে তেওঁ আমাৰ সংস্কৃতি আৰু অতীতৰ পৰম্পৰাৰ সৈতে জড়িত দিশবোৰ গ্রহণ কৰে, ব্যাখ্যা কৰে আৰু প্রচাৰ কৰে, নতুন জ্ঞানৰ সৃষ্টি কৰে, উদ্ভাৱনক প্রসাৰ কৰা, অতীত আৰু ইয়াৰ পৰম্পৰা আৰু সংস্কৃতিক সমালোচনাত্মকভাৱে অৱগত কৰা, দেশৰ সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক দিশ শক্তিশালী কৰা। তেওঁৰ স্থান হৈছে একক আৰু অদ্বিতীয়। হেনৰী আদামছৰ মতে 'এজন শিক্ষকে অনন্তকালক প্রভাৱিত কৰে, তেওঁ প্রভাৱিত কৰা দিশ ক'ত শেষ হ'ব তাক ক'ব নোৱাৰি।'

এনেদৰে ওপৰৰ সংজ্ঞাবোৰৰ পৰা এইটো স্পষ্ট হৈছে যে যিকোনো শিক্ষানুষ্ঠানৰ প্রধান অবয়ব হৈছে শিক্ষকজন। শিক্ষাৰ ওপৰত সম্পূর্ণ প্রচেষ্টা চলোৱা হয় আৰু সমাজৰ পৰৱর্তী প্রভাৱসমূহ সামগ্রিকভাৱে শিক্ষকৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। আৰু এনেদৰে শিক্ষকগৰাকী শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়াৰ এক অত্যাৱশ্যকীয় উপাদান। শিক্ষকৰ প্রভাৱ অবিহনে কোনো শিক্ষা ব্যৱস্থা, শিক্ষণ সম্ভৱ নহয়, শিকন হ'ব নোৱাৰে, উপযুক্তভাৱে ছাত্র-ছাত্রীৰ ব্যক্তিত্বৰ বিকাশ হ'ব নোৱাৰে। এটা কথাত ক'বলৈ হ'লে শিক্ষা প্রক্রিয়াত শিক্ষকগৰাকী জটিল আৰু গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ শিক্ষকৰ দুটা সংজ্ঞা দাঙি ধৰক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ 'Teacher' বুলিলে কি বুজে ?

৭.৪.১ শিক্ষকৰ গুণাৱলীসমূহ

শিক্ষক এগৰাকীৰ গুণবোৰ এনে ধৰণৰ হ'ব লাগে যাতে ছাত্র-ছাত্রীসকলে

তেওঁৰ জ্ঞানৰ স্তৰ অনুভৱ কৰিব পাৰে। শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াৰ পৰিৱেশত এজন ছাত্ৰ সাধাৰণতে শিক্ষকৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়, যাৰ বাবে শিক্ষকৰ কিছুমান মৌলিক গুণ থকাতো প্ৰয়োজন। শিক্ষক এগৰাকীৰ থাকিবলগীয়া কিছুমান গুণ তলত দাঙি ধৰা হ'ল।

- যেতিয়া আমি শিক্ষকৰ গুণবোৰৰ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰো, শিক্ষকৰ শাৰীৰিক বৈশিষ্ট্যসমূহ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ তেওঁৰ সামগ্ৰিক ৰূপ, কণ্ঠৰ সুৰ, চকুৰ সংস্পৰ্শ, নিক্ষেপণ আদিবোৰ এনে ধৰণৰ হ'ব লাগে যাতে তেওঁ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক আকৰ্ষণ কৰিব পাৰে। তেওঁৰ কথা-বতৰাৰ ধৰণ আনন্দদায়ক আৰু স্পষ্ট হ'ব লাগে।
- বৌদ্ধিক দিশৰ গুণবোৰৰ ক্ষেত্ৰত এজন শিক্ষকে সদায় নতুন জ্ঞানৰ আহৰণৰ বাবে ইচ্ছুক হ'ব লাগে যাতে তেওঁ এইবোৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক দিব পাৰে। শিক্ষকৰ বৌদ্ধিক স্তৰ উচ্চ হ'ব লাগে, যিহেতু এইটোৱে একমাত্ৰ লক্ষণ যাৰ দ্বাৰা শিক্ষকৰ সামৰ্থ্যৰ পৰিমাপন কৰা হয় আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে এনে শিক্ষকৰ পৰা অধিক শিকিব পাৰে।
- এগৰাকী শিক্ষকে সাধাৰণ শৃংখলা বা বিদ্যায়তনিক দিশৰ যিকোনো পৰিৱেশ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব লাগে। তেওঁ্রসি পৰিস্থিতি বুজিব পাৰিব লাগে আৰু যিকোনো পৰিৱেশত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মানসিক অৱস্থা বুজাৰ সামৰ্থ্য থাকিব লাগে। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে সন্মুখীন হোৱা সমস্যাবোৰৰ সমাধান কৰিব পাৰিব লাগে।
- শিক্ষকসকল আৱেগিকভাৱে সুস্থিৰ হ'ব লাগে, যাতে যিকোনো সমস্যা জড়িত পৰিৱেশত উচিত সিদ্ধান্ত প্ৰদান কৰাৰ দ্বাৰা ছাত্ৰ-ছাত্ৰী সুবিধা প্ৰদান কৰিব পাৰে।
- তেওঁ যিকোনো ক্ষেত্ৰত যেনে ৰাজনীতি, ক্ষমতা আৰু খ্যাতিৰ ক্ষেত্ৰত নিৰপেক্ষ হ'ব লাগে। এগৰাকী ভাল শিক্ষকৰ আচল প্ৰকৃতি তেতিয়াহে গম পোৱা যায়, যেতিয়া তেওঁ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে এক পথ নিৰ্ধাৰণৰ বাবে চেষ্টা কৰে, যাতে তেওঁলোকে জীৱনৰ প্ৰকৃত পথ বিচাৰি লয় আৰু এজন সফল নাগৰিক হ'ব পাৰে।
- ভদ্ৰতা আৰু ৰসিকতা হৈছে শিক্ষকৰ দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ গুণ, যাৰ বাবে তেওঁ কেৱল ছাত্ৰ-ছাত্ৰী, কৰ্তৃপক্ষৰ পৰাই নহয়, জনসাধাৰণৰ দ্বাৰাও প্ৰশংসিত হয়।
- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সৈতে বন্ধুত্বসুলভ ব্যৱহাৰ কৰাৰ উপৰি শ্ৰেণীৰ কোঠাৰ অনুকূল পৰিৱেশ সৃষ্টিৰ বাবে শিক্ষকৰ উপযুক্ত অনুশাসন থাকিব লাগে।
- শিক্ষকে কোনো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বিৰোধিতা নকৰি সকলোৰে প্ৰতি সহানুভূতিশীল হ'ব লাগে আৰু প্ৰত্যেকৰে যত্ন ল'ব লাগে। তেওঁলোকে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে শিক্ষণ-শিকনৰ উপযুক্ত পৰিৱেশ সৃষ্টিৰ জৰিয়তে তেওঁলোকৰ বাবে আৰ্হি ব্যক্তি

হিচাপে নিজকে প্রতিষ্ঠা কৰিব লাগে।

৭.৪.২ ব্যৱস্থাপক হিচাপে শিক্ষকৰ ভূমিকা

সময়ৰ পৰিৱর্তনৰ সৈতে ছাত্র-ছাত্রীক বিকাশৰ শিক্ষা প্রদান কৰা শিক্ষকৰ ভূমিকাৰো যথেষ্ট পৰিৱর্তন ঘটিছে। আধুনিক ধাৰণাত, বহু বিকল্প সাংস্কৃতিক আৰু বিশ্বায়নৰ সমাজৰ প্রয়োজন অনুসৰি শিক্ষকৰ ভূমিকা হৈছে ছাত্র-ছাত্রীক শিক্ষা দিয়া আৰু সামাজিকৰণ কৰি তোলা। বর্তমান সময়ত বাস্তৱিক তথ্যৰে পাঠ্যক্রমৰ শিক্ষা দিয়াটোৱে পর্যাপ্ত নহয়, প্রচলিত ভূমিকাৰ উপৰি শিক্ষকে ছাত্র-ছাত্রীৰ সামাজিকৰণৰ বাবে কিছুমান প্রত্যাহ্বানমূলক ভূমিকা পালন কৰিবলগীয়া হয়, মূল্যায়নৰ ক্ষেত্রত আৰু লগতে অন্য কিছুমান ক্ষেত্রত শিক্ষকে ব্যৱস্থাকৰ ভূমিকা পালন কৰিবলগীয়া হয়। শিক্ষণ-শিকন পৰিৱেশত উপলব্ধ হোৱা সম্পদসমূহ পৰিকল্পনা, সংগঠন, নেতৃত্ব আৰু নিয়ন্ত্রণ কৰিব লাগে। বর্তমান শিক্ষকসকলক প্রবক্তা হিচাপে ভবাৰ পৰিৱর্তে তেওঁলোকক সমসাময়িক পৃথিৱীৰ শিক্ষণ-শিকন পৰিৱেশৰ ব্যৱস্থাপক হিচাপে গণ্য কৰা হয়।

সাধাৰণতে 'Manager' শব্দটোৰ অর্থ হৈছে, এগৰাকী ব্যক্তি, যিয়ে মানুহ, তথ্য, সামগ্রী আৰু সময় আদিবোৰৰ ব্যৱস্থাপনা কৰে। শিক্ষকসকল হৈছে ব্যৱস্থাপন, যিয়ে ছাত্র-ছাত্রী, শিক্ষণ-শিকন পৰিৱেশ, শ্রেণীকোঠা ইত্যাদিবোৰৰো ব্যৱস্থাপনা কৰিব লাগে। এগৰাকী ব্যৱস্থাপক হিচাপে, শিক্ষক ঘটনাবোৰৰ পৰিকল্পনা আৰু সংগঠন, ভৌতিক আৰু মানৱ সম্পদসমূহৰ ব্যৱস্থাপনা কৰিব লাগে বা সামগ্রীসমূহৰ নিয়ন্ত্রণ কৰিব লাগে। তদুপৰি তেওঁলোকৰ সময় ব্যৱস্থাপনাৰ জ্ঞান থাকিব লাগে। এগৰাকী ব্যৱস্থাপক হিচাপে শিক্ষকৰ ভূমিকা তলত দাঙি ধৰা হ'ল—

- শ্রেণীকোঠাত অধ্যয়নৰ বাবে ইতিবাচক পৰিৱেশৰ সৃষ্টি কৰি ছাত্র-ছাত্রীসকলক অভিৰোচিত কৰি তোলা। যেতিয়া তেওঁলোক অধ্যয়নত ব্যস্ত হৈ থাকে শ্রেণীকোঠাত অনুশাসনৰ সমস্যা হ'ব দিব নালাগে।
- বয়স, বুদ্ধাংকৰ মাত্রা অনুসৰি ছাত্র-ছাত্রীসকলৰ মৌলিক প্রয়োজনসমূহ পূৰণ কৰা। এইবোৰৰ উপৰি শিক্ষক শ্রেণীকোঠাত এনে পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব লাগে, যাতে ছাত্র-ছাত্রীসকলে শাৰীৰিক, বৌদ্ধি, আৱেগিক, মানসিক, সামাজিক আৰু অর্থনৈতিকভাৱে সুচলতা অনুভৱ কৰে।
- শ্রেণীকোঠা উপযুক্তভাৱে ব্যৱস্থাপনা কৰিবলৈ, শিক্ষকে সহায় এৰা-ধৰাৰ মাজেৰে ছাত্র-ছাত্রীসকলক নিয়ন্ত্রণ কৰিব লাগে। অত্যধিক বা অনিয়ন্ত্রিত অৱস্থাই শিক্ষণ-শিকন পৰিৱেশত পৰিচালনা কৰাত প্রতিকূল প্রভাৱ পেলায়।
- এটা ভাল শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাত শিক্ষকে ছাত্র-ছাত্রীৰ সময়ক প্রয়োজনীয়

দায়িত্ব প্রদান কৰিব লাগে যাতে তেওঁলোক আত্মনির্ভৰশীল শিক্ষার্থী হ'ব পাৰে।

- ছাত্র-ছাত্রীৰ স্তৰ অনুযায়ী তেওঁলোকক নির্দেশনা প্রদান কৰিব লাগে। নহ'লে শ্রেণীকোঠাৰ পৰিৱেশ হতাশাজনক হৈ পৰে। উপযুক্ত ব্যৱস্থাপনামূলক কৌশলৰ বাবে ছাত্র-ছাত্রীৰ প্রতি শিক্ষকে বন্ধুত্বসুলভ ব্যৱহাৰ প্রদর্শন কৰিব লাগে, যাতে তেওঁলোকৰ শিক্ষকৰ সৈতে নিকট সম্পর্ক গঢ়ি উঠে আৰু তেওঁলোকৰ অনুভৱ আৰু মতামত শিক্ষকৰ সৈতে অধিক মুক্তভাৱে আদান-প্রদান কৰিব পাৰে।
- শিক্ষকে নেতিবাচক বিশেষণ ব্যৱহাৰ কৰি ছাত্র-ছাত্রীক নেতিবাচক প্রতিক্রিয়া দেখুৱাব নালাগে। ই ছাত্র-ছাত্রীৰ আত্মবিশ্বাস হ্রাস কৰে আৰু শ্রেণীকোঠাৰ সামগ্রিক পৰিৱেশত নেতিবাচক প্রভাৱ পেলায়।
- শিক্ষকে শ্রেণীকোঠাৰ পৰিৱেশ এনেদৰে গঢ় দিব লাগে যাতে ছাত্র-ছাত্রীয়ে শিকনৰ কার্যাৱলীৰ গুৰুত্ব অনুভৱ কৰে আৰু সাফল্য লাভ কৰাতো সকলোৰে সাধাৰণ উদ্দেশ্য-লক্ষ্য হৈ পৰে।
- বিভিন্ন পৰিৱেশত খাপ খোৱাকৈ সাধাৰণ নির্দেশনা আৰু নীতি কিছুমান প্রস্তুত কৰি তুলিব লাগে, এনেবোৰ নীতি শ্রেণীকোঠাত দেখাকৈ লিখি ৰাখিব লাগে।
- শিক্ষক সদায় ছাত্র-ছাত্রীৰ সৈতে নম্রভাৱে চলিব লাগে, বিশেষকৈ কিছুমান সমস্যাৰ ক্ষেত্রত। সমস্যাবোৰ সমাধানৰ ক্ষেত্রত খঙাল বা নিষ্ক্রিয় নহৈ আত্মবিশ্বাসী হ'ব লাগে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ শিক্ষকৰ দুটা গুণ লিখক।

প্রশ্ন নং ৬ ঃ ব্যৱস্থাপক হিচাপে শিক্ষকৰ দুটা ভূমিকা লিখক।

কার্যাৱলী ৪.২

শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনা ক্ষেত্রত শিক্ষকে পালন কৰিবলগীয়া বিভিন্ন প্রকাৰৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰক।

৭.৫ শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ কৌশলসমূহ

আমি ইতিমধ্যে শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ ধাৰণাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিলো। শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ ক্ষেত্রত শিক্ষকে বিভিন্ন কার্য কৰি গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। তেৰেঁই হৈছে এগৰাকী ব্যক্তি, যাৰ ওপৰত শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ দায়িত্ব অর্পণ কৰা হয়। এই কার্যবোৰ হৈছে সাধাৰণতে পৰিকল্পনা কৰা, সংগঠিত, নিয়ন্ত্রিত, নির্দেশিত, সমন্বয়ক আৰু শ্রেণীকোঠাৰ কার্যাৱলীৰ সৈতে যোগাযোগ কৰা। উন্নত শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ বাবে শিক্ষকে বিভিন্ন ধৰণৰ কৌশল অৱলম্বন কৰিব লাগে। ইয়াৰে কিছুমান কৌশল তলত দাঙি ধৰা হ'ল।

- **কর্ম তালিকাৰ পৰিকল্পনা ঃ** শ্রেণীকোঠাৰ কৰিবলগীয়া কার্যবোৰ শিক্ষকে পৰিকল্পনা কৰিব লাগে। এটা বিশদ আৰু পদ্ধতিগত পৰিকল্পনাই শিক্ষণ-শিকনৰ পৰিৱেশ শিক্ষক আৰু শিক্ষার্থীৰ বাবে সহজ কৰি তেলে। উপযুক্ত পৰিকল্পনাৰ অভাৱত ছাত্র-ছাত্রীসকলে বিৰক্তি অনুভৱ কৰে আৰু শ্রেণীত হতাশা অনুভৱ কৰে।
- **শিক্ষকৰ আচৰণ ঃ** ছাত্র-ছাত্রীৰ মনোভাৱ আৰু আচৰণত শিক্ষকৰ আচৰণে প্রত্যক্ষ প্রভাৱ পেলায়। গোমোঠা মুখৰ শিক্ষকে ছাত্র-ছাত্রীৰ ওপৰত দুখজনক প্রভাৱ পেলায়। কিন্তু উজ্জ্বল, হাঁহি থকা মুখ, মৰম আৰু সহানুভূতিশীল মনোভাৱ থকা শিক্ষকে ছাত্র-ছাত্রীৰ শিকনত উৎসাহ যোগায় আৰু ই ছাত্র-ছাত্রীৰ ব্যক্তিত্বক ইতিবাচকভাৱে প্রভাৱিত কৰি তোলে।
- **গুণাৱলী আৰু শ্রেণীকোঠাৰ নীতি-নিয়মৰ বিকাশ ঃ** শিক্ষকে শ্রেণীকোঠাৰ গুণ বা নীতি-নিয়ম ছাত্র-ছাত্রীৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি চলাব লাগে। যদি শিক্ষকে কোনো শ্রেণীকোঠাত নৈতিকতা গঢ়ি তোলে, তেন্তে ছাত্র-ছাত্রীসকলে শিক্ষকসকলে শিকোৱা নীতি-নিয়ম আৰু গুণসমূহ স্বয়ংক্রিয়ভাৱে অনুসৰণ কৰিব, যিয়ে শ্রেণীকোঠাৰ পৰিৱেশ এটা ভাল আৰু উন্নত হ'ব।
- **শ্রেণীকোঠাৰ শৃংখলাৰ ক্ষেত্রত শিক্ষকৰ ভূমিকা ঃ** শিক্ষকে সদায় উপযুক্তভাৱে শৃংখলাৰ পথ দেখুৱাব লাগে। শ্রেণীকোঠা নিয়ন্ত্রণৰ ক্ষেত্রত অতিমাত্রা কঠোৰ বা শিথিল হ'ব নালাগে, যদি শিক্ষকে কিছুমান সমস্যা জড়িত পৰিৱেশৰ সন্মুখীন হয়, তেতিয়া তেওঁ সমস্যাটো প্রথমে বুজি ল'ব লাগে আৰু তাৰ পাছত তাৰ উপযুক্তভাৱে বিতর্ক নোহোৱাকৈ সমাধান কৰিব লাগে।
- **আন্তঃব্যক্তিগত সম্পর্ক বিকাশ ঃ** ছাত্র-ছাত্রীৰ সৈতে আদান-প্রদানৰ ক্ষেত্রত শিক্ষকসকল সাৱধান হ'ব লাগে, তেওঁলোকৰ প্রতি কঠোৰ নহৈ সহনশীল হ'ব লাগে। তেওঁলোকে ছাত্র-ছাত্রীৰ প্রতি বন্ধুত্বসুলভ হ'ব লাগে যদিও অতি বেছি ঘনিষ্ঠ হ'ব নালাগে আন্তঃব্যক্তিগত সম্পর্কৰ বিকাশৰ কাৰণে ছাত্র-ছাত্রীসকলৰ মাজত শিক্ষকে দলীয় কার্যৰ আয়োজন কৰিব লাগে আৰু কোনো ছাত্র-ছাত্রী প্রতি পক্ষপাতিত্ব দেখুৱাব নালাগে। তেওঁলোকৰ মাজৰ আলোচনাবোৰ প্রতিশোধমূলক হোৱাৰ সলনি এজনে আনজনৰ প্রতি সহযোগিতা দেখুওৱা ধৰণৰ হ'ব লাগে।
- **শ্রেণীকোঠাৰ মনিটৰ বা শ্রেণীৰ দলপতি ঃ** এটা শ্রেণীৰ দলপতি নির্বাচনৰ ক্ষেত্রত শিক্ষক সদায় সাৱধান হ'ব লাগে কাৰণ দলপতিজন অন্য ছাত্র-ছাত্রীৰ সৈতে বন্ধুভাবাপন্ন হ'ব লাগে। দলপতি নির্বাচনৰ ক্ষেত্রত শিক্ষকে পক্ষপাতিত্ব কৰিব নালাগে আৰু নির্বাচনৰ ক্ষেত্রত সকলো ছাত্র-ছাত্রীৰ সহযোগিতা আৰু বন্ধুত্বসুলভ ভাবেৰে নির্বাচন কৰিব লাগে।

৭.৬ শ্রেণীকোঠাৰ উন্নত ব্যৱস্থাপনাৰ পৰামর্শসমূহ

শ্রেণীকোঠাৰ উন্নত ব্যৱস্থাপনাৰ বাবে কিছুমান পৰামর্শ তলত দাঙি ধৰা হ'ল—

- কামত জড়িতকৰণৰ হাৰ উচ্চ কৰা অর্থাৎ শ্রেণীত ছাত্র-ছাত্রীৰ জড়িতকৰণ পাঠ্যক্রমৰ পৰা আৰু বিদ্যায়তনিক পৰিৱেশৰ পৰা বিচলিত হোৱাৰ হাৰ নিম্ন কৰা।
- শিক্ষকগৰাকী অতি সক্রিয় হ'ব লাগে আৰু অধিক সফলতা অর্জনৰ বাবে নিজৰ শিক্ষণ কৌশলসমূহ আৰু পদ্ধতিবোৰ পৰিকল্পনা ভিন্ন ধৰণে কৰিব লাগে।
- শ্রেণীত বিভিন্ন ধৰণৰ পদ্ধতি ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা শিক্ষকৰ প্রতি ছাত্র-ছাত্রী পৰা উচ্চ হাৰত অভিৰোচিত হয়।
- বহাৰ ধৰণবোৰ এনে হ'ব লাগে যাতে ছাত্র-ছাত্রীয়ে শিক্ষকক দেখা পায় আৰু তদুপৰি তেওঁলোকে যাতে নির্দেশনা উপস্থাপন দেখা পায়।
- ব্যৱস্থাপনাৰ কৌশলে উন্নত শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে।
- বৈষয়িক সামগ্রীবোৰ এনেধৰণে প্রস্তুত কৰিব লাগে যাতে ইয়াৰ দ্বাৰা শ্রেণীৰ সামগ্রীক শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়া উন্নত হয়।

৭.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

ব্যক্তিৰ সামর্থ্যবোৰৰ সর্বোতমুখী বিকাশৰ ক্ষেত্রত শিক্ষা হৈছে এক প্রক্রিয়া, যিয়ে সিঁতাইৰ সুপ্ত প্রতিভাসমূহৰ সম্পূর্ণ বিকাশত সহায় কৰে। এনে শৈক্ষিক প্রক্রিয়াই তিনিটা দিশ সামৰি লয়— শিক্ষক, ছাত্র-ছাত্রী আৰু পাঠ্যক্রম বা বিষয়বস্তু। এই প্রক্রিয়াটোত শিক্ষকে গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে আৰু তেওঁ ছাত্র-ছাত্রী আৰু পাঠ্যক্রমৰ মাজত এক সুসম্পর্ক গঢ়ি তোলে।

- 'শিক্ষক' শব্দটোৰ অর্থ হৈছে এগৰাকী ব্যক্তি, যাৰ দায়িত্ব হৈছে শিকোৱা বা যিগৰাকীয়ে শিক্ষণৰ জৰিয়তে ছাত্র-ছাত্রীসকলক জ্ঞান প্রদান কৰাত নিয়োজিত থাকে। ইংৰাজী .. শব্দটো এংলো চেক্সচন শব্দ ..ৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে, যাৰ অর্থ হ'ল নির্দেশনা প্রদান, প্রশিক্ষণ আৰু সজাগ কৰা। আন কথাত, শিক্ষক হৈছে এনে এগৰাকী ব্যক্তি, যিজনে যিকোনো বিষয় বা ক্ষেত্রত জ্ঞানৰ সম্পদ একত্রিত কৰে আৰু তেওঁ এটা প্রজন্মৰ পৰা আন এটা প্রজন্মলৈ তাক হস্তান্তৰিত কৰে।
- শিক্ষাৰ ওপৰত সম্পূর্ণ প্রচেষ্টা চলোৱা হয় আৰু সমাজৰ পৰৱর্তী প্রভাৱসমূহ সামগ্রিকভাৱে শিক্ষকৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। শিক্ষকৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ গুণ হৈছে শাৰীৰিক গুণ, বৌদ্ধিক সামর্থ্য, মানসিক সুস্থতা, আৱেগিক স্থিৰতা আৰু ভদ্রতা, ৰসিকতা আৰু পক্ষপাতিত্ব নকৰা।
- আধুনিক ধাৰণাত বহু বিকল্প সাংস্কৃতিক আৰু বিশ্বায়নৰ সমাজৰ প্রয়োজন অনুসৰি শিক্ষকৰ ভূমিকা হৈছে ছাত্র-ছাত্রী শিক্ষা দিয়া আৰু সামাজিকৰণ কৰি তোলা। বর্তমান সময়ত, বাস্তৱিক তথ্যৰে পাঠ্যক্রমৰ শিক্ষা দিয়াটোৱে পর্যাপ্ত নহয়, প্রচলিত ভূমিকাৰ উপৰি

শিক্ষকে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সামাজিকৰণৰ বাবে কিছুমান প্ৰত্যাহ্বানমূলক ভূমিকা পালন কৰিবলগীয়া হয়, মূল্যায়নৰ ক্ষেত্ৰত আৰু লগতে অন্য কিছুমান ক্ষেত্ৰত শিক্ষকে ব্যৱস্থাপকৰ ভূমিকা পালন কৰিবলগীয়া হয়। শিক্ষণ-শিকন পৰিৱেশত উপলব্ধ হোৱা সম্পদসমূহৰ পৰিকল্পনা, সংগঠন, নেতৃত্ব আৰু নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব লাগে।

- ব্যৱস্থাপক হিচাপে শিক্ষকে ভূমিকা হৈছে শ্ৰেণীকোঠাত ইতিবাচক পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰা, তেওঁ এনেকুৱা পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব লাগে, য'ত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে সুচলতা অনুভৱ কৰে। তেওঁ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক মৰমেৰে নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব লাগে, তদুপৰি অতি প্ৰয়োজনীয় দায়িত্ববোধ তেওঁলোকক অৰ্পণ কৰিব লাগে।
- স্কুল ব্যৱস্থাপনাৰ জৰিয়তে মানৱ আৰু ভৌতিক সম্পদবোৰৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰ, ফলপ্ৰসূ পৰিকল্পনা সংগঠিত আৰু নিয়ন্ত্ৰিত কৰিব লাগে, যাতে স্কুল স্থাপন কৰাৰ মুখ্য উদ্দেশ্য পূৰণ কৰিব পৰা যায়।
- শিক্ষকে শ্ৰেণীকোঠাত গণতান্ত্ৰিক নীতি প্ৰয়োগ কৰিব লাগে। সিঐতাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সহায়ক হ'ব লাগে আৰু প্ৰত্যেক ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে সন্মুখীন হোৱা সমস্যাবোৰ ধৈৰ্যসহকাৰে শুনি সমাধান কৰিব লাগে।
- শ্ৰেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ কিছুমান কৌশল হৈছে শিক্ষকে আগতে কৰ্মসূচীৰ পৰিকল্পনা কৰিব লাগে, নম্ৰ আৰু আৱেগিকভাৱে স্থিৰ আচৰণ, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে প্ৰয়োজনীয় গুণ আহৰণ কৰিব পৰাকৈ শ্ৰেণীকোঠা পৰিচালনা কৰা, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মাজত আন্তঃব্যক্তিক সম্পৰ্ক স্থাপনত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা।
- উন্নত শ্ৰেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ বাবে কিছুমান পৰামৰ্শ হৈছে কামত জড়িতকৰণৰ হাৰ উচ্চ কৰা আৰু বহাৰ বাবে উপযুক্ত ব্যৱস্থা কৰা, যাতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে শ্ৰেণীৰ পৰা লাভৱান হ'ব পাৰে আৰু তেওঁলোকক উপযুক্ত সময় পৰিচালনাৰ প্ৰশিক্ষণ দিব লাগে।

৭.৮ অধিক জানিবলৈ

৭.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ 'শ্ৰেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনা' শব্দটোৰ জৰিয়তে আমি শ্ৰেণীকোঠাত উপলব্ধ হোৱা সকলোবোৰ সম্পদৰ ব্যৱস্থাপনাক বুজাও, যেনে— মানৱ সম্পদ হিচাপে শিক্ষক, বৈষয়িক সম্পদবোৰ হৈছে ব্লেকবোৰ্ড, আচবাব, শিক্ষণ সঁজুলি আৰু আহিলা আৰু সময় ব্যৱস্থাপনা।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ উন্নত শ্ৰেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনাৰ কিছুমান কৌশল হৈছে—

কৰ্ম তালিকাৰ পৰিকল্পনা ঃ শ্ৰেণীকোঠাৰ কৰিবলগীয়া কাৰ্যবোৰ শিক্ষকে পৰিকল্পনা কৰিব লাগে। এটা বিশদ আৰু পদ্ধতিগত পৰিকল্পনাই শিক্ষণ-শিকনৰ পৰিৱেশ শিক্ষক-

শিক্ষার্থীৰ বাবে সহজ কৰি তোলে। উপযুক্ত পৰিকল্পনাৰ অভাৱত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে বিৰক্তি অনুভৱ কৰে আৰু হতাশাগ্ৰস্ত হয়।

শিক্ষকৰ আচৰণ ঃ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মনোভাব আৰু আচৰণত শিক্ষকৰ আচৰণে প্ৰত্যক্ষ প্ৰভাৱ পেলায়। গোমোঠা মুখৰ শিক্ষকে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ওপৰত প্ৰতিকূল প্ৰভাৱ পেলায়। কিন্তু উজ্জ্বল, হাঁহিমুখীয়া, মৰম আৰু সহানুভূতিশীল মনোভাব থকা শিক্ষকে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শিকনত উৎসাহ যোগায়। ই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ব্যক্তিত্বক ইতিবাচকভাৱে প্ৰভাৱিত কৰি তোলে।

গুণাৱলী আৰু শ্রেণীকোঠাৰ নীতি-নিয়মৰ বিকাশ ঃ শিক্ষকে শ্রেণীকোঠাৰ গুণ বা নীতি-নিয়ম ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি চলাব লাগে। যদি শিক্ষকে শ্রেণীকোঠাত নৈতিকতা গঢ়ি তোলে, তেন্তে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে শিক্ষকসকলে শিকোৱা নীতি-নিয়ম আৰু গুণসমূহ স্বয়ংক্ৰিয়ভাৱে অনুসৰণ কৰিব, যিয়ে শ্রেণীকোঠাৰ পৰিৱেশ ভাল আৰু উন্নত হ'ব।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ স্বামী বিবেকানন্দৰ মতে 'শিক্ষকৰ ব্যক্তিগত জীৱন অবিহনে শিক্ষা সম্ভৱ হ'ব নোৱাৰে।'

ভগৱান দাসৰ মতে 'শিক্ষা হৈছে— গুটি আৰু শিপা, সভ্যতা হৈছে— ফল আৰু ফুল। যদি খেতিয়কসকল বিবেচনাশীল হয় আৰু পথাৰত ভাল শস্য সিঁচে, তেতিয়া আমাৰ সম্প্রদায়ে স্বাস্থ্যকৰ শস্য আৰু ফুলনি পাবলৈ সক্ষম হ'ব। যদি নহয়, বেয়া শস্য সিঁচে তেতিয়া বিষাক্ত ফল উৎপন্ন হ'ব আৰু ৰোগে দেখা দিব আৰু তেনে শস্য খালে মৃত্যু হ'ব। আমাৰ খেতিয়কসকল হৈছে আমাৰ শিক্ষক।'

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিক্ষক শব্দটোৰ অর্থ হৈছে এগৰাকী ব্যক্তি, যাৰ দায়িত্ব হৈছে শিকোৱা বা যিগৰাকীয়ে শিক্ষণৰ জৰিয়তে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক জ্ঞান প্রদান কৰাত নিয়োজিত থাকে। ইংৰাজী 'Teach' শব্দটো এংলো চেক্সচন শব্দ 'taecon'ৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে, যাৰ অর্থ হ'ল নির্দেশনা প্রদান, প্রশিক্ষণ আৰু সজাগ কৰা। আন কথাত শিক্ষক হৈছে এনে এগৰাকী ব্যক্তি, যিজনে যিকোনো বিষয় বা ক্ষেত্ৰত জ্ঞানৰ সম্পদ একত্রিত কৰে আৰু তেওঁ এটা প্রজন্মৰ পৰা আন এটা প্রজন্মলৈ তাক হস্তান্তৰিত কৰে।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিক্ষকৰ দুটা গুণ হৈছে—

শিক্ষকৰ শাৰীৰিক বৈশিষ্ট্যসমূহ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ। তেওঁৰ সামগ্রিক ৰূপ, কণ্ঠৰ সুৰ, চকুৰ সংস্পর্শ, নিক্ষেপণ আদিবোৰ এনেধৰণৰ হ'ব লাগে যাতে তেওঁ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক আকর্ষণ কৰিব পাৰে। তেওঁৰ কথা-বতৰাৰ ধৰণ আনন্দদায়ক আৰু স্পষ্ট হ'ব লাগে।

বৌদ্ধিক দিশৰ গুণবোৰৰ ক্ষেত্ৰত, এজন শিক্ষকে সদায় নতুন জ্ঞান আহৰণৰ বাবে ইচ্ছুক হ'ব লাগে যাতে তেওঁ এইবোৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক দিব পাৰে। শিক্ষকৰ বৌদ্ধিক স্তৰ সদায় উচ্চ হ'ব লাগে, যিহেতু এইটোৱে একমাত্ৰ লক্ষণ, যাৰ দ্বাৰা শিক্ষকৰ সামর্থ্যৰ পৰিমাপন কৰা হয় আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে এনে শিক্ষকৰ পৰা অধিক শিকিব পাৰে।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ব্যৱস্থাপক হিচাপে শিক্ষকৰ দুটা ভূমিকা হৈছে—

(ক) শ্রেণীকোঠাত অধ্যয়নৰ বাবে ইতিবাচক পৰিৱেশৰ সৃষ্টি কৰি ছাত্র-ছাত্রীসকলক অভিৰোচিত কৰি তোলা। যেতিয়া তেওঁলোকে অধ্যয়নত ব্যস্ত হৈ থাকে শ্রেণীকোঠাত অনুশাসনৰ সমস্যা হ'ব দিব নালাগে।

(খ) বয়স, বুদ্ধাংকৰ মাত্রা অনুসৰি ছাত্র-ছাত্রীসকলৰ মৌলিক প্রয়োজনসমূহ পূৰণ কৰা। এইবোৰৰ উপৰি শিক্ষকে শ্রেণীকোঠাত এনে পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব লাগে, যাতে ছাত্র-ছাত্রীসকলে শাৰীৰিক, বৌদ্ধিক, আৱেগিক, মানসিক, সামাজিক আৰু অর্থনৈতিকভাৱে সুচলতা অনুভৱ কৰে।

৭.১০ আৰ্হি প্রশ্নসমূহ

ক) অতি চমু প্রশ্ন (50টা শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্রশ্ন ১. শ্রেণীকোঠা বুলিলে কি বুজে?

প্রশ্ন ২. স্কুল পৰিচালনা বুলিলে কি বুজে?

প্রশ্ন ৩. শিক্ষকৰ দুটা গুণাৱলী লিখক।

প্রশ্ন ৪. শিক্ষক বিষয়ে দুটা সংজ্ঞা উল্লেখ কৰক।

খ) চমু প্রশ্নসমূহ (150টা শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্রশ্ন ১. 'Teacher' শব্দটোৰ অর্থ কি? শ্রেণীকোঠাৰ ব্যৱস্থাপক হিচাপে শিক্ষকৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ২. শ্রেণীকোঠাৰ উন্নত ব্যৱস্থাপনাৰ কিছুমান কৌশল লিখক।

প্রশ্ন ৩. 'ব্যৱস্থাপক হিচাপে শিক্ষক'- ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৪. আপোনাৰ মতে স্কুল ব্যৱস্থাপনাত প্রভাৱ পেলোৱা গুৰুত্বপূর্ণ কাৰকবোৰ কি?

গ) দীঘল প্রশ্নসমূহ (150–300 শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্রশ্ন ১. শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনা বুলিলে কি বুজে? শ্রেণীকোঠাত সন্মুখীন হোৱা কিছুমান সমস্যা লিখক।

প্রশ্ন ২. এগৰাকী ফলপ্রসূ ব্যৱস্থাপক শিক্ষকৰ ব্যক্তিত্বত কি গুণ থাকিব লাগে?

প্রশ্ন ৩. আপুনি আপোনাৰ স্কুল ব্যৱস্থাপনাৰ ক্ষেত্রত সন্তুষ্টনে? আপোনাৰ স্কুলৰ উন্নত ব্যৱস্থাপনাৰ বাবে পৰামর্শ আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৪. স্কুলৰ ব্যৱস্থাপক হিচাপে শিক্ষকৰ ভূমিকা আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৮ঃ গুণগত শিক্ষণ আৰু সম্পূৰ্ণ গুণগত ব্যৱস্থাপনা (QUALITY EDUCATION AND TOTAL QUALITY MANAGEMENT)

অধ্যায় গাঁথনি

৮.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য

৮.২ পৰিচয়

৮.৩ গুণগত শিক্ষণৰ ধাৰণা

৮.৩.১ গুণগত শিক্ষাৰ সূচকসমূহ

৮.৩.২ গুণগত শিক্ষা নিশ্চিত কৰাৰ বাবে অনুশীলন

৮.৪ সম্পূৰ্ণ গুণগত ব্যৱস্থাপনা

৮.৪.১ শিক্ষাত TQM

৮.৪.২ সম্পূৰ্ণ গুণগত ব্যৱস্থাপনাৰ ডাৰ্ণিঙৰ 14 পইণ্ট

৮.৪.৩ TQMত 14 পইণ্টৰ প্ৰয়োগ

৮.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

৮.৬ অধিক জানিবলৈ

৮.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

৮.৮ সম্ভাব্য প্ৰশ্ন

৮.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য (LEARNING OBJECTIVES)

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- গুণগত শিক্ষাৰ ধাৰণা বৰ্ণনা কৰিব পাৰিব।
- গুণগত শিক্ষাৰ সূচকবোৰৰ নিৰ্দেশনা দিব পাৰিব।
- শিক্ষাত সম্পূৰ্ণ গুণগত ব্যৱস্থাপনাৰ ভাবধাৰা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- শিক্ষাত সম্পূৰ্ণ গুণগত ব্যৱস্থাপনাৰ 14 পইণ্টৰ প্ৰয়োগ সম্পৰ্কে ক'ব পাৰিব।

৮.২ পৰিচয় (INTRODUCTION)

আগৰ অধ্যায়ত আপোনালোকে ইতিমধ্যে ব্যৱস্থাপনা আৰু শিক্ষাৰ প্ৰশাসন সম্পৰ্কে বিভিন্ন বিষয় পঢ়ি আহিছে। এই অধ্যায়টোত আমি যিকোনো শৈক্ষিক প্ৰক্ৰিয়াৰ শেষ লক্ষ্য হিচাপে গুণগত শিক্ষাৰ ধাৰণা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিম। গুণমানৰ সংজ্ঞা দিয়াটো সহজ কাম নহয়। 'Quality' শব্দটোৱে বিভিন্ন দিশ সামৰি লয়। তদুপৰি গুণমান হৈছে এক সম্পৰ্কিত

বিষয়। সেইবাবে গুণমানক প্ৰকৃতপক্ষে বৰ্ণনা কৰাটো সম্ভৱ নহয়। গুণমানৰ ক্ষেত্ৰত সকলো বস্তুৰে বিকাশৰ বাবে সদায় সুবিধা থাকে। শিক্ষাবিদ, সংশ্লিষ্ট বিষয়া আৰু সাধাৰণ মানুহৰ মাজত গুণমান সদায় এক আলোচনাৰ ক্ষেত্ৰত কঠিন বস্তু। ই শিক্ষাৰ বাবে অতি আৱশ্যকীয় কিন্তু ইয়াক পোৱাটো কঠিন। এই অধ্যায়টোত শিক্ষাৰ ধাৰণা, গুণগত শিক্ষাৰ বিভিন্ন সূচক আৰু লগতে সম্পূৰ্ণ গুণগত ব্যৱস্থাপনাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হ'ব, যিটো বৰ্তমানৰ শিক্ষা পৰিৱেশত এক শক্তিশালী আহিলা। যদিও TQM মনৰ প্ৰক্ৰিয়াক গঠন কৰিবলৈ বিকাশ কৰা হৈছিল, কিন্তু বৰ্তমান শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত ইয়াক বিস্তৃতভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে, যাৰ দ্বাৰা শৈক্ষিক প্ৰশাসন আৰু ব্যৱস্থাপনা উপযুক্তভাৱে সংগঠিত কৰা হয়।

৮.৩ গুণগত শিক্ষাৰ ধাৰণা

গুণমান হৈছে এক বহু বিকল্পীয় ধাৰণা আৰু প্ৰায়েই ইয়াৰ প্ৰকৃত অৰ্থ দাঙি ধৰাটো কঠিন হৈ পৰে। ই বিষয়ভিত্তিকভাৱে ভাল আৰু মূল্যবোধৰ সৈতে জড়িত। এখন দেশৰ বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত গুণগত শিক্ষাৰ যথেষ্ট গুৰুত্ব আছে। এতিয়া প্ৰশ্ন হৈছে, গুণগত শিক্ষা কাক বোলে? গুণগত শিক্ষা হৈছে সেই শিক্ষা, যিয়ে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সামাজিক, আৱেগিক, শাৰীৰিক আৰু বৌদ্ধিক বিকাশত গুৰুত্ব দিয়ে, য'ত কোনো ধৰণৰ পাৰ্থক্য নাথাকে। ই ব্যক্তিক জীৱনৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰে, বৃত্তিৰ বাবে নহয়। গুণগত শিক্ষাৰ লক্ষ্য হৈছে সুবিধাবোৰ প্ৰদান কৰা, যিবোৰে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক অৰ্থনৈতিকভাৱে আত্মনিৰ্ভৰশীল হোৱা, বহনক্ষম জীৱিকাৰ বিকাশ কৰা আৰু এগৰাকী উপযুক্ত নাগৰিক হোৱা, যিসকলে সমাজৰ বিকাশৰ বাবে অৱিহণা যোগাব পাৰে। গুণগত শিক্ষাই সমাজৰ প্ৰয়োজন আৰু আকাংক্ষাৰ সৈতে সামঞ্জস্য থকা শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ বিকাশ কৰে। 2012 চনত প্ৰথমবাৰৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰসংঘই বহনক্ষম বিকাশৰ লক্ষ্য (SDG)ত গুণগত শিক্ষাক অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল। শিকনৰ ফলাফলবোৰ সমাজৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত হ'ব লাগে, যিবোৰে সাহিত্য, গণনা আৰু লগতে মৌলিক বিজ্ঞানসন্মত জ্ঞান আৰু জীৱনশৈলী প্ৰদান কৰে। শিক্ষণ ব্যৱস্থাত বিভিন্ন সংশ্লিষ্ট ব্যক্তি থাকে। আৰু আমি সকলোবোৰ সংশ্লিষ্ট ব্যক্তিৰ গুণমান বিকাশৰ বাবে চেষ্টা কৰিব লাগে। গুণগত শিক্ষা গুণমান বিশিষ্ট শিক্ষাৰ্থীৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। স্বাস্থ্য, পূৰ্ব বাল্যকালৰ অভিজ্ঞতা আৰু পৰিয়ালৰ সমৰ্থনে শিক্ষাৰ্থীৰ গুণমান যথেষ্ট প্ৰভাৱিত কৰে। গুণগত শিক্ষাৰ অন্য এক দিশ হৈছে শিক্ষাৰ্থীয়ে লাভ কৰা সুস্বাস্থ্য আৰু পুষ্টি। জীৱনৰ প্ৰথম স্তৰৰ উপযুক্ত শাৰীৰিক বিকাশে আনন্দদায়ক অভিজ্ঞতা লাভত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা বহন কৰে। শিক্ষাৰ্থীৰ পূৰ্ব বিকাশৰ সময়ত ৰোগ প্ৰতিৰোধ, ৰোগ বিয়পা আৰু আঘাত পোৱা আদিবোৰ হৈছে কঠিন অৱস্থা। গুণমান বিশিষ্ট শিক্ষাৰ্থীৰ বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত ইতিবাচক পূৰ্ব মনোসামাজিক অভিজ্ঞতাবোৰে প্ৰধান ভূমিকা পালন কৰে। ইতিবাচক উদ্দীপকৰ পৰা বিৰত হেৱা শিশু এজনে একেৰাহে হতাশগ্ৰস্ত সমস্যাত ভুগিব পাৰে, যাৰ ফলত তাৰ সমগ্ৰ বিকাশ বাধাগ্ৰস্ত হয়। গৱেষণাৰ পৰা এইটো পোৱা গৈছে যে বিদ্যায়তনিক দিশত উৎকৃষ্ট ফল দেখুওৱা শিশুসকলে স্কুলত একেৰাহে

উপস্থিত থাকিব লাগিব আৰু পাঠ্যক্রমে তেওঁলোকৰ শিকন বিকাশৰ সুবিধা প্রদান কৰিব লাগিব। পৰিয়ালৰ সমর্থন হৈছে শিক্ষার্থীৰ গুণমান উন্নতকৰণৰ অন্যতম গুৰুত্বপূর্ণ দিশ।

সমাজৰ বিকাশৰ বাবে উচ্চ গুণমানৰ শিকন অতি প্রয়োজনীয়। গুণগত মান সদায় কিছুমান বিশেষ কাৰকৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হয়, যিবোৰ আভ্যন্তৰীণ বা বাহ্যিক হ'ব পাৰে। গুণমান সম্পর্কে জন ৰাস্কিনে কৈছিল যে 'গুণমান কেতিয়াও হঠাতে হ'ব নোৱাৰে। ই হৈছে সদায় এক বৌদ্ধিক প্রচেষ্টাৰ ফল।' প্রত্যেক শিশুৱে শিক্ষা পোৱাটো নিশ্চিত কৰা হয় আৰু তেওঁলোকক গুণমান বিশিষ্ট শিক্ষা প্রদান কৰাতো অতি প্রয়োজনীয়। কিন্তু গুণমান বিশষ্টতা অনাৰ চেষ্টা কৰাৰ সময়ত উপযুক্ত মানদণ্ড পাবলৈ প্রত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়। যেনে—

- শিক্ষকতাৰ সঠিক যোগ্যতা থকা যোগ্য শিক্ষকৰ অভাৱ।
- অতিমাত্রা ভিৰ থকা শ্রেণীকোঠা।
- পুৰণি পাঠ্যক্রম আৰু শিক্ষণ-শিকন সামগ্রীৰ অনুপলব্ধতা।
- শিক্ষার্থীক মাতৃভাষাৰ যোগেদি শিক্ষা প্রদান নকৰাৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা সমস্যাসমূহ।

গুণমানগত শিক্ষাত বিনিয়োগৰ দ্বাৰা প্রত্যেক শিশুক শিকনৰ সুবিধা আৰু বিকাশৰ সুবিধা প্রদান কৰা হয়। ৰাষ্ট্রীয় বিকাশৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক হৈছে প্রত্যেকগৰাকী শিশুকে গুণমান বিশিষ্ট শিক্ষা প্রদান কৰা। বহুতো গৱেষণাৰ অধ্যয়নৰ পৰা পোৱা গৈছে যে উচ্চ গুণমানৰ শিক্ষাই সুশাসন আৰু গণতন্ত্রৰ বহন ক্ষমতা সুনিশ্চিত কৰে। ছাত্র-ছাত্রীসকলে কিমান ভালদৰে শিকিছে গুণমান বিশিষ্ট শিক্ষাই তাক নির্ধাৰণ কৰে আৰু তেওঁলোকৰ জ্ঞানক ব্যৱহাৰিক ক্ষেত্রত কিমান ব্যৱহাৰ কৰিছে, তাকো নির্ধাৰণ কৰে। শিক্ষাই মানৱ মনক মুক্ত কৰে, কল্পনঙ্গৰ বিকাশ কৰে আৰু আত্ম সন্মানৰ ভেটি গঢ়ে। ব্যক্তি সম্প্রদায় আৰু সমাজে বিচৰা ফলাফল গুণগত শিক্ষাই প্রদান কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ গুণগত শিক্ষা বুলিলে কি বুজে?

প্রশ্ন নং ২ ঃ গুণগত মানৰ বাবে প্রচেষ্টা চলোৱাৰ সময়ত সন্মুখীন হোৱা প্রত্যাহ্বান দুটা উল্লেখ কৰক।

৮.৩.১ গুণগত শিক্ষাৰ সূচকসমূহ

গুণগত শিক্ষাৰ কিছুমান পূর্ব চর্ত আছে। যেনে— গুণগত শিক্ষকৰ সুবিধা নিশ্চিত কৰা, গুণমান বিশিষ্ট শিকন সঁজুলিৰ ব্যৱহাৰ, শিক্ষকৰ পেশাগত বিকাশ আৰু নিৰাপদ তথা সমর্থনযোগ্য পৰিৱেশ ইত্যাদি। এতিয়া আমি গুণগত শিক্ষাৰ সূচকবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰো আহক।

- **পাঠ্যক্রম ঃ** পাঠ্যক্রম হৈছে গুণগত শিক্ষাৰ এক অন্যতম প্রধান সূচক। পাঠ্যক্রম হৈছে শিকনৰ জৰিয়তে লাভ কৰাৰ উদ্দেশ্যৰে নির্বাচিত আৰু ক্রমবদ্ধ শিকনৰ

ফলাফল। পাঠ্যক্ৰমে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক এক বৌদ্ধিক যাত্ৰাৰ সুবিধা প্ৰদান কৰিব লাগে, যিবোৰে শিকনৰ অভিজ্ঞতাবোৰক অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। প্ৰত্যেকজন ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সামৰ্থ্যবোৰৰ উপযুক্তভাৱে প্ৰকাশ কৰিবলৈ উপযুক্তভাৱে প্ৰস্তুত পাঠ্যক্ৰমে সুবিধা প্ৰদান কৰিব লাগে।

- **কৃতিত্ব ঃ** উপযুক্ত উদ্দেশ্যবোৰ উপনীত হ'বলৈ প্ৰত্যেক শৈক্ষিক পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰিব লাগে। এই শৈক্ষিক লক্ষ্যসমূহ সমাজ সম্পৰ্কীয় আমাৰ মৌলিক বিশ্বাসৰ সৈতে সামঞ্জস্যপূৰ্ণভাৱে বিকশিত কৰা হয়, এজন ব্যক্তিয়ে কি আৰু কেনেকৈ শিকিব আৰু আৰ্জিত জ্ঞান ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে কেনেদৰে ব্যৱহাৰ কৰিব আদি। কৃতিত্বক এই নিৰ্ধাৰিত লক্ষ্যৰ সৈতে তুলনা কৰা হয়।
- **শিক্ষণ আৰু শিকন ঃ** গুণগত শিক্ষাৰ অন্য এক সূচক হৈছে শিকন আৰু শিক্ষণৰ গুণমান। শিক্ষকৰ গুণমান তেওঁলোকৰ মনোভাব, তেওঁলোকৰ বৃত্তিৰ প্ৰতি থকা অভিৰুচি আৰু একাগ্ৰতাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। এইবোৰৰ উপৰি শিক্ষকক তেওঁলোকৰ পেশাগত বিকাশৰ বাবে সুবিধা প্ৰদান কৰিব লাগিব।
- **ছাত্ৰ সহায়ক সেৱা ঃ** ছাত্ৰ সহায়ক সেৱা হৈছে গুণগত শিক্ষণৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ। অনুষ্ঠানবোৰে ছাত্ৰ সহায়ক সেৱাৰ বিকাশৰ বাবে কৌশল আৰু নীতি গ্ৰহণ কৰিব লাগে। গুণমান বিশিষ্ট ছাত্ৰ সহায়ক সেৱা উপযুক্ত পৰিমাণৰ পেশাগত কৰ্মচাৰীৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।
- **স্কুলৰ নীতি ঃ** স্কুলৰ নীতিৰ সংজ্ঞা এনেদৰে দিব পাৰি যে স্কুলখনে আনুষ্ঠানিকভাৱে মানি চলা নীতি আৰু বিশ্বাসসমূহ। আন্তঃব্যক্তিক সম্পৰ্ক আৰু ইতিবাচক আচৰণৰ বিকাশৰ বাবে ইতিবাচক স্কুলৰ নীতি আৰু সংস্কৃতি প্ৰয়োজনীয়।
- **সম্পদসমূহ ঃ** অনুষ্ঠানখনত উপলব্ধ হোৱা সম্পদসমূহ অনুষ্ঠানৰ গুণমান নিৰ্ধাৰণ কৰে। ইয়াত তিনি ধৰণৰ সম্পদ থাকে— মানৱ সম্পদ, বৈষয়িক সম্পদ আৰু আৰ্থিক সম্পদ। এই সম্পদবোৰ ব্যৱহাৰ কৰি শিকন পৰিৱেশৰ সৃষ্টি কৰা হয়, যিবোৰে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বিকাশত সহায় কৰে।

21 শতিকাৰ শিক্ষাৰ আন্তৰ্জাতিক আয়োগে ইয়াৰ UNESCO প্ৰতিবেদনত 'Learning the Treasure Within' হিচাপে নাম দি গুণমান শিক্ষাৰ ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰিব চেষ্টা কৰিছিল। এই প্ৰতিবেদনৰ মতে, শিক্ষা চাৰিটা স্তম্ভৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ়ি উঠিব লাগে।

- ➢ 'জনাৰ বাবে শিকনে' আমাৰ দৈনন্দিন জীৱনৰ গুৰুত্বক দাঙি ধৰে আৰু শিক্ষাৰ্থীসকলে তেওঁলোকৰ নিজ জ্ঞান গঢ়ি তুলিব লাগে।
- ➢ 'কৰাৰ বাবে শিকন', যিয়ে শিকন কৌশল আৰু সমৰ্থ অৰ্জনত গুৰুত্ব

দিয়ে।

- ‘একেলগে বসবাস কৰাৰ শিকনে’ বৈষম্যমুক্ত জীৱনৰ বাবে জটিল দক্ষতাসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ আনক আৱিষ্কাৰ কৰা।
- ‘শিকনৰ বাবে’ ব্যক্তিৰ নিজ সামর্থ্যসমূহ আৰু ব্যক্তিত্ব বিকাশত গুৰুত্ব দিয়ে।

আগতে আলোচনা কৰা অনুসৰি ধাৰণা হৈছে এক বিষয়ভিত্তিক ধাৰণা। যেতিয়া আমি গুণগত শিক্ষাৰ বাবে চেষ্টা চলাই থাকো, তেতিয়াও এনেবোৰ দিশ বিবেচনা কৰিব লাগে। শিক্ষাত গুণমান বিকাশ কৰিবলৈ, আমি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ প্ৰয়োজনত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিব লাগে।

৮.৩.২ গুণগত শিক্ষা নিশ্চিত কৰাৰ বাবে অনুশীলন

শিক্ষাত গুণমান লাভ কৰিবলৈ হ’লে শৈক্ষিক অনুষ্ঠানবোৰে কিছুমান দিশৰ অনুশীলন কৰিব লাগে, তলত ইয়াৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ’ল—

- **গুণগত মান পৰিদর্শন ঃ** গুণগত মান পৰিদর্শনে শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পৰীক্ষা, বিভিন্ন দিশবোৰৰ পৰীক্ষা আৰু পৰিমাপন কৰে। শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পৰিদর্শনে শিক্ষানুষ্ঠানসমূহৰ শিক্ষণ আৰু শিকন পৰিৱেশৰ গুণমান বিকাশৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন স্তৰত পৰিদর্শন কৰিব পাৰি। স্কুল এখনৰ পৰিদর্শনে স্কুলখনক শিক্ষণ-শিকন উদ্যোগৰ বাবে স্থান হিচাপে মূল্যায়ন কৰাৰ প্ৰৱণতা থাকে। পৰিদর্শনৰ লক্ষ্য কেৱল নমনীয়তাক উৎসাহিত আৰু আগভাগ লোৱাই নহয়, উৎকর্ষতাৰ বাবে একেৰাহে সজাগতা আনিব লাগিব।
- **গুণমান নিয়ন্ত্রণ ঃ** গুণমান নিয়ন্ত্রণ হৈছে নির্দিষ্ট মানৰ বিপৰীতে কিছুমান ব্যৱস্থা আৰু পদ্ধতি অনুসৰণ কৰি মান বজাই ৰখাৰ ব্যৱস্থা আৰু সন্মুখীন হোৱা যিকোনো ভুল নাইকিয়া বা কমোৱা হ’ল। গুণমান নিয়ন্ত্রণৰ কিছুমান পদ্ধতি আছে। যেনে— **প্ৰতিমানীকৃত পৰীক্ষা ঃ** প্ৰত্যেক শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ কিছুমান পৰীক্ষা দিয়া হয়, যিবোৰে তেওঁলোকৰ প্ৰয়োজনীয় বিষয়ৰ যোগ্যতা পৰিমাপন কৰে। যেনে— বানান, পঢ়া, বোধ, গণিত ইত্যাদি।
- **শিক্ষকৰ পর্যালোচনা ঃ** বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত শিক্ষকসকলক এটা সময় অনুযায়ী গুণমান নিয়ন্ত্রণ বিশেষজ্ঞ, মহাবিদ্যালয় বা স্কুলৰ পৰিচালনাই নিৰীক্ষণ কৰে। শিক্ষকৰ পাৰদর্শিতা নির্ধাৰণৰ ক্ষেত্ৰত নিৰীক্ষকসকলে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সাক্ষাৎকাৰ, অলপতে লাভ কৰা গ্ৰেড্ বিচাৰ কৰিব পাৰে; শ্ৰেণীকোঠাত ব্যৱহাৰ কৰা পদ্ধতি সঁচাকৈয়ে শিক্ষাত সংযোজন কৰিব পাৰিনে? গুণমান নিয়ন্ত্রণৰ নির্ধাৰণৰ ক্ষেত্ৰত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ কথা শুনা, অভিভাৱক আৰু শিক্ষকৰ প্ৰতি পুষ্টি সহায়কাৰী।
- **প্ৰশিক্ষণ ঃ** শিক্ষাৰ মান বজাই ৰাখিবলৈ শিক্ষকৰ প্ৰশিক্ষণ অবিৰত প্ৰক্ৰিয়া

হোৱা উচিত।

- **গুণগত নিশ্চয়তা ঃ** গুণগত নিশ্চয়তা হৈছে কোনো সংস্থাই অংশীদাৰসকলক সম্ভৱপৰ উত্তম সামগ্ৰী বা সেৱা প্ৰদান কৰাটো নিশ্চিত কৰাৰ এক কাৰ্যকলাপ। ই শৈক্ষিক প্ৰক্ৰিয়াৰ আৰু কাৰ্যসূচীবোৰৰ ব্যৱস্থাগত পুনৰীক্ষণৰ সুবিধা দিয়ে যাতে এইবোৰ গুণমান, ন্যায় আৰু দক্ষতা উন্নত হয়। গুণমান নিশ্চিতকৰণে সকলো নীতি, উপায় আৰু পৰিকল্পিত প্ৰক্ৰিয়াক অন্তৰ্ভুক্ত কৰে যাৰ দ্বাৰা গুণমান বিশিষ্ট শিক্ষা প্ৰদান কৰিব পাৰি।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ জনাৰ বাবে শিকন বুলিলে কি বুজে ?

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ গুণমান পৰিদৰ্শন বুলিলে কি বুজে ?

৮.৪ সম্পূৰ্ণ গুণগত ব্যৱস্থাপনা (TQM)

'সম্পূৰ্ণ গুণগত ব্যৱস্থাপনা' শব্দটোৱে সম্পূৰ্ণ গুণমান পৰিচালনা ব্যৱস্থাটোক বুজায়। সম্পূৰ্ণ গুণগত ব্যৱস্থাপনা হৈছে এক বহল পৰিসৰৰ প্ৰচেষ্টা, যাৰ দ্বাৰা শিক্ষা ব্যৱস্থাত সম্পূৰ্ণভাৱে অন্তৰ্ভুক্ত হৈ অবিৰত বিকাশ সাধন কৰিব পৰা যায়। TQM হৈছে এক দৰ্শন আৰু অভিগমন, যাৰ দ্বাৰা শিক্ষানুষ্ঠানবোৰত গুণমান বিশিষ্ট কাৰ্যসূচীবোৰ প্ৰয়োগ কৰিব পাৰি। TQMয়ে কিছুমান নীতি-নিয়ম আৰু অভিগমনক অন্তৰ্ভুক্ত কৰে, যিয়ে শিক্ষানুষ্ঠান এখন চলাৰ ক্ষেত্ৰত নিৰ্দেশনা নীতি প্ৰদান কৰে। ই দীৰ্ঘম্যাদী সফলতাৰ লক্ষ্যৰে সকলো সদস্যৰ গুণগত মান আৰু অংশগ্ৰহণৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা এক পদ্ধতি। TQMৰ ধাৰণাটো আমেৰিকাৰ ড^0 ডব্লিউ এডৱাৰ্ড ডাৰ্নিঙে দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছত বিকাশ কৰিছিল, যাৰ দ্বাৰা গুণগত সামগ্ৰী আৰু সেৱা উন্নত কৰা হৈছিল। জাপানে এই ধাৰণাটো গ্ৰহণ কৰাৰ আগলৈকে আমেৰিকাই ইয়াক গুৰুত্ব সহকাৰে লোৱা নাছিল। জাপানে 1950 চনত যুদ্ধৰ পাছত ব্যৱসায় আৰু উদ্যোগ পুনৰুত্থান আৰু 1980 চনৰ ভিতৰত পৃথিৱীৰ বজাৰ দখল কৰিবলৈ ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰিছিল। তেতিয়াৰ পৰাই প্ৰস্তুতকাৰক সকলে TQMৰ গুৰুত্বক মানি লৈছিল।

৮.৪.১ শিক্ষাত TQM

1950 চনৰ শেষৰ ফালে ড^0 ডব্লিউ এডৱাৰ্ড ডাৰ্নিঙে প্ৰথমবাৰৰ বাবে ইয়াক গ্ৰহণ কৰিছিল। তেওঁৰ ব্যৱস্থাপনাৰ দৰ্শনৰ বিকাশ কৰিছিল আৰু মূলতঃ ষ্টুৱার্টে কৰা কামৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গুণগত মান উন্নত কৰিছিল। ডাৰ্নিঙক ব্যৱস্থাপনাৰ গুণমানত গুৰুত্ব দিয়াৰ দায়িত্বত যথেষ্ট সহায় কৰিছিল আৰু PDCA চক্ৰজনপ্ৰিয় কৰি তুলিছিল

যাক ডাৰ্নিঙৰ চক্ৰ বুলি জনা যায়, ই চাৰিটা স্তৰক অন্তৰ্ভুক্ত কৰে— পৰিকল্পনা কৰা, কাম কৰা, পৰীক্ষা কৰা আৰু কাৰ্য কৰা। আৰু এনে স্তৰবোৰৰ পুনৰাবৃত্তিয়ে উন্নতি আনিছিল।

ডাৰ্নিঙৰ ভাবধাৰাবোৰ প্ৰথমতে আমেৰিকাৰ উদ্যোগবোৰে গ্ৰহণ কৰা নাছিল, কিন্তু জাপানে তেওঁৰ ভাবধাৰাক সমৰ্থন কৰিছিল আৰু তেওঁলোকে দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ পৰা পুনৰুদ্ধাৰ হোৱাৰ ক্ষেত্ৰত ইয়াক সফলভাৱে প্ৰয়োগ কৰিছিল। পিছত 1980 চনত আমেৰিকাৰ উদ্যোগবোৰে TQM অভিগমনৰ মূল্য চাবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। ক্ৰমান্বয়ে TQMৰ ধাৰণাটো কেৱল বাণিজ্যিক দিশতেই নহয় বিদ্যায়তনিক দিশতো প্ৰয়োগ হৈছিল। এখন ৰাষ্ট্ৰৰ ভাগ্য বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত গুণগত শিক্ষা হৈছে এক প্ৰয়োজন। গুণগত শিক্ষা TQMৰ তত্ত্বৰ দ্বাৰা উন্নত কৰিব পাৰি। TQMত তিনিটা R আছে, সেইকেইটা হৈছে সংস্কৃতি, অংগীকাৰ আৰু যোগাযোগ। ডাৰ্নিঙৰ মতে, TQMৰ ধাৰণাই শৈক্ষিক পুনৰীক্ষণৰ মৌলিকতা প্ৰদান কৰে।

৮.৪.২ সম্পূৰ্ণ গুণগত ব্যৱস্থাপনাৰ ডাৰ্নিঙৰ 14 পইণ্ট

ডাৰ্নিঙৰ TQMৰ ধাৰণাটো বৰ্তমান বিদ্যায়তনিক ক্ষেত্ৰত বিস্তৃতভাৱে ব্যৱহৃত হয়। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ওপৰত শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ গুৰুত্ব থাকিব লাগে, যিসকল মূল্যৱান আৰু তেওঁলোকে সামাজিক প্ৰয়োজন উপযুক্তভাৱে অংশগ্ৰহণৰ বাবে সমৰ্থ বা উদ্দেশ্যপূৰ্ণভাৱে এইবোৰ পৰিপূৰ্ণ কৰিব পাৰে। উদ্যোগিক উপমাই কৰ্মী আৰু পৰিচালকক ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সৈতে তুলনা কৰে আৰু শিক্ষকসকল হৈছে সঠিক আৰু উপযুক্ত। শিক্ষা অনুষ্ঠানসমূহত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল হৈছে কৰ্মী আৰু সামগ্ৰী, আৰু শিক্ষকসকল হৈছে প্ৰশাসক আৰু পৰিচালক। এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ গুণমান তেওঁলোক কৰা কাৰ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। শিক্ষকসকল হৈছে প্ৰথম স্তৰৰ পৰিচালক, যিসকলে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বিকাশৰ বাবে অভিৰোচিত কৰে আৰু তেওঁলোকৰ ওপৰত নজৰ ৰাখে। প্ৰশাসকসকল হৈছে মাজৰ আৰু উচ্চ স্তৰৰ পৰিচালক, যাৰ পৰিচালন দক্ষতাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু শিক্ষকৰ উৎপাদনশীলতা প্ৰত্যক্ষভাৱে প্ৰভাৱিত কৰে। জাৰ্নিং গুণগতমান পৰিচালনাৰ বাবে 14 পইণ্টৰ সৃষ্টি কৰিছিল, সেইবোৰ হৈছে—

- **উদ্দেশ্যৰ স্থিৰতা ঃ** ডাৰ্নিঙৰ মতে টকা উপাৰ্জন কৰাতো ব্যৱসায়ৰ মুখ্য লক্ষ্য নহয়। ইয়াৰ পৰিৱৰ্তে ইয়াৰ প্ৰধান লক্ষ্য হৈছে সামগ্ৰী আৰু সেৱা উন্নত কৰা। ঠিক সেইদৰে শিক্ষানুষ্ঠানসমূহৰ লক্ষ্য ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ নম্বৰ বঢ়োৱা হ'ব নালাগে, ইয়াৰ প্ৰধান লক্ষ্য হ'ব লাগে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ গুণগত মানৰ বিকাশ কৰা। শিক্ষাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক তেওঁলোকৰ ক্ষমতা আৰু সমৰ্থসমূহ বুজাত সহায় কৰিব লাগে।
- **নতুন দৰ্শন গ্ৰহণ কৰা ঃ** ব্যৱসায়সমূহ নিম্নমানৰ সেৱা আৰু পুৰণি কাৰুকাৰ্যৰ

দ্বাৰা বৰ্তি থাকিব নোৱাৰে। তদুপৰি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ উচ্চ হাৰৰ অপচয় আৰু নিম্ন পাৰদৰ্শিতাৰ ফলত এখন দেশৰ শিক্ষা ব্যৱস্থা বৰ্তি থাকিব নোৱাৰে। যদি আমি সমাজৰ প্ৰয়োজন অনুসৰি গুণগত শিক্ষা দিব বিচাৰো, তেতিয়া শিক্ষকৰ পৰা প্ৰশাসকলৈ পৰিচালনা ব্যৱস্থাৰ ধৰণৰ পৰিৱৰ্তন কৰিব লাগিব।

- **গণ পৰিদৰ্শনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীলতা বন্ধকৰণ ঃ** গুণমানৰ বিকাশত কেৱল পৰিদৰ্শনে সহায় কৰিব নোৱাৰে। শিক্ষকে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক আত্ম মূল্যায়নৰ সুবিধা প্ৰদান কৰিব লাগে। ই তেওঁলোকৰ উৎপাদনশীলতা আৰু কামৰ গুণমান বৃদ্ধি কৰে।
- **কেৱল মূল্যৰ ভিত্তিত বঁটা প্ৰদানৰ প্ৰথা শেষ কৰা ঃ** ডাৰ্নিঙৰ মতে, গুণমানৰ পৰিমাপনৰ অবিহনে মূল্যৰ কোনো অৰ্থ নাথাকে। শিক্ষণ ক্ষেত্ৰত, বৃহৎ আকাৰৰ শ্ৰেণীয়ে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ পাৰদৰ্শিতা হ্ৰাস কৰিব পাৰে কাৰণ তাত ঘনিষ্ঠ তত্ত্বাৱধান নাথাকে।
- **অহৰহ উন্নতি সাধন ঃ** শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ উন্নতি হৈছে এক অবিৰত আৰু দীৰ্ঘম্যাদী প্ৰক্ৰিয়া। স্কুলৰ শিক্ষাৰ সময় দীঘলীয়া কৰা বা বিদ্যায়তনিক মান কঠিন কৰাই মান উপযুক্ত পথেৰে উন্নত কৰিব নোৱাৰে। প্ৰতিষ্ঠান প্ৰশিক্ষণ আৰু পুনঃপ্ৰশিক্ষণ প্ৰতিষ্ঠান প্ৰশিক্ষণে অনুষদৰ সদস্য, তাৰ লগত জড়িত কৰ্মচাৰী আৰু শিক্ষানুষ্ঠানৰ প্ৰশাসনৰ বাবে চাকৰিৰ ওপৰত অবিৰত প্ৰশিক্ষণৰ ব্যৱস্থা স্থাপন কৰে। ভৰিষ্যৎ প্ৰজন্মক শিক্ষা প্ৰদান কৰাতো হৈছে প্ৰত্যেক শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ এক অভিযান আৰু শিক্ষকসকলৰ প্ৰাক্-চাকৰিকালীন প্ৰশিক্ষণ আৰু চাকৰিকালীন প্ৰশিক্ষণ অবিহনে এই অভিযান সফল কৰাটো সম্ভৱপৰ নহয়।
- **নেতৃত্বৰ প্ৰতিষ্ঠান ঃ** নেতৃত্বৰ ভূমিকা পৰিদৰ্শনৰ পৰা তত্ত্বাৱধানলৈ পৰিৱৰ্তন কৰিব লাগে। সাধাৰণতে উদ্যোগ আৰু শিক্ষানুষ্ঠানসমূহত বহু পৰিচালনাই হৈছে আটাইতকৈ সঘনাই পৰ্যবেক্ষণ কৰা শৈলী য'ত নেতাসকলে দেখুৱাই দিয়াতকৈ কয়। শিক্ষানুষ্ঠানৰ নেতাসকলে শিকন প্ৰক্ৰিয়াত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসলক অন্তৰ্ভুক্ত কৰে, তেওঁলোকক পৰামৰ্শ দিয়ে আৰু শিকন ব্যৱস্থাটো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে আনন্দদায় কৰি তোলে।
- **ভয় আঁতৰোৱা ঃ** ভয় বা ভীতিয়ে উৎপাদনশীলতা, সৃজনশীলতা আৰু কৰ্ম গুণমান প্ৰায়ে ধ্বংস কৰে। যিবিলাক কৰ্মচাৰীৰ ভয় থাকে, তেওঁলোকে কাম কৰিলেও তাৰ গুণমান নাথাকে। ডাৰ্নিং (1991) উদ্যোগ আৰু লগতে শিক্ষানুষ্ঠানবোৰৰ প্ৰতিটো খোজৰ পৰা ভয় আঁতৰোৱাৰ বাবে পৰামৰ্শ দিয়ে। মৰ্যাদা আৰু সন্মানৰ পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰি সংগঠনৰ পৰা ভয় আঁতৰাই দিব পাৰি। যদি আমি সন্মান আৰু মৰ্যাদাৰে আচৰণ কৰো তেন্তে সংস্থাটোৰ সদস্যসকলে উন্নতিৰ বাবে উদ্ভাৱনীমূলক ধাৰণা আগবঢ়াব পাৰি।

- **বিভাগৰ মাজত বাধা আঁতৰাওক ঃ** ডার্নিঙে কৈছিল যে বেছিভাগ সংস্থাই বছ পৰিচালনা কৰা ব্যৱস্থা অনুসৰণ কৰে, যিবোৰে সহযোগিতাৰ পৰিৱেশ সৃষ্টি নকৰে। সেইবাবে বিভাগবোৰৰ মাজত থকা বাধা আঁতৰাই তেওঁলোকৰ সদস্যসকলৰ মাজত সহযোগিতা ভাব সৃষ্টি কৰিব লাগে।
- **শ্লগান, উপদেশ আৰু লক্ষ্য নির্মূল কৰা ঃ** ডার্নিঙে কৈছিল যে শ্লগানে ক্ষোভ আৰু হতাশাৰ সৃষ্টি কৰে। শ্লগান আৰু চর্চাই দৃঢ়তাৰে প্রতিপন্ন কৰে যে প্রতিষ্ঠান এখনৰ সদস্যসকলে যদি দৃঢ়তাৰে কষ্ট কৰে, তেওঁলোকে ভাল ফল দেখুৱাব পাৰে, এইটোৱে সদস্যসকলক অনুপ্রাণিত কৰাৰ পৰিৱর্তে খণ্ডাল কৰি তোলে। এইটো নিম্ন পাৱদর্শিতা আৰু উৎপাদনশীলতাৰ কাৰণ হ'ব পাৰে।
- **সংখ্যাগত উদ্ধৃতিসমূহ আঁতৰোৱা ঃ** গুণগত মানৰ পৰিৱর্তে পৰিমাণক গুৰুত্ব দিয়া সংখ্যাগত লক্ষ্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিলে কর্মক্ষমতা মধ্যমীয়া হয়। নম্বৰ বৃদ্ধিৰ বাবে ছাত্র-ছাত্রী আৰু শিক্ষকৰ ওপৰত হেঁচাই ফাঁকি দিয়া কামৰ সৃষ্টি কৰিব। পৰিচালনাই উন্নতিৰ পদ্ধতিবোৰ গ্রহণ কৰিবলৈ শিকিব লাগে। গুণমানগত কর্মৰ বাবে আৰু সংস্থাসমূহৰ অবিৰত উন্নতিৰ বাবে নতুন নীতিসমূহ গ্রহণ কৰিব লাগে।
- **সন্তুষ্টি আৰু কাৰ্যকার্যৰ আনন্দৰ বাধা দূৰ কৰা ঃ** শিক্ষা অনুষ্ঠানসমূহে এনে এটা পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব লাগে, য'ত শিক্ষক আৰু ছাত্র-ছাত্রীসকলে তেওঁলোকৰ নিজ কর্মৰ দায়িত্ব ল'ব পাৰে।

  শিক্ষা আৰু পুনৰ প্রশিক্ষণৰ এক মজবুত কার্যসূচী স্থাপন কৰা ঃ সহযোগিতামূলক প্রচেষ্টা আৰু ভাগ বটোৱাৰা কৰা সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ দ্বাৰা স্কুল কর্তৃপক্ষই পৰিচালননাৰ নতুন পদ্ধতি আৰু দর্শনসমূহৰ পুনৰ প্রশিক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে। (লুউনেনবার্গ আৰু অৱনেষ্টাইন 1996)। অবিৰত বৃত্তীয় বিকাশ শিক্ষানুষ্ঠানসমূহৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংশ হ'ব লাগে যাৰ দ্বাৰা অংশীদাৰসকলে তেওঁলোকৰ বৃত্তি ফলপ্রসূভাৱে কৰিবলৈ নতুন দক্ষতা আৰু নতুন পথৰ বিকাশ কৰিব পাৰে।
- **ৰূপান্তৰ কৰিবলৈ ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰা ঃ** ফলপ্রসূ পৰিচালনা আৰু উন্নত সংস্থাৰ বাবে, ওপৰত উল্লেখ কৰা নীতিবোৰ মানি চলাতো প্রয়োজনীয়। এইটো কেৱল প্রশাসকৰে কাম নহয়, ইয়াত প্রশাসনৰ সকলো অংশই ভাগ ল'ব লাগে। শীর্ষ পৰিচালনা বা ব্যৱস্থাপনাই এবাৰ নিজৰ পৰিচালনাশৈলী সলনি কৰাৰ প্রতিশ্রুতি দিলে, ই এক প্রতিশ্রুতিৰ ভিত্তিত কাম কৰিব লাগিব। শিক্ষাৰ সকলো ক্ষেত্রৰ প্রক্রিয়াত TQM প্রয়োগে ভাল ফল দিয়ে, যাতে পৰিচালনাৰ ভাল পদ্ধতি ব্যৱহৃত হয় আৰু অন্য ঔদ্যোগিক আৰু ব্যৱসায়িক প্রতিষ্ঠানত ইয়াৰ প্রয়োগে উৎকৃষ্ট ফল দিয়াৰ প্রমাণ পোৱা যায়।

৮.৪.৩ TQMত 14 পইণ্টৰ প্ৰয়োগ

শিক্ষা ব্যৱস্থা উন্নত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা সময়ত পোৱা প্ৰধান প্ৰত্যাহ্বানসমূহো ডাৰ্নিঙে বৰ্ণনা কৰিছিল। তেওঁ কৈছিল যে ফলপ্ৰসূ গুণমানৰ ব্যৱস্থাপনা আৰু অংগীকাৰে গুণগত শিক্ষা সম্ভৱ কৰি তোলে। TQMত 14 পইণ্টৰ সফল প্ৰয়োগ হ'বলৈ, প্ৰত্যেক পইণ্টৰ স্পষ্ট অধ্যয়ন আৰু প্ৰয়োজন অনুযায়ী পৰিৱেশত কেনেকৈ প্ৰত্যেকটো প্ৰয়োগ কৰা হ'ব তাৰ এক স্পষ্ট নিৰ্ধাৰণ থাকিব লাগে। প্ৰসংগভিত্তিক কাৰকৰ বাবে দুটা TQM প্ৰয়োগ একে নহয়। TQMৰ প্ৰয়োগ বিভিন্ন কাৰকৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। যেনে— অনুষ্ঠানৰ আঁকাৰ, ব্যক্তিগত নে ৰাজহুৱা অনুষ্ঠান, আৰু ইয়াৰ জড়িত মানুহৰ সবলতা, কিন্তু গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰক হৈছে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ পৰিপক্কতাৰ স্তৰ আৰু কৰ্মচাৰীসকলৰ জড়িতকৰণ। TQM প্ৰয়োগকৰণৰ পূৰ্ব চৰ্ত হৈছে এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ সকলো দিশৰ পুংখানুপুংখ বিশ্লেষণ আৰু সেই অনুসৰি TQMৰ পৰিকল্পনা কৰি প্ৰয়োগ কৰা। TQMৰ নীতিবোৰ স্কুল শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াৰ লগতে প্ৰশিক্ষণ পৰিস্থিতিত প্ৰয়োগ কৰিব পৰা যায়।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা যিকোনো শিক্ষানুষ্ঠানত TQMৰ এক বহল পৰিসৰ থাকে, যিয়ে মানৱ সম্পদসমূহ আৰু পাৰদৰ্শিতাৰ গুণমান উন্নত কৰি তোলে। যদিও TQMৰ দৰ্শন ব্যৱসায়ৰ পৰা আহিছে, ইয়াৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য হৈছে মুঠ গুণগত মান বজাই ৰখা আৰু গুণগত মানক সামগ্ৰিকভাৱে চোৱাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সুযোগ প্ৰদান কৰা তদুপৰি গুণগত পৰিচালনাৰ বাবে আহিলাও প্ৰদান কৰে।

জানি থোৱা ভাল

PDCA চক্ৰ বুলিলে কি বুজে?

PDCA (Plan - do - check - act or plan - do - check - adjust) হৈছে প্ৰক্ৰিয়া আৰু পণ্যসমূহ নিয়ন্ত্ৰণ আৰু অবিৰত উন্নতিৰ বাবে ব্যৱসায়ত ব্যৱহৃত ইণ্টাৰেণ্টিভ ডিজাইন আৰু পৰিচালনা পদ্ধতি। ইয়াত ডাৰ্নিঙৰ চক্ৰঊবৃত্তÃঊচকা, চেৱার্ট চক্ৰ, নিয়ন্ত্ৰণ চক্ৰঊবৃত্ত বা পৰিকল্পনা - কৰা - অধ্যয়ন - কার্য (PDCA)

PDCA চক্ৰৰ পদক্ষেপসমূহ ঃ

১. পদক্ষেপ 1 ঃ পৰিকল্পনা ঃ পৰীক্ষাৰ পৰিকল্পনা বা নিৰীক্ষণ, তথ্য সংগ্ৰহৰ পৰিকল্পনা অন্তৰ্ভুক্ত।

২. পদক্ষেপ 2 ঃ কৰা, সুক্ষ্ম পৰিসৰত পৰীক্ষাটো চেষ্টা কৰক।

৩. পদক্ষেপ 3 ঃ অধ্যয়ন, তথ্য বিশ্লেষণ আৰু ফলাফল অধ্যয়ন কৰিবলৈ সময় নিৰ্ধাৰণ কৰক

৪. **পদক্ষেপ 4** ঃ কার্য, পৰীক্ষাৰ পৰা যিখিনি শিকিছিল তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি পৰিৱর্তন পৰিশোধন কৰক।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ TQM কি?

প্রশ্ন নং ৬ ঃ PDCA চক্রৰ পদক্ষেপসমূহ কি কি?

প্রশ্ন নং ৭ ঃ ভয় আঁতৰাই দিয়া মানে কি?

৮.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

- গুণগত শিক্ষা হৈছে সেই শিক্ষা, যিয়ে ছাত্র-ছাত্রীৰ সামাজিক, আৱেগিক, শাৰীৰিক আৰু বৌদ্ধিক বিকাশত গুৰুত্ব দিয়ে, য'ত কোনো ধৰণৰ পার্থক্য নাথাকে। ই ব্যক্তিক জীৱনৰ বাবে প্রস্তুত কৰে, বৃত্তিৰ বাবে নহয়। গুণগত শিক্ষাৰ লক্ষ্য হৈছে সুবিধাসমূহ প্রদান কৰা, যিবোৰে ছাত্র-ছাত্রীসকলক অর্থনৈতিকভাৱে আত্মনির্ভৰশীল হোৱা বহনক্ষম জীৱিকাৰ বিকাশ কৰা আৰু এগৰাকী উপযুক্ত নাগৰিক হোৱা, যিসকলে সমাজৰ বিকাশৰ বাবে অৱিহণা যোগাব পাৰে।
- গুণমানগত শিক্ষা তিনিটা প্রধান দিশ থাকে, সেইবোৰ হৈছে গুণগত শিক্ষকৰ মান নিশ্চিত কৰা, গুণমান বিশিষ্ট শিকন সঁজুলিৰ ব্যৱহাৰ, শিক্ষকৰ পেশাগত বিকাশ আৰু নিৰাপদ তথা সমর্থনযোগ্য পৰিৱেশ। এতিয়া আমি গুণগত শিক্ষাৰ সূচকবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম— পাঠ্যক্রম, কৃতিত্ব, শিকন আৰু শিক্ষণ, ছাত্র সহায়ক সেৱা, স্কুলৰ নীতি, সম্পদসমূহ, ব্যৱস্থাপনা, নেতৃত্ব আৰু গুণমান নিশ্চিতকৰণ।
- গুণগত শিক্ষা নিশ্চিত কৰিবলৈ শিক্ষানুষ্ঠানসমূহে কিছুমান দিশৰ অনুশীলন কৰিব লাগে— গুণমান পৰিদর্শন, গুণমান নিয়ন্ত্রণ আৰু গুণমান নিশ্চিতকৰণ।
- 'সম্পূর্ণ গুণগত ব্যৱস্থাপনা' শব্দটোৱে সম্পূর্ণ গুণমান পৰিচালনা কৰা ব্যৱস্থাটোক বুজায়। সম্পূর্ণ গুণগত ব্যৱস্থাপনা হৈছে এক বহল পৰিসৰৰ প্রচেষ্টা, যাৰ দ্বাৰা শিক্ষা ব্যৱস্থাত সম্পূর্ণভাৱে অন্তর্ভুক্ত হৈ অবিৰত বিকাশ সাধন কৰিব পৰা যায়। TQMহৈছে এক দর্শন আৰু অভিগমন, যাৰ দ্বাৰা শিক্ষানুষ্ঠানবোৰত গুণমান বিশিষ্ট কার্যসূচীবোৰ প্রয়োগ কৰিব পাৰি। TQMয়ে কিছমান নীতি-নিয়ম আৰু অভিগমনক অন্তর্ভুক্ত কৰে, যিয়ে শিক্ষানুষ্ঠান এখন চলাৰ ক্ষেত্রত নির্দেশনা নীতি প্রদান কৰে।
- TQM ধাৰণাটো আমেৰিকাৰ ড0 ডব্লিউ এডৱার্ড ডার্নিঙে দ্বিতীয় বিশ্ব যুদ্ধৰ পাছত বিকাশ কৰি তুলিছিল, যাৰ দ্বাৰা গুণগত সামগ্রী আৰু সেৱা উন্নত কৰা হৈছিল। জাপানে এই ধাৰণাটো গ্রহণ কৰাৰ আগলৈকে আমেৰিকাই ইয়াক গুৰুত্বসহকাৰে লোৱা নাছিল।

জাপানে 1950 চনত যুদ্ধৰ পিছত ব্যৱসায় আৰু উদ্যোগ পুনৰুত্থান আৰু 1980 চনৰ ভিতৰত পৃথিৱীৰ বজাৰ দখল কৰিবলৈ ইয়াৰ ব্যৱহাৰ কৰিছিল। তেতিয়াৰ পৰাই প্ৰস্তুতকাৰকসকলে TQMৰ গুৰুত্বক মানি লৈছিল।

৮.৬ অধিক জানিবলৈ

৮.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ গুণগত শিক্ষা হৈছে সেই শিক্ষা যিয়ে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সামাজিক, আবেগিক, শাৰীৰিক আৰু বৌদ্ধিক বিকাশত গুৰুত্ব দিয়ে, য'ত কোনো ধৰণৰ পাৰ্থক্য নাথাকে।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সম্পদৰ অভাৱ আৰু শিক্ষকৰ প্ৰশিক্ষণৰ অভাৱ।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ জানিবৰ বাবে শিকনে আমাৰ দৈনন্দিন জীৱনত জ্ঞানৰ প্ৰয়োজনীয়তাক বুজায় আৰু শিক্ষাৰ্থীসকলে তেওঁলোকৰ জ্ঞান গঠন কৰিব লাগে।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ গুণগত মান পৰিদৰ্শনে শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন দিশবোৰৰ পৰীক্ষা আৰু পৰিমাপন কৰে। শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পৰিদৰ্শনে শিক্ষানুষ্ঠানসমূহৰ শিক্ষণ আৰু শিকন পৰিৱেশৰ গুণমান বিকাশৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ TQMয়ে কিছুমান নীতি-নিয়ম আৰু অভিগমনক অন্তৰ্ভুক্ত কৰে, যিয়ে শিক্ষানুষ্ঠান এখন চলাৰ ক্ষেত্ৰত নিৰ্দেশনা নীতি প্ৰদান কৰে। ই দীৰ্ঘম্যাদী সফলতাৰ লক্ষ্যৰে সকলো সদস্যৰ গুণগত মান আৰু অংশগ্ৰহণৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা এক পদ্ধতি।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ PDCA যাক ডাৰ্নিঙৰ চক্ৰ বুলি জনা যায়, সেইটোৱে চাৰিটা পদক্ষেপ অন্তৰ্ভুক্ত কৰে পৰিকল্পনা কৰা, পৰীক্ষা কৰা, কাম কৰা আৰু কাৰ্য কৰা। এই পদক্ষেপবোৰৰ পুনৰাবৃত্তিয়ে উন্নতি আনে।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভয়ে প্ৰায়ে উৎপাদনশীলতা, সৃজনশীলতা, কৰ্ম গুণমান ধ্বংস কৰে। যিসকল কৰ্মচাৰীৰ ভয় থাকে, তেওঁলোকে কাম কৰিলেও তাৰ গুণমান নাথাকে। ডাৰ্নিঙে (1991) উদ্যোগ আৰু লগতে শিক্ষানুষ্ঠানবোৰৰ প্ৰতিটো খোজৰ পৰা ভয় আঁতৰোৱাৰ বাবে পৰামৰ্শ দিয়ে। মৰ্যাদা আৰু সন্মানৰ পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰি সংগঠনৰ ভয় আঁতৰ কৰিব পাৰি। যদি আমি সন্মান আৰু মৰ্যাদাৰে আচৰণ কৰো, তেন্তে সংস্থাটোৰ সদস্যসকলে উন্নতিৰ বাবে উদ্ভাৱনীমূলক ধাৰণা আগবঢ়াব পাৰি।

৮.৮ সাম্ভাব্য প্ৰশ্নসমূহ

ক) অতি চমু প্ৰশ্ন (50টা শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্ৰশ্ন ১. TQMৰ সম্পূৰ্ণ অৰ্থ কি?

প্রশ্ন ২. SDG মানে কি?

প্রশ্ন ৩. গুণগত শিক্ষাৰ এটা সূচক লিখক।

প্রশ্ন ৪. কোনে শিক্ষাৰ প্রতিবেদন UNESCOত প্রদান কৰিছিল?

প্রশ্ন ৫. ডার্নিঙৰ সম্পূর্ণ নামটো কি?

খ) চমু প্রশ্নসমূহ (150টা শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্রশ্ন ১. গুণমান কাক বোলে?

প্রশ্ন ২. গুণমান শিক্ষা কাক বোলে?

প্রশ্ন ৩. গুণমান নিশ্চিতকৰণ কাক বোলে?

প্রশ্ন ৪. গুণমানগত শিক্ষাৰ সূচকসমূহ কি কি?

প্রশ্ন ৫. শিক্ষাৰ TQM মানে কি?

প্রশ্ন ৬. TQMৰ বাবে ডার্নিঙে প্রদান কৰা 14 Point কি কি?

প্রশ্ন ৭. PDCA চক্র কি?

গ) দীঘল প্রশ্নসমূহ (250–300 শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্রশ্ন ১. শিক্ষাত TQM কিয় গুৰুত্বপূর্ণ

প্রশ্ন ২. শিক্ষা ক্ষেত্রত ডার্নিঙৰ 14 Point কেনেকৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়?

প্রশ্ন ৩. গুণমান পৰিচালনা কৰিবলৈ কেনে ধৰণৰ অনুশীলন কৰা হয়?

প্রশ্ন ৪. TQMৰ নীতিসমূহ প্রয়োগ কৰাৰ ক্ষেত্রত থকা প্রতিবন্ধকতাবোৰ কি কি?

*** ***** ***

অধ্যায় ৯ঃ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান

অধ্যায় গাঁথনি

৯.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
৯.২ পৰিচয়
৯.৩ তত্ত্বাৱধানৰ অর্থ
৯.৪ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ অর্থ
৯.৪.১ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ পুৰণি ধাৰণা
৯.৪.২ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ নতুন ধাৰণা
৯.৪.৩ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ সংজ্ঞা
৯.৪.৪ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ বৈশিষ্ট্য
৯.৫ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব
৯.৬ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্রকার্যসমূহ
৯.৬.১ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ বিদ্যায়তনিক প্রকার্য
৯.৬.২ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্রশাসনীয় প্রকার্য
৯.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
৯.৮ অধিক জানিবলৈ
৯.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৯.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

৯.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য (OBJECTIVES)

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ ধাৰণাটো বর্ণনা কৰিব পাৰিব।
- শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব সম্পর্কে অৱগত হ'ব।
- শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ বিদ্যায়তনিক আৰু প্রশাসনীয় প্রকার্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৯.২ পৰিচয় (INTRODUCTION)

এটা শৈক্ষিক প্রতিষ্ঠানৰ সকলো ধৰণৰ কাম-কাজ আৰু দায়িত্ব সুকলমে সমাধা কৰিবলৈ যথোপযুক্ত ব্যৱস্থাপনাৰ দিহা কৰাৰ সময়ত শৈক্ষিক প্রশাসন আৰু তত্ত্বাৱধান (Educational Administration and Supervision)ৰ দিশ দুটাত গুৰুত্ব আৰোপ কৰাতো প্রয়োজনীয়। প্রশাসক আৰু তত্ত্বাৱধায়ক, তত্ত্বাৱধায়ক আৰু শিক্ষক তথা শিক্ষক আৰু শিক্ষার্থীৰ মাজৰ সম্পর্কৰ

লগত শিক্ষানুষ্ঠান আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ মাজৰ আন্তঃআনুষ্ঠানিক সম্পৰ্ক আৰু শিক্ষানুষ্ঠান তথা সম্প্ৰদায়ৰ মাজৰ আন্তঃআনুষ্ঠানিক সম্পৰ্কই এটা শিক্ষানুষ্ঠানক উপযুক্ত ধৰণে বিকশাই তুলিব পাৰে। এই উপাদানসমূহে কোনো এখন শিক্ষানুষ্ঠানত দেখা দিয়া সমস্যাসমূহ সমাধানত সহায় কৰিব পাৰে। এনে সহায়ৰ ফলত শিক্ষানুষ্ঠান পৰিচালনাৰ কামটো সহজ হৈ পৰে। সম্প্ৰতি শিক্ষানুষ্ঠানসমূহৰ সাৱধানতা সহকাৰে তত্ত্বাৱধান লোৱাৰ ব্যৱস্থা কৰাটো আৱশ্যক হৈ পৰিছে। শিক্ষানুষ্ঠানসমূহে সকলোবোৰ কৰণীয় কাম সফলতাৰে সম্পাদন কৰাৰ পাৱদৰ্শিতা দেখুৱাব পাৰিছেনে নাই, উপযুক্ত পৰিকল্পনা যুগুত কৰিছেনে নাই, লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যসমূহ ফলৱতী কৰিবলৈ প্ৰয়োজনীয় ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছেনে নাই আৰু শিক্ষানুষ্ঠানত কৰ্মৰত আটাইৰে কৰ্মদক্ষতা স্বীকৃত মানৰ সমপৰ্যায়ৰ হৈছেনে নাই এই কথাবোৰ নিৰীক্ষণ কৰিবলৈ উপযুক্ত তত্ত্বাৱধানৰ প্ৰয়োজন। শৈক্ষিক কাৰ্যসূচীসমূহৰ সফল প্ৰয়োগ আৰু সফলতাৰ বাবেও উপযুক্ত তত্ত্বাৱধানৰ আৱশ্যক। সাধাৰণভাৱে বৰ্তমান সময়ত তত্ত্বাৱধানক শৈক্ষিক প্ৰক্ৰিয়াৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংগ বুলি গণ্য কৰা হয়।

এই অধ্যায়টিত আমি তত্ত্বাৱধানৰ অৰ্থ, শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান কি, শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ পুৰণি আৰু আধুনিক ধাৰণা, ইয়াৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব তথা শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ বিভিন্ন বিদ্যায়তনিক আৰু প্ৰশাসনীয় প্ৰকাৰ্যৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

৯.৩ তত্ত্বাৱধানৰ অৰ্থ

শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ ধাৰণাটোৰ বিষয়ে বুজাব আগতে আমাৰ তত্ত্বাৱধান সম্পৰ্কে থকা ধাৰণাটো স্পষ্ট হ'ব লাগিব। তত্ত্বাৱধানৰ সমাৰ্থক ইংৰাজী শব্দ 'Supervision'ৰ সাধাৰণ অৰ্থ হ'ল 'চোৱা' (to see) অথবা 'তদাৰক কৰা' (over see)। 'Supervise' শব্দটোৰ আভিধানিক অৰ্থ হ'ল 'কোনো বিষয় নাইবা কথা নিয়ন্ত্ৰণকাৰী দৃষ্টিৰে তদাৰক কৰা' নাইবা 'কোনো কাম, কৰ্মী আৰু অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানৰ ওপৰত দৃষ্টি ৰখা আৰু পৰিচালনা কৰা'। অৰ্থাৎ তত্ত্বাৱধান হ'ল কোনো কথা, কাম নাইবা বিষয় পৰিচালনা, সংগঠিত আৰু বিকশিত কৰা যিটো অথবা যিবোৰে কোনো অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানক সুনিৰ্দিষ্ট লক্ষ্যত উপনীত হোৱাত সহায় কৰে। তত্ত্বাৱধান হ'ল এক সমৰ্থনাত্মক কাৰ্য পৰিকল্পনা (affirmative action plan)। অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানবোৰে নিজকে উন্নত পৰ্যায়লৈ লৈ যাবলৈ এনে পৰিকল্পনা কৰিব পাৰে।

বিভিন্ন পণ্ডিত আৰু চিন্তাবিদে তত্ত্বাৱধানৰ বিভিন্ন সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে। তলত দুটামান প্ৰসিদ্ধ সংজ্ঞা উল্লেখ কৰা হ'ল।

ডেভিছৰ মতে 'কোনো কাম পৰিকল্পনা আৰু নিৰ্দেশনা অনুসৰি সম্পন্ন কৰা হৈছে বুলি নিশ্চিতি প্ৰদানকাৰী প্ৰকাৰ্যটোৱেই হ'ল তত্ত্বাৱধান।'

কিম্বল ৱাইলচৰ ভাষাত 'শিক্ষকক নিজৰ কৰণীয় উন্নততৰ ৰূপত সম্পন্ন কৰাত সহায় কৰিবলৈ থকা এক সেৱামূলক কাৰ্যকলাপকে তত্ত্বাৱধান বোলা হয়।'

ভাইটেলিচৰ মত অনুসৰি 'নিজতকৈ নিম্ন পদবীধাৰীসকলৰ কামত পাৱদৰ্শিতা আনিবলৈ

উচ্চ পদবীধাৰীয়ে প্ৰদান কৰা পোনপটীয়া আৰু তাৎক্ষণিক দিক-নিৰ্দেশনা তথা তেওঁৰ হাতত থকা নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ ক্ষমতাকে তত্ত্বাৱধান বোলে।'

এডামচ আৰু ডিকিৰ মতে, 'অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানৰ উন্নতিৰ বাবে চলোৱা এক পৰিকল্পিত কাৰ্যসূচীকে তত্ত্বাৱধান বোলে।'

ওপৰৰ সংজ্ঞাবোৰৰ পৰা এটা কথা বুজা গ'ল যে পৰিকল্পনা আৰু দিক্ নিৰ্দেশনা অনুসৰি কাম সম্পন্ন কৰোৱাটোকে তত্ত্বাৱধান বোলা হয়।

৯.৪ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ অৰ্থ

শিক্ষানুষ্ঠানসমূহ হ'ল আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ কেন্দ্ৰ। শিক্ষাৰ্থীক শিক্ষা প্ৰদান কৰিবলৈ শিক্ষানুষ্ঠানসমূহত একোটা সুস্থ পৰিৱেশ থাকিব লাগে। শিক্ষাৰ প্ৰধান উদ্দেশ্যবোৰ সফল কৰি তুলিবলৈ শিক্ষানুষ্ঠানসমূহত একোটা সুস্থ শৈক্ষিক পৰিৱেশ থকাটো উচিত। শৈক্ষিক পৰিৱেশ এটাৰ সবাতোকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানটো হ'ল শিক্ষক। শিক্ষকসকল উপযুক্ত অৰ্হতাসম্পন্ন হোৱা উচিত। শিক্ষকৰ সমস্যা তথা ত্ৰুটীসমূহৰ পুনৰীক্ষণৰ লগতে সেইবোৰৰ সমাধান অথবা যথোপযুক্ত পৰামৰ্শদান অবিহনে কোনো শৈক্ষিক কাৰ্যসূচী সফলতাৰে ৰূপায়ণ কৰিব পৰা নাযায়। সেয়েহে এই সকলোবোৰ দিশত দৃষ্টি ৰাখিবলৈ এটা সম্পূৰ্ণ প্ৰক্ৰিয়াৰে প্ৰয়োজন হয়।

শৈক্ষিক উদ্দেশ্যৰ কাৰ্য ৰূপায়ণ, শৈক্ষিক কাৰ্যৰ উন্নতি, শিক্ষকৰ শিক্ষণ কাৰ্যকলাপ নিৰীক্ষণ তথা মূল্যাংকন, শৈক্ষিক কাৰ্যসূচীৰ পৃষ্ঠপোষকতা আৰু শিক্ষাৰ্থীৰ সৰ্বাংগীন উন্নতি সম্ভৱপৰ কৰি তুলিব পৰা পৰিৱেশ সৃষ্টি আদিক একেলগে শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান বুলি কোৱা হয়। শৈক্ষিক প্ৰক্ৰিয়াসমূহৰ বিকাশৰ বাবে শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ সহায়ত শিক্ষানুষ্ঠানৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন দিশত সূক্ষ্ম দৃষ্টি ৰখা হয়। এনে দিশ দুটামান হ'ল গ্ৰহণ কৰা পৰিকল্পনাবোৰৰ ব্যৱহাৰিক প্ৰয়োগৰ লগতে শিক্ষক আৰু বিদ্যালয়ৰ কৰ্মচাৰীয়ে দিয়া কামবোৰ সফলতাৰে সমাপন কৰাৰ খতিয়ান ইত্যাদি। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে শিক্ষাৰ গুণগত উৎকৰ্ষ সাধনলৈ অৱদান আগবঢ়ায়। বিষয়টো অধিক স্পষ্টকৈ বুজিবলৈ আমি ইয়াৰ সৈতে জড়িত পুৰণি আৰু নতুন দুয়ো ধৰণৰ চিন্তা-চৰ্চা সম্পৰ্কে অৱগত হ'ব লাগিব।

৯.৪.১ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ পুৰণি ধাৰণা

পুৰণি কালত তত্ত্বাৱধান শব্দটোৰে এক সংকীৰ্ণ ধাৰণাক বুজোৱা হৈছিল। ইয়াৰ সৈতে জড়িত মুখ্য কাৰকটো আছিল নিয়ন্ত্ৰণ। ধাৰণাটো অধিক স্পষ্টকৈ বুজাবলৈ তত্ত্বাৱধানৰ পৰিৱৰ্তে 'পৰিদৰ্শন' (inspection) অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। পুৰণিকালত তত্ত্বাৱধানৰ পৰিসৰ শিক্ষণত হোৱা ত্ৰুটী আঁতৰ কৰাৰ নিৰ্দেশনা দিয়াতেই সীমাবদ্ধ আছিল। যদি শিক্ষকে নিৰ্দেশনা পালনত অপাৰগতা দেখুৱাইছিল অথবা ত্ৰুটী আঁতৰ কৰি শুদ্ধ পদ্ধতিৰে পাঠদান আগবঢ়াই নিবলৈ অসমৰ্থ হৈছিল তেন্তে তেওঁক

শাস্তি দিবলৈ একোটা ব্যৱস্থা আছিল। অর্থাৎ পুৰণি শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ ধাৰণাটো কর্তৃত্ববাদী (authoritarion) প্রকৃতিৰ আছিল। শিক্ষকৰ সৃজনাত্মক প্রতিভা, মৌলিক চিন্তা আৰু নতুন ধাৰণা আদিক বিশেষ গুৰুত্ব দিয়া হোৱা নাছিল। শিক্ষকসকল সদায় তত্ত্বাৱধায়কৰ ভয়ত সন্ত্রস্ত হৈ থাকিবলগীয়া হৈছিল। তেওঁলোকক অবিশ্বাসৰ মনোভাবে গ্রাস কৰিছিল। কাৰণ তেওঁলোকে স্বাধীনভাৱে শিক্ষাদান কৰাৰ কোনো সুযোগ পোৱা নাছিল। এনে ব্যৱস্থাই পুৰণি কালৰ শৈক্ষিক পৰিৱেশটো উপযুক্তভাৱে বিকশিত হোৱাত বাধাৰ সৃষ্টি কৰিছিল।

৯.৪.২ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ নতুন ধাৰণা

আধুনিক শিশুকেন্দ্রিক শিক্ষা হ'ল সামাজিক পৰিৱর্তনৰ এক আহিলা, মাধ্যম আৰু ফলাফল। শিশু এটিৰ সর্বাংগীন বিকাশসাধনৰ সবাতোকৈ গুৰুত্বপূর্ণ আৰু উত্তম পন্থাটো হ'ল শিক্ষা। উদ্দেশ্য, বিভিন্নতা আৰু সম্প্রসাৰিত প্রকৃতিৰে শিক্ষা আৰু সমাজে পৰিৱর্তনশীল গতিৰে আগবাঢ়ে। ইয়াৰ সৈতে খাপ খাব পৰাকৈ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ ৰেহৰূপ সলনি হৈ থাকে। বর্তমান সময়ত শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ ধাৰণাটো শিক্ষকৰ ভুল-ত্রুটীসমূহ বিচাৰ কৰি শিক্ষণ পাৰদর্শিতা মূল্যায়ন কৰাৰ কামতে সীমাবদ্ধ হৈ থকা নাই। ই এক সৃজনীশীল আৰু গণতান্ত্রিক প্রক্রিয়াৰ ৰূপ লৈছে। বর্তমান শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ অধীনত শিক্ষক আৰু শিক্ষার্থী উভয়ৰে উন্নতিৰ বাবে বন্ধুসুলভ দিহা-পৰামর্শ তথা দিক-নির্দেশনা প্রদান কৰা হয়। এইবোৰ প্রয়োগ কৰাৰ সূচনা বিন্দুটো হ'ল শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়া।

আধুনিক শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ জৰিয়তে শিক্ষকসকলক ব্যক্তিগত আৰু সামূহিক উভয় ধৰণে বিকশিত কৰাৰ প্রয়াস চলোৱা আৰু ইয়াৰ বাবে সঠিক দিক্ নির্দেশনা দিয়া হয়। আধুনিক তত্ত্বাৱধানে শিক্ষার্থী আৰু শিক্ষানুষ্ঠানৰ আন কর্মচাৰীসকলকো পৰিচালনা তথা মূল্যায়ন কৰে। সাধাৰণ অর্থত আধুনিক শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান হ'ল এক গতিশীল, সৃজনাত্মক, গণতান্ত্রিক, বিজ্ঞানসম্মত, সংশোধনীমূলক আৰু সংযোগশীল প্রক্রিয়া। এনে তত্ত্বাৱধানে আত্ম-মূল্যাংকন, আত্ম-পৰিচালনা আৰু আত্ম নিৰীক্ষণত সহায় কৰে। শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়াটোৰ উন্নতি সাধন কৰিব পৰা পৰিস্থিতি অধ্যয়ন তথা বিকশিত কৰিবলৈ গ্রহণ কৰা ফলপ্রসূ কাৰিকৰী সেৱাবিধৰ নামেই হ'ল আধুনিক শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান। ই শৈক্ষিক প্রশাসনকো প্রভাৱিত কৰে।

৯.৪.৩ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ সংজ্ঞা

শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ ধাৰণাটো স্পষ্টকৈ বুজিবলৈ বিভিন্ন পণ্ডিত আৰু শিক্ষাবিদে আগবঢ়োৱা সংজ্ঞাসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰাতো আৱশ্যক। তলত এনে

কিছুমান সংজ্ঞা উল্লেখ কৰা হ'ল—

- গ্লেন জি আই আৰু এ এল নাটঝেৰৰ মতে, 'শৈক্ষিক সেৱাসমূহৰ উপযুক্ত নির্বাচিত নির্দেশনাভিত্তিক প্রত্যাশাসমূহৰ সফলতা নির্ধাৰণৰ কাম কৰা বিদ্যালয় প্রশাসনৰ অন্তর্গত কর্ম অৱস্থাটোৱেই হ'ল তত্ত্বাৱধান।'
- হেৰ'ল্ড স্পীয়ের্চৰ ভাষাত, 'তত্ত্বাৱধানে নির্দেশনা উন্নত কৰি তোলাৰ পৰা লাহে লাহে শিকন প্রক্রিয়া উন্নততৰ কৰি তোলাৰ দিশে গতি কৰে।'
- কিম্বল ৱিলিচৰ দৃষ্টিভংগীত তত্ত্বাৱধান হ'ল 'এক উন্নততৰ শিক্ষণ-শিকন পৰিস্থিতিৰ বিকাশৰ বাবে আগবঢ়োৱা এক সমর্থনমূলক সহায়।'
- কেম্পবেল আৰু আন কেইবাগৰাকীও পণ্ডিতৰ মতে, 'তত্ত্বাৱধান হ'ল পাঠ্যক্রমৰ বিকাশ আৰু পাঠ্যক্রম উন্নতকৰণৰ ক্ষেত্রত বিশেষ দক্ষতাসম্পন্ন নেতা অথবা প্রশাসক।'
- ৱিলিয়াম এ য়াগাৰৰ ভাষাত, 'তত্ত্বাৱধানক বর্তমান সময়ত এটা প্রক্রিয়া বুলি গণ্য কৰা হয়। এই প্রক্রিয়াটোৰ উদ্দেশ্য হ'ল সমগ্র শিক্ষণ-শিকন পৰিস্থিতিৰ সাধাৰণ উন্নতি সাধন।'
- জন এ বার্টকীৰ দৃষ্টিভংগী অনুসৰি, 'সু-তত্ত্বাৱধানৰ সৈতে সদায় শিক্ষকৰ বিকাশ, শিক্ষার্থীৰ শ্রীবৃদ্ধি আৰু শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়াটোৰ উন্নতিৰ দিশকেইটা জড়িত হৈ থাকে।'
- চেটাৰ আই মেক্‌নার্নিৰ ভাষাত, 'তত্ত্বাৱধান হ'ল দিক্-নির্দেশনা প্রদানকাৰী আৰু শৈক্ষিক নির্দেশনা কার্য ৰূপায়িত কৰা প্রক্রিয়াটোৰ সমালোচনাত্মক মূল্যায়নকাৰী এটা প্রক্রিয়া। শিক্ষার্থীক শিকনৰ সকলো স্তৰতে শৈক্ষিক সেৱা আগবঢ়োৱাটো সকলো ধৰণৰ তত্ত্বাৱধানৰ ফল হোৱা উচিত।'
- বাৰ, বার্ট'ন আৰু ব্রাবেছাৰৰ মতে, 'তত্ত্বাৱধান হ'ল এক নিপুন কা�ৰিকৰী সেৱা। ইয়াৰ প্রধান লক্ষ্য হ'ল শিকন প্রক্রিয়া আৰু শিক্ষার্থীৰ বৃদ্ধি বিকাশক কেন্দ্র কৰি সৃষ্টি হোৱা পৰিস্থিতিসমূহৰ অধ্যয়ন তথা সেইবোৰৰ উন্নতি সাধন কৰা।'

ওপৰৰ সংজ্ঞাসমূহৰ পৰা বুজা গ'ল যে শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান হ'ল শিক্ষক-শিক্ষার্থীক বন্ধুসুলভ দিহা-পৰামর্শ দিয়া তথা সৃজনীশীল আৰু গতিশীল শৈক্ষিক নির্দেশনা প্রদান কৰা এটা প্রক্রিয়া। শিক্ষক-শিক্ষার্থী আৰু শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়াটোক কেন্দ্র কৰি শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে কাম কৰে আৰু শিক্ষাৰ প্রত্যাশিত লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ চেষ্টা চলায়। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ অধীনত শিক্ষক, শিক্ষার্থী, পাঠ্যক্রম, বিদ্যালয়ৰ মূর্তমান পৰিৱেশ তথা শৈক্ষিক উন্নয়ন সাধনকাৰীসকলৰ উন্নতিত মনোনিৱেশ কৰা হয়। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে সামগ্রিক শিকন প্রক্রিয়াটোৰ সর্বাত্মক বিকাশ আৰু উন্নতিৰ বাবে প্রয়োজনীয় সমর্থনমূলক পৰিৱেশ এটা সৃষ্টিৰ প্রয়াস কৰে।

৯.৪.৪ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ সংজ্ঞা

বিভিন্ন শিক্ষাবিদ আৰু পণ্ডিতে আগবঢ়োৱা শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ সংজ্ঞাসমূহ বিশ্লেষণ কৰাৰ পাছত ইয়াৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য বাহিৰ কৰা হৈছে। তলত প্ৰধান বৈশিষ্ট্যকেইটা চমুকৈ আলোচনা কৰা হ'ল।

১. **শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্ৰকৃতি গণতান্ত্ৰিক ঃ** শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ অধীনত শিক্ষকসকলে শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াটোৰ সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ বেহৰূপ উন্নততৰ কৰি তোলাৰ উদ্দেশ্যৰে অনুকূল সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে। এই তত্ত্বাৱধানে প্ৰক্ৰিয়াটোত জড়িত সকলোকে মতামত আগবঢ়োৱাৰ সুযোগ দিয়ে। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্ৰকৃতি গণতান্ত্ৰিক বোলাৰ কাৰণ হ'ল ইয়াৰ কোনো কৰ্তৃত্বশীল নীতি নিৰ্ধাৰণ কৰাৰ আৰু নিৰ্দেশনা দিয়াৰ কৰ্তৃত্ব নাথাকে।

২. **শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান বিজ্ঞানসন্মত ঃ** শৈক্ষিক প্ৰক্ৰিয়া এটাত উদ্ভৱ হোৱা সমস্যাসমূহ তত্ত্বাৱধায়কসকলে প্ৰণালীবদ্ধভাৱে বিচাৰ-বিশ্লেষণ কৰি চাই যথোপযুক্ত সিদ্ধান্তৰ সহায়ত সমাধান কৰাৰ প্ৰয়াস কৰে। সেয়েহে শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানক বিজ্ঞানসন্মত বুলি গণ্য কৰা হয়।

৩. **শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ সৃজনীশীলতা ঃ** ফলপ্ৰসূ শিক্ষণৰ বাবে উপযুক্ত পদ্ধতি আৰু কৌশলসমূহ প্ৰয়োগ কৰিবলৈ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্ৰয়োজন। এনে তত্ত্বাৱধানে শিক্ষাৰ্থীক শ্ৰেণীকোঠাৰ বাহিৰে-ভিতৰে অধিক মনোযোগী কৰি তুলিব পৰা অনুকূল পৰিৱেশ একোটা সৃষ্টি কৰিবলৈ শিক্ষকসকলক উদ্বুদ্ধ কৰে। এনে তত্ত্বাৱধানে শিক্ষকসকলক নিজৰ সৃজনীশীলতা আৰু মৌলিক চিন্তা প্ৰয়োগ কৰি স্বতন্ত্ৰভাৱে শিক্ষণ কাৰ্যকলাপসমূহ আগবঢ়াই নিয়াৰ অনুকূল পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰি দিয়ে।

৪. **শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান প্ৰগতিশীল প্ৰকৃতিৰ ঃ** শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান হ'ল শৈক্ষিক ব্যৱস্থাৰ বিকাশ, শিক্ষণ পদ্ধতিৰ বিকাশ আৰু শিক্ষণ কৌশলৰ বিকাশ আদিৰ দৰে বিষয়বোৰ মূল্যায়ন কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়া। এই বিষয়বোৰে শৈক্ষিক লক্ষ্যত উপনীত হোৱাত, শৈক্ষিক নিৰীক্ষণ পদ্ধতি আৰু শৈক্ষিক কৌশলৰ বিকাশ ঘটোৱাৰ লগতে শৈক্ষিক পৰ্যবেক্ষণ আহিলা আদি প্ৰস্তুতকৰণত সহায় কৰে। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্ৰকৃতি সদায় প্ৰগতিশীল।

৫. **শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ মনোবৈজ্ঞানিক ঃ** শিক্ষকৰ আচৰণৰ শুধৰণি, নিয়ন্ত্ৰণ কৌশল, শিক্ষণ পদ্ধতিৰ মূল্যায়ন আদিৰ দৰে দিশবোৰৰ ভিত্তি হ'ল মনোবৈজ্ঞানিক নীতি। এই কামবোৰ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ জৰিয়তে সম্পন্ন কৰা হয়। সেয়েহে এনে তত্ত্বাৱধানক মনোবৈজ্ঞানিক বুলি বিবেচনা কৰা হয়।

৬. **শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ নমনীয় প্ৰকৃতিৰ ঃ** শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰখনত উদ্ভৱ হোৱা সমস্যা

সমাধানৰ নতুন পথ বিচাৰি উলিয়াবলৈ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ সহায় ল'ব পাৰি। সেয়েহে ইয়াৰ প্ৰকৃতি নমনীয় বুলি ধৰা হয়।

৭. **শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান হ'ল এক দলীয় কার্য ঃ** এটা শিক্ষানুষ্ঠানৰ উন্নয়নৰ বাবে শিক্ষক, শিক্ষার্থী, কর্মচাৰী, ব্যৱস্থাপনা সমিতি, পিতৃ-মাতৃ, অভিভাৱক আদি আটাইবোৰ মানৱ সম্পদে একেলগে কাম কৰে। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে সমগ্ৰ শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াটোৰ উন্নতি সাধন কৰিবলৈ শিক্ষক, শিক্ষার্থী আৰু কর্মচাৰীসকলক একেলগে কৰে। শিক্ষানুষ্ঠানসমূহ একোটা সামাজিক আৰু গণতান্ত্ৰিক অনুষ্ঠান। ইয়াত সকলোৱে মিলি কাম কৰে। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ বাবে সকলোৰে সহযোগিতাৰ পোষকতা কৰে।

৮. **শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান এক অবিৰত প্ৰক্ৰিয়া ঃ** শিক্ষা ব্যৱস্থা, শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়া আৰু শিক্ষাৰ গুণগত উৎকর্ষ অনবৰতে পৰিৱর্তনশীল বাবে শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে এক অবিৰত প্ৰক্ৰিয়াৰ ৰূপ লৈছে।

৯. **শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান সহযোগিতামূলক ঃ** শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে শিক্ষক, শিক্ষার্থী আৰু কর্মচাৰীৰ মাজত একোটা সুসমন্বয়পূর্ণ পৰিৱেশৰ সৃষ্টি কৰে। ই সকলো বিদ্যায়তনিক সিদ্ধান্ত বিস্তৃত প্ৰকৃতিৰ হোৱাতো বিচাৰে। এনে তত্ত্বাৱধানৰ অধীনত শিক্ষক, শিক্ষার্থী, পাঠ্যক্ৰম আৰু সামাজিক পৰিৱেশ আদিৰ দৰে উপাদানৰ মাজত সহযোগিতামূলক বাতাৱৰণৰ সৃষ্টি হয়।

১০. **শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান সামাজিক ঃ** শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে শিক্ষকৰ দক্ষতা বৃদ্ধি কৰাৰ বাবে অনুকূল সামাজিক পৰিৱেশ এটাৰ সৃষ্টি কৰে। এনে তত্ত্বাৱধানে শিক্ষকসকলক শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াটোৰ গুণগত উন্নয়ন সাধন কৰিবলৈ বিভিন্ন লোকৰ সৈতে আন্তঃক্ৰিয়াশীল সম্পর্ক স্থাপন কৰি একোটা সদ্‌ভাৱাপন্ন সামাজিক পৰিৱেশ গঢ়ি তোলাৰ বাবে অনুপ্ৰাণিত কৰে।

সাধাৰণভাৱে ক'বলৈ হ'লে শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে শৈক্ষিক অগ্ৰগতি সম্ভৱপৰ কৰি তুলিবলৈ মানৱ সম্পদ, ভৌতিক সম্পদ আৰু পাঠ্যক্ৰম আদিৰ দৰে উপাদানৰ মাজত সমন্বয় সাধন কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ তত্ত্বাৱধানৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ পৰিদর্শন আৰু তত্ত্বাৱধানৰ মাজত থকা প্ৰভেদবোৰ উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানক কিয় প্ৰগতিশীল বোলা হয়?

৯.৫ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু গুৰুত্ব

শৈক্ষিক প্ৰক্ৰিয়া এটাত শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে এক বিশেষ ভূমিকা পালন কৰে। শৈক্ষিক প্ৰক্ৰিয়াৰ সৰ্বাংগীন উন্নয়নত এনে তত্ত্বাৱধানৰ গুৰুত্ব অপৰিসীম। তলত শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্ৰয়োজন হোৱা দিশ কেইটামান আলোচনা কৰা হ'ল।

- **শৈক্ষিক নিৰ্দেশনাৰ পৰিকল্পনা ঃ** শৈক্ষিক নিৰ্দেশনা উন্নত কৰাৰ প্ৰথম কাৰ্যটাপটো হ'ল উপযুক্ত পৰিকল্পনা। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধায়কসকলে শিক্ষকসকলক পাঠদানৰ আঁচনি আৰ্হি প্ৰস্তুত কৰাৰ কামত সহায় কৰাৰ লগতে এনে আঁচনিবোৰৰ কাৰ্য ৰূপায়ণ নিৰ্দেশনা প্ৰদান কৰে। শিক্ষাৰ দিক্‌নিৰ্দেশনা প্ৰদানকাৰী আঁচনি প্ৰস্তুতকৰণে প্ৰকৃতাৰ্থত শিক্ষাৰ্থীসকলক সহায় কৰে।
- **শ্ৰেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনা ঃ** শিক্ষকে শ্ৰেণীকোঠাৰ ভিতৰত কেৱল পাঠদানেই নকৰে। তেওঁ শ্ৰেণীকোঠাটো আৰু শিকন পৰিৱেশবো তদাৰক কৰে। এনে তদাৰকৰ সৈতে জড়িত সকলোবোৰ দিশক একেলগে শ্ৰেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনা বোলে। ইয়াৰ বাবে কৰ্মক্ষেত্ৰত নিজে উপস্থিত থাকি প্ৰশিক্ষণ গ্ৰহণ কৰাৰ প্ৰয়োজন ..। ই শিক্ষকসকলক শ্ৰেণীকোঠাৰ ভিতৰৰ নিয়মানুৱৰ্তিতা অক্ষুণ্ণ ৰখাৰ কৌশলবোৰ আয়ত্ত কৰাত সহায় কৰে। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধায়কসকলে শিক্ষকসকলক বিভিন্ন প্ৰতিৰোধমূলক আৰু সংশোধনীমূলক কৌশল শিকায়, যিবোৰে শ্ৰেণীকোঠাৰ ভিতৰৰ পৰিৱেশ শৃংখলাবদ্ধ কৰি ৰাখে।
- **পাঠ্যক্ৰমৰ বিকাশ ঃ** কোনো এটা পাঠ 'কি', 'কেতিয়া' আৰু 'কেনেকৈ' শিকাব তালৈ সূক্ষ্ম মনোযোগ দি শিক্ষকসকলে কিছুমান নিৰ্দিষ্ট শিক্ষণ আৰ্হি অথবা পৰিকল্পনা যুগুত কৰে। তত্ত্বাৱধায়কে এই ক্ষেত্ৰত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা লয়। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে প্ৰশাসনীয় বিষয়া, পৰিকল্পনাকাৰী আৰু শিক্ষাৰ্থী সকলোকে পাঠ্যক্ৰম বিকাশৰ প্ৰক্ৰিয়াটোত সামৰি লয়।
- **সেৱাৰত অৱস্থাৰ প্ৰশিক্ষণ ঃ** প্ৰাক্‌-সেৱা আৰু সেৱাৰত অৱস্থাত শিক্ষকসকলে বিভিন্ন প্ৰশিক্ষণ ল'ব পাৰে। এগৰাকী শিক্ষকক বৃত্তিগত উন্নতিৰ বাবে অবিৰত প্ৰশিক্ষণৰ প্ৰয়োজন হয়। ই শিক্ষাৰ্থীক সফলতা লাভত সহায় কৰে। সেৱাৰত অৱস্থাত দিয়া অবিৰত প্ৰশিক্ষণৰ বাবে বিভিন্ন আলোচনা চক্ৰ, কৰ্মশালা, বক্তৃতা অনুষ্ঠান, সন্মিলন আদিৰ আয়োজন কৰা হয়। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধায়কসকলে এনে অনুষ্ঠানসমূহ সুফলদায়ক হোৱাকৈ আয়োজন কৰে।
- **শিক্ষণৰ আধুনিক পদ্ধতি ঃ** শ্ৰেণীকোঠাৰ ভিতৰত দিয়া শৈক্ষিক নিৰ্দেশনা হ'ল এক গুৰুত্বপূৰ্ণ কলা। শিক্ষণ পদ্ধতিৰ ৰূপত এই কলাৰ প্ৰকাশ ঘটে। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে শিক্ষকসকলক আধুনিক শিক্ষণ পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰে। এনে পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰি শিক্ষণক অধিক অৰ্থৱহ কৰি তুলিব পাৰি। দাৰ্শনিক আৰু মনোবৈজ্ঞানিক

নীতিৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত আধুনিক শিক্ষণ পদ্ধতিৰে শিক্ষাৰ্থীক আকৰ্ষিত কৰাটো হ'ল সময়ৰ দাবী।

- **আত্ম-মূল্যায়ন ঃ** বহুতো শিক্ষকে মূল্যায়ন প্ৰক্ৰিয়াবোৰ এৰাই চলিব খোজে। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ এটা উদ্দেশ্য হ'ল শিক্ষকক আত্ম-মূল্যায়নৰ সুযোগ দিয়া। শিক্ষাৰ মূল লক্ষ্যত তেতিয়াহে উপনীত হ'ব পৰা যাব, যেতিয়া শিক্ষকসকলে নিজে নিজৰ মূল্যায়ন কৰিব পৰা হ'ব। তত্ত্বাৱধায়কে শিক্ষকৰ দক্ষতা মূল্যায়ন কৰি থাকিলে এই লক্ষ্য কেতিয়াও পূৰণ নহয়। তত্ত্বাৱধায়কসকলে এই কামটোত শিক্ষকসকলক সহায় কৰিব পাৰে।
- **সহযোগিতামূলক মনোভাব ঃ** কোনো মানুহ সৰ্বগুণসম্পন্ন নহয়। শিক্ষণ এক সামূহিক প্ৰক্ৰিয়া। শিক্ষকসকলে পৰস্পৰক ভৰসা কৰাতো স্বাভাৱিক। শৈক্ষিক কাৰ্যসূচীসমূহ সদায় শিক্ষকৰ সহায় লৈ প্ৰস্তুত কৰা উচিত। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে কাৰ্যকৌশলগত বিকাশৰ বাবে শিক্ষকসকলক সহযোগিতামূলক মনোভাবৰ গৰাকী হোৱাত সহায় কৰে।
- **শিক্ষকৰ গুণগত বিকাশ ঃ** শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে শিক্ষানুষ্ঠানৰ মুৰব্বী আৰু শিক্ষকবৃন্দক বৃত্তিগত দিক্-নিৰ্দেশনা আগবঢ়ায়। ই গৱেষণামূলক কাম-কাজ, বিভিন্ন প্ৰকল্প, উদ্ভাৱনীমূলক চিন্তা আদিৰ বাবেও শিক্ষকসকলক অনুপ্ৰাণিত কৰে। এই কামবোৰে শিক্ষকৰ গুণগত উৎকৰ্ষ সাধন কৰে।
- **যুক্তিসংগত কামৰ বোজা ঃ** শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে শৈক্ষিক কাৰ্যসূচীবোৰৰ কামৰ বোজাৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখে। এগৰাকী শিক্ষকৰ শৈক্ষিক কামৰ বোজা মানে হ'ল পাঠদান কৰিবলগীয়া শ্ৰেণীৰ সংখ্যা, শ্ৰেণীকোঠাৰ বাহিৰত শিক্ষাৰ্থীৰ সৈতে কটোৱা সময়ৰ পৰিমাণ (যেনে— সহঃপাঠ্যক্ৰমকেন্দ্ৰিক কাৰ্যকলাপত অংশগ্ৰহণ কৰাৰ সময়) ইত্যাদি। তত্ত্বাৱধায়কে মাত্ৰ এগৰাকী শিক্ষকে যাতে অত্যধিক কামৰ বোজা ববলগীয়া নহয়, তালৈ চকু দিয়ে।
- **বৃত্তিগত উন্নতি ঃ** শিক্ষকসকলক যেতিয়া সৃজনীশীল কাৰ্য কৰি স্বতন্ত্ৰভাৱে নিজৰ কাম সম্পাদনৰ সুযোগ দিয়া হ'ব, তেওঁলোকৰ মৌলিক দিহা-পৰামৰ্শক কামত প্ৰয়োগ কৰা হ'ব আৰু নতুন কৌশল ব্যৱহাৰ কৰি পাঠদান কৰিবলৈ দিয়া হ'ব, তেতিয়াহে শিক্ষকৰ বৃত্তিগত উন্নতি সম্ভৱ হ'ব। শিক্ষণৰ সময়ত দেখা দিব পাৰ সমস্যা নাইবা ত্ৰুটীসমূহৰ মাত্ৰা হ্ৰাস কৰিব পৰাকৈ শিক্ষকসকল প্ৰস্তুত হৈ নাথাকিলে শিক্ষাৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'ব পৰা নাযাব।

ওপৰৰ আলোচনাৰ ভিত্তিত ক'ব পৰা যায় যে শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে কোনো শিক্ষানুষ্ঠানৰ শৈক্ষিক লক্ষ্যসমূহৰ ব্যাখ্যা, শিক্ষানুষ্ঠানৰ সমল আৰু শক্তিৰ অপচয় ৰোধ কৰাত মনোনিৱেশ কৰে। শিক্ষকক ভাল কাম অথবা উদ্ভাৱনীমূলক কাম-কাজৰ বাবে অনুপ্ৰাণিত কৰাটো হ'ল শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ এক উল্লেখনীয় বৈশিষ্ট্য।

৯.৬ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্ৰকাৰ্যসমূহ

শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ জৰিয়তে শিক্ষানুষ্ঠান এটাৰ সামগ্ৰিক পৰিৱেশ আনন্দদায়ক, প্ৰাণৱন্ত, স্বাস্থ্যকৰ আৰু সুৰক্ষিত কৰি ৰখাৰ প্ৰয়াস কৰা হয়। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াটোৰ সামগ্ৰিক উন্নতি সাধন কৰে। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্ৰকাৰ্যসমূহক দুটা প্ৰধান ভাগত ভগোৱা হয়। ভাগ দুটা হ'ল—

- বিদ্যায়তনিক প্ৰকাৰ্য
- প্ৰশাসনীয় প্ৰকাৰ্য

দুয়োবিধ প্ৰকাৰ্যৰ বিষয়ে তলৰ শিতানত আলোচনা কৰা হ'ল।

৯.৬.১ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ বিদ্যায়তনিক প্ৰকাৰ্য

শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ বিদ্যায়তনিক প্ৰকাৰ্যসমূহে বিভিন্ন শৈক্ষিক কাৰ্যকলাপ সম্পাদন কৰে। এনে দুটামান কাৰ্যকলাপ হ'ল—

- **শিক্ষণ-শিকন পৰিস্থিতিৰ অধ্যয়ন ঃ** পুৰণি ধাৰণাত তত্ত্বাৱধান মানে আছিল শিক্ষকৰ শিক্ষাদান পদ্ধতিলৈ লক্ষ্য ৰখা আৰু ইয়াৰ দোষ-ত্ৰুটীবোৰৰ সমালোচনা কৰা। কিন্তু আধুনিক শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ ধাৰণাটো বহল আৰু বিস্তৃত। বৰ্তমান সময়ৰ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধায়কসকলে সমগ্ৰ শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াটো অধ্যয়ন কৰে। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ জৰিয়তে শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াটোৰ আটাইবোৰ দিশৰ মাজত সংহতি ৰক্ষা হৈছেনে নাই তাৰ অধ্যয়নত মনোনিৱেশ কৰা হয়। সামগ্ৰিক শৈক্ষিক কাৰ্যসূচীৰ বিকাশ, পাঠ্যক্ৰম বিকাশ, সামাজিক সমলবোৰৰ সৰ্বোত্তম ব্যৱহাৰ আৰু মানৱ সম্পদৰ বিকাশ তথা সুপ্ৰয়োগৰ দিশসমূহত শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ মাধ্যমেৰে দৃষ্টি ৰখা হয়। আধুনিক শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্ৰকৃতি গঠনমূলক। তত্ত্বাৱধায়কসকলে শিক্ষণ-শিকন পৰিস্থিতি অধ্যয়ন কৰি এক ইতিবাচক মনোভাৱেৰে শিক্ষানুষ্ঠানসমূহৰ সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ পৰিকল্পনা কৰে।
- **শিক্ষণ-শিকন পৰিস্থিতিৰ উন্নতি সাধন ঃ** শৈক্ষিক প্ৰক্ৰিয়া এটাত জড়িত সকলো ব্যক্তিৰ মাজত সহযোগিতামূলক সম্পৰ্ক স্থাপন কৰা, কৰ্মৰত অৱস্থাত শিক্ষকসকলক প্ৰশিক্ষণ দি তেওঁলোকক সংগঠিত কৰি ৰখা, পৰিৱৰ্তনশীল পৰিৱেশত খাপ খাব পৰাকৈ শিক্ষকসকলক সাজু কৰা আৰু শিক্ষকৰ শিক্ষণ দক্ষতা বৃদ্ধি কৰা আদি হ'ল শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ অধীনত কৰা কিছুমান ভিন্ন ধৰ্মী কাম। এই কাৰ্যকলাপসমূহৰ সঠিক কাৰ্য ৰূপায়ণে শিক্ষানুষ্ঠানৰ শিক্ষণ-শিকন পৰিৱেশটো উন্নত কৰি তোলাত সহায় কৰে। পৰিস্থিতিৰ সঠিক অধ্যয়ন কৰি শিক্ষণ-শিকন পৰিৱেশটোৰ উন্নতিৰ বাবে বিভিন্ন পৰিকল্পনা কৰাটো হ'ল

শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ এক তাৎপর্যপূর্ণ কাম।

- **অনুকূল শিকন পৰিৱেশ সৃষ্টি ঃ** ই শৈক্ষিক পৰিৱেশৰ মনো-সামাজিক বৈশিষ্ট্যৰ কথা সূচায়। এই পৰিৱেশে শিক্ষার্থীৰ শিকন আৰু শিক্ষকৰ শিক্ষণক গভীৰভাৱে প্রভৱিত কৰে। এই বৈশিষ্ট্যটোৱে সমাজ-আৱেগিক পৰিৱেশ, সামাজিক আন্তঃক্রিয়া, আন্তঃব্যক্তিক সম্পর্ক আৰু পাৰিপার্শ্বিকভিত্তিক বিশেষত্ববোৰক সামৰি লয়। এই আটাইবোৰ বিশেষত্বকে একেলগে মনো-সামাজিক .. অৱস্থা বোলা হয় আৰু এইবোৰৰ পৰিধিৰ ভিতৰতে শিকন কার্য সংঘটিত হয়। এই বৈশিষ্ট্যবোৰে শৈক্ষিক কার্যসূচীসমূহৰ মাজত এক প্রকাৰৰ সামাজিক বান্ধোন গঢ়ি তোলে। এই বান্ধোনৰ ফলতে শিক্ষক-শিক্ষার্থীৰ মাজত আৱেগ-অনুভূতিপূর্ণ সম্পর্ক স্থাপন হয়। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ বিদ্যায়তনিক প্রকার্য হ'ল এক অনুকূল শিকন পৰিৱেশৰ সৃষ্টি কৰা।
- **শিক্ষকৰ মনোবল উন্নত কৰা ঃ** মনোবল ব্যক্তিৰ এক মানসিক অৱস্থা। ই লক্ষ্যত উপনীত হোৱাত সহায় কৰা এক মনোভাব। যেতিয়া কোনো ব্যক্তিয়ে কোনো লক্ষ্যত উপনীত হ'বই বুলি কয় অথবা অইনে সেয়া অনুভৱ কৰে, তেতিয়া বুজিব লাগিব যে ব্যক্তিগৰাকী দৃঢ় মনোবলসম্পন্ন। নিজ সামর্থত বিশ্বাসী, কোনো উত্তেজনাৰ বশৱর্তী নোহোৱা, মানসিক উদ্বেগ অথবা হতাশাই বিচলিত নকৰা ব্যক্তিৰ মনোবল দৃঢ় বুলি ধৰা হয়। মনোবল এটা মনোবৈজ্ঞানিক দশা। ই ব্যক্তিক কর্মত সফলতা লাভত সহায় কৰে। ব্যক্তিৰ মনোবলক বিভিন্ন মনোবৈজ্ঞানিক, সমাজতাত্ত্বিক, অর্থনৈতিক আৰু পৰিৱেশভিত্তিক কাৰকে প্রভাৱিত কৰে। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধায়কসকলৰ শিক্ষণ-শিকন পৰিৱেশত মনোবলৰ ভূমিকা সম্পর্কে স্পষ্ট জ্ঞান থকা উচিত। শিক্ষকৰ মনোবল দুর্বল কৰি তুলিব পৰা উপাদানবোৰ শিক্ষণ পৰিৱেশৰ পৰা আঁতৰ নাইবা নিয়ন্ত্রণ কৰি ইতিবাচক পৰিৱেশ সৃষ্টিৰ দায়িত্ব শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে পালন কৰিব লাগে।
- **গৱেষণামূলক কাম-কাজ ঃ** শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়া অথবা সমগ্র শৈক্ষিক প্রক্রিয়াটোক প্রভাৱিত কৰিবলৈ বর্তমান সময়ত উদ্ভাৱনীমূলক বিজ্ঞান-প্রযুক্তিভিত্তিক শিক্ষণ কৌশল তথা পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰাতো অতি আৱশ্যক হৈ পৰিছে। তত্ত্বাৱধায়কসকলে শিক্ষক, শিক্ষার্থী, পৰিৱেশ, শিকন আহিলা, শিক্ষণ কৌশল আদি বিষয়ক লৈ গৱেষণা কৰিবলৈ আগ্রহীসকলক উৎসাহিত কৰিব লাগে। ই শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়াটো উন্নত কৰি তোলে।
- **সহঃপাঠ্যক্রমভিত্তিক কার্যকলাপৰ উন্নতি সাধন ঃ** সকলোৰে সর্বাংগীন উন্নতি সাধন কৰাই হ'ল শিক্ষাৰ লক্ষ্য। এই লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ মূল পাঠ্যক্রমৰ লগতে সহঃপাঠ্যক্রমভিত্তিক কার্যকলাপসমূহকো আগবঢ়াই নিব লাগে।

সহঃপাঠ্যক্রমভিত্তিক কার্যকলাপসমূহে শিক্ষার্থীৰ শাৰীৰিক, মানসিক, বৌদ্ধিক, আধ্যাত্মিক, নৈতিক আৰু সামাজিক দিশত মানৱীয় প্রমূল্য বিকশিত কৰাত সহায় কৰে। শিক্ষার্থীয়ে বিভিন্ন দলীয় কার্যকলাপ, সাহিত্য, শাৰীৰিক স্বাস্থ্য ভালে ৰখাৰ উপায়, মানসিক স্বাস্থ্য সুস্থ কৰি ৰখাৰ উপায়, আৱেগিক সমতা ৰক্ষা কৰাৰ উপায় আৰু গণতান্ত্রিক মনোভাব আদিৰ বিষয়ে এনে পাঠ্যক্রমৰ জৰিয়তে শিকা তথা আয়ত্ত কৰাৰ সুযোগ পায়। সহঃপাঠ্যক্রমভিত্তিক কার্যকলাপে শিক্ষার্থীক প্রাণৱন্ত আৰু উদ্বুদ্ধ কৰি ৰাখে। সেয়েহে শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধায়কসকলে শৈক্ষিক পৰিৱেশত সহঃপাঠ্যক্রমভিত্তিক কার্যকলাপসমূহো বিকশিত কৰিব লাগে।

- **অন্যান্য ঃ** শিক্ষকৰ দিনপঞ্জী, শিক্ষকক দৈনিক কার্য বিতৰণ, বিদ্যালয়ৰ সময় সাৰণীত পাঠ্যবিষয়ৰ অন্তর্ভুক্তি আদি হ'ল এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ কেইটামান সাধাৰণ বিদ্যায়তনিক কার্যকলাপ। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ জৰিয়তে এই দিশবোৰত দৃষ্টি ৰখা হয়। ফলত শিক্ষকসকলৰ বাবে কামবোৰ কৰাতো সহজ হৈ পৰে আৰু ভুলৰ মাত্রা কম হয়।

  শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ অধীনত থকা বিদ্যায়তনিক প্রকার্যসমূহ উপযুক্তভাৱে সম্পন্ন কৰিব পাৰিলে শিক্ষানুষ্ঠানসমূহৰ আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক পৰিৱেশ অতি অনুপ্রেৰণাদায়ক আৰু স্বাস্থ্যকৰ হৈ পৰিব।

৯.৬.২ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্রশাসনীয় প্রকার্য

এটা শিক্ষানুষ্ঠানৰ সামগ্রিক বিকাশৰ লক্ষ্য আগত ৰাখি শিক্ষা ব্যৱস্থাটো পৰিচালনা কৰাৰ উপায়বোৰেই হ'ল শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্রশাসনীয় প্রকার্য। তলত এই প্রকার্যসমূহ আলোচনা কৰা হ'ল।

- **নেতৃত্ব আগবঢ়োৱা ঃ** শিক্ষানুষ্ঠানৰ সৈতে জড়িত আটাইবোৰ মানৱ সম্পদেই এক উমৈহতীয়া মন আৰু উদ্দেশ্যৰে নিজ নিজ দায়িত্ব পালন কৰে। বিভিন্ন সামর্থ্য, অর্হতা আৰু শক্তিসম্পন্ন এই মানৱ সম্পদক সুসংহতভাৱে পৰিচালনা কৰিবলৈ দক্ষ নেতৃত্বৰ প্রয়োজন। নেতৃত্বৰ অভাৱত দলীয় কার্য বিপদাপন্ন হয়। কোনো শিক্ষানুষ্ঠানৰ বাবে প্রয়োজনীয় কাৰিকৰী আৰু মানৱ সম্পদসমূহ যোগ্য নেতৃত্বই ফলপ্রসূভাৱে যোগান ধৰিব পাৰে। কেৱল গণতান্ত্রিক, শক্তিশালী আৰু বৌদ্ধিক দিশেৰে আগবঢ়া নেতাইহে ভিন্ন প্রয়োজনীয়তা আৰু প্রকৃতিৰ মানৱ দল একোটাক একেলগে সামূহিক লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ দিশে আগবঢ়াই নিব পাৰে। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধায়কসকলৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ কাম হ'ল নেতৃত্বৰ যোগান ধৰা। দলীয় মনোভাৱ আৰু দলীয় কার্য উন্নত কৰি সুদক্ষ নেতাই শিক্ষানুষ্ঠানৰ বিকাশ নিশ্চিত কৰিব পাৰে।

- **নীতি প্রস্তুতকৰণ ঃ** শিক্ষা এক উদ্দেশ্যপূর্ণ কার্যকলাপ। ই সমাজৰ প্রয়োজনীয়তা পূৰণৰ লক্ষ্যৰে কাম কৰে আৰু ব্যক্তিৰ শক্তি-সামর্থ্য বিকশিত কৰে। সামাজিক শৃংখলা বর্তাই ৰখাৰ লগতে ব্যক্তিৰ বিকাশ সাধন কৰিবলৈ নীতি আৰু পৰিকল্পনা প্রস্তুত কৰিব লাগে। বিদ্যালয়বোৰ আত্ম-বিকাশ আৰু সামাজিক প্রয়োজনসমূহ পূৰণত মনোনিৱেশ কৰিবলৈ স্থাপন কৰা হয়। ইয়াৰ বাবে বিনিয়োগৰ নামত আৰু সমল সংগ্রহ কৰাৰ নামত চৰকাৰে বহু কৰচ কৰে। শিক্ষক-প্রশাসকসকলে সীমাহীন কষ্টৰ দিন পাৰ কৰিবলগীয়া হয়। কোনো সুনির্দিষ্ট নীতি অবিহনে কোনো পৰিকল্পনাই প্রস্তুত তথা প্রণয়ন কৰিব নোৱাৰি। এটি অনুষ্ঠান গঠন কৰাৰ প্রধান উদ্দেশ্য অনুষ্ঠানটোৰ নীতি আৰু পৰিকল্পনা অনুসৰি নির্ধাৰণ কৰা হয় আৰু সেই মতে কামবোৰ আগবঢ়াই নিয়া হয়।
- **সু-ব্যৱস্থাপনা ঃ** তত্ত্বাৱধানৰ আন এক প্রধান প্রকার্য হ'ল শিক্ষার্থীৰ বাবে উন্নয়নমূলক কার্যসূচী ৰূপায়ণ কৰা। তত্ত্বাৱধায়কে শিক্ষার্থীক শিকন সমস্যা সমাধান কৰাৰ কৌশল শিকাব পাৰে। তেওঁলোকে শিক্ষার্থীৰ পিতৃ-মাতৃৰ সৈতেও সম্পর্ক ৰক্ষা কৰি চলে। শিক্ষার্থী আৰু অভিভাৱকৰ সৈতে আলোচনা কৰি আহৰণ কৰা তথ্যৰ আধাৰত তেওঁলোকে শিক্ষানুষ্ঠানৰ বিভাগীয় কর্তৃপক্ষক প্রয়োজনীয় ব্যৱস্থা গ্রহণৰ পৰামর্শ দিয়ে। অর্থাৎ সুব্যৱস্থাপনাৰ সহায়ত শিক্ষানুষ্ঠান এখনক অগ্রগতি প্রদান কৰাটো শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ প্রকার্য।
- **মানৱিক সম্পর্কৰ উন্নতি সাধন ঃ** ব্যক্তিয়ে অইনৰ সৈতে সম্পাদন কৰা আন্তঃক্রিয়াৰ পৰা তেওঁৰ মনোভাব আৰু প্রমূল্যসমূহৰ বিষয়ে গম পোৱা যায়। যিসকল ব্যক্তিয়ে অইনক ভাল ব্যৱহাৰ কৰে, অইনক বুজি পায় আৰু সন্মান কৰে তেওঁলোকৰ আত্মবিশ্বাস প্রবল আৰু তেওঁলোকৰ মনত কোনো অসুৰক্ষাৰ ভাবনা নাথাকে, এনে ব্যক্তি সুস্থ ব্যক্তিত্বৰ অধিকাৰী। সু-মানৱিক আচৰণে কোনো এক দলৰ সদস্যসকলক সন্তুষ্টি দিয়ে আৰু এনে দলে সহজে সফলতা লাভ কৰে। ব্যক্তিৰ বিকাশ আৰু প্রগতি সম্ভৱ কৰি তুলিব পৰা উপাদান কেইটামান হ'ল ব্যক্তিক সন্মান জনোৱা, সমতাৰ অধিকাৰ দিয়া আৰু সম-সুবিধা আগবঢ়োৱা ইত্যাদি। ইয়াৰ উপৰি ব্যক্তিক শিক্ষাৰ গণতান্ত্রিক নীতিসমূহৰ সৈতে খাপ খুৱাই গঢ় দিব লাগে। তত্ত্বাৱধানে ব্যক্তিৰ মাজত সুসম্পর্ক স্থাপন কৰে আৰু এই সম্পর্ক সমাজলৈকো বিয়পি পৰে। এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ সহপাঠী, প্রধান শিক্ষক, কর্মচাৰী, পিতৃ-মাতৃ আৰু শিক্ষার্থীৰ মাজত সুসম্পর্ক স্থাপন কৰাৰ দায়িত্ব পালন হ'ল শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ প্রকার্য।
- **দলীয় আন্তঃক্রিয়াৰ উন্নতি সাধন ঃ** শিক্ষানুষ্ঠানসমূহ সামূহিক অনুষ্ঠান। ই সকলো সদস্যৰ মাজত একোটা সুৰক্ষিত আৰু সহযোগিতামূলক পৰিৱেশ গঢ়ি তোলে।

শিক্ষানুষ্ঠানৰ প্ৰত্যাশিত উদ্দেশ্যসমূহ পূ�ৰণ কৰিবলৈ এনে এক পৰিৱেশত সকলোৱে নিজৰ সৰ্বাধিক সামৰ্থ্যৰে কাম কৰে। দলীয় সম্পৰ্ক উন্নতি কৰাটোক সেয়েহে শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰকাৰ্য বুলি গণ্য কৰা হয়।

- **ব্যক্তিৰ সৰ্বাংগীন উন্নতিসাধন ঃ** শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰকাৰ্য হ'ল শিক্ষানুষ্ঠানৰ সৈতে জড়িত ব্যক্তিৰ বিকাশ সাধন। তত্ত্বাৱধায়কসকলে শিক্ষকৰ ব্যক্তিগত সামৰ্থ্যবোৰ বিকশিত কৰি শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াটো উন্নত কৰি তোলে। তেওঁলোকে শিক্ষাৰ্থীৰ সৃজনশীল মানসিকতাৰ বুজ লোৱাৰো চেষ্টা কৰে। শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াৰ গুণগত মান উন্নত কৰিবলৈ শিক্ষকৰ ব্যক্তিগত আৰু বৃত্তিগত সমস্যা আঁতৰ কৰিব লাগিব। ইয়াৰ বাবে তত্ত্বাৱধায়ক আৰু শিক্ষকে যৌথ প্ৰচেষ্টা চলায়। তেওঁলোকে সন্মিলিতভাৱে শিক্ষাৰ্থীৰ আচৰণ অধ্যয়ন কৰে আৰু শিক্ষাৰ্থীৰ প্ৰয়োজনীয়তা চিনাক্ত কৰি সেইবোৰ পূৰণ কৰাৰ উপায় ধাৰ্য কৰে।
- **বিভিন্ন খতিয়ানৰ তত্ত্বাৱধান ঃ** শিক্ষানুষ্ঠানক মূলতঃ তিনি প্ৰকাৰৰ সম্পদৰ প্ৰয়োজন। ভৌতিক সম্পদ, মানৱ সম্পদ আৰু আৰ্থিক সম্পদৰ সহায়ত শিক্ষানুষ্ঠানৰ কাম-কাজবোৰ নিয়াৰিকৈ পৰিচালনা কৰিব পাৰি। তিনিওবিধ সম্পদৰ খতিয়ান ৰখাটো এক গুৰুত্বপূৰ্ণ কাম। প্ৰতিবছৰে বিদ্যালয়ত নামভৰ্তি কৰা আৰু বিদ্যালয় এৰা শিক্ষাৰ্থীৰ মুঠ সংখ্যাৰ খতিয়ান ৰাখিব লাগে। ইয়াৰ পৰা বিদ্যালয়ৰ উন্নতিৰ মান গম পোৱা যায় আৰু প্ৰয়োজন সাপেক্ষে এই তথ্যবোৰ খতিয়ানৰ আধাৰত পৰিসাংখ্যিক ৰূপত উপস্থাপন কৰিব পৰা যায়। সকলো তথ্য পঞ্জীয়ন বহীত সুশৃংখলভাৱে খতিয়ানবদ্ধ কৰি ৰাখিব লাগে।

  শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্ৰশাসনীয় প্ৰকাৰ্যসমূহৰ ফলপ্ৰসূ কাৰ্য ৰূপায়ণে শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াটোৰ সামগ্ৰিক উন্নতি সম্ভৱ কৰি তোলে। তত্ত্বাৱধায়কসকলে তেওঁলোকৰ বিদ্যায়তনিক আৰু প্ৰশাসনীয় কাম-কাজবোৰ নিখুঁতকৈ সম্পাদন কৰাৰ প্ৰতি মনোযোগী হোৱা উচিত।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ কৰ্মৰত শিক্ষকক প্ৰশিক্ষণ দিয়াত শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে কেনেদৰে সহায় কৰে?

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ যিকোনো এটা বিদ্যায়তনিক প্ৰকাৰ্যৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানক কিয় প্ৰগতিশীল প্ৰকৃতিৰ বুলি কোৱা হয়?

৯.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই অধ্যায়টিত আমি তলৰ কথাবোৰ আলোচনা কৰিলো—

- তত্ত্বাৱধান হ'ল এক সমর্থনাত্মক কার্য পৰিকল্পনা। অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠানবোৰে নিজকে উন্নততৰ পর্যায়লৈ লৈ যাবলৈ এনে পৰিকল্পনা কৰিব পাৰে।
- শৈক্ষিক উদ্দেশ্যসমূহ কার্যৰূপায়িত কৰাৰ প্রক্রিয়া, শৈক্ষিক কার্যকলাপৰ উন্নতি, শিক্ষকৰ শিক্ষণ কার্যৰ নিৰীক্ষণ তথা মূল্যায়ন, শৈক্ষিক কার্যসূচীৰ পোষকতা আৰু শিক্ষার্থীৰ সর্বাংগীন উন্নতি সাধনকাৰী পৰিৱেশ সৃষ্টি আদিকে শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান বুলি কোৱা হয়।
- পূর্বতে শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানে এক সংকীর্ণ অর্থ প্রকাশ কৰিছিল। ইয়াৰ প্রধান কৰণীয় আছিল নিয়ন্ত্রণ।
- শিক্ষাৰ প্রত্যাশিত লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান প্রক্রিয়াৰ অধীনত শিক্ষক-শিক্ষার্থী আৰু শিক্ষণ-শিকনৰ উন্নতি সাধন কৰিব পৰা বন্ধুসুলভ দিহা-পৰামর্শ দিয়াৰ লগতে সৃজনাত্মক আৰু গতিশীল কার্য-নির্দেশনা প্রদান কৰা হয়।
- সমগ্র শৈক্ষিক প্রক্রিয়া এটাৰ বিশেষ অংশ হ'ল শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান। শৈক্ষিক প্রক্রিয়াটোৰ সর্বাংগীন বিকাশৰ বাবে এনে তত্ত্বাৱধান অতি গুৰুত্বপূর্ণ।
- শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্রকার্যসমূহ দুটা প্রধান ভাগত ভগাব পাৰি— বিদ্যায়তনিক প্রকার্য আৰু প্রশাসনীয় প্রকার্য।
- শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ বিদ্যায়তনিক তথা প্রশাসনীয় প্রকার্যবোৰৰ সফল ৰূপায়ণে শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়াটোৰ সামগ্রিক উন্নতি সাধন কৰে।

৯.৮ অধিক জানিবলৈ

৯.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ডেভিছৰ মতে 'কোনো কাম পৰিকল্পনা আৰু নির্দেশনা অনুসৰি সম্পন্ন কৰা হৈছে বুলি নিশ্চিতি প্রদানকাৰী প্রকার্যটোৱেই হ'ল তত্ত্বাৱধান।'

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰিদর্শন হ'ল এক পুৰণি ধাৰণা। ইয়াৰ প্রকৃতি কর্তৃত্ববাদী। পৰিদর্শন ব্যৱস্থাত শিক্ষকৰ কোনো স্বাধীনতা নাথাকে। আনহাতে, তত্ত্বাৱধান হ'ল এক আধুনিক গণতান্ত্রিক প্রকৃতিৰ ধাৰণা। তত্ত্বাৱধান ব্যৱস্থাৰ অধীনত শিক্ষকসকলে মুকলিকৈ নিজৰ চিন্তা-ভাবনা প্রকাশ কৰিব পাৰে।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান হ'ল শৈক্ষিক ব্যৱস্থাৰ বিকাশ, শিক্ষণ পদ্ধতিৰ বিকাশ আৰু শিক্ষণ কৌশলৰ বিকাশ আদিৰ দৰে বিষয়বোৰ মূল্যায়ন কৰাৰ প্রক্রিয়া। এই বিষয়বোৰে শৈক্ষিক লক্ষ্যত উপনীত হোৱাত, শৈক্ষিক নিৰীক্ষণ পদ্ধতি আৰু শৈক্ষিক কৌশলৰ বিকাশ ঘটোৱাৰ লগতে শৈক্ষিক পর্যবেক্ষণ আহিলা আদি প্রস্তুতকৰণত সহায় কৰে। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্রকৃতি সদায় প্রগতিশীল।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্রাক্-সেৱা আৰু সেৱাৰত অৱস্থাত শিক্ষকসকলে বিভিন্ন প্রশিক্ষণ ল'ব

পাৰে। এগৰাকী শিক্ষকক বৃত্তিগত উন্নতিৰ বাবে অবিৰত প্ৰশিক্ষণৰ প্ৰয়োজন হয়। ই শিক্ষার্থীক সফলতা লাভত সহায় কৰে। সেৱাৰত অৱস্থাত দিয়া অবিৰত প্ৰশিক্ষণৰ বাবে বিভিন্ন আলোচনা চক্ৰ, কৰ্মশালা, বক্তৃতা অনুষ্ঠান, সম্মিলন আদিৰ আয়োজন কৰা হয়। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধায়কসকলে এনে অনুষ্ঠানসমূহ সুফলদায়ক হোৱাকৈ আয়োজন কৰে।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ পুৰণি ধাৰণাত তত্ত্বাৱধান মানে আছিল শিক্ষকৰ শিক্ষাদান পদ্ধতিলৈ লক্ষ্য ৰখা আৰু ইয়াৰ দোষ-ত্ৰুটীবোৰৰ সমালোচনা কৰা। কিন্তু আধুনিক শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ ধাৰণাটো বহল আৰু বিস্তৃত। বৰ্তমান সময়ৰ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধায়কসকলে সমগ্ৰ শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াটো অধ্যয়ন কৰে। শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ জৰিয়তে শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াটোৰ আটাইবোৰ দিশৰ মাজত সংহতি ৰক্ষা হৈছেনে নাই তাৰ অধ্যয়নত মনোনিৱেশ কৰা হয়। সামগ্ৰিক শৈক্ষিক কার্যসূচীৰ বিকাশ, পাঠ্যক্ৰম বিকাশ, সামাজিক সমলবোৰৰ সর্বোত্তম ব্যৱহাৰ আৰু মানৱ সম্পদৰ বিকাশ তথা সুপ্ৰয়োগৰ দিশসমূহত শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ মাধ্যমেৰে দৃষ্টি ৰখা হয়। আধুনিক শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্ৰকৃতি গঠনমূলক।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিক্ষানুষ্ঠানসমূহ সামূহিক অনুষ্ঠান। ই সকলো সদস্যৰ মাজত একোটা সুৰক্ষিত আৰু সহযোগিতামূলক পৰিৱেশ গঢ়ি তোলে। শিক্ষানুষ্ঠানৰ প্ৰত্যাশিত উদ্দেশ্যসমূহ পূৰণ কৰিবলৈ এনে এক পৰিৱেশত সকলোৱে নিজৰ সর্বাধিক সামর্থ্যৰে কাম কৰে। দলীয় সম্পর্ক উন্নতি কৰাটোক সেয়েহে শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ প্ৰকার্য বুলি গণ্য কৰা হয়।

৯.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) অতি চমু প্ৰশ্ন (50টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১. তত্ত্বাৱধান বুলিলে কি বুজে?

প্ৰশ্ন ২. শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ৩. পুৰণি ধাৰণামতে শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান কি আছিল?

প্ৰশ্ন ৪. নতুন ধাৰণামতে শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান কি?

প্ৰশ্ন ৫. শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ যিকোনো এটা প্ৰয়োজনীয়তা উল্লেখ কৰক।

খ) চুটি প্ৰশ্ন (150টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১. শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ কি কি?

প্ৰশ্ন ২. এখন উচ্চ মাধ্যমিক পর্যায়ৰ বিদ্যালয়ৰ বাবে শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধান কিয় প্ৰয়োজনীয়?

প্ৰশ্ন ৩. শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ বিদ্যায়তনিক প্ৰকার্যসমূহ কি কি?

প্ৰশ্ন ৪. শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ প্ৰশাসনীয় প্ৰকার্যসমূহ কি কি?

গ) ৰচনাধর্মী প্ৰশ্ন (প্ৰায় 300–500টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১. আধুনিক কালৰ শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ বর্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২. 'সু-তত্ত্বাৱধান মানে হ'ল শিক্ষকসকলৰ উন্নতি, শিক্ষার্থীৰ বিকাশ আৰু শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়াৰ উন্নতি'—উক্তিটো আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩. শৈক্ষিক তত্ত্বাৱধানৰ বিদ্যায়তনিক আৰু প্ৰশাসনীয় প্ৰকাৰ্যসমূহ বহলাই ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১০ ঃ শৈক্ষিক নেতৃত্ব

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
১০.২ পৰিচয়
১০.৩ নেতৃত্বৰ ধাৰণা
১০.৪ শৈক্ষিক নেতৃত্বৰ ধাৰণা
  ১০.৪.১ শৈক্ষিক নেতৃত্বৰ সংজ্ঞা
  ১০.৪.২ শৈক্ষিক নেতৃত্বৰ বৈশিষ্ট্য
১০.৫ নেতৃত্বৰ প্ৰকাৰ
  ১০.৫.১ বিদ্যায়তনিক নেতৃত্ব
  ১০.৫.২ প্ৰশাসনীয় নেতৃত্ব
  ১০.৫.৩ সামূহিক গোটৰ নেতৃত্ব
  ১০.৫.৪ শিক্ষাৰ্থীকেন্দ্ৰিক নেতৃত্ব
১০.৬ নেতৃত্ব দক্ষতা
১০.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো
১০.৮ অধিক জানিবলৈ
১০.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১০.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১০.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য (OBJECTIVES)

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- শৈক্ষিক নেতৃত্বৰ অর্থ বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- বিদ্যায়তনিক, প্ৰশাসনীয়, সামূহিক গোট আৰু শিক্ষাৰ্থীকেন্দ্ৰিক নেতৃত্বকে ধৰি বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ নেতৃত্ব চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।
- বিভিন্ন নেতৃত্ব দক্ষতাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয় (INTRODUCTION)

মানৱ ইতিহাসে প্ৰমাণ কৰিছে যে সুপ্ৰাচীন কালৰ পৰাই নেতৃত্বই সমাজত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰি আহিছে। বিভিন্ন বীৰ যোদ্ধাই ৰণক্ষেত্ৰত দিয়া নেতৃত্ব আৰু মানি চলা প্ৰমূল্যসমূহক স্বীকৃতি দি ইতিহাসবিদসকলে এনে নেতাবোৰক একোটা বিশেষ স্বীকৃতি প্ৰদান

কৰিছে। এই নেতাসকলৰ কৰ্মৰাজি ভৱিষ্যৎ প্ৰজন্মৰ বাবে সংৰক্ষণ কৰি ইতিহাসবিদসকলে নেতাসকলৰ সামাজিক স্থিতি প্ৰতিষ্ঠিত কৰিছে। যুগ যুগ ধৰি মানুহে বিভিন্ন সম্ৰাট, ৰাজনীতিক আৰু ধৰ্মযাজকে নিজ সাম্ৰাজ্য, ৰাষ্ট্ৰ তথা সম্প্ৰদায়ৰ হকে কৰা কাম আৰু কান্ধ পাতি লোৱা দায়িত্ববোৰৰ বাবে তেওঁলোকক শলাগ যাচি আহিছে। আধুনিক সমাজতো নেতৃত্বক যথেষ্ট গুৰুত্বসহকাৰে লোৱা হয়। সমাজক নেতৃত্ব দিব পৰা লোকক অনবৰতে বিচাৰি উলিওৱাৰ প্ৰচেষ্টা চলি থাকে। শিক্ষা ব্যৱস্থাবোৰেও সমাজৰ দৰেই নেতৃত্বৰ প্ৰয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰে। শৈক্ষিক নেতৃত্ব হ'ল শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ এক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ।

এই অধ্যায়টিত নেতৃত্বৰ অৰ্থ, শৈক্ষিক নেতৃত্ব কি, নেতৃত্বৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ শৈক্ষিক দৃষ্টিকোণেৰে কৰা বিচাৰ আৰু নেতৃত্ব দক্ষতা আদিৰ দৰে বিষয়বোৰ বহলাই আলোচনা কৰা হৈছে।

১০.৩ নেতৃত্বৰ ধাৰণা

নেতৃত্ব হ'ল এগৰাকী ব্যক্তিৰ আন এগৰাকী ব্যক্তিক পথ প্ৰদৰ্শন কৰিব পৰা ক্ষমতা আৰু সামৰ্থ্য। নেতৃত্ব হ'ল এনে এগৰাকী ব্যক্তি হোৱাৰ বিশেষ গুণ অথবা এনে কোনো অ-ব্যক্তিক সত্ত্বাৰ হাতত থকা বিশেষ ক্ষমতা, যিটোৰ সহায়ত ব্যক্তিগৰাকী অথবা সত্ত্বাটোৱে নিজৰ অনুগামীক প্ৰভাৱিত কৰিব পাৰে। নেতৃত্বৰ সমাৰ্থক ইংৰাজী শব্দ 'leadership'ৰ মূল হ'ল 'lead' —ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল 'দিক্ নিৰ্দেশনা প্ৰদান কৰা', 'পৰিচালনা কৰা' আৰু 'নিৰ্দেশ দিয়া'। আক্ষৰিত অৰ্থত 'নেতৃত্ব' মানে হ'ল— 'যিয়ে বাট দেখুৱায়'। কোনো বিশেষ অনুষ্ঠানৰ আয়োজন কৰিলে যিগৰাকী ব্যক্তিয়ে প্ৰয়োজনীয় কাৰ্য নিৰ্দেশনা দিয়ে, নিয়ম-নীতি বৰ্তাই ৰখাৰ দিহা-পৰামৰ্শ দিয়ে (বিশেষ অনুষ্ঠানটোৰ অথবা অনুষ্ঠানটোৰ আয়োজন কৰা সংস্থা-প্ৰতিষ্ঠানৰ নিয়ম-নীতি) আৰু এনে অনুষ্ঠানলৈ অহা সকলোৱে এই কথাবোৰ অনুসৰণ কৰে তেওঁকেই নেতা বুলি কোৱা হয়। কোনো অনুষ্ঠান নাইবা সংস্থাৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যক বাস্তৱ ৰূপ দিবলৈ একোটা কৰ্মীগোট অথবা সংস্থাক প্ৰভাৱিত কৰিব পৰা গুণটোকে কোনো ব্যক্তিয়ে দিয়া নেতৃত্ব বুলি কোৱা হয়। অৰ্থাৎ কাৰ্য সম্পাদনকাৰী আৰু এটা দল-অনুষ্ঠান-সংস্থাক সঠিকভাৱে লক্ষ্য প্ৰাপ্তিৰ দিশেৰে আগবঢ়াই নিব পৰা গুণ অথবা সামৰ্থকে নেতৃত্ব বোলে। এনে ব্যক্তিৰ চিন্তা, অনুভূতি, কাৰ্য, নিৰ্দেশ, কৰ্মনিৰ্দেশনা, দিহা-পৰামৰ্শ আদি কোনো দল অথবা সংস্থাৰ আন সদস্যসকলে নিঃসংকোচে গুণে আৰু মানি চলে। নেতাই কৰ্মী দল অথবা সংস্থাই সন্মুখীন হোৱা সকলো সমস্যা সমাধান কৰাৰ সামূহিক দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰে। এগৰাকী নেতা হ'ল নেতৃত্বৰ ধাৰক আৰু বাহক। নেতৃত্ব হ'ল এটা সু-সংগঠিত দলৰ চালিকা শক্তি। নেতৃত্বৰ দায়িত্ব মূৰ পাতি লোৱা সাধাৰণ ব্যক্তি এগৰাকীয়ে এটা সময়ত অসাধাৰণ সামৰ্থ্যৰ গৰাকী হৈ উঠিব পাৰে। অৱশ্যে ইয়াৰ বাবে ব্যক্তিগৰাকীৰ মাজত নেতৃত্বৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ পূৰ্বৰে পৰা নিহিত থাকিব লাগিব।

তলত উল্লেখ কৰা সংজ্ঞাসমূহৰ সহায়ত নেতৃত্বৰ ধাৰণাটো অধিক স্পষ্টকৈ বুজিব

পৰা যাব।

লাপীয়েৰ আৰু ফ্রেন্সৰ'থৰ মতে, 'নেতৃত্ব হ'ল এক আচৰণ। অন্য লোকৰ আচৰণে নেতাক প্রভাৱিত কৰাতকৈ বহুগুণে অধিক নেতাৰ আচৰণে অন্য লোকৰ আচৰণক প্রভাৱিত কৰে।'

চেষ্টাৰ বার্নার্ডৰ ভাষাত, 'নেতৃত্ব হ'ল এগৰাকী ঊৰ্ধ্বতন ব্যক্তিৰ তেওঁৰ তলত কাম কৰাসকলৰ আচৰণক প্রভাৱিত কৰিব পৰা আৰু কোনো নির্দিষ্ট কার্যপন্থা অনুসৰণ কৰিবলৈ এই ব্যক্তিসকলক পতিয়ন নিয়াব পৰা দক্ষতা।'

কুণ্টজ্ আৰু অ'ড'নেলৰ দৃষ্টিভংগী অনুসৰি, 'কোনো লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ সংযোগ স্থাপনৰ মাধ্যমেৰে আন্তঃব্যক্তিক প্রভাৱ পেলাব পৰা সামর্থটোৱেই হ'ল নেতৃত্ব।'

বেৰ'ন আৰু বাইর্নৰ ভাষাত, 'নেতৃত্ব হ'ল এটা প্রক্রিয়া। নেতাসকল হ'ল কোনো দল অথবা গোটৰ সদস্য। নেতাই কোনো নির্দিষ্ট লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ দিশে গোটৰ অন্য সদস্যসকলক আগুৱাই যাবলৈ প্রভাৱিত কৰে।'

কাণ্টজ আৰু ক'হালৰ মতে, 'নেতৃত্ব হ'ল প্রভাৱৰ আন এটা নাম। যিগৰাকী ব্যক্তিয়ে নেতৃত্ব দিয়াৰ আসন দখল কৰে তেওঁ আন ব্যক্তিক প্রভাৱিত কৰে।'

নিউষ্ট্রম আৰু ডেভিছৰ সংজ্ঞা মতে, 'কোনো এক অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠান আৰু ইয়াৰ সদস্য সকলো ব্যক্তিৰ মাজত পূর্বৰে পৰা থকা সম্ভাৱনীয়তাসমূহক চিনাক্ত, বিকশিত, সঠিক দিশেৰে আগবঢ়াৰ নির্দেশনা দিয়া আৰু সমৃদ্ধ কৰাৰ চূড়ান্ত কর্মটোৱেই হ'ল নেতৃত্ব।'

আলফ্রেড আৰু বিট্টীৰ দৃষ্টিভংগী অনুসৰি, 'নেতৃত্ব হ'ল কোনো ধৰণৰ বল প্রয়োগ নকৰাকৈ অনুগামীৰ দল এটাৰ দ্বাৰা স্বেচ্ছিকভাৱে কোনো প্রত্যাশিত কাম সম্পন্ন কৰোৱাৰ পৰা সামর্থকে নেতৃত্ব বোলে।'

চি. ডি. হাস্কেলৰ ভাষাত, 'নেতৃত্ব হ'ল একাধিক ব্যক্তিৰ মাজত থকা সম্পর্ক। এই সম্পর্কৰ বাবেই এগৰাকী ব্যক্তিৰ চিন্তা-ধাৰণা অথবা ইচ্ছাক আনসকলে গ্রহণ আৰু অনুসৰণ কৰে।'

ওপৰৰ সংজ্ঞাসমূহৰ আধাৰত ক'ব পাৰি যে নেতৃত্ব হ'ল এনে এক সামর্থ্য যিটোৰ সহায়ত আন ব্যক্তি অতবা ব্যক্তিগোট এটাৰ কাম-কাজ অথবা আচৰণ পৰিচালনা কৰি কোনো এক নির্দিষ্ট কার্য লক্ষ্যত উপনীত হ'ব পাৰি।

১০.৪ শৈক্ষিক নেতৃত্বৰ ধাৰণা

শৈক্ষিক নেতৃত্ব হ'ল শৈক্ষিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ শিক্ষক, শিক্ষার্থী আৰু পিতৃ-মাতৃ-অভিভাৱকসকলৰ শিক্ষাগত অর্হতা, সামর্থ্য আৰু শক্তি প্রয়োগ কৰা আৰু প্রয়োগৰ নির্দেশনা দিয়া এক প্রক্রিয়া। শৈক্ষিক নেতৃত্বক আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্রত বিদ্যালয় নেতৃত্ব (School Leadership) আৰু ইউনাইটেড কিংডমত বিদ্যালয় ব্যৱস্থাপনা (School Management)

বোলা হয়। শৈক্ষিক নেতৃত্ব নামৰ এই প্রক্রিয়াটোৰ মাধ্যমে শিক্ষানুষ্ঠান এখনৰ প্রধান শিক্ষক অথবা অধ্যক্ষই শিক্ষক আৰু কর্মচাৰীসকলক প্রয়োজনীয় নির্দেশ, কার্য নির্দেশনা আৰু দিহা-পৰামর্শ দি প্রভাৱিত কৰে আৰু অনুষ্ঠানটোৰ শৈক্ষিক লক্ষ্যসমূহক- এনে প্রভাৱেৰে বাস্তৱ ৰূপ দিয়ে। অর্থাৎ শৈক্ষিক নেতৃত্ব হ'ল শিক্ষানুষ্ঠানৰ মুৰব্বীৰ শৈক্ষিক আচৰণ। শিক্ষানুষ্ঠানৰ মুৰব্বীৰ শৈক্ষিক আচৰণে আইনক প্রভাৱিত কৰে, কাৰণ তেওঁ অইনসকলৰ বাবে আদর্শ ব্যক্তি। তেওঁ শিক্ষক-কর্মচাৰীক দিক্-নির্দেশনা, পৰামর্শ, কার্যনির্দেশনা আদি প্রদান কৰে।

শৈক্ষিক নেতৃত্ব অভিধাটো সাধাৰণতে শৈক্ষিক প্রশাসনৰ ক্ষেত্রত প্রয়োগ কৰা হয়। ইয়াৰ প্রয়াস হ'ল শৈক্ষিক নীতি-পৰিকল্পনাসমূহৰ বিস্তৃত ৰূপান্তৰ সাধন কৰা। শৈক্ষিক নেতৃত্ব হ'ল শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ উন্নতি আৰু অগ্রগতিৰ হকে কাম কৰা এটা প্রক্রিয়া। পৰিকল্পনা প্রস্তুতকৰণ, সিদ্ধান্ত গ্রহণ, সকলোৰে মাজত কর্ম বিতৰণ আদি কার্যৰ দ্বাৰা শৈক্ষিক নেতৃত্বই শিক্ষাৰ গুণগত উৎকর্ষ অক্ষুণ্ণ ৰখাৰ সামর্থ্য প্রকাশ কৰে।

শিক্ষা অথবা শিক্ষানুষ্ঠানৰ ক্ষেত্রত প্রধান শিক্ষক অথবা অধ্যক্ষ আৰু শিক্ষকসকলে শৈক্ষিক নেতৃত্ব দিয়াৰ গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। প্রধান শিক্ষকে সামগ্রিকভাৱে শৈক্ষিক প্রশাসন ব্যৱস্থাটো নিয়ন্ত্রণ কৰে। ব্যৱস্থাপনা সমিতি কর্মচাৰী শিক্ষক আৰু শিক্ষার্থীৰ মাজত সমতা স্থাপন কৰাৰ দায়িত্ব প্রধান শিক্ষকে পালন কৰে। তেওঁৰ নেতৃত্বতে আনসকলে নিজ নিজ দায়িত্ব সুচাৰুৰূপে সম্পন্ন কৰে। প্রধান শিক্ষকৰ ব্যৱস্থাপনাৰ অধীনতে আন শিক্ষকসকলে নিজৰ শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়া আগবঢ়াই নিয়ে। প্রধান শিক্ষকে প্রশাসনিক আৰু বিদ্যায়তনিক কাম-কাজ উভয়ৰে নেতৃত্ব দিয়ে। সেয়েহে সামগ্রিকভাৱে সুস্থ নেতৃত্ব প্রদান কৰিব পৰাকৈ তেওঁ এক উপযুক্ত ব্যক্তিত্বৰ গৰাকী হোৱা উচিত। সঠিক ব্যক্তিত্ব অবিহনে সফল নেতৃত্ব সম্ভৱ নহয়।

১০.৪.১ শৈক্ষিক নেতৃত্বৰ সংজ্ঞা

বিভিন্ন শিক্ষাবিদ আৰু বিশেষজ্ঞই ভিন ভিন দৃষ্টিভংগীৰে শৈক্ষিক নেতৃত্বক সংজ্ঞাবদ্ধ কৰাৰ প্রয়াস কৰিছে। তলত দিয়া সংজ্ঞাবোৰে আমাক ধাৰণাটো অধিক স্পষ্টকৈ বুজাত সহায় কৰিব।

কিম্বল য়াঙৰ ভাষাত, 'শৈক্ষিক নেতৃত্ব হ'ল এনে এক প্রক্রিয়া, যিটোত অনুগামীসকলে এগৰাকী ব্যক্তিৰ নির্দেশ আৰু নিয়ন্ত্রণ স্বৈচ্ছিকভাৱে মানি লয়।'

ব'লচ্ৰ মতে, 'শৈক্ষিক নেতৃত্ব হ'ল এনে এক প্রক্রিয়া, যিটোত নেতাই নিজৰ দলক দিক্-নির্দেশনা দিয়াত আগভাগ লয়।

জেক'ব গেট্ঝেলৰ দৃষ্টিভংগী অনুসৰি, 'শিক্ষা ব্যৱস্থাত এক নতুন সংৰচনাৰ সূচনা কৰোতাই হ'ল শৈক্ষিক নেতৃত্ব।'

ডি আৰ ডেভিজৰ ভাষাত, 'শৈক্ষিক নেতৃত্ব হ'ল এনে এক গুণ, যিটোৰে সহকর্মীৰ পৰা দায়িত্ব গ্রহণৰ ক্ষেত্রত স্বৈচ্ছিক আৰু সক্রিয় অংশগ্রহণ লাভ কৰে। এনে

অংশগ্রহণে দল এটা সম্পর্ক, মনোভাব আৰু কার্যকলাপ উন্নত কৰে।'

১০.৪.২ শৈক্ষিক নেতৃত্বৰ বৈশিষ্ট্য

তলত শৈক্ষিক নেতৃত্বৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ উল্লেখ কৰা হ'ল—

- শৈক্ষিক নেতৃত্ব হ'ল এটা গুণ অথবা প্রক্রিয়া। কোনো শিক্ষানুষ্ঠানৰ মুৰব্বী অথবা নেতাই শিক্ষক অথবা অন্য কর্মচাৰীক ইয়াৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত কৰে। শিক্ষানুষ্ঠানটোৰ উপযুক্ত আৰু সুস্থভাৱে সংগঠিত কৰি ৰাখিবলৈ আৰু ইয়াক উন্নতিৰ পথেৰে আগুৱাই নিবলৈ নেতাই নিজৰ আচৰণেৰে নেতৃত্ব দিব পৰা সামর্থ্য প্রকাশ কৰে।
- শৈক্ষিক নেতৃত্ব হ'ল শিক্ষানুষ্ঠানৰ দ্বাৰা পৰিচালিত এটা প্রক্রিয়া। শৈক্ষিক নেতাৰ নির্দেশ মানি চলিবলৈ ব্যক্তি অথবা কর্মচাৰীৰ মাজত এক সহযোগিতামূলক সম্পর্ক স্বেচ্ছিকভাৱে স্থাপিত হোৱাত এনে নেতৃত্বই সহায় কৰে।
- শৈক্ষিক নেতৃত্ব হ'ল কোনো এটা শিক্ষানুষ্ঠানৰ লক্ষ্য-উদ্দেশ্য পূৰণ কৰিবলৈ তথা ইয়াৰ অগ্রগতি সুনিশ্চিত কৰিবলৈ শিক্ষাকে ধৰি আন সকলোবোৰ উপাদানকে উৎসাহিত কৰাৰ প্রক্রিয়া।
- ই হ'ল নেতাৰ উদ্বুদ্ধকাৰী প্রভাৱ অথবা নেতাৰ ব্যক্তিত্ব আৰু আচৰণ।
- ই শিক্ষানুষ্ঠান এটাৰ সৈতে জড়িত সকলো লোকৰ ভাব-অনুভূতি, চিন্তা আৰু কামৰ প্রতিনিধিত্ব কৰে।
- ই হ'ল শৈক্ষিক ব্যৱস্থা এটাত সু-সংগঠিত দলীয় মন (group mind) এটা গঢ়ি তোলাৰ আঁৰৰ চালিকা শক্তি।
- ই কোনো এটা শিক্ষানুষ্ঠানৰ শৈক্ষিক সংগঠন, ব্যৱস্থাপনা আৰু প্রশাসনৰ মূল বিন্দু।
- শৈক্ষিক নেতৃত্বই কোনো এটা শিক্ষানুষ্ঠানত থকা নেতা আৰু আন কর্মচাৰীসকলক একেবাৰে উদ্দেশ্য পূৰণ কৰিবলৈ কাম কৰি যোৱাৰ নির্দেশনা দিয়ে।
- ই শৈক্ষিক কার্যসূচীসমূহ পৰিচালনা কৰে আৰু সকলোকে সহযোগিতামূলকভাৱে কাম কৰাৰ নির্দেশনা প্রদান কৰে।
- শৈক্ষিক নেতৃত্বই শিক্ষানুষ্ঠানসমূহত সমতা বর্তাই ৰখাত সহায় কৰে।
- শৈক্ষিক নেতৃত্বই বিশেষ গুণসম্পন্ন শিক্ষক বিকশিত কৰাৰ প্রয়াস চলায়। ই শিক্ষকৰ বিশেষ সামর্থসমূহৰ বিকাশৰ লগতে সেইবোৰৰ প্রয়োগত সহায় কৰে।

বিদ্যালয় প্রশাসকৰ আমেৰিকান সংস্থা (The American Association of School Administrations) ই শৈক্ষিক নেতৃত্বৰ তলত উল্লেখ কৰা বৈশিষ্ট্যসমূহ চিনাক্ত কৰিছে।

- শৈক্ষিক নেতৃত্বই সন্মিলিত প্রচেষ্টাৰে কৰা কামবোৰক দিক্-নির্দেশনা দিয়ে আৰু কর্ম আর্হি স্থিৰ কৰে।
- ই শৈক্ষিক কার্যসূচীসমূহক দিক্-নির্দেশনা দিয়ে। কিন্তু এই কার্যসূচীসমূহৰ সফল কার্য ৰূপায়ণে কামৰ বিশেষীকৰণক নির্ভৰ কৰে।
- শৈক্ষিক নেতৃত্বই শিক্ষানুষ্ঠান এখনৰ সাধাৰণ উদ্দেশ্যসমূহ বুজাত সহায় কৰে।
- ই বিভিন্ন অনুষ্ঠানৰ মাজত সৌহার্দ্যপূর্ণ সম্পর্ক স্থাপন কৰে। এনে সম্পর্ক অবিহনে অনুষ্ঠানবোৰ আগবঢ়াই নিয়াতো অসম্ভৱ।
- ই বিদ্যালয়ত কর্মৰত সকলোৰে মাজত সু-সম্পর্ক বর্তাই ৰাখে। শিক্ষাৰ আদর্শক বাস্তৱ ৰূপ দিবলৈ পাৰস্পৰিক বুজাবুজি তথা আনুগত্যৰ ভিত্তিত এই সম্পর্ক স্থাপিত হয়।
- শৈক্ষিক নেতৃত্বই কোনো এটা প্রকল্প আগবঢ়াই নিবলৈ অনুপ্রেৰণা যোগায় আৰু কোনো সমস্যাৰ সমাধান বাহিৰ কৰিবলৈ উদ্বুদ্ধ কৰে।
- কোনো শিক্ষানুষ্ঠান অথবা শৈক্ষিক সংস্থাত প্রায়ে দেখা দিয়া বাদ-বিবাদ নিষ্পত্তিত শৈক্ষিক নেতৃত্বই সহায় কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ নেতৃত্বৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ শৈক্ষিক নেতৃত্বৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰক।

১০.৫ নেতৃত্বৰ প্রকাৰ

নেতৃত্বৰ মূল প্রকাৰসমূহ হ'ল— একতান্ত্রিক (Autocratic) অথবা কর্তৃত্ববাদী (Authoritarian) নেতৃত্ব, গণতান্ত্রিক (Democratic) অথবা অংশগ্রহণমূলক (Participatory) নেতৃত্ব, অহস্তক্ষেপবাদী (Laissez-faire) অথবা শৃংখলমুক্ত (Free rein) নেতৃত্ব আৰু পিতৃসুলভ (Paternalistic) নেতৃত্ব। তলত প্রকাৰবোৰ চমুকৈ আলোচনা কৰা হ'ল।

১) **একতান্ত্রিক অথবা কর্তৃত্ববাদী নেতৃত্ব ঃ** এগৰাকী একতন্ত্রবাদী নেতাই সদায় ক্ষমতা আৰু সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ অধিকাৰ নিজৰ হাতত অথবা কেন্দ্রীভূত কৰি ৰাখে। এনে নেতাই কর্মচাৰীৰ সৈতে কোনো ধৰণৰ কথা-বতৰা নপতাকৈ সকলো নির্দেশ জাৰি কৰে, কাম তথা কর্তব্য ভগাই দিয়ে। এনে নেতা সম্পূর্ণ কর্তৃত্বৰ অধিকাৰী আৰু সকলো কামৰ বাবে সম্পূর্ণ দায়ী। একতান্ত্রিক নেতৃত্ব নেতিবাচক, ভয়-ভাবুকি আৰু শাস্তিৰ ভেটিত প্রতিষ্ঠিত। নেতাই দিয়া নির্দেশ অনুসৰি তলতীয়া কর্মচাৰীসকলে কাম কৰে। এনে নেতাই কর্মচাৰীৰ মতামতক কোনো গুৰুত্ব নিদিয়ে আৰু সিদ্ধান্তক প্রভাৱিত কৰিবলৈ অনুমতি নিদিয়ে।

তেওঁ বিশ্বাস কৰে যে যিহেতু তেওঁৰ হাতত কর্তৃত্ব আছে, গতিকে কোনো এক প্রদত্ত পৰিস্থিতিত কি কৰাতো ভাল হ'ব, সেই বিষয়ে কেৱল তেওঁৰহে সিদ্ধান্ত লোৱাৰ ক্ষমতা আছে।

একতন্ত্রবাদী নেতৃত্বৰ ভেটি হ'ল সূক্ষ্ম তত্ত্বাৱধান, পোনপটীয়া নির্দেশ আৰু ঊর্ধ্বতন বিষয়াৰ আদেশ। এনে নেতৃত্বই দ্রুত সিদ্ধান্ত ল'ব, তাৎক্ষণিকভাৱে কাম আৰম্ভ কৰিব আৰু নির্দেশৰ একতা অক্ষুণ্ণ ৰাখিব পাৰে। এনে নেতৃত্বই আলাপ-আলোচনাক সিমান নির্ভৰ নকৰে। কর্তৃত্বৰ মাত্রাধিক প্রয়োগে প্রতিবাদী কার্যকলাপ আৰু ঔদ্যোগিক বিবাদৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। এনে নেতৃত্বই কর্মচাৰীক হতাশগ্রস্ত কৰিব আৰু তেওঁলোকৰ সামর্থ্যৰ বিকাশ ব্যাহত কৰিব পাৰে। কর্মচাৰীয়ে কেৱল শাস্তিৰ পৰা আঁতৰি থাকিবলৈহে কঠোৰ শ্রম কৰে। ফলত তেওঁলোকৰ উৎপাদনশীলতাৰ পৰিমাণ নূন্যতম হৈ পৰে।

এনে নেতৃত্বই বিভিন্ন কাৰণত সুফল প্রদর্শন কৰিব নোৱাৰে। এনে কাৰণ কেইটামান হ'ল— (ক) নতুন প্রজন্ম অধিক স্বতন্ত্র। তেওঁলোকে সহজে আনৰ আনুগত্য হৈ নাথাকে আৰু কঠোৰ নিয়ন্ত্রণ সহ্য নকৰে, (খ) মানুহে কৰি থকা কামটোৰে নিজৰ অহংভাবক সন্তুষ্ট কৰিব খোজে আৰু (গ) ক্রমে বৃদ্ধি পোৱা প্রত্যাশালৈ অহা ক্রমবিৱর্তনে মানুহৰ মানসিকতা সলনি কৰিছে।

২) **গণতান্ত্রিক অথবা অংশগ্রহণমূলক নেতৃত্ব ঃ** এনে নেতৃত্বই কর্তৃত্বৰ বিকেন্দ্রীকৰণ ঘটায়। ইয়াৰ এটা প্রধান বৈশিষ্ট্য হ'ল তলতীয়া কর্মচাৰীৰ সৈতে আলাপ-আলোচনা কৰি সিদ্ধান্ত লোৱা। পৰিকল্পনা আৰু নীতি নির্ধাৰণৰ সময়ত তলতীয়া কর্মচাৰীক অংশগ্রহণ কৰাৰ সুযোগ দিয়া হয়। গণতান্ত্রিক নেতাই এনেবোৰ কামত ভাগ ল'বলৈ সকলোকে উৎসাহিত কৰে। তেওঁ ভয়-বল প্রয়োগ নকৰি উদাহৰণ আৰু প্রত্যয় নিয়াই তলতীয়া কর্মচাৰীসকলক নেতৃত্ব দিয়ে। কেতিয়াবা গণতান্ত্রিক নেতাই নিজৰ দলৰ সদস্যসকলৰ চিন্তা-ধাৰণা আৰু পৰামর্শসমূহৰ মধ্যস্থতাকাৰীৰ ভূমিকাত অৱতীর্ণ হয়।

শিক্ষাবিদ টেইল'ৰৰ বিজ্ঞানসম্মত ব্যৱস্থাপনাৰ ভেটি আছিল নিজৰ কাম সম্পর্কে সাধাৰণ কর্মচাৰীয়ে ফলপ্রসূ সিদ্ধান্ত গ্রহণত দেখুওৱা অসমর্থতা। সেয়েহে সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ক্ষমতা ব্যৱস্থাপনা বিভাগক অর্পণ কৰা হৈছিল। কিন্তু শেহতীয়া অধ্যয়নত এই কথা স্পষ্ট হৈছে যে বর্তমান তলতীয়া কর্মচাৰীসকলে এনে কামত ভাগ লোৱাতো আৱশ্যক হৈ পৰিছে। আধুনিক ধাৰণাই নিয়োগকর্তা আৰু নিযুক্তই সকলো কামৰ দায়িত্ব ভাগ-বাটোৱাৰা কৰাৰ পোষকতা কৰে। ই দুয়োপক্ষৰ মাজত উৎসাহপূর্ণ পৰিবেশৰ সৃষ্টি কৰিব। কর্মচাৰীৰ অনুভৱ হ'ব যে ব্যৱস্থাপনা বিভাগে তেওঁলোকক মনোযোগ দিছে, তেওঁলোকৰ চিন্তা-ধাৰণা আৰু পৰামর্শবোৰ শুনিছে। এনে পৰিস্থিতিত তেওঁলোকে উন্নতি সাধন কৰিব পৰা পৰামর্শ আগবঢ়াব।

৩) **অহস্তক্ষেপবাদী অথবা শৃংখলমুক্ত নেতৃত্ব ঃ** শৃংখলমুক্ত নেতৃত্বত বিশ্বাস কৰা নেতাসকলে ক্ষমতা আৰু দায়িত্ব এৰাই চলে। অহস্তক্ষেপবাদী নেতাই সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ক্ষমতা নিজৰ

তলতীয়াসকলৰ হাতত সপি দিয়ে। এনে নেতাই প্রশাসনীয় কাম-কাজত ন্যূনতম উদ্যমহে প্রদর্শন কৰে। তেওঁ কাকো কোনো কার্য নির্দেশনা প্রদান নকৰে। দলবোৰে নিজে নিজৰ কার্য লক্ষ্য স্থিৰ কৰি লয় আৰু নিজৰ সমস্যা নিজে সমাধান কৰাৰ চেষ্টা চলায়। এনে নেতৃত্বত নেতাই গৌণ ভূমিকা পালন কৰে। এনে নেতাৰ মতে কোনো দলৰ প্রতিগৰাকী সদ্যক যদি নিজৰ মতে কাম কৰিবলৈ এৰি দিয়া হয়, তেন্তে তেওঁ হাতত থকা কামটো শেষ কৰিবলৈ সর্বোৎকৃষ্ট ধৰণে প্রয়াস কৰিব আৰু এনেকৈ সর্বোত্তম সুখ লাভ কৰিব পৰা যাব। এনে নেতাই ক্রিকেট খেলৰ আম্পায়াৰৰ দৰে ভূমিকা পালন কৰে। কিন্তু কর্মচাৰীৰ ওপৰত কোনো ধৰণৰ নিয়ন্ত্রণ নথকা আৰু তেওঁলোকে কোনো নির্দেশনা লাভ নকৰাৰ ফলত সমগ্র সংস্থাটোতে বেমেজালিৰ সৃষ্টি হোৱাৰ সম্ভাৱনা থাকে।

1940 চনত আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্রৰ বয় স্কাউট ক্লাবৰ সদস্যসকলক লৈ কৰা এটা সম্পৰীক্ষাৰ পৰা গম পোৱা গৈছিল যে একতান্ত্রিক নেতৃত্বই দল এটাত মনোমালিন্যৰ সৃষ্টি আৰু নেতাৰ প্রতি বৈৰীভাব উদ্রেক কৰিব পাৰে। গণতান্ত্রিক দলৰ ক্ষেত্রত নেতাৰ অনুপস্থিতি এক গৌণ বিষয়। একতান্ত্রিক দলৰ উৎপাদনশীলতাই তেতিয়াই ন্যূনতম পর্যায় পায় যেতিয়া নেতাই সদস্যসকলক এৰি আঁতৰি যায়। গণতান্ত্রিক নেতৃত্বই দলৰ আনুগত্য লাভ কৰাৰ প্রবল সম্ভাৱনা থাকে। অহস্তক্ষেপবাদী দলবোৰতো নেতাৰ প্রতি গণতান্ত্রিক দলৰ নেতাৰ দৰে বন্ধুসুলভ মনোভাব একোটাৰ সৃষ্টি হয়। কিন্তু এনে দলৰ সদস্যৰ পৰা দিহা-পৰামর্শ লাভৰ পৰিমাণ আৰু দলৰ উৎপাদনশীলতাৰ মাত্রা নিচেই কম।

৪) **পিতৃসুলভ নেতৃত্ব ঃ** এই ব্যৱস্থাপনা শৈলীত নেতাই পিতৃসুলভ কামবোৰ কৰিব লাগিব বুলি ধৰি লয়। পিতৃসুলভ নেতৃত্বৰ মূল হ'ল— 'দেউতাইহে জানে' (Papa knows best) বুলি মানি অহা আপ্তবাক্য শাৰি। এনে দলৰ নেতা আৰু সদস্যসকলৰ মাজত থকা সম্পর্ক এটা পৰিয়ালৰ মুৰব্বী আৰু আন সদস্যসকলৰ মাজত থকা সম্পর্ক এটা পৰিয়ালৰ মুৰব্বী আৰু আন সদস্যসকলৰ মাজত থকা সম্পর্কৰ দৰে একে। নেতাই তেওঁৰ তলত কাম কৰাসকলক নিজ পৰিয়ালৰ সদস্যৰ দৰে দিক্-নির্দেশনা দিয়ে আৰু সুৰক্ষা প্রদান কৰে।

পৰিয়ালৰ মুৰব্বীয়ে কৰাৰ দৰে এনে নেতাই কর্মচাৰীসকলৰ বাবে উত্তম কর্ম পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰে আৰু নিয়মীয়াকৈ অন্য সা-সুবিধা কৰি দি উপকৃত কৰে। ইয়াৰ বিনিময়ত কর্মীসকলে কৃতজ্ঞতাৰ চিন হিচাপে নিজৰ কাম সম্পাদন কৰিবলৈ কঠোৰ শ্রম কৰিব বুলি ধৰি লোৱা হয়। এক অনন্য সামাজিক পৃষ্ঠভূমি থকা জাপানত এই নেতৃত্ব শৈলীটোৱে প্রশসনীয় সফলতা লাভ কৰিছিল। ভাৰতৰ সৰু সৰু ব্যৱসায়িক প্রতিষ্ঠানসমূহত এতিয়াও এই শৈলীটোৰ প্রচলন আছে। অৱশ্যে এই নেতৃত্ব শৈলীটো পৰিপক্ক বয়স আৰু চিন্তাৰ কর্মচাৰীসকলৰ ক্ষেত্রত সকলো সময়তে সুফলদায়ক নহ'বও পাৰে। অধিকাংশ প্রাপ্তবয়স্ক কর্মচাৰীয়ে কোনো 'ধর্মপিতৃ'য়ে তেওঁলোকৰ স্বার্থজড়িত

দিশবোৰত অনবৰতে চকু ৰখাতো পছন্দ নকৰে। ফলত কৃতজ্ঞতাবোধৰ সলনি এনে নেতৃত্বৰ বিৰুদ্ধে বৈৰীভাব আৰু ৰোষৰ উদ্রেক হ'ব পাৰে।

এইবোৰৰ উপৰি শৈক্ষিক দৃষ্টিভংগীৰে নেতৃত্বক চাৰিটা ভাগত বিভক্ত কৰা হয়। ভাগকেইটা হ'ল— বিদ্যায়তনিক নেতৃত্ব, প্রশাসনীয় নেতৃত্ব, সামূহিক গোটৰ নেতৃত্ব আৰু শিক্ষার্থীকেন্দ্রিক নেতৃত্ব। তলত ভাগকেইটাৰ আলোচনা আগবঢ়োৱা হ'ল।

১০.৫.১ বিদ্যায়তনিক নেতৃত্ব

শিক্ষানুষ্ঠানৰ সৈতে মুখ্য সম্পর্ক থকা নেতৃত্বশৈলী এটা হ'ল বিদ্যায়তনিক নেতৃত্ব (Academic Leadership)। এনে নেতৃত্ব শৈক্ষিক পৃষ্ঠভূমিত পৰিলক্ষিত হয়। শৈক্ষিক বিভাগৰ শীর্ষস্থানীয় পৰিচালক, সভাপতি অথবা অধ্যক্ষসকলৰ কাম-কাজ আৰু দায়িত্বৰ জৰিয়তে এনে নেতৃত্ব প্রকাশিত হয়। আচার্য, উপাচার্য, শৈক্ষিক বিষয়া অথবা বিভাগীয় মুৰব্বীসকলো এই শৈলীৰ নেতা। তেওঁলোকে শিক্ষাৰ বিভিন্ন স্তৰত যাৱতীয় সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ দায়িত্ব পালন কৰে। বিদ্যায়তনিক নেতৃত্বৰ অংশ বুলিলে কোনো এটা শিক্ষানুষ্ঠানৰ ভৱিষ্যত দৃষ্টি আৰু অগ্রগতিৰ পথ ধার্য কৰিবলৈ তথা আনে বুজি পোৱাকৈ সদৰী কৰিবলৈ শৈক্ষিক প্রশাসকসকলে প্রয়োগ কৰা প্রক্রিয়াবোৰৰ লগতে এক উমৈহতীয়া উদ্দেশ্যক বাস্তৱ কৰি তুলিবলৈ নিজৰ কর্মী দলটোক পৰিচালনা, অনুপ্রাণিত, সমর্থন আৰু দিক্-নির্দেশনা প্রদান কৰিবলৈ লোৱা সকলো ব্যৱস্থাৰ কথা বুজোৱা হয়। বিদ্যায়তনিক নেতৃত্ব হ'ল এটা অনুশীলন। প্রাক্-প্রাথমিক স্তৰৰ পৰা বিশ্ববিদ্যালয় পর্যায়ৰ শিক্ষালৈকে শিক্ষাৰ সকলো স্তৰতে এই অনুশীলন চলে। এনে নেতৃত্বৰ প্রকৃতি বিতৰণশীল এক নির্দিষ্ট শৈক্ষিক অর্থত বিদ্যায়তনিক নেতৃত্ব বুলিলে শিক্ষার্থীৰ শিকনৰ স্তৰ উন্নত কৰি তুলিবলৈ কোনো শিক্ষক, প্রশাসনীয় নেতা অথবা বৃত্তিজীৱীৰ প্রতি সমর্থন আগবঢ়োৱা ব্যক্তিয়ে গ্রহণ কৰা ব্যৱস্থাবোৰৰ কথা বুজা যায়।

১০.৫.২ প্রশাসনীয় নেতৃত্ব

প্রশাসনীয় নেতৃত্বই প্রধানকৈ প্রশাসনীয় কাম-কাজ সম্পাদনত মনোনিৱেশ কৰে। নেতৃত্বৰ এইবিধ শৈলীয়ে শিক্ষানুষ্ঠান এটাৰ ভাৰসাযোগ্যতা. আমোলাতন্ত্র ব্যৱস্থাপনা, নীতি-নিয়ম প্রৱর্তন, বিধিসন্মত নিয়ন্ত্রক নীতি প্রৱর্তন আৰু প্রশাসনীয় কৰণীয়বোৰৰ তত্ত্বাৱধান লয়।

১০.৫.৩ সামূহিক গোটৰ নেতৃত্ব

ই হ'ল নেতৃত্বৰ সাধাৰণ ধাৰণাৰ পৰা বহির্ভূত এবিধ বিশেষ নেতৃত্ব শৈলী। ইয়াৰ ভিত্তি হ'ল একোডোখৰ নির্দিষ্ট স্থান। সেয়েহে ইয়াৰ প্রকৃতি থলুৱা। ই উমৈহতীয়া

স্বার্থ, উদ্দেশ্য অথবা অনুশীলন থকা কোনো এটা সম্প্রদায়ক দিয়া নেতৃত্বৰ কথা বুজায়। এনে নেতৃত্ব একক অথবা দলীয়, স্বৈচ্ছিক অথবা পাৰিশ্রমিক যুক্ত হ'ব পাৰে। বিভিন্ন স্থানত স্থানীয় স্বেচ্ছাসেৱী, ব্যৱসায়িক গোষ্ঠী আৰু চৰকাৰে সন্মিলিতভাৱে সামূহিক গোটৰ নেতৃত্ব বহন কৰে। 'স্থান ব্যৱস্থাপনা' (Place management) বুলি জনাজাত হোৱা ব্যৱস্থাপনা পদ্ধতিৰে এনে নেতৃত্বই সুচাৰুৰূপে নিজৰ কাম-কাজ সম্পাদন কৰিব পাৰে। 'স্থান ব্যৱস্থাপনা' হ'ল একোটা নির্দিষ্ট অঞ্চলৰ ভিতৰত থকা চৰকাৰী সমল, বৃত্তিজীৱী আৰু ব্যৱসায়িক দক্ষতা তথা স্থানীয় সম্প্রদায়বোৰৰ কর্মোৎসাহেৰে সৃষ্টি হোৱা পদ্ধতি।

১০.৫.৪ শিক্ষার্থীকেন্দ্রিক নেতৃত্ব

শিক্ষার্থীকেন্দ্রিক নেতৃত্বই বিদ্যালয় কর্তৃপক্ষৰ লগতে সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াত শিক্ষার্থীসকলকো সক্রিয়ভাৱে অংশগ্রহণ কৰাৰ সুযোগ দিয়ে। সকলো সিদ্ধান্ত শিক্ষার্থীৰ অনুকূলে গ্রহণ কৰা হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ বিদ্যায়তনিক নেতৃত্বৰ বিষয়ে চমুকৈ বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ গণতান্ত্রিক নেতৃত্ব বুলিলে কি বুজে?

১০.৬ নেতৃত্ব দক্ষতা

যিকোনো অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠানৰে এটা এৰাব নোৱৰা উপাদান হ'ল দক্ষ নেতৃত্ব। যিকোনো ব্যৱসায়ৰ ভিতৰচ'ৰাত দক্ষ নেতাই একো একোটা সবল কর্মীদল গঢ়ি তোলে। ই ব্যৱসায়টোৰ সকলো প্রকল্প, উদ্যম অথবা আন কার্যকলাপৰ সফলতা নিশ্চিত কৰে। নেতাৰ দক্ষতাৰ ভিতৰত অসংখ্য আন্তঃব্যক্তিক সম্পর্ক আৰু ফলপ্রসূ যোগাযোগ স্থাপনৰ দক্ষতা দুটাক প্রাধান্য দিয়া হয়। সকলোৱে নিজৰ নেতৃত্ব দক্ষতা অনুশীলন আৰু উন্নত কৰি তুলিব পাৰে। নেতৃত্ব দক্ষতা হ'ল ব্যক্তিৰ অন্তর্নিহিত সামর্থ্য আৰু জ্ঞান। এই দুয়োটাৰে যথোপযুক্ত প্রয়োগ কৰি নেতাই প্রত্যাশিত লক্ষ্য-উদ্দেশ্যক সফলতাৰে বাস্তৱায়িত কৰে। নেতৃত্ব দক্ষতাৰ সৈতে প্রায়েই আন কেইবাটাও ব্যক্তিত্ব বৈশিষ্ট্য তথা সংযোগ স্থাপনৰ সামর্থক সাঙোৰা হয়। এইবোৰ শিকি লৈ নিয়মীয়াকৈ অনুশীলন কৰি থাকিলে সকলোৱে নেতৃত্ব দক্ষতাৰ গৰাকী হ'ব পাৰিব। নেতৃত্ব দক্ষতাৰ সৈতে জড়িত প্রধান বৈশিষ্ট্যসমূহ এনে ধৰণৰ—

১) **সংযোগ** ঃ কোনো অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠানৰ বিভিন্ন দিশ কর্মচাৰীসকলক বুজাবলৈ নেতাৰ গাত থাকিবলগীয়া এটা মৌলিক দক্ষতা হ'ল সংযোগ (communication) স্থাপন

দক্ষতা। নেতাই ফলপ্রসূ সংযোগ স্থাপন প্রক্রিয়া প্রয়োগ কৰি উপযুক্ত কার্য-নির্দেশনা প্রদান কৰিব পাৰে, চিন্তা-ধাৰণা আৰু দৃষ্টিভংগী উপস্থাপন কৰিব পাৰে, কর্মচাৰীক কর্ম দায়িত্ব ভগাই দিব পাৰে, প্রাপ্ত তথ্যসমূহ অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠানগত লক্ষ্যৰ আধাৰত সদৰী কৰিব পাৰে, সমস্যা-বিবাদ সমাধানৰ উপায় দিব পাৰে, কর্তব্য সমাপন কৰিবলৈ প্রয়োজন হোৱা সহায়-সমর্থন আগবঢ়াব পাৰে আৰু বিভিন্ন ব্যৱস্থাপনামূলক প্রকার্য সম্পাদন কৰিব পাৰে। ব্যৱস্থাপনামূলক প্রকার্য শিতানত পৰিকল্পনা প্রস্তুতকৰণ, সংগঠিতকৰণ, নেতৃত্ব প্রদান, পৰিচালনা, সমন্বয় সাধন আৰু ফলপ্রসূ নিয়ন্ত্রণ আদি কার্যক সামৰি লোৱা হয়। সংযোগ স্থাপন দক্ষতাক নেতাৰ জীৱনৰেখা বুলি গণ্য কৰা হয়। নম্র আৰু ভদ্রভাৱে স্থাপন কৰা সংযোগে সকলো কার্য অভিযান সফলভাৱে সম্পন্ন হোৱাত সহায় কৰে। কোনো অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠানৰ ভিতৰত মৌখিক আৰু লিখিত ৰূপত সংযোগ স্থাপন কৰা হ'ব পাৰে।

২) **অভিপ্রেৰণা ঃ** লক্ষ্যকেন্দ্রিক আচৰণৰ সূত্রপাত কৰিবলৈ এনে আচৰণক দিক্-নির্দেশনা দিবলৈ আৰু এনে আচৰণ বর্তাই ৰাখিবলৈ প্রয়োজন হোৱা নেতৃত্ব দক্ষতাটোৱেই হ'ল অভিপ্রেৰণা (motivation)। মানুহে যেতিয়া পৰিৱর্তন আৰু উন্নতি সাধনৰ হকে কাম কৰিবলৈ নির্ণয় লয়, তেতিয়া অভিপ্রেৰণাৰ উন্মেষ ঘটে। নেতাই কর্মচাৰীসকলক কর্তব্য সমাপন কৰিবলৈ অভিপ্রেৰণা যোগাই ঈপ্সিত ফলাফলৰ সৃষ্টি কৰিব লাগে অভিপ্রেৰণাৰে চালিত কর্মচাৰীৰ মানসিক অৱস্থা উদ্দীপিত হৈ থাকে। এনে কর্মচাৰীয়ে নিজ কর্তব্য ৰূপায়ণ কৰাত তাৎপর্যপূর্ণ অৰিহণা আগবঢ়াব পাৰে। ভগাই দিয়া কাম সুচাৰুৰূপে সম্পন্ন কৰিবলৈ কর্মীদলৰ সদস্যসকলৰ মনত প্রয়োজনীয় আগ্রহ আৰু উৎসাহ সৃষ্টি কৰাৰ এক আৱশ্যকীয় উপায় হ'ল অভিপ্রেৰণা যোগোৱা। কর্মচাৰীক অভিপ্রেৰণাৰে কর্মোৎসাহী কৰি তোলাৰ দুটামান গুৰুত্বপূর্ণ উপায় হ'ল— বিভিন্ন পুৰস্কাৰ আৰু বোনাচ আদি দিয়া, বেতন আৰু প্রতিপূর্তি ধন বৃদ্ধি, পদোন্নতিৰ সুবিধা, অতিৰিক্ত কর্তব্য আৰু সেইবোৰ পালনৰ দায়িত্ব ইত্যাদি।

৩) **সৃজনশীলতা ঃ** কিবা এটা নতুন আৰু মূল্যৱান বস্তু সৃষ্টি অথবা প্রস্তুত কৰাৰ পৰিঘটনাটোকে সাধাৰণভাৱে সৃজনশীলতা (Creativity) বুলি ক'ব পাৰি। এক সুকীয়া দৃষ্টিভংগীৰে জাগতিক কথাবোৰ বিচাৰ কৰি চাব পৰাটোৱেই হ'ল সৃজনশীলতাৰ বৈশিষ্ট্য। নেতাসকলে প্রথমে সৃজনশীল চিন্তা-ধাৰণাৰে কথাবোৰ ভাবি চাব লাগিব। তাৰ পাছত তেনে চিন্তা-ধাৰণাবোৰক কামত প্রয়োগ কৰি প্রত্যাশিত ফলাফল লাভৰ চেষ্টা কৰিব লাগিব। প্রথম অৱস্থাত সৃজনশীল চিন্তা-ধাৰণাবোৰ কামত প্রয়োগ কৰাতো কিছু পৰিমাণে অসুবিধাজনক যেন ভাব হ'ব পাৰে। কিন্তু নিয়মীয়া অনুশীলনৰ সহায়ত এনে চিন্তা-ধাৰণাক কামত প্রয়োগ কৰি থকাসকল অভ্যস্ত হৈ পৰে আৰু শৃংখলাবদ্ধভাৱে কাম আগুৱাই লৈ যাব পৰা হয়। সময়ৰ লগে লগে অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠানৰ কর্মী সদস্যসকলে পদ আৰু ব্যক্তিগত পৃষ্ঠভূমি নির্বিশেষে নিজৰ জ্ঞান আৰু আকলন (understanding)ক আধুনিক তথা

উদ্ভাৱনীমূলক চিন্তা-ধাৰণালৈ ৰূপান্তৰ কৰাৰ কলা আয়ত্ত কৰিছে। তেওঁলোকে নিজৰ কামৰ সৈতে জড়িত কর্তব্যসমূহ পালন কৰি পাৰদর্শিতাৰ পৰিচয় দিয়াৰ সময়ত এনে চিন্তা-ধাৰণা প্রয়োগ কৰিছে আৰু অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠানে বান্ধি লোৱা লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ প্রয়াস চলাইছে। কর্মত সৃজনশীল চিন্তা-ধাৰণা প্রয়োগৰ মূল উদ্দেশ্য হ'ল উৎপাদনশীলতা আৰু লাভ অর্জনৰ সুচলতা বৃদ্ধি কৰা। নেতাসকলে বিভিন্ন কামৰ দায়িত্ব পালন কৰিবলগীয়া হয়। সেয়েহে তেওঁলোকে কামবোৰ সম্পন্ন কৰিবলৈ সৃজনশীল পন্থা অৱলম্বন কৰিব লাগে।

৪) **ইতিবাচক মনোভাব ঃ** কর্ম দায়িত্ব আৰু কৰণীয়বোৰ সুচাৰুৰূপে কৰি অটাবলৈ যাওঁতে বিভিন্ন ধৰণৰ সমস্যা আৰু প্রত্যাহ্বানৰ মুখামুখি হ'বলগীয়া হয়। এইবোৰ লক্ষ্য-উদ্দেশ্য, কৰণীয় আৰু দায়িত্ব পালন, আন্তঃগাঁথনি, সা-সুবিধা, আহিলা-সঁজুলি, সামগ্রী, প্রযুক্তিবিদ্যা, সমল, মানৱ সম্পদ, কর্মৰ বোজা, প্রশিক্ষণ, উন্নয়নমূলক কার্যসূচী অথবা সামগ্রিক কর্ম পৰিৱেশক কেন্দ্র কৰি উদ্ভৱ হ'ব পাৰে। এনে সমস্যাৰ শৃংখলাবদ্ধ সমাধান কৰা আৰু গুৰুতৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিবলৈ নিদিয়া আদি হ'ল নেতাই নিশ্চিত কৰিবলগীয়া কাম। সেয়েহে ইতিবাচক মনোভাব (Positivity)ক নেতৃত্ব দক্ষতাৰ এক অপৰিহার্য বৈশিষ্ট্য বুলি গণ্য কৰা হয়। নেতাই নিজৰ কামবোৰ কৰি গৈ থকাৰ সমান্তৰালকৈ নিজৰ ইতিবাচক মনোভাব সুদৃঢ় কৰি ৰাখিব লাগে। তেওঁৰ অধীনত কাম কৰাসকলে যাতে নিজৰ কাম আৰু কর্মস্থল সম্পর্কীয় সকলো কথাতে ইতিবাচক দৃষ্টিভংগী গঢ়িব পাৰে, সেয়া নিশ্চিত কৰাতো নেতাৰ কাম। অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠানৰ নেতাৰ লগতে অন্য সদস্যসকলে প্রত্যাশিত ফলাফল লাভ, মানৱ সম্পদৰ অগ্রগতি আৰু সামগ্রিকভাৱে অনুষ্ঠান নাইবা প্রতিষ্ঠানটোৰ বিকাশ সাধন কৰিবলৈ সমগ্র কর্ম প্রক্রিয়াটোত ইতিবাচক মনোভাব দৃঢ়তাৰে বর্তাই ৰাখিব লাগে।

৫) **সঁহাৰি ঃ** নেতাসকলে নিজৰ দক্ষতা উন্নত কৰি তুলিবলগীয়া দিশ এটা হ'ল সঁহাৰি (Feedback) প্রদান আৰু গ্রহণ। কর্মচাৰীসকলক বিভিন্ন কাম সম্পাদনৰ দায়িত্ব দিয়া হয়। তেওঁলোকে একোটা নির্দিষ্ট সময়ৰ ভিতৰত কামবোৰ শেষ কৰিব লাগে। বিভিন্ন ধৰণৰ নিয়ত কার্য (assignment) প্রতিবেদন (Report), প্রকল্প (Project), প্রযোজনা-উৎপাদন প্রক্রিয়া (production process) আদি হ'ল কর্মচাৰীয়ে সম্পন্ন কৰিবলগীয়া কিছুমান কাম। কর্মচাৰীসকলে তেওঁলোকক ন্যস্ত কৰা কাম নিজৰ সামর্থ্য অনুসৰি ভালদৰে সম্পন্ন কৰে। কামৰ ফলাফল নেতাই বিচৰা ধৰণৰ হোৱাটো কাম্য। সঁহাৰি প্রদানৰ মূল উদ্দেশ্য হ'ল কর্মচাৰীক তেওঁলোকৰ পাৰদর্শিতাৰ বিষয়ে জানিবলৈ দিয়া। কর্মচাৰীসকলে নিযুক্তিদাতাৰ প্রত্যাশা অনুসৰি কর্ম-পাৰদর্শিতা দেখুৱাব পাৰিছেনে নাই, সেয়াও সঁহাৰি প্রদানৰ জৰিয়তে নিশ্চিত কৰা হয়। ইতিবাচক সঁহাৰিৰ অর্থ হ'ল কর্মচাৰীৰ পাৰদর্শিতা ভাল। নেতিবাচক সঁহাৰিৰ অর্থ হ'ল কাম এটা শেষ কৰোঁতে কর্মচাৰীয়ে কিছুমান ভুল অথবা বেমেজালি কৰিছে।

৬) **কার্যভাৰ অর্পণ ঃ** কোনো কর্তৃত্বশীল পক্ষই আন কাৰোবাক কোনো বিশেষ নিয়ত কার্য সম্পাদন কৰাৰ দায়িত্ব দিয়াকে কার্যভাৰ অর্পণ (Delegating) বোলে। ব্যৱস্থাপনা নেতৃত্বৰ সৈতে জড়িত এটা কেন্দ্রীয় ধাৰণা হ'ল কার্যভাৰ অর্পণ। কার্যভাৰ লাভ কৰা ব্যক্তিগৰাকী কামটোৰ ফলাফলৰ ক্ষেত্রত জবাবদিহি হৈ ৰয়। কোনো কামৰ কার্যভাৰ অন্যক অর্পণ কৰি নেতাই কর্মীদলৰ প্রতি থকা বিশ্বাস প্রদর্শন কৰে। ই কর্মীসকলক নিজৰ গুৰুত্ব অনুভৰ কৰাৰ লগতে তেওঁলোকৰ দক্ষতা আৰু সামর্থ্যক স্বীকৃতি প্রদান কৰে। কার্যভাৰ অর্পণে কর্মীদলক অধিক একাগ্রতা আৰু কৃতজ্ঞতাবোধেৰে কাম শেষ কৰিবলৈ উদ্বুদ্ধ কৰে। নেতৃত্ব দক্ষতাৰ অন্যতম এই দক্ষতাটোৱে কর্মচাৰীৰ কঠোৰ শ্রম কৰাৰ মানসিকতা আৰু কর্তব্যনিষ্ঠা বৃদ্ধি কৰে।

৭) **ভাৰসাযোগ্যতা ঃ** সৎ আৰু সত্যবাদী লোকে নিজ ব্যক্তিত্বৰ অংশ কৰি লোৱা সামর্থটোৱে হ'ল ভাৰসাযোগ্যতা (Trustworthness)। অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠানৰ নেতা আৰু অন্য কর্মচাৰীসকলে সহযোগিতামূলকভাৱে সংহতিৰে কাম কৰি যাব বুলি ধৰি লোৱা হয়। তেওঁলোকৰ পাৰস্পৰিক সম্পর্কও মধুৰ আৰু বন্ধুসুলভ হ'ব বুলি ধৰা হয়। এই কথাবোৰ তেতিয়াহে সম্ভৰ হ'ব, যেতিয়া নেতা আৰু আন কর্মচাৰীসকলে পৰস্পৰক বিশ্বাস আৰু ভাৰসা কৰিব পাৰিব। নেতৃত্ব দক্ষতাৰ গুৰুত্বপূর্ণ অংশ ভাৰসাযোগ্যতাই কার্য সম্পাদন প্রক্রিয়াবোৰ সফল কৰি তুলি প্রত্যাশিত লক্ষ্য-উদ্দেশ্য ফলৱতী কৰে। নেতাই ভাৰসা কৰিব পৰা কর্মচাৰীয়ে অতিৰিক্ত কর্তব্য সমাপনৰ দায়িত্ব লাভ কৰে। কর্মচাৰীয়ে ভাৰসা কৰা নেতাই সদৰী কৰা চিন্তা-ধাৰণা আৰু দিহা-পৰামর্শ সোনকালে কার্যত প্রয়োগ কৰা হয়। কাৰণ, কর্মচাৰীয়ে নেতাৰ মনোভাৱ সহজে বুজি পায়। সেয়েহে নেতা আৰু কর্মচাৰীৰ মাজত থকা ভাৰসাযোগ্যতাৰ পৰিৱেশ সুদৃঢ় কৰি ৰখাৰ নিয়মীয়া প্রচেষ্টা চলোৱা উচিত।

৮) **কার্য নৈতিকতা ঃ** কার্য নৈতিকতা (Work ethics) হ'ল কিছুমান ব্যক্তিগত বিশ্বাস আৰু মানি চলা নীতিৰ সমষ্টি। ধৰা হয় যে কঠোৰ পৰিশ্রম আৰু অধ্যৱসায়ে মানুহক নৈতিকভাৱে উপকৃত কৰে। এইটো কার্য নৈতিকতাৰ উদাহৰণ। ই ব্যক্তিৰ চৰিত্র সুদৃঢ় কৰা এক অন্তর্নিহিত সামর্থ্য, প্রমূল্য সমষ্টি অথবা গুণ। কোনো কামৰ বাবে প্রয়োজনীয় অর্হতা, দক্ষতা আৰু সামর্থ্য থকাৰ লগতে এগৰাকী নেতা আৰু অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠানত কর্মৰত আনসকল কার্য নৈতিকতাৰ অধিকাৰী হ'ব লাগে। কার্য নৈতিকতাৰ জ্ঞান আৰু আকলনে নেতা আৰু কর্মচাৰী উভয়কে শৃংখলাবদ্ধভাৱে নিজৰ কাম সম্পন্ন কৰাত সহায় কৰিব। ফলত প্রত্যাশিত লক্ষ্য-উদ্দেশ্যত সফলতাৰে উপনীত হ'ব পৰা যাব। দৃঢ় কার্য নৈতিকতাৰ গৰাকীসকলে কর্মৰত অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠানটোৰ প্রমূল্য আৰু লক্ষ্যবোৰৰ পোষকতা কৰে। কার্য নৈতিকতাসম্পন্ন ব্যক্তিয়ে নির্ধাৰিত সময়ৰ ভিতৰত নিজৰ হাতত থকা কামবোৰ নিয়াৰিকৈ শেষ কৰাত মনোনিৱেশ কৰে।

৯) **কর্তব্যনিষ্ঠা ঃ** কর্তব্যনিষ্ঠা (Conscientiousness) হ'ল ব্যক্তিত্বৰ এক বৈশিষ্ট্য। ই সাৱধানী আৰু পৰিশ্রমী ব্যক্তিৰ কথা বুজায়। এগৰাকী ব্যক্তিক কর্তব্যনিষ্ঠ বুলি কোৱাৰ

কাৰণ হ'ল এনে ব্যক্তিয়ে শেষ কৰাৰ দায়িত্ব পোৱা কাম এটা সামৰ্থ্য অনুযায়ী নিয়াৰিকৈ কৰাৰ ইচ্ছা দেখুৱায়। কৰ্তব্যনিষ্ঠ ব্যক্তি সদায়ে কাৰ্যদক্ষ আৰু সুসংগঠিত। তেওঁলোকে নিজৰ কৰণীয় আৰু দায়িত্ব বুজে। এনে ব্যক্তিৰ আন এটা উল্লেখনীয় দক্ষতা হ'ল সময় ব্যৱস্থাপনা (Time management)। এনে ব্যক্তিয়ে কৰিবলগীয়া কামবোৰ অগ্ৰাধিকাৰ ক্ৰমত সজাই লয় আৰু শেষ কৰিবলৈ সময় বান্ধি লয়। এই নেতৃত্ব দক্ষতাৰ অধিকাৰী ব্যক্তিয়ে জানে যে নিজৰ কাম ভালদৰে সম্পন্ন কৰিবলৈ সততা, সংহতি, সমলসম্পন্নতা, পৰিশ্ৰমী আৰু নৈতিকতা আদিৰ দৰে গুণৰো অধিকাৰী হ'ব লাগিব।

১০) **বিবাদ নিষ্পত্তি ঃ** একাধিক পক্ষৰ মাজত চলি থকা বিবাদৰ সমাধান কৰাই হ'ল বিবাদ নিষ্পত্তি (Dispute Settlement)। এই অভিধাটো কেতিয়াবা সংঘাত সমাধান (Conflict resolution) অভিধাটোৰ সৈতে সলনা-সলনিকৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। কোনো অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানত কৰ্মৰত সদস্যসকলৰ মাজত কোনো কাৰণত বিবাদ অথবা মনোমালিন্যৰ সৃষ্টি হ'লে গুৰুতৰ ৰূপ ধাৰণ কৰাৰ আগতেই ইয়াক প্ৰশমিত কৰিব লাগে। অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানৰ কৰ্মীৰ মাজত বিবাদৰ সৃষ্টি হোৱাটো স্বাভাৱিক। ইয়াক অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানে বান্ধি লোৱা লক্ষ্য-উদ্দেশ্যত উপনীত হোৱাৰ পথত সৃষ্টি হোৱা বাধা বুলি গণ্য কৰা হয়। যদি ব্যৱস্থাপনা বিভাগ আৰু কৰ্মচাৰী সংস্থাবোৰৰ মাজত কোনো বিবাদৰ সূত্ৰপাত হয়, তেন্তে মধ্যস্থতাকাৰীৰ ৰূপত তৃতীয় পক্ষ এটাক জড়িত কৰা হয়। মধ্যস্থতাকাৰী (Arbitration) হ'ল এটা নিৰপেক্ষ পক্ষ। সেয়েহে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ সময়ত ই পক্ষপাতহীনভাৱে কথাবোৰ বিচাৰ কৰি চায় আৰু বিবাদত লিপ্ত দুয়োটা পক্ষক সিদ্ধান্ত অৱগত কৰে। নেতাসকলে বিবাদ নিষ্পত্তিৰ পদ্ধতিবোৰ জনা উচিত। তেওঁলোকে বুজিব লাগে যে এটা বিবাদ নিষ্পত্তি কৰা মানে হ'ল সাংগঠনিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ সন্তোষজনকভাৱে কাম কৰি যোৱাৰ পৰিৱেশ সৃষ্টিৰে অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানলৈ সুফলদায়ক অৱদান আগবঢ়োৱা।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ যিকোনো এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ নেতৃত্ব দক্ষতাৰ বিষয়ে লিখক।

১০.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই অধ্যায়টিত আমি তলৰ কথাবোৰ আলোচনা কৰিলো—

- আধুনিক সমাজত নেতৃত্বৰ বিষয়টোত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়। সমাজক নেতৃত্ব দিব পৰা ব্যক্তি বিচাৰি উলিয়াবলৈ অহৰহ অন্বেষণ চলে। শিক্ষা ব্যৱস্থাটো আগবঢ়াই নিবলৈও নেতৃত্বৰ প্ৰয়োজন হয়।
- নেতৃত্ব মানুহ অথবা আন কোনো সত্ত্বাৰ মাজত নিহিত এক বিশেষ গুণ। ইয়াৰ সহায়ত নেতাই অনুগামীসকলক প্ৰভাৱিত কৰে।

- শিক্ষানুষ্ঠানৰ মুৰব্বীগৰাকীয়ে শৈক্ষিক নেতৃত্ব দিয়াৰ ভূমিকা পালন কৰে। তেওঁ নিজৰ আচাৰ-আচৰণেৰে শিক্ষক তথা কর্মচাৰীক প্রভাৱিত কৰে। এনে প্রভাৱে একোখন উপযুক্ত সুস্থ আৰু প্রগতিশীল শিক্ষানুষ্ঠান গঢ় লোৱাত অৱদান আগবঢ়ায়।
- নেতৃত্ব একতান্ত্রিক অথবা কর্তৃত্ববাদী, গণতান্ত্রিক অথবা অংশগ্রহণমূলক অহস্তক্ষেপবাদী অথবা শৃংখলামুক্ত আৰু পিতৃসুলভ হ'ব পাৰে। শৈক্ষিক দৃষ্টিভংগীৰে নেতৃত্বক চাৰিটা ভাগত ভগোৱা হয়। ভাগকেইটা হ'ল— বিদ্যায়তনিক, প্রশাসনীয়, সামূহিক গোটকেন্দ্রিক আৰু শিক্ষার্থীকেন্দ্রিক নেতৃত্ব।
- নেতৃত্ব দক্ষতা হ'ল নেতাৰ সামর্থ্য আৰু জ্ঞান। এই দক্ষতা প্রয়োগ কৰি তেওঁ সফলতাৰে লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য সাধন কৰে। নেতৃত্ব দক্ষতাই প্রায়েই বিভিন্ন ধৰণৰ ব্যক্তিৰ বৈশিষ্ট্য আৰু সংযোগ স্থাপন দক্ষতাৰ কথা বুজায়। এই কথাবোৰ সকলো ব্যক্তিৰ বাবে উপযোগী আৰু সকলোৱে এইবোৰ শিকিব তথা অনুশীলন কৰিব পাৰে।

১০.৮ অধিক জানিবলৈ

১০.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ চি. ডি. হাস্কেলৰ ভাষাত, 'নেতৃত্ব হ'ল একাধিক ব্যক্তিৰ মাজত থকা সম্পর্ক। এই সম্পর্কৰ বাবেই এগৰাকী ব্যক্তিৰ চিন্তা-ধাৰণা অথবা ইচ্ছাক আনসকলে গ্রহণ আৰু অনুসৰণ কৰে।'

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ কিম্বল য়াঙৰ ভাষাত, 'শৈক্ষিক নেতৃত্ব হ'ল এনে এক প্রক্রিয়া, যিটোত অনুগামীসকলে এগৰাকী ব্যক্তিৰ নির্দেশ আৰু নিয়ন্ত্রণ স্বেচ্ছিকভাৱে মানি লয়।'

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিক্ষানুষ্ঠানৰ সৈতে মুখ্য সম্পর্ক থকা নেতৃত্বশৈলী এটা হ'ল বিদ্যায়তনিক নেতৃত্ব (Academic Leadership)। এনে নেতৃত্ব শৈক্ষিক পৃষ্ঠভূমিত পৰিলক্ষিত হয়। শৈক্ষিক বিভাগৰ শীর্ষস্থানীয় পৰিচালক, সভাপতি অথবা অধ্যক্ষসকলৰ কাম-কাজ আৰু দায়িত্বৰ জৰিয়তে এনে নেতৃত্ব প্রকাশিত হয়। আচার্য, উপাচার্য, শৈক্ষিক বিষয়া অথবা বিভাগীয় মুৰব্বীসকলো এই শৈলীৰ নেতা। তেওঁলোকে শিক্ষাৰ বিভিন্ন স্তৰত যাৱতীয় সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ দায়িত্ব পালন কৰে।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ গণতান্ত্রিক অথবা অংশগ্রহণমূলক নেতৃত্বই কর্তৃত্বৰ বিকেন্দ্রীকৰণ ঘটায়। ইয়াৰ এটা প্রধান বৈশিষ্ট্য হ'ল তলতীয়া কর্মচাৰীৰ সৈতে আলাপ-আলোচনা কৰি সিদ্ধান্ত লোৱা। পৰিকল্পনা আৰু নীতি নির্ধাৰণৰ সময়ত তলতীয়া কর্মচাৰীক অংশগ্রহণ কৰাৰ সুযোগ দিয়া হয়। গণতান্ত্রিক নেতাই এনেবোৰ কামত ভাগ ল'বলৈ সকলোকে উৎসাহিত কৰে। তেওঁ ভয়-বল প্রয়োগ নকৰি উদাহৰণ আৰু প্রত্যয় নিয়াই তলতীয়া কর্মচাৰীসকলক নেতৃত্ব দিয়ে।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ কোনো অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠানৰ বিভিন্ন দিশ কর্মচাৰীসকলক বুজাবলৈ নেতাৰ গাত থাকিবলগীয়া এটা মৌলিক দক্ষতা হ'ল সংযোগ (communication) স্থাপন দক্ষতা। নেতাই ফলপ্রসূ সংযোগ স্থাপন প্রক্রিয়া প্রয়োগ কৰি উপযুক্ত কার্য-নির্দেশনা প্রদান কৰিব পাৰে, চিন্তা-ধাৰণা আৰু দৃষ্টিভংগী উপস্থাপন কৰিব পাৰে, কর্মচাৰীক কর্ম দায়িত্ব ভগাই দিব পাৰে, প্রাপ্ত তথ্যসমূহ অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠানগত লক্ষ্যৰ আধাৰত সদৰী কৰিব পাৰে, সমস্যা-বিবাদ সমাধানৰ উপায় দিব পাৰে, কর্তব্য সমাপন কৰিবলৈ প্রয়োজন হোৱা সহায়-সমর্থন আগবঢ়াব পাৰে আৰু বিভিন্ন ব্যৱস্থাপনামূলক প্রকার্য সম্পাদন কৰিব পাৰে। ব্যৱস্থাপনামূলক প্রকার্য শিতানত পৰিকল্পনা প্রস্তুতকৰণ, সংগঠিতকৰণ, নেতৃত্ব প্রদান, পৰিচালনা, সমন্বয় সাধন আৰু ফলপ্রসূ নিয়ন্ত্রণ আদি কার্যক সামৰি লোৱা হয়।

১০.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) অতি চমু প্রশ্ন (50টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১. নেতৃত্ব মানে কি?

প্রশ্ন ২. শৈক্ষিক নেতৃত্ব বুলিলে কি বুজে?

প্রশ্ন ৩. প্রশাসনীয় নেতৃত্ব মানে কি?

প্রশ্ন ৪. শৈক্ষিক নেতৃত্বৰ যিকোনো এটা বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৫. নেতৃত্ব দক্ষতা বুলিলে কি বুজে?

খ) চুটি প্রশ্ন (150টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১. নেতৃত্বৰ বিষয়ে এটা টোকা লিখক।

প্রশ্ন ২. শৈক্ষিক নেতৃত্বৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৩. নেতৃত্বত কার্য নৈতিকতাৰ গুৰুত্ব বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ৪. সামূহিক গোটৰ নেতৃত্বৰ বিষয়ে এটা চমুটোকা প্রস্তুত কৰক।

গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (প্রায় 300–500টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১. নেতৃত্ব আৰু শৈক্ষিক নেতৃত্বৰ ধাৰণা দুটা বহলাই ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ২. উপযুক্ত উদাহৰণসহ নেতৃত্বৰ প্রকাৰবোৰ বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ৩. এখন উচ্চ মাধ্যমিক পর্যায়ৰ বিদ্যালয়ৰ বাবে প্রয়োজন হোৱা শৈক্ষিক নেতাৰ গাত বিশেষভাৱে থাকিবলগীয়া নেতৃত্ব দক্ষতাবোৰ ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১১ ঃ সংযোগ

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
১১.২ পৰিচয়
১১.৩ সংযোগৰ অর্থ
১১.৪ ফলপ্রসূ ব্যৱস্থাপনাত সংযোগৰ ভূমিকা
১১.৫ সংযোগৰ পদ্ধতি
১১.৬ শৈক্ষিক প্রশাসনত ফলপ্রসূ সংযোগৰ বাধাসমূহ
১১.৭ শৈক্ষিক প্রশাসনত ফলপ্রসূ সংযোগ স্থাপনৰ উপায়
১১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১১.৯ অধিক জানিবলৈ
১১.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১১.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য (OBJECTIVES)

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সংযোগৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- ফলপ্রসূ ব্যৱস্থাপনাত সংযোগৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- সংযোগ পদ্ধতিবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- শৈক্ষিক প্রশাসনত ফলপ্রসূ সংযোগত বাধাৰ সৃষ্টি কৰা উপাদানবোৰ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।
- শৈক্ষিক প্রশাসনত ফলপ্রসূ সংযোগ স্থাপনৰ উপায়বোৰ বিচাৰি উলিয়াব পাৰিব।

১১.২ পৰিচয় (INTRODUCTION)

মানুহ সামাজিক প্রাণী। সামাজিক বাবেই মানুহে সমাজৰ আন মানুহৰ সৈতে সম্পর্ক ৰক্ষা কৰি চলে। মানৱ সভ্যতাৰ আদি বিন্দুৰ পৰাই মানুহে নিজৰ মনৰ ভাব ভাগ-বাটোৰাৰা কৰাৰ উদ্দেশ্যৰে অইনৰ সৈতে সংযোগ স্থাপন কৰি আহিছে। প্রাচীন কালত মানুহে বিভিন্ন ধৰণৰ প্রতীক আৰু মুখমণ্ডলৰ অভিব্যক্তি আদিৰ দৰে মাধ্যমৰ জৰিয়তে সংযোগ স্থাপন কৰিছিল। গুহাচিত্র আৰু ৰঙীন চিত্রাংকনৰ ব্যৱহাৰে খ্রীষ্টপূর্ব 40,000 বছৰৰ আগতে সংযোগ স্থাপন ব্যৱস্থাৰ বিকাশৰ পথ মুকলি কৰি দিছিল। প্রায় 1400 খ্রীষ্টপূর্বত চীনত আখৰৰ বিকাশ ঘটিছিল।

চীনতেই পৰৱৰ্তী সময়ত কাগজ আৰু চিয়াঁহীৰ ব্যৱহাৰো আৰম্ভ হৈছিল। এনেকৈয়ে বিভিন্ন স্তৰ অতিক্ৰম কৰি সংযোগ ব্যৱস্থাবোৰে বৰ্তমানৰ অৱস্থাত উপনীত হৈছে। অতীজৰে পৰা শিক্ষা ব্যৱস্থাত সংযোগ প্ৰণালীবোৰে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰি আহিছে। ফলপ্ৰসূ সংযোগ স্থাপন নকৰাকৈ কোনো শিক্ষা ব্যৱস্থা সফল হ'ব নোৱাৰে। শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰখনত সংযোগৰ প্ৰত্যক্ষ আৰু পৰোক্ষ দুয়োটা প্ৰকাৰৰে বহুল প্ৰয়োগ নাই।

এই অধ্যায়টিত সংযোগৰ অৰ্থ ফলপ্ৰসূ ব্যৱস্থাপনাত সংযোগৰ ভূমিকা, সংযোগ স্থাপনৰ পদ্ধতি শৈক্ষিক প্ৰশাসনত ফলপ্ৰসূ সংযোগ স্থাপনৰ বাধা আৰু বাধা আঁতৰ কৰাৰ উপায় সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা হৈছে।

১১.৩ সংযোগৰ অৰ্থ

সাধাৰণতে যিকোনো দুটা পক্ষৰ মাজত বিভিন্ন কাৰণত সংঘটিত হোৱা উদ্দেশ্যপূৰ্ণ আন্তঃক্ৰিয়া (purposeful)কে সংযোগ বোলা হয়। ই আদান-প্ৰদানৰ এটা কৌশল। এটা পক্ষই প্ৰদান কৰা তথ্য আন এটাই গ্ৰহণ কৰে। সংযোগ প্ৰক্ৰিয়া এটাৰ পক্ষ দুটা দুগৰাকী ব্যক্তি, দুটা দল, দুখন সমাজ নাইবা দুখন দেশ হ'ব পাৰি। সংযোগ প্ৰক্ৰিয়াত জড়িত পক্ষ এটাক প্ৰেৰক (Sender) আৰু আনটো পক্ষক গ্ৰাহক (Receiver) বোলা হয়।

ব্যুৎপত্তিগতভাৱে সংযোগৰ সমাৰ্থক ইংৰাজী শব্দ 'communication'ৰ মূল হ'ল লেটিন শব্দ 'communis'। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল উমৈহতীয়া (common) অথবা সাদৃশ্য (similarity)। অৰ্থাৎ সংযোগ হ'ল প্ৰেৰক আৰু গ্ৰাহকৰ মাজত থকা মিল অথবা সাদৃশ্য। 'Communication' শব্দটো আন এটা লেটিন শব্দ 'cmmunicare'ৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা বুলিও কোৱা হয়। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল 'ভাগ-বাটোৰাৰা কৰ' (share)। অৰ্থাৎ, সংযোগ প্ৰক্ৰিয়া এটাত প্ৰেৰক আৰু গ্ৰাহক দুয়োটা পক্ষৰে সমান সক্ৰিয়তাৰ প্ৰয়োজন।

ব্যক্তি, দল তথা ব্যক্তিৰ সামাজিক বিকাশৰ বাবে সংযোগ আৱশ্যকীয়। সংযোগৰ জৰিয়তে ব্যক্তিয়ে অভিজ্ঞতা আহৰণ কৰে, চিন্তা-অনুভৱ-মনোভাৱ আদি অইনৰ সৈতে আলোচনা কৰিবলৈ শিকে আৰু এই কথাবোৰে ব্যক্তিক জ্ঞানসমৃদ্ধ কৰি তোলে। প্ৰেৰক আৰু গ্ৰাহকৰ মাজত প্ৰত্যক্ষ সংযোগ স্থাপন হ'ব পাৰে। যেনে— বক্তা আৰু শ্ৰোতা, অভিনেতা আৰু দৰ্শক আদি। কেতিয়াবা পৰোক্ষভাৱে সংযোগ স্থাপিত হয়। এনে সংযোগ পৰিস্থিতিনিৰ্ভৰ। এনে সংযোগত প্ৰেৰক আৰু গ্ৰাহকৰ উপৰি তৃতীয় পক্ষ এটা থাকে। পৰোক্ষ সংযোগৰ সফলতা এই তৃতীয় পক্ষটোৰ ভাৰসাযোগ্যতাই নিৰূপণ কৰে।

সকলো প্ৰাণীয়ে সমগ্ৰ জীৱনকাল জুৰি বিভিন্ন উপায়েৰে অহৰহ পৰস্পৰৰ সৈতে সংযোগ স্থাপন কৰে। সংযোগ স্থাপনৰ মাধ্যমবোৰ কথিত ভাষা আৰু অকথিত অথবা প্ৰতীকি উপায় হ'ব পাৰে। এই মাধ্যমবোৰৰ সহায়ত মানুহে নিজৰ চিন্তা, ইচ্ছা, সংকোচ, আশা আৰু প্ৰত্যাশা প্ৰকাশ কৰে।

বিভিন্ন শিক্ষাবিদ আৰু পণ্ডিতে সংযোগৰ অর্থ প্রকাশ কৰা বিভিন্ন সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে। এনে দুটামান সংজ্ঞা তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

১) দার্শনিক এৰিষ্ট'টলৰ মতে, 'সংযোগ হ'ল কোনো প্রত্যাশিত প্রভাৱ পেলাবলৈ অইনক প্রভাৱিত কৰাৰ প্রয়াস চলোৱাৰ উপায়।'

২) আমেৰিকান কলেজ অভিধানৰ সংজ্ঞা মতে, 'সংযোগ হ'ল কথন, লিখন অথবা আকাৰ-ইংগিতৰ প্রয়োগেৰে নিজৰ চিন্তা, মতামত নাইবা তথ্য জনোৱা অথবা আদান-প্রদান কৰা কার্য।'

৩) এণ্ডাৰছনৰ ভাষাত, 'সংযোগ এক গতিশীল প্রক্রিয়া। ইয়াৰ মাধ্যমেৰে মানুহে সচেতন নাইবা অচেতনভাৱে বিভিন্ন আহিলা অথবা অভিকর্তাৰ সহায়ত আৰু প্রতীকি উপায়েৰে আন এগৰাকী লোকৰ প্রজ্ঞাত্মক সামর্থক প্রভাৱিত কৰে।'

৪) টেৰি, থ'মাচ আৰু মার্শ্বালৰ মত অনুসৰি, 'সংযোগ হ'ল একাধিক ব্যক্তিৰ মাজত বিনিময় ঘটা অর্থ (exchange of meaning)। এই বিনিময় ভাষা অথবা অ-মৌখিক উপায়েৰে সংঘটিত হ'ব পাৰে। এনে বিনিময়ত জ্ঞান, অভিপ্রেৰণা আৰু মনোভাবৰ মাত্রা ভিন ভিন হ'ব পাৰে।'

৫) হার্টমেনৰ ভাষাত, 'বর্ণনাত্মক আৰু সুদৃঢ়কাৰী উদ্দীপকৰ জৰিয়তে আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰাকে সংযোগ বোলে।'

৬) ডি বার্লৰ মতে, 'পাৰস্পৰিক লাভালাভৰ এক উমৈহতীয়া বুজাবুজিত উপনীত হ'বলৈ সংযোগ স্থাপনকাৰী আৰু এই সংযোগ গ্রাহকৰ মাজত সম্পন্ন হোৱা চিন্তা-ধাৰণা প্রকাশ আন্তঃক্রিয়াকে সংযোগ বোলে।'

৭) এড্‌গাৰ ডেলৰ মতে, 'পাৰস্পৰিকতাৰ মেজাজ (mood of mutuality)ত চিন্তা-ধাৰণা আৰু ভাব-অনুভূতি ভাগ-বটোৱাৰা কৰাটোৰেই হ'ল সংযোগ।'

৮) হর্লেণ্ডৰ মত অনুসৰি, 'কোনো ব্যক্তি নাইবা সংযোগ স্থাপনকাৰীয়ে অন্য ব্যক্তিগত সংযোগৰ আচৰণৰ শুধৰণি কৰিবলৈ বিভিন্ন সংকেত (সাধাৰণতে মৌখিক প্রতীক) প্রেৰণ কৰা প্রক্রিয়াটোকে সংযোগ বোলে।'

৯) ৰোজার্ছৰ সংজ্ঞা অনুসৰি, 'কোনো উমৈহতীয়া বুজাবুজিত উপনীত হ'বলৈ মানুহে তথ্য সৃষ্টি তথা পৰস্পৰৰ সৈতে তেনে তথ্য ভাগ-বাটোৱাৰা কৰা প্রক্রিয়াটোৰেই সংযোগ।'

১০) কীথ্‌ ডেৰিছৰ ভাষাত, 'এগৰাকী ব্যক্তিয়ে আন এগৰাকীলৈ তথ্য আৰু মনন (understanding) প্রৰাহিত কৰা প্রক্রিয়াটোকে সংযোগ বোলা হয়।'

ওপৰৰ সংজ্ঞাবোৰৰ ভিত্তিত ক'ব পাৰি যে দুগৰাকী ব্যক্তিৰ মাজত ঘটা আন্তঃক্রিয়াৰ ফলতেই সংযোগ স্থাপন সম্ভৱ হয়। তলত উল্লেখ কৰা বৈশিষ্ট্যবোৰে সংযোগৰ প্রকৃতি বুজাত সহায় কৰিব।

- সংযোগ এক দ্বি-মুখী প্রক্রিয়া। ইয়াত প্রেৰক আৰু গ্রাহকৰ মাজত পাৰস্পৰিক আন্তঃক্রিয়া সংঘটিত হয়।

- লক্ষ্য নথকাকৈ সংযোগ স্থাপন কৰাতো সম্ভৱ নহয়। সংযোগ হ'ল এটা উদ্দেশ্যচালিত প্রক্রিয়া।
- সংযোগ প্রেৰক আৰু গ্রাহকৰ প্রত্যাশা, হাবিয়াস আৰু প্রয়োজন আদি ইতিবাচকভাৱে পূৰণ কৰে।
- মৌখিক আৰু অ-মৌখিক দুয়োধৰণে সংযোগ স্থাপন কৰিব পাৰি।
- সংযোগৰ মাধ্যমেৰে ব্যক্তিৰ মনৰ ভাব, চিন্তা, আশা, অনুভূতি, হাবিয়াস, আৱেগ আৰু চিন্তা আদি ইজনৰ পৰা সিজনলৈ প্রেৰিত হয়।
- সংযোগ প্রক্রিয়া এটাত জড়িত থকা উপাদানকেইটামান হ'ল— উৎস, প্রেৰক, বার্তা, বিষয়বস্তু অথবা বার্তাত নিহিত বক্তব্য, সংকেতবদ্ধকৰণ, সংকেত উদ্ধাৰ, গ্রাহক আৰু সঁহাৰি ইত্যাদি।
- প্রেৰক আৰু গ্রাহকৰ মাজত সংযোগ স্থাপনৰ মূল বিষয়টো প্রেৰণ আৰু গ্রহণ প্রক্রিয়াৰ মাজেৰে পাৰ হয়। গ্রাহকে মূল বিষয়টোৰ আৱশ্যকীয় তথ্যখিনি গ্রহণ কৰে।
- প্রেৰকৰ শাৰীৰিক ভাব-ভংগী আৰু গ্রাহকৰ এই বার্তা গ্রহণৰ মানসিক প্রস্তুতি তথা অভিপ্রেৰণাই সংযোগ প্রক্রিয়া এটা সফল কৰি তোলে।
- সংযোগ প্রক্রিয়া এটাত প্রেৰক আৰু গ্রাহক— এই দুয়োটা পক্ষৰ মাজত এক প্রকাৰৰ পাৰস্পৰিক বুজাবুজিৰ সৃষ্টি হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ 'Communication' শব্দটিৰ ব্যুৎপত্তিগত অর্থ বুজাই লিখক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ সংযোগৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াওক।

১১.৪ ফলপ্রসূ ব্যৱস্থাপনাত সংযোগৰ ভূমিকা-

শৈক্ষিক প্রশাসন আৰু ব্যৱস্থাপনাত সংযোগ এক তাৎপর্যপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। পৰিকল্পনা, সংগঠন, নেতৃত্ব প্রদান আৰু নিয়ন্ত্রণৰ দৰে ব্যৱস্থাপনাৰ কিছুমান মৌলিক প্রকার্য সম্পাদন কৰিবলৈ সংযোগৰ প্রয়োজন। সংযোগে শৈক্ষিক প্রশাসক আৰু ব্যৱস্থাপকসকলক নিজৰ কাম আৰু দায়িত্ব নিয়াৰিকৈ পালন কৰাত সহায় কৰে। সংযোগ হ'ল সকলো ধৰণৰ পৰিকল্পনাৰ ভেটি। শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপকসকলক শিক্ষানুষ্ঠানৰ সকলোবোৰ আৱশ্যকীয় তথ্য সংযোগ স্থাপন কৰি জনাব লাগে। তেওঁলোকে এই তথ্যবোৰ আন সদস্যসকললৈ যথোপযুক্ত ধৰণে প্রেৰণ কৰি তথ্যবোৰ কার্যৰূপায়িত কৰাৰ পৰিকল্পনা প্রস্তুত কৰে। সংগঠনৰ বাবেও ফলপ্রসূ সংযোগ আৱশ্যক। ইয়াৰ সহায়ত সংগঠিতকৰণত জড়িত সকলোকে নিজ নিজ কৰণীয়ৰ বিষয়ে জনোৱা হয়। কোনো কামৰ নেতৃত্ব দিয়াসকলেও ব্যৱস্থাপক হিচাপে অইন সদস্যসকলৰ সৈতে

ফলপ্রসূভাৱে সংযোগ স্থাপন কৰিব লাগে। তেতিয়াহে দলীয় লক্ষ্যক বাস্তৱ ৰূপ দিব পৰা যাব। লিখিত আৰু মৌখিক সংযোগ অবিহনে নিয়ন্ত্রণ সম্ভৱ নহয়।

শৈক্ষিক প্রশাসন আৰু ব্যৱস্থাপনাত সংযোগৰ ভূমিকা তলৰ শিৰোনামসমূহৰ অধীনত চমুকৈ আলোচনা কৰা হ'ল—

১) **সিদ্ধান্ত গ্রহণ আৰু পৰিকল্পনাৰ ভেটি হ'ল সংযোগ ঃ** সিদ্ধান্ত গ্রহণ আৰু পৰিকল্পনা দুয়োটাৰে ক্ষেত্রত সংযোগ স্থাপন এক অপৰিহার্য বিষয়। সংযোগৰ সহায়ত শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা বিভাগে সিদ্ধান্ত গ্রহণত সহায় কৰিব পৰা তথ্যসমূহ সুৰক্ষিত কৰে। সংযোগৰ উৎকৃষ্টতাই ব্যৱস্থাপনাকেন্দ্রিক সিদ্ধান্তবোৰৰ গুণাগুণ নিৰূপণ কৰে। ব্যৱস্থাপনা বিভাগে লোৱা সিদ্ধান্ত আৰু পৰিকল্পনাবোৰ তলতীয়া কর্মীসকলক জানিবলৈ দিব লাগে। ফলপ্রসূ সংযোগ অবিহনে আনক কর্ম-নির্দেশনা দিব পৰা নাযায়। শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা বিভাগে গ্রহণ কৰা পৰিকল্পনা আৰু নীতিসমূহৰ উপযুক্ত কার্যৰূপায়ণৰ বাবে ফলপ্রসূ সংযোগৰ প্রয়োজন।

২) **সংযোগে কোনো সংস্থাৰ কাম-কাজ সুচাৰুৰূপে আৰু দক্ষতাৰে আগবঢ়াই নিয়াত সহায় কৰে ঃ** *জর্জ আৰ টেৰিৰ* ভাষাত 'সংযোগে পিচ্ছিলকাৰী দ্রব্যৰ দৰে কাম কৰে আৰু ব্যৱস্থাপনা প্রক্রিয়াবোৰ নিয়াৰিকৈ আগবঢ়াই নিয়াত পৃষ্ঠপোষকৰ ভূমিকা লয়।' কোনো এটা শিক্ষানুষ্ঠানৰ কার্য সম্পাদন দক্ষতাৰ মূল হ'ল সফল সংযোগ স্থাপনকাৰী প্রক্রিয়াসমূহ। সংযোগৰ সহায়তে ব্যৱস্থাপনা বিভাগে কর্মচাৰীৰ কাম-কাজবোৰ সলনি তথা নিয়ন্ত্রণ কৰি বিচৰা দিশেৰে আগবঢ়াই নিয়ে।

৩) **সংযোগে সমন্বয় সাধন কৰে ঃ** অইনৰ জৰিতে বিচৰা ধৰণে কামবোৰ সম্পাদন কৰাৰ কলাকে ব্যৱস্থাপনা বোলে। কাম সম্পাদনৰ প্রয়াস আৰু উদ্দেশ্যৰ মাজত যদি কোনো সমন্বয় নাথাকে তেন্তে ব্যৱস্থাপনা দুর্বল হৈ পৰে। চিন্তা-ধাৰণা আৰু তথ্য বিনিময়ৰ মজেদি স্থাপন কৰা সংযোগে ঐক্যভাবৰ সৃষ্টি কৰে। সকলোৱে এক উমৈহতীয়া উদ্দেশ্য ফলৱতী কৰাৰ দিশত একতাৰে কাম কৰি যায়। সফল সংযোগে মানুহক এক কৰি ৰাখি সমন্বয় সাধন কৰে।

৪) **সংযোগে ব্যৱস্থাপনাকেন্দ্রিক ফলপ্রসূতা বৃদ্ধি কৰে ঃ** শৈক্ষক ব্যৱস্থাপনাই সংযোগ অবিহনে গতি হেৰুৱাই পেলাব। শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপক এগৰাকীৰ সংযোগ স্থাপনৰ দক্ষতাই তেওঁৰ কর্মদক্ষতা আৰু পাৰদর্শিতা উন্নত কৰে। সংযোগ স্থাপন কৰি ব্যৱস্থাপনা বিভাগে কর্মচাৰীসকলক সংস্থাৰ লক্ষ্য আৰু ইচ্ছাৰ বিষয়ে জনায়, কার্য-নির্দেশনা আৰু আদেশ-নির্দেশ জাৰি কৰে, কাম আৰু দায়িত্ব ভগাই দিয়ে। সঠিক সংযোগৰ মাধ্যমেৰে কর্মচাৰীৰ কর্ম পাৰদর্শিতাও মূল্যায়ন কৰা হয়।

৫) **সংযোগে সহযোগিতাৰ পৰিৱেশ আৰু ঔদ্যোগিক শান্তি নিশ্চিত কৰে ঃ** ফলপ্রসূ সংযোগে পাৰস্পৰিক আস্থা আৰু বুজাবুজিৰ পৰিৱেশ গঢ়ি তোলে। শিক্ষানুষ্ঠান এটাত কর্মৰতসকলৰ মাজত উপযুক্ত সংযোগে সহযোগিতামূলক পৰিৱেশৰ সৃষ্টি কৰে। সংযোগ

অবিহনে নিযুক্তিদাতা আৰু নিযুক্তৰ মাজত কোনো সুস্থ সম্পৰ্ক গঢ়ি নুঠে আৰু কৰ্মস্থলীত শান্তি বিৰাজ নকৰে। সংযোগ স্থাপন কৰাৰ সুযোগ পালে কৰ্মচাৰীয়ে উপযুক্ত কৰ্তৃপক্ষৰ আগত ওজৰ-অভিযোগ আৰু সমস্যা উত্থাপন কৰিব পাৰে তথা ব্যৱস্থাপনা বিভাগক দিহা-পৰামৰ্শ আগবঢ়াব পাৰে।

৬) **ফলপ্ৰসূ নেতৃত্ব প্ৰতিষ্ঠা কৰাত সংযোগে সহায় কৰে ঃ** সংযোগ হ'ল ফলপ্ৰসূ নেতৃত্বৰ আধাৰ। নেতা আৰু অনুগামীৰ মাজত কোনো ফলপ্ৰসূ সংযোগ স্থাপিত নহ'লে কোনো নেতৃত্বাধীন কাম সম্পাদন কৰিব পৰা নাযাব। নেতৃত্বত ইজনে সিজনৰ সৈতে সম্পৰ্ক বৰ্তাই ৰাখিবলৈ সংযোগৰ বিকল্প নাই। সংযোগে ব্যৱস্থাপক (নেতা) আৰু কৰ্মচাৰী (অনুগামী)ৰ মাজত ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্কৰ সৃষ্টি কৰে। ইয়াৰ ফলত সুদক্ষতাৰে কাৰ্য সম্পাদন কৰোৱাব পৰা নেতৃত্ব প্ৰতিষ্ঠিত হয়।

৭) **সংযোগ অভিপ্ৰেৰণা যোগায় আৰু মনোবল দৃঢ় কৰে ঃ** সংযোগ স্থাপনৰ জৰিয়তে কৰ্মচাৰীৰ আচাৰ-আচৰণ শুধৰোৱা তথা সলনি কৰা হয়। ইয়াৰ ফলাফল তেওঁলোকৰ কামত পৰিলক্ষিত হয়। সংযোগ স্থাপনৰ মাধ্যমেৰে কোনো এক শিক্ষানুষ্ঠানৰ লক্ষ্যসমূহক বাস্তৱ ৰূপ দিবলৈ কৰ্মচাৰীসকলক উদ্বুদ্ধ কৰা হয়, তেওঁলোকৰ মনোবল দৃঢ় কৰি তোলা হয়। মানুহক সদায় অন্তৰাত্মাই উদ্বুদ্ধ কৰে বুলি কোৱা হয় যদিও ব্যৱস্থাপকৰ কাম কৰা সকলেও অইনক উদ্বুদ্ধ কৰিব পাৰে। বার্তা সঠিকভাৱে প্ৰস্তুত কৰি, উপযুক্ত সময়ত আৰু উপযুক্ত ধৰণে সংযোগ স্থাপন কৰি ব্যৱস্থাপকসকলে সংযোগক উদ্বুদ্ধকাৰী তথা মনোবল বৃদ্ধিকাৰী কৰি তুলিব পাৰে।

৮) **সংযোগ ব্যৱস্থাপনা সামৰ্থ বৃদ্ধি কৰে ঃ** সাৰ্থক সংযোগে ব্যৱস্থাপনা সামৰ্থ্য বৃদ্ধি কৰে। মানুহ হিচাপে শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপকসকলৰো কিছুমান সীমাবদ্ধতা থাকে। কামত কিমান সময় আৰু শক্তি খৰচ কৰিব, সেয়া ব্যৱস্থাপকসকলে ব্যক্তিগতভাৱে নিৰ্ধাৰিত কৰি ল'বলগীয়া কথা। তেওঁলোকে নিজৰ অধীনত কাম কৰাসকলক বিভিন্ন কাম আৰু দায়িত্ব ভগাই দিয়াৰ কাম কৰে। সংযোগৰ সহায়ত তেওঁলোকে এই কামবোৰ দক্ষতাৰে সম্পাদন কৰি নিজৰ কৰ্ম সামৰ্থ্য বৃদ্ধি কৰিব পাৰে।

৯) **সংযোগে ফলপ্ৰসূ নিয়ন্ত্ৰণ সুচল কৰি তোলে ঃ** নিয়ন্ত্ৰণৰ ব্যৱস্থাপনাৰ মূল প্ৰকাৰ্য হ'ল কৰ্মীৰ প্ৰকৃত পাৰদৰ্শিতা জুখি চোৱা। প্ৰতিটো পৰিকল্পনাৰ সৈতে একো একোটা স্বীকৃত কৰ্ম পাৰদৰ্শিতা সমষ্টি সংলগ্ন কৰা থাকে আৰু কৰ্মীৰ কাৰ্যদক্ষতাক ইয়াৰ সৈতে তুলনা কৰি চোৱা হয়। কোনো বিচ্যুতি ঘটা যেন দেখিলে লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যৰ অনুকূলে সেইবোৰ শুধৰাবলৈ সংস্কাৰমূলক ব্যৱস্থা লোৱা হয়। এনেকৈয়ে পূৰ্বপৰিকল্পিত চিন্তাবোৰক বাস্তৱ ৰূপ দিয়াৰ প্ৰচেষ্টা চলি থাকে। কৰ্মীদল এটাৰ কাম-কাজ, আচাৰ-আচৰণ আদি ফলপ্ৰসূভাৱে নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ এবিধ আহিলা হ'ল সংযোগ। কোনো এটা পৰিকল্পনাৰ বিষয়ে কৰ্মীদলক জনোৱা হয়, কৰ্মীৰ প্ৰকৃত পাৰদৰ্শিতা জুখি তাৰ ফলাফল শীৰ্ষস্থানীয় ব্যৱস্থাপকসকলক জনোৱা হয় আৰু ঈপ্সিত লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ বাবে প্ৰয়োজনীয়

শুধৰণিমূলক ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ বিষয়ে জনাবলৈও সংযোগৰ সহায় লোৱা হয়। সেয়েহে শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ এটা অপৰিহাৰ্য উপাদান হ'ল সংযোগৰ এক ফলপ্ৰসূ ব্যৱস্থাৰ সঠিক প্ৰয়োগ।

১০) **সংযোগে কৰ্ম সন্তুষ্টিৰ সৃষ্টি কৰে ঃ** ফলপ্ৰসূ সংযোগে কৰ্মীদলৰ মাজত কৰ্মসন্তুষ্টিৰ সৃষ্টি কৰে। ই ব্যৱস্থাপনা বিভাগ আৰু কৰ্মীসকলৰ মাজত পাৰস্পৰিক আস্থা আৰু বিশ্বাসৰ মাত্ৰা বৃদ্ধি কৰে। দুয়োপক্ষৰ মাজত থকা ব্যৱধান ফলপ্ৰসূ সংযোগেৰে আঁতৰ কৰিব পাৰি। কৰ্মীদলৰ মনত আপোনত্বৰ উন্মেষ ঘটাৰ লগে লগে কাম কৰাৰ আগ্ৰহ আৰু উৎসাহ বৃদ্ধি পায়।

১১) **সংযোগে গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাপনাৰ পথ মুকলি কৰে ঃ** গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাপনাৰ অপৰিহাৰ্য অংগ হ'ল যথোপযুক্ত সংযোগ স্থাপন প্ৰক্ৰিয়া। ই ব্যৱস্থাপনামূলক কাম-কাজত কৰ্মীদলৰ অংশগ্ৰহণ নিশ্চিত কৰে। সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাপনাই সকলো পক্ষকে অংশগ্ৰহণ কৰাৰ সুবিধা দিয়ে। ফলপ্ৰসূ সংযোগ ব্যৱস্থা নাথাকিলে আলাপ-আলোচনাৰ পৰিৱেশ আৰু কৰ্তৃত্বৰ বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ কোনো সুযোগ নাথাকিব।

১২) **সংযোগে উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি আৰু ব্যয় কম কৰে ঃ** ফলপ্ৰসূ সংযোগে সময় আৰু চেষ্টা ৰাহি কৰে। ই উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি আৰু ব্যয় কম কৰে। বৃহৎ পৰিসৰৰ উৎপাদন কাৰ্য এটাৰ বাবে বিপুল সংখ্যক লোকৰ প্ৰয়োজন হয়। বৃহৎ শিক্ষানুষ্ঠানৰ ক্ষেত্ৰতো এই কথা প্ৰযোজ্য। এনে উৎপাদনৰ পৰা উপকৃত হ'বলৈ কৰ্মীদলৰ মাজত উপযুক্ত সংযোগ স্থাপিত হ'ব লাগিব। অন্যথা ইমানবোৰ লোকে একেলগে কাম কৰাতো সম্ভৱ নহ'ব।

১১.৫ সংযোগৰ পদ্ধতি

বিভিন্ন দৃষ্টিভংগীৰে সংযোগক নিৰীক্ষণ কৰি সংযোগ পদ্ধতিবোৰক বিভিন্ন ভাগত ভগোৱা হৈছে। তলত এনে দুটামান পদ্ধতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ল।

১) **সংখ্যাৰ দৃষ্টিকোণেৰে সংযোগ স্থাপনৰ পদ্ধতিসমূহ ঃ** এই দৃষ্টিভংগীয়ে সংযোগ পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰা লোকৰ সংখ্যাত গুৰুত্ব দিয়ে। এই দৃষ্টিৰে সংযোগক চাৰিটা প্ৰধান ভাগত ভগোৱা হয়।

(ক) অন্তঃব্যক্তিক সংযোগ (Intrapersonal Communication) ঃ এই সংযোগ পদ্ধতিত মাত্ৰ এগৰাকী ব্যক্তিয়ে ভাগ লয়। অন্তঃব্যক্তিক সংযোগ হ'ল মানুহে নিজৰ বিষয়ে চিন্তা কৰা, নিজে সমস্যাৰ সমাধান কৰা অথবা কিবা বুজি পোৱাৰ প্ৰক্ৰিয়া।

(খ) আন্তঃব্যক্তিক সংযোগ (Inter-personal Communication) ঃ ই সংযোগৰ মৌলিক ৰূপ। এনে সংযোগ প্ৰক্ৰিয়াত দুগৰাকী অথবা কমসংখ্যক (চাৰি অথবা পাঁচ) ব্যক্তিয়ে পৰস্পৰৰ সৈতে আন্তঃক্ৰিয়া সম্পন্ন কৰে। এনে সংযোগ প্ৰক্ৰিয়াত অংশগ্ৰহণকাৰীসকলৰ শাৰীৰিক উপস্থিতিৰ নৈকট্য দেখা যায়। এনে সংযোগ কথিত অথবা

নীৰৱ দুয়ো প্ৰকাৰৰ হ'ব পাৰে। এনে সংযোগত তাৎক্ষণিক সঁহাৰি আহৰণ কৰিব পাৰি।

(গ) দলীয় সংযোগ (Group Communication) ঃ এনে সংযোগত যথেষ্টসংখ্যক ব্যক্তিয়ে ভাগ লয়। এনে সংযোগত শাৰীৰিক নৈকট্যৰ অৱকাশ নাথাকে। শ্ৰেণীকোঠাৰ ভিতৰৰ সংযোগ, ব্যৱসায় সংক্ৰান্তীয় বৈঠক আৰু বক্তৃতা অনুষ্ঠান আদি হ'ল এনে সংযোগৰ উদাহৰণ।

(ঘ) গণ সংযোগ (Mass Communication) ঃ বাৰান (Baran)ৰ মতে গণ মাধ্যম আৰু ইয়াৰ দৰ্শক-শ্ৰোতা-পাঠকৰ মাজত স্থাপন হোৱা সংযোগকে গণ সংযোগ বোলে। ৰেডিঅ', টেলিভিছন আৰু টেলিসংযোগ আদি হ'ল গণ মাধ্যম। দেশৰ এক বৃহৎ সংখ্যক নাগৰিকৰ সৈতে সংযোগ স্থাপন কৰিবলৈ এই মাধ্যমবোৰ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এনে সংযোগ পৰোক্ষ প্ৰকৃতিৰ। ইয়াৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য হ'ল জনমত গঠন কৰি কোনো ৰাজনৈতিক, অৰ্থনৈতিক অথবা সামাজিক অভিপ্ৰায় সিদ্ধি কৰা।

২) **সাংগঠনিক দৃষ্টিকোণেৰে সংযোগ স্থাপনৰ পদ্ধতিসমূহ ঃ** সাংগঠনিক দৃষ্টিভংগীৰে বিবেচনা কৰি সংযোগক দুটা প্ৰধান ভাগত ভাগ কৰা হৈছে। ভাগ দুটা হ'ল—

(ক) আনুষ্ঠানিক সংযোগ (Formal Communication) ঃ কোনো কৰ্তৃপক্ষই স্থিৰ কৰি দিয়া নীতি-নিৰ্দেশনাৰ আধাৰত সহকৰ্মী অথবা অন্য শিক্ষাৰ্থীৰ সৈতে স্থাপন কৰা সংযোগকে আনুষ্ঠানিক সংযোগ বোলে। এনে সংযোগত নিৰ্ধাৰিত নীতি-নিৰ্দেশনাসমূহ কঠোৰভাৱে মানি চলা হয়।

(খ) অনানুষ্ঠানিক সংযোগ (Informal Communication) ঃ স্বতঃস্ফূৰ্তভাৱে স্থাপন হোৱা সংযোগকে অনানুষ্ঠানিক সংযোগ বোলে। আনুষ্ঠানিক নীতি-নিয়মৰ সীমাবদ্ধতাই এনে সংযোগ ব্যাহত কৰিব নোৱাৰে। কোনো নীতি-নিয়ম নথকা অনানুষ্ঠানিক সংযোগৰ দুটামান উদাহৰণ হ'ল— পিতৃ-মাতৃৰ মাজত স্থাপন হোৱা সংযোগ আৰু ঘৰুৱা পৰিৱেশত ভাতৃ-ভগ্নীয়ে স্থাপন কৰা সম্পৰ্ক।

৩) **ভাষাৰ দৃষ্টিকোণেৰে সংযোগ স্থাপনৰ পদ্ধতিসমূহ ঃ** ভাষাৰ দৃষ্টিকোণেৰে বিচাৰ কৰি সংযোগক দুটা প্ৰধান ভাগত ভগোৱা হয়। ভাগ দুটা হ'ল—

(ক) শাব্দিক সংযোগ (Verbal Communication) ঃ ভাষা হ'ল মানৰ অভিব্যক্তি প্ৰকাশৰ মাধ্যম। মৌখিক সংযোগৰ মূল হ'ল ভাষাৰ ব্যৱহাৰ। এই সংযোগক দুটা ভাগত ভগোৱা হয়—

(i) মৌখিক সংযোগ (Oral Communication) ঃ মুখেৰে শব্দ উচ্চাৰণ কৰি এনে সংযোগ স্থাপন কৰা হয়। এনে সংযোগ স্থাপনৰ মাধ্যমবোৰ হ'ল— (ক) মুখামুখি কথোপকথন, (খ) টেলিফোনৰ মাধ্যমেৰে স্থাপন কৰা সংযোগ, (গ) টেলিকনফাৰেন্স আৰু (ঘ) ভইছ মেইল। মৌখিক সংযোগত দ্ৰুত গতিত বাৰ্তা প্ৰেৰণ আৰু সঁহাৰি আহৰণ কৰিব পাৰি। এনে সংযোগ স্থাপনত ব্যক্তিগত যোগাযোগেও এক মুখ্য ভূমিকা লয়।

(ii) লিখিত সংযোগ (Written Communication) ঃ এনে সংযোগ শব্দ, ৰেখাচিত্ৰ, বিভিন্ন তালিকা-সাৰণি, প্ৰতিবেদন আৰু ছবি আদিৰ সহায়ত স্থাপন কৰা হয়। মানুহৰ স্মৃতি, কল্পনা, পৰ্যবেক্ষণ, চিন্তা শক্তি, ভাষা দক্ষতা আৰু লিখন দক্ষতাত লিখিত সংযোগৰ গভীৰ প্ৰভাৱ পৰে। এনে সংযোগে খতিয়ান অথবা স্থায়ী প্ৰতিবেদনৰ কাম কৰে। অৱশ্যে নিৰক্ষৰ লোকৰ ক্ষেত্ৰত এনে সংযোগৰ কোনো মূল্য নাই।

(খ) অ-শাব্দিক সংযোগ (Non-verbal Communication) ঃ ভাষাৰ সহায় নোলোৱাকৈ অ-শাব্দিক সংযোগ স্থাপন কৰা হয়। বিভিন্ন সময়ত অ-শাব্দিক সংযোগ স্থাপন কৰাতো আৱশ্যক অথবা বাধ্যতামূলক হৈ পৰে। অ-শাব্দিক সংযোগক সাধাৰণভাৱে ভাষিক সংযোগ অধিক সবল আৰু ফলপ্ৰসূ কৰি তুলিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। অ-শাব্দিক সংযোগৰ কেইটামান উদাহৰণ হ'ল—

(i) মুখমণ্ডলৰ অভিব্যক্তি (Facial Expression) ঃ ভাব-অনুভূতি চিন্তা আৰু আৱেগৰ দৰে কথাবোৰ মানুহৰ মুখত প্ৰকাশ পায়। মানুহে আনন্দ-দুখ, হাঁহি-চকুপানী, অনুসন্ধিৎসা, চিন্তা, উত্তেজনা আদি কোনো শব্দ ব্যৱহাৰ নকৰাকৈ কেৱল মুখমণ্ডলৰ অভিব্যক্তিৰে প্ৰকাশ কৰিব পাৰে।

(ii) চকুৰ ভাষা (Language of the Eye) ঃ চকুৰ ইংগিতকো এবিধ অ-শাব্দিক সংযোগ বুলি ধৰা হয়। সমগ্ৰ বিশ্বৰ বিভিন্ন সমাজ আৰু সংস্কৃতিয়ে ইয়াক সংযোগ স্থাপনৰ এটা মাধ্যম বুলি গ্ৰহণ কৰিছে। চকুৰ ভাষা কথা কোৱাতকৈ অধিক ভাৱসাযোগ্য হ'ব পাৰে। শিক্ষকে শিক্ষাৰ্থীৰ সৈতে অক্ষি-সম্পৰ্ক (eye-to-eye relationship) স্থাপন কৰি শিক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াটো সফল কৰি তুলিব পাৰে।

(iii) দেহৰ অংগি-ভংগি (Body Language) ঃ অ-শাব্দিক সংযোগৰ আন এটা উল্লেখযোগ্য মাধ্যম। এগৰাকী শাস্ত্ৰীয় নৃত্য পৰিৱেশনকাৰীয়ে হাত, বাহু, ভৰি আৰু দেহৰ অন্য অংগৰ সহায়ত দৰ্শকৰ সৈতে সংযোগ স্থাপন কৰে।

(iv) ধ্বনি প্ৰতীক (Sound Symbol) ঃ বিভিন্ন ধৰণৰ ধ্বনি প্ৰতীককো সংযোগ স্থাপনৰ ফলপ্ৰসূ মাধ্যম বুলি চিনাক্ত কৰা হৈছে। 'হুম্' ধ্বনিটোৱে কোনো কাম অথবা কথা সম্পাদন কৰা হৈ যোৱাৰ পাছত প্ৰকাশ কৰা প্ৰতিক্ৰিয়াৰ কথা বুজায়। এনে ধৰণৰ বিশেষ ধ্বনি প্ৰতীকৰ সহায়তো সংযোগ স্থাপন কৰিব পাৰি।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ শৈক্ষিক প্ৰশাসনত সংযোগৰ ভূমিকা এটাৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ শাব্দিক সংযোগ মানে কি?

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ অন্তঃব্যক্তিক সংযোগৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

১১.৬ শৈক্ষিক প্রশাসনত ফলপ্রসূ সংযোগৰ বাধাসমূহ

শৈক্ষিক প্রশাসনৰ ক্ষেত্রখনত বহুতো কাৰকে ফলপ্রসূ সংযোগ স্থাপনত বাধাৰ সৃষ্টি কৰে। এনে দুটামান বাধাৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল—

১) **ভৌতিক বাধা (Physical Barrier) ঃ**

(i) পৰিৱেশ ঃ পৰিৱেশক শৈক্ষিক প্রশাসনকেন্দ্রিক সংযোগৰ এক বাধা বুলি ধৰা হয়। বিজুলী-গাজনি, ধুমুহা-বৰষণ, চৰম ঠাণ্ডা অথবা গৰমৰ দৰে বেয়া বতৰে বহু সময়ত সংযোগৰ বিভিন্ন মাধ্যমত প্রতিকূল প্রভাৱ পেলায়।

(ii) কোৰ্হাল (Noise) ঃ স্পষ্টকৈ সংযোগ স্থাপন কৰাৰ কামটোত কোৰ্হালে ব্যাঘাত জন্মায়। শৈক্ষিক প্রশাসনমূলক সংযোগ স্থাপনত নেতিবাচক প্রভাৱ পেলাব পৰা কোৰ্হাল দুবিধ। ইয়াৰে এটা হ'ল— ভৌতিক কোৰ্হাল আৰু আনটো হ'ল লিখিত কোৰ্হাল।

(ক) ভৌতিক কোৰ্হাল (Physical noise) ঃ কল-কাৰখানাৰ পৰা নির্গত ধ্বনি, ইঞ্জিনৰ পৰা ওলোৱা শব্দ, বজাৰ এলেকাৰ কোৰ্হাল আৰু ঘৰৰ চৌহদৰ বাহিৰৰ হুলস্থূলবোৰে সংযোগ স্থাপনত বাধাৰ সৃষ্টি কৰে। এই উৎসবোৰে বিভিন্ন পৰিৱেশজনিত প্রতিকূল পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি কৰে।

(খ) লিখিত কোৰ্হাল (Written noise) ঃ পৰিপাটিকৈ নিলিখা, অপ্রয়োজনীয়ভাৱে লিখা শব্দৰ সমষ্টিয়ে লিখিত কোৰ্হালৰ সৃষ্টি কৰে।

(iii) অবিদ্যমান অৱস্থা/দূৰত্ব (Invisibility/Distance) ঃ শাব্দিক সংযোগ স্থাপনকাৰী প্রেৰক আৰু গ্রাহক পক্ষৰ মাজত যদি ভৌতিক দূৰত্ব থাকে, তেতিয়া সংযোগ স্থাপনত বাধাৰ সৃষ্টি হয়। মানুহৰ মাত্রাধিক ভিৰ থকা অৱস্থা, মুৰব্বী-কর্মচাৰীৰ মাজত 'অক্ষি সম্পর্ক' স্থাপনৰ অসুবিধা আদিয়ে সযোগ স্থাপন প্রক্রিয়াটো ব্যাহত কৰে।

(iv) শাৰীৰিক অসুবিধা/দুর্বল স্বাস্থ্য (Physical Discomfort/ Ill Health) ঃ শাব্দিক সংযোগ স্থাপনকাৰী পক্ষ দুটাৰ কোনোবা এটাৰ বাবেও যদি উপযুক্ত সুবিধা নাথাকে, চকী-মেজৰ মান দুর্বল হয়, তেন্তে যিটো পক্ষই এনে অসুবিধাত ভোগে তেওঁলোকে সংযোগত মনোযোগ দিয়াৰ পৰিৱর্তে বহাত অসুবিধা পোৱাৰ কথাটোতহে মনোযোগ দিব। শৈক্ষিক অনুষ্ঠানত এনে হ'লে এনে পৰিৱেশত অনুষ্ঠানৰ মুৰব্বীয়ে দিয়া বার্তা গ্রহণ আৰু নিজ কর্তব্য পাৰদর্শিতাৰে সম্পন্ন কৰাত কর্মচাৰীসকলে অসমর্থতা দেখুৱাব। একেদৰে শিক্ষক-শিক্ষার্থীৰ স্বাস্থ্য ভালে নাথাকিলেও ফলপ্রসূ সংযোগ স্থাপনত বাধাৰ সৃষ্টি হয়।

২) **ভাষাৰ বাধা (Language Barrier) ঃ**

(i) ভাষাৰ অপর্যাপ্ততা (Language Inadequacy) ঃ কেতিয়াবা ভাষা নুবুজাৰ বাবে প্রেৰক আৰু গ্রাহকৰ মাজত সংযোগ স্থাপিত নহয়। কণ্ঠতাৰ দুর্বল উচ্চাৰণৰ বাবেও কেতিয়াবা সংযোগ স্থাপনত ব্যাঘাত জন্মে।

(ii) অস্পষ্ট চিত্র আৰু প্রতীক ঃ লিখিত সংযোগৰ ক্ষেত্রত এনে হ'ব পাৰে। প্রেৰকে যদি সাধাৰণতে ব্যৱহাৰ নকৰা কিছুমান প্রতীক আৰু চিত্রৰ সহায়ত সংযোগ স্থাপন কৰিব খোজে, কিন্তু গ্রাহক এই সম্পর্কে অজ্ঞ, তেন্তে গ্রাহকে বার্তাটো ভুলকৈ বুজাৰ সম্ভাৱনা থাকে।

(iii) দুর্বোধ্যতা (Verbosity) ঃ প্রেৰকে যদি অতি উচ্চ খাপৰ আৰু তাত্ত্বিক ভাষা প্রয়োগ কৰি কোনো বার্তা প্রেৰণ কৰে, কিন্তু গ্রাহকে বার্তাটো বুজাত অসুবিধা পায়, তেন্তে সংযোগ স্থাপনত বাধা জন্মে। ইয়াৰ উপৰি যদি কার্য নির্দেশনা অতি দ্রুত গতিত দিয়া হয়, তেতিয়াৰ সংযোগ প্রক্রিয়াটো বাধাপ্রাপ্ত হয়।

৩) **মনোবৈজ্ঞানিক বাধা (Psychological Barrier) ঃ**

আন্তঃব্যক্তিক সংযোগত কিছুমান কাৰক সক্রিয় হৈ থাকে। প্রেৰক আৰু গ্রাহকৰ আগ্রহ, স্বার্থ, মনোযোগ আৰু আকর্ষণ আদিয়ে পৰস্পৰৰ প্রভাৱিত কৰে। মানসিকভাৱে প্রস্তুত নহ'লে কেৱল শাৰীৰিক উপস্থিতিৰে সংযোগ স্থাপন কৰিব নোৱাৰি। সংযোগ স্থাপনৰ মনোবৈজ্ঞানিক বাধাবোৰ হ'ল—

(i) পূর্বৰ জ্ঞান আৰু অভিজ্ঞতা ঃ যদি কোনো কর্মচাৰীয়ে পূর্বতে আহৰণ কৰা অভিজ্ঞতাসমূহৰ মাজত কোনো ধৰণৰ যোগসূত্র স্থাপন কৰিব নোৱাৰে, তেন্তে তেওঁ এইমাত্র লাভ কৰা বার্তা এটা সঠিকভাৱে গ্রহণ কৰিব নোৱাৰে। যদি অতীতৰ অভিজ্ঞতা অসন্তুষ্টকৰ আৰু অসফল আছিল, তেন্তে ই বর্তমানৰ সংযোগ স্থাপন প্রক্রিয়া ব্যাহত কৰিব।

(ii) সাংস্কৃতিক ভিন্নতা আৰু প্রজন্মৰ মাজত থকা ব্যৱধান ঃ বার্তা প্রেৰক আৰু গ্রাহকৰ মাজত থকা সাংস্কৃতিক ভিন্নতা আৰু প্রজন্মগত ব্যৱধানেও সংযোগ প্রক্রিয়া ব্যাহত কৰে।

৪) **সাংগঠনিক বাধা (Organizational Barriers) ঃ**

(i) নীতি-নিয়ম ঃ শৈক্ষিক প্রশাসনত থকা কঠোৰ নীতি-নিয়মবোৰে সংযোগ স্থাপনত বাধাৰ সৃষ্টি কৰে।

(ii) পদানুক্রমিক সম্পর্ক আৰু সহযোগিতাৰ অভাৱ ঃ প্রেৰক আৰু গ্রাহকৰ মাজত থকা পদানুক্রমিক সম্পর্কৰ ব্যৱধান যথেষ্ট বেছি হ'লে আৰু পদানুক্রমিক সাংগঠনিক প্রক্রিয়াসমূহত সহযোগিতাৰ অভাৱ ঘটিলে সংযোগ স্থাপন প্রক্রিয়া বাধাপ্রাপ্ত হয়।

ওপৰত উল্লেখ কৰা কাৰকসমূহে সংযোগ স্থাপনত সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰে। এইবোৰে প্রেৰক আৰু গ্রাহকৰ মাজত যোগসূত্র স্থাপিত হ'বলৈ নিদিয়ে। এই কাৰকবোৰৰ প্রভাৱ নাইকিয়া কৰিবলৈ বিভিন্ন উপায় অৱলম্বন কৰিব লাগে।

১১.৭ শৈক্ষিক প্রশাসনত ফলপ্রসূ সংযোগ স্থাপনৰ উপায়

তলৰ উপায়সমূহ অৱলম্বন কৰি সংযোগ স্থাপনত দেখা দিয়া বাধাবোৰ আঁতৰোৱাৰ চেষ্টা কৰা উচিত।

১) **ভৌতিক বাধা আঁতৰোৱাৰ উপায় ঃ**

- কর্ম পৰিৱেশটো সংযোগ স্থাপনৰ অনুকূল কৰি তোলা উচিত।
- এটা প্রশাসনীয় বিভাগৰ বৈঠক গৃহ বহাৰ সা-সুবিধাবোৰ পর্যাপ্ত হোৱা উচিত।
- প্রশাসনীয় ভৱনত যথোপযুক্ত দৃশ্য-শ্রাব্য আহিলা ব্যৱহাৰ আৰু দর্শনৰ সুবিধা থকা উচিত।
- কর্মচাৰীয়ে আৰামেৰে কাম কৰিব পৰা বিভিন্ন সা-সুবিধা উপলব্ধ কৰোৱাব লাগে।

২) **ভাষাৰ বাধা আঁতৰোৱাৰ উপায় ঃ**

- অনুষ্ঠানৰ মুৰব্বীয়ে বার্তা প্রেৰক হিচাপে অতি সৰল ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে আৰু দুর্বোধ্যতা এৰাই চলিব লাগে।
- নতুন ছবি আৰু প্রতীকবোৰৰ সম্পূর্ণ বর্ণনা থকা উচিত।
- শাব্দিক নির্ভৰশীলতা কম কৰি দৃশ্য-শ্রাব্য আহিলাৰ ব্যৱহাৰ বৃদ্ধি কৰাত জোৰ দিব লাগে।
- যিমানদূৰ সম্ভৱ, তাৎক্ষণিক সঁহাৰি আগবঢ়োৱা তথা সংগ্রহৰ চেষ্টা কৰিব লাগে।
- হাতপুথি, কাৰিকৰী নির্দেশনাৰ পুথি আৰু অন্য লিখিত নির্দেশনামূলক আহিলাবোৰ কর্মচাৰীয়ে বিচাৰিলেই পোৱাকৈ সাজু কৰি থ'ব লাগে।

৩) **মনোবৈজ্ঞানিক বাধা আঁতৰোৱাৰ উপায় ঃ**

- কর্মচাৰীৰ অন্ধবিশ্বাস আৰু অস্বাস্থ্যকৰ মনোভাব আঁতৰাবলৈ ব্যৱস্থাপনা বিভাগে দিক্-নির্দেশনা আৰু পৰামর্শদানৰ দিহা কৰিব লাগে।
- কর্মচাৰীৰ জ্ঞানৰ পৰিসৰ বিস্তৃত কৰিবলৈ দৃশ্য-শ্রাব্য আহিলাৰ প্রচুৰ ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে।
- কর্মচাৰীৰ বিপদৰ সময়ত অনুষ্ঠানৰ মুৰব্বীয়ে সহমর্মিতা প্রকাশ কৰা উচিত।
- অনুষ্ঠানত থকা প্রজন্মৰ মাজৰ ব্যৱধান আঁতৰাবলৈ অনুষ্ঠানৰ মুৰব্বীয়ে উপযুক্ত নতুন ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰা উচিত।

৪) **সাংগঠনিক বাধা আঁতৰোৱাৰ উপায় ঃ**

- ব্যৱস্থাপকসকলে অভিপ্রেৰণাদায়ী হিচাপেও নিজ ভূমিকা পালন কৰে। তেওঁ নিজৰ দক্ষতাৰে অনুষ্ঠানৰ মুৰব্বী আৰু কর্মচাৰীৰ মাজত সুস্থ সম্পর্ক গঢ়াৰ চেষ্টা চলাব লাগে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৬ ঃ শৈক্ষিক প্রশাসনীয় ব্যৱস্থাত থকা সংযোগৰ যিকোনো এটা ভৌতিক বাধা বর্ণনা কৰক।

১১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই অধ্যায়টিত আমি তলৰ কথাবোৰ আলোচনা কৰিলো—

- অতীজৰে পৰা শিক্ষা ব্যৱস্থাত সংযোগ প্রণালীবোৰে গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰি আহিছে। ফলপ্রসূ সংযোগ স্থাপন নকৰাকৈ কোনো শিক্ষা ব্যৱস্থা সফল হ'ব নোৱাৰে।
- সাধাৰণতে যিকোনো দুটা পক্ষৰ মাজত বিভিন্ন কাৰণত সংঘটিত হোৱা উদ্দেশ্যপূর্ণ আন্তঃক্রিয়া (purposeful)কে সংযোগ বোলা হয়। ই আদান-প্রদানৰ এটা কৌশল। এটা পক্ষই প্রদান কৰা তথ্য আন এটাই গ্রহণ কৰে। সংযোগ প্রক্রিয়া এটাৰ পক্ষ দুটা দুগৰাকী ব্যক্তি, দুটা দল, দুখন সমাজ নাইবা দুখন দেশ হ'ব পাৰি। সংযোগ প্রক্রিয়াত জড়িত পক্ষ এটাক প্রেৰক (Sender) আৰু আনটো পক্ষক গ্রাহক (Receiver) বোলা হয়।
- সকলো প্রাণীয়ে সমগ্র জীৱনকাল জুৰি বিভিন্ন উপায়েৰে অহৰহ পৰস্পৰৰ সৈতে সংযোগ স্থাপন কৰে। সংযোগ স্থাপনৰ মাধ্যমবোৰ কথিত ভাষা আৰু অকথিত অথবা প্রতীকি উপায় হ'ব পাৰে। এই মাধ্যমবোৰৰ সহায়ত মানুহে নিজৰ চিন্তা, ইচ্ছা, সংকোচ, আশা আৰু প্রত্যাশা প্রকাশ কৰে।
- সংযোগ প্রক্রিয়া এটাত জড়িত থকা উপাদানকেইটামান হ'ল— উৎস, প্রেৰক, বার্তা, বিষয়বস্তু অথবা বার্তাত নিহিত বক্তব্য, সংকেতবদ্ধকৰণ, সংকেত উদ্ধাৰ, গ্রাহক আৰু সঁহাৰি ইত্যাদি।
- প্রেৰক আৰু গ্রাহকৰ মাজত সংযোগ স্থাপনৰ মূল বিষয়টো প্রেৰণ আৰু গ্রহণ প্রক্রিয়াৰ মাজেৰে পাৰ হয়। গ্রাহকে মূল বিষয়টোৰ আৱশ্যকীয় তথ্যখিনি গ্রহণ কৰে।
- শৈক্ষিক প্রশাসন আৰু ব্যৱস্থাপনাত সংযোগ এক তাৎপর্যপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। পৰিকল্পনা, সংগঠন, নেতৃত্ব প্রদান আৰু নিয়ন্ত্রণৰ দৰে ব্যৱস্থাপনাৰ কিছুমান মৌলিক প্রকার্য সম্পাদন কৰিবলৈ সংযোগৰ প্রয়োজন। সংযোগে শৈক্ষিক প্রশাসক আৰু ব্যৱস্থাপকসকলক নিজৰ কাম আৰু দায়িত্ব নিয়াৰিকৈ পালন কৰাত সহায় কৰে। সংযোগ হ'ল সকলো ধৰণৰ পৰিকল্পনাৰ ভেটি। শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপকসকলক শিক্ষানুষ্ঠানৰ সকলোবোৰ আৱশ্যকীয় তথ্য সংযোগ স্থাপন কৰি জনাব লাগে। তেওঁলোকে এই তথ্যবোৰ আন সদস্যসকললৈ যথোপযুক্ত ধৰণে প্রেৰণ কৰি তথ্যবোৰ কার্যৰূপায়িত

কৰাৰ পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰে। সংগঠনৰ বাবেও ফলপ্ৰসূ সংযোগ আৱশ্যক। ইয়াৰ সহায়ত সংগঠিতকৰণত জড়িত সকলোকে নিজ নিজ কৰণীয়ৰ বিষয়ে জনোৱা হয়। কোনো কামৰ নেতৃত্ব দিয়াসকলেও ব্যৱস্থাপক হিচাপে অইন সদস্যসকলৰ সৈতে ফলপ্ৰসূভাৱে সংযোগ স্থাপন কৰিব লাগে। তেতিয়াহে দলীয় লক্ষ্যক বাস্তৱ ৰূপ দিব পৰা যাব। লিখিত আৰু মৌখিক সংযোগ অবিহনে নিয়ন্ত্ৰণ সম্ভৱ নহয়।

- বিভিন্ন দৃষ্টিভংগীৰে সংযোগক নিৰীক্ষণ কৰি সংযোগ পদ্ধতিবোৰক বিভিন্ন ভাগত ভগোৱা হৈছে।
- ভাষা হ'ল মানৱ অভিব্যক্তি প্ৰকাশৰ মাধ্যম। মৌখিক সংযোগৰ মূল হ'ল ভাষাৰ ব্যৱহাৰ।
- ভাষাৰ সহায় নোলোৱাকৈ অ-শাব্দিক সংযোগ স্থাপন কৰা হয়। বিভিন্ন সময়ত অ-শাব্দিক সংযোগ স্থাপন কৰাতো আৱশ্যক অথবা বাধ্যতামূলক হৈ পৰে। অ-শাব্দিক সংযোগক সাধাৰণভাৱে ভাষিক সংযোগ অধিক সবল আৰু ফলপ্ৰসূ কৰি তুলিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়।
- শৈক্ষিক প্ৰশাসনৰ ক্ষেত্ৰখনত বহুতো কাৰকে ফলপ্ৰসূ সংযোগ স্থাপনত বাধাৰ সৃষ্টি কৰে।

১১.৯ অধিক জানিবলৈ

১১.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ব্যুৎপত্তিগতভাৱে সংযোগৰ সমাৰ্থক ইংৰাজী শব্দ 'communication'ৰ মূল হ'ল লেটিন শব্দ 'communis'। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল উমৈহতীয়া (common) অথবা সাদৃশ্য (similarity)। অৰ্থাৎ সংযোগ হ'ল প্ৰেৰক আৰু গ্ৰাহকৰ মাজত থকা মিল অথবা সাদৃশ্য। 'Communication' শব্দটো আন এটা লেটিন শব্দ 'cmmunicare'ৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা বুলিও কোৱা হয়। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল 'ভাগ-বাটোৰাৰা কৰ' (share)। অৰ্থাৎ, সংযোগ প্ৰক্ৰিয়া এটাত প্ৰেৰক আৰু গ্ৰাহক দুয়োটা পক্ষৰে সমান সক্ৰিয়তাৰ প্ৰয়োজন।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ টেৰি, থ'মাচ আৰু মাৰ্শালৰ মত অনুসৰি, 'সংযোগ হ'ল একাধিক ব্যক্তিৰ মাজত বিনিময় ঘটা অৰ্থ (exchange of meaning)। এই বিনিময় ভাষা অথবা অ-মৌখিক উপায়েৰে সংঘটিত হ'ব পাৰে। এনে বিনিময়ত জ্ঞান, অভিপ্ৰেৰণা আৰু মনোভাবৰ মাত্ৰা ভিন ভিন হ'ব পাৰে।'

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ আৰু পৰিকল্পনাৰ ভেটি হ'ল সংযোগ ঃ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ আৰু পৰিকল্পনা দুয়োটাৰে ক্ষেত্ৰত সংযোগ স্থাপন এক অপৰিহাৰ্য বিষয়। সংযোগৰ সহায়ত শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা বিভাগে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত সহায় কৰিব পৰা তথ্যসমূহ সুৰক্ষিত কৰে। সংযোগৰ উৎকৃষ্টতাই ব্যৱস্থাপনাকেন্দ্ৰিক সিদ্ধান্তবোৰৰ গুণাগুণ নিৰূপণ কৰে। ব্যৱস্থাপনা বিভাগে লোৱা সিদ্ধান্ত আৰু পৰিকল্পনাবোৰ তলতীয়া কৰ্মীসকলক জানিবলৈ দিব লাগে।

ফলপ্রসূ সংযোগ অবিহনে আনক কর্ম-নির্দেশনা দিব পৰা নাযায়। শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা বিভাগে গ্রহণ কৰা পৰিকল্পনা আৰু নীতিসমূহৰ উপযুক্ত কার্যৰূপায়ণৰ বাবে ফলপ্রসূ সংযোগৰ প্রয়োজন।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাষা হ'ল মানৰ অভিব্যক্তি প্রকাশৰ মাধ্যম। মৌখিক সংযোগৰ মূল হ'ল ভাষাৰ ব্যৱহাৰ। এই সংযোগক দুটা ভাগত ভগোৱা হয়—

(i) মৌখিক সংযোগ (Oral Communication) ঃ মুখেৰে শব্দ উচ্চাৰণ কৰি এনে সংযোগ স্থাপন কৰা হয়। এনে সংযোগ স্থাপনৰ মাধ্যমবোৰ হ'ল— (ক) মুখামুখি কথোপকথন, (খ) টেলিফোনৰ মাধ্যমেৰে স্থাপন কৰা সংযোগ, (গ) টেলিকনফাৰেন্স আৰু (ঘ) ভইছ মেইল। মৌখিক সংযোগত দ্রুত গতিত বার্তা প্রেৰণ আৰু সঁহাৰি আহৰণ কৰিব পাৰি। এনে সংযোগ স্থাপনত ব্যক্তিগত যোগাযোগেও এক মুখ্য ভূমিকা লয়।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অন্তঃব্যক্তিক সংযোগ (Intrapersonal Communication) ঃ এই সংযোগ পদ্ধতিত মাত্র এগৰাকী ব্যক্তিয়ে ভাগ লয়। অন্তঃব্যক্তিক সংযোগ হ'ল মানুহে নিজৰ বিষয়ে চিন্তা কৰা, নিজে সমস্যাৰ সমাধান কৰা অথবা কিবা বুজি পোৱাৰ প্রক্রিয়া।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰিৱেশ ঃ পৰিৱেশক শৈক্ষিক প্রশাসনকেন্দ্রিক সংযোগৰ এক বাধা বুলি ধৰা হয়। বিজুলী-গাজনি, ধুমুহা-বৰষণ, চৰম ঠাণ্ডা অথবা গৰমৰ দৰে বেয়া বতৰে বহু সময়ত সংযোগৰ বিভিন্ন মাধ্যমত প্রতিকূল প্রভাৱ পেলায়।

১১.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) অতি চমু প্রশ্ন (5০টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১. সংযোগ বুলিলে কি বুজে?

প্রশ্ন ২. সংযোগৰ দুটা বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক

প্রশ্ন ৩. সংযোগৰ উপাদানবোৰ কি কি?

প্রশ্ন ৪. আন্তঃব্যক্তিক সংযোগ বুলিলে কি বুজে?

প্রশ্ন ৫. শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাত দেখা দিয়া সংযোগ সমস্যা সমাধান কৰাৰ যিকোনো দুটা উপায় উল্লেখ কৰক।

খ) চুটি প্রশ্ন (15০টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১. সংযোগৰ প্রকৃতি বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ২. সাংগঠনিক দৃষ্টিকোণেৰে সংযোগৰ দুটা পদ্ধতি বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ৩. অ-শাব্দিক সংযোগৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

প্রশ্ন ৪. শৈক্ষিক প্রশাসনত দেখা দিয়া সংযোগৰ মনোবৈজ্ঞানিক বাধাবোৰৰ বিষয়ে লিখক।

গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (প্রায় 300–500টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১. শৈক্ষিক প্রশাসন আৰু ব্যৱস্থাপনাৰ উল্লেখেৰে সংযোগৰ ধাৰণাটো বহলাই আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২. সংযোগৰ পদ্ধতিসমূহ বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ৩. শৈক্ষিক প্রশাসন আৰু ব্যৱস্থাপনাত সংযোগৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৪. শৈক্ষিক প্রশাসনত ফলপ্রসূ সংযোগ স্থাপনৰ বাধা আৰু এইবোৰ দূৰ কৰাৰ উপায়সমূহৰ বিষয়ে বহলাই লিখক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১২ ঃ আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
১২.২ পৰিচয়
১২.৩ সংঘাতৰ অর্থ
১২.৪ সংঘাতৰ প্রকাৰ
১২.৫ আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতৰ ধাৰণা
১২.৬ আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতৰ প্রকাৰ
১২.৭ আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত সৃষ্টিৰ কাৰণ
১২.৮ আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত ব্যৱস্থাপনা
১২.৯ মানসিক চাপ ব্যৱস্থাপনা
১২.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১২.১১ অধিক জানিবলৈ
১২.১২ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১২.১৩ আৰ্হি প্রশ্ন

১২.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য (OBJECTIVES)

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতৰ ধাৰণাটো বর্ণনা কৰিব পাৰিব।
- আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত ব্যৱস্থাপনাৰ বিষয়ে বুজি পাব।
- জীৱনত চাপৰ সৃষ্টি কৰা কাৰকসমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- বিভিন্ন মানসিক চাপ ব্যৱস্থাপনা কৌশলৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১২.২ পৰিচয় (INTRODUCTION)

সংঘাত এটা স্বাভাৱিক পৰিঘটনা। সংঘাত (Conflict) অভিধাটো শিক্ষা, ৰাজনীতি, সমাজতত্ত্ব আৰু মনোবিজ্ঞানকে ধৰি বিভিন্ন ক্ষেত্রত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। সংঘাত হ'ল আচৰণৰ পৰিণাম। ই মানৱ জীৱনৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংশ। যেতিয়াই আন্তঃক্রিয়া সম্পন্ন হয়, তেতিয়াই সংঘাত সৃষ্টি হোৱাৰ সম্ভাৱনা থাকে। সংঘাতময় পৰিস্থিতিয়ে আমাৰ মনত উদ্বেগ আৰু অস্থিৰতাৰ সৃষ্টি কৰে। কোনো এক সিদ্ধান্তত উপনীত হ'ব নোৱৰাপর্যন্ত সংঘাত চলি থাকে আৰু তাৰ পাছত সংঘাতৰ অৱসান ঘটে। মুঠতে দুটা ইচ্ছা, অভিপ্রায়, অপ্রয়োজনীয়তা অথবা প্রমূল্যক লৈ

সংঘাতৰ সৃষ্টি হ'ব পাৰে। অৱশেষত সবল যুক্তি প্ৰদৰ্শনকাৰীয়ে সংঘাতত জয়ী হয়। কেতিয়াবা সংঘাতৰ সমাধান নোলালে সংঘাতত লিপ্ত পক্ষই এটাই গুৰুতৰ পৰিণাম ভোগ কৰিব লাগে। তেনে পক্ষই সংঘাতত জড়িত হৈ নাথাকি বিভিন্ন নেতিবাচক উপায় অৱলম্বন কৰি হ'লেও সংঘাতক্ষেত্ৰৰ পৰা পলায়ন কৰাৰ চেষ্টা কৰে। সংঘাতে মানসিক চাপ (Stress)ৰ সৃষ্টি কৰে। আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত (Inter-personal conflict) উপশম আৰু নিয়ন্ত্ৰণ কৰাতো সময়ৰ দাবী হৈ পৰিছে। কাৰণ ই ব্যক্তিক মানসিক চাপৰ পৰা মুক্ত কৰি ৰাখে।

এই অধ্যায়ত আমি সংঘাতৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন দিশ বহলাই আলোচনা কৰিম।

১২.৩ সংঘাতৰ অর্থ

সংঘাতৰ সমার্থক ইংৰাজী শব্দ 'Conflict'ৰ মূল হ'ল লেটিন শব্দ 'Conflictus' — ইয়াৰ অর্থ হ'ল 'একে সময়তে দুটা বস্তুত আঘাত কৰ।' সংঘাত হ'ল দুটা স্বার্থ, প্ৰমূল্য, কাম, দৃষ্টিভংগী অথবা নির্দেশৰ মাজত হোৱা সংঘর্ষ। মনোবিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰখনত সংঘাতে পৰস্পৰবিৰোধী মনোবেগ (impulse)ৰ মাজত সৃষ্টি হোৱা বিৰোধিতাৰ কথা বুজায়। দুটা অথবা ততোধিক অসংগত অভিপ্ৰায় সমকালীনভাৱে উদ্ৰেক হোৱাকে সংঘাত বুলিব পাৰি।

যেতিয়া একাধিক সমানে প্ৰবল ইচ্ছা অথবা অভিপ্ৰায় একে সময়তে উদ্ভৱ হয় আৰু এনে ইচ্ছা অথবা অভিপ্ৰায় তাৎক্ষণিকভাৱে পূৰণ কৰাৰ বাবে চাপ পৰে তেতিয়াই ব্যক্তিৰ মাজত সংঘাতৰ সৃষ্টি হয়। যদি দুটা অভিপ্ৰায়ৰ ভিতৰত এটা অভিপ্ৰায় দুর্বল হয়, তেন্তে দুর্বল অভিপ্ৰায়টোক অৱদমিত কৰা হয়। সবল অভিপ্ৰায়টোৱে নিজ অভিষ্ট সিদ্ধি কৰি সন্তুষ্ট হয়। বিপৰীতমুখী আৱশ্যকতা, চিন্তা, ধাৰণা, বিশ্বাস, প্ৰমূল্য নাইবা লক্ষ্য থকা ব্যক্তিৰ মাজত সৃষ্টি হোৱা সংঘর্ষ অথবা প্ৰতিদ্বন্দ্বিতাকে সংঘাত বুলি অভিহিত কৰা হয়। সংঘাত হ'ল বৈৰীতা, নেতিবাচক মনোভাব, মনোমালিন্য, আগ্ৰাসন, প্ৰতিদ্বন্দ্বিতামূলক মনোভাব আৰু ভুল বুজাবুজিৰ প্ৰকাশ। দুটা বিপৰীত গোটৰ মাজত পৰস্পৰবিৰোধী স্বার্থ নাইবা আগ্ৰহক কেন্দ্ৰ কৰি উদ্ভৱ হোৱা পৰিস্থিতিকো সংঘাত বোলা হয়। সংঘাতৰ সংজ্ঞা দিবলৈ হ'লে ইয়াক দুগৰাকী অথবা ততোধিক ব্যক্তি নাইবা দুটা অথবা ততোধিক দল-গোটৰ মাজত সৃষ্টি হোৱা অসন্মতি বুলি ক'ব পাৰি। প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তি অথবা প্ৰতিটো দল-গোটে সংঘাতৰ সময়ত নিজৰ দৃষ্টিভংগী প্ৰতিপক্ষক গ্ৰহণ কৰোৱাৰ চেষ্টা কৰে। সংঘাতৰ মূল হ'ল মতানৈক্য, পৰস্পৰ বিৰোধিতা অথবা অসংগতিপূর্ণতা। অর্থাৎ সংগতিহীন লক্ষ্য, প্ৰজ্ঞাত্মক জ্ঞান অথবা আৱেগ নথকা ব্যক্তি নাইবা দল-গোটৰ মাজত উদ্ভৱ হ'ব পৰা পৰিস্থিতিয়েই হ'ল সংঘাত। সংঘাতৰ বাবে বিৰোধিতা অথবা মনোমালিন্যপূর্ণ আন্তঃক্ৰিয়া সম্পন্ন হ'ব পাৰে। সংঘাতৰ সংজ্ঞাসমূহৰ ভিত্তিত ইয়াক তিনিটা মৌলিক প্ৰকাৰত ভগোৱা হয়। লক্ষ্য সংঘাত (Goal Conflict) হ'ল এনেকে পৰিস্থিতি য'ত প্ৰত্যাশিত পৰিণাম অথবা পছন্দ কৰা ফলাফলসমূহৰ মাজত অসংগতি থাকে। প্ৰজ্ঞাত্মক সংঘাত (Cognitive Conflict) হ'ল এনে এক পৰিস্থিতি, য'ত চিন্তা অথবা ধাৰণাৰ মাজত সংগতি

নাথাকে। ভাবাবেগ সম্বন্ধীয় সংঘাত (Affective Conflict) হ'ল এনে এক পৰিস্থিতি য'ত আৱেগ আৰু অনুভূতিবোৰৰ মাজত কোনো সংগতি নাথাকে। এনে পৰিস্থিতিত ব্যক্তিয়ে পৰস্পৰক খং কৰে।

ক'লমেনৰ মতে, 'এটা নহ'লে আনটো বিকল্প পছন্দ কৰাৰ সৈতে সাঙোৰ খাই থকা প্রত্যাশিত নিৰাশাই হ'ল সংঘাত।'

মেৰী পার্কাৰ ফ'লেটৰ ভাষাত, 'সংঘাত হ'ল প্রভেদ, মতপার্থক্য আৰু আগ্রহৰ মাজত থকা পার্থক্যৰ প্রকাশ।'

কার্ট লিৱিনৰ সংজ্ঞা অনুসৰি, 'সংঘাতক সাধাৰণতে অভিপ্রায়ৰ মাজত ঘটা সংঘর্ষ বুলিব পাৰি।'

টিং তুমীৰ ভাষাত, 'অসংগতিপূর্ণ লক্ষ্য, আৱশ্যকতা, ইচ্ছা, প্রমূল্য, বিশ্বাস আৰু মনোভাবৰ আধাৰত দুই অথবা ততোধিক স্বতন্ত্র পক্ষৰ মাজত সৃষ্টি হোৱা গভীৰ আন্তঃব্যক্তিক আৰু অন্তঃব্যক্তিক মতভেদৰ এটা ৰূপ হ'ল সংঘাত।'

জেক'বচ্ আৰু শ্রেয়াৰৰ মতে, 'অন্যৰ আচৰণে ব্যক্তিৰ লক্ষ্যত কৰা হস্তক্ষেপেই হ'ল সংঘাত।'

শ্লেইডাৰ লি বেৰ'নৰ যুক্তি অনুসৰি বিভিন্ন কথাৰ ভিত্তিত সংঘাতৰ সৃষ্টি হ'ব পাৰে। বিভিন্ন বিষয়ত থকা মতানৈক্য আৰু ভৌতিক প্রভেদৰ পৰা আৰম্ভ কৰি সংযোগ তথা সামাজিক গতিশীলতাৰ লগতে প্রতীক, পূর্বধাৰণা আৰু পৰিচয়ক লৈয়ো সংঘাতে দেখা দিব পাৰে।

১২.৪ সংঘাতৰ প্রকাৰ

সংঘাতক বিভিন্ন প্রকাৰত শ্রেণীবিভক্ত কৰা হৈছে। যেনে—

১) অন্তঃব্যক্তিক সংঘাত (Intrapersonal conflict)
২) আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত (Interpersonal conflict)
৩) অন্তঃদলীয় সংঘাত (Intra-group conflict)
৪) আন্তঃদলীয় সংঘাত (Inter-group conflict)
৫) অন্তঃসাংগঠনিক সংঘাত (Intra-organizational conflict)
৬) অচেতন সংঘাত (Unconscious conflict)

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ সংঘাতৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ সংঘাতৰ দুটা প্রকাৰ উল্লেখ কৰক।

১২.৫ আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতৰ ধাৰণা

সংঘাতৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰকাৰ হ'ল আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত (Interpersonal Conflict)। আমাৰ জীৱন আৰু কৰ্মস্থান উভয়তে প্ৰায়েই আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতৰ সৃষ্টি হয়। কেৱল বেয়া কথাতহে যে সংঘাতৰ সৃষ্টি হয়, তেনেকুৱা নহয়। সংযোগ বিষত ব্যুৎপত্তি থকা বহুতেই এয়া মানি লয় যে বহুক্ষেত্ৰত সংঘাত সৃষ্টি হোৱাতো এটা ভাল লক্ষণ। সঠিক উপায়েৰে সংঘাতৰ অৱসান ঘটাব পৰাতোহে মূল কথা।

দুই অথবা ততোধিক ব্যক্তিৰ মাজত সৃষ্টি হোৱা সংঘাতকে আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত বোলা হয়। একেটা পদবীৰ বাবে প্ৰতিদ্বন্দ্বিতাত নমা দুগৰাকী ব্যৱস্থাপক নাইবা কৰ্পৰেট মূলধনৰ বৃহত্তৰ অংশ ব্যৱহাৰৰ সুযোগ বিচৰা দুগৰাকী কাৰ্যবাহী বিষয়াৰ মাজত আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতে দেখা দিব পাৰে। এনে ধৰণৰ পৰিচিত সংঘাত কিছুমান সাধাৰণ কাৰ্য-কৌশল ব্যৱহাৰ কৰি সমাধান কৰিব পাৰি। এনে কাৰ্য-কৌশল দুটামান হ'ল— এৰাই চলা (avoiding), সম্বন্ধ মসৃণ কৰাৰ চেষ্টা (smoothing), বল প্ৰয়োগ কৰা (forcing), সমস্যাৰ সন্মুখীন হোৱা (confronting) আৰু বুজাবুজিলৈ অহা (compromising) প্ৰভাৱপূৰ্ণ আচৰণ আৰু পাৰস্পৰিক বুজাবুজিয়ে সংঘাত সহজে আঁতৰোৱাত সহায় কৰে।

দুই অথবা ততোধিক ব্যক্তিৰ মাজত কোনো কথাক লৈ মতানৈক্যৰ সৃষ্টি হোৱাকে আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত বোলে। এই মতানৈক্য শাৰীৰিক, মানসিক নাইবা আৱেগিক হ'ব পাৰে। কৰ্মস্থলত আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতৰ সৃষ্টি হ'লে ই উৎপাদনশীলতা হ্ৰাস কৰে আৰু মনোবল দুৰ্বল কৰে। কৰ্মস্থলত উদ্ভৱ হোৱা সংঘাত মানে হ'ল এগৰাকী ব্যক্তি নাইবা এটা দলে আন এগৰাকী ব্যক্তি অথবা দল এটাৰ কোনো লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ প্ৰয়াসসমূহত বিধি-পথালি দিয়া অথবা তেনে প্ৰয়াস বিফল কৰি তোলা কাৰ্য। কিন্তু সকলো সময়তে কোনোৱেই উদ্দেশ্যপ্ৰণোদিতভাৱে সংঘাতৰ সৃষ্টি নকৰে। তথাপিও সংঘাতে হতাশাজনক পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি কৰে আৰু বিভিন্ন দিশেৰে মানুহৰ দক্ষতাৰ অৱনতি ঘটায়।

ষ্টৰ্ক্চে আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতক 'অন্য ব্যক্তি নাইবা দলক নেতিবাচকভাৱে প্ৰভাৱিত কৰিব পৰা এক আচৰণ' বুলি বৰ্ণনা কৰিছে।

১২.৬ আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতৰ প্ৰকাৰ

আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ হ'ব পাৰে। যেনে—

(ক) নীতি সংঘাত (Policy Conflict) ঃ

সংঘাতত জড়িত দুয়োটা পক্ষকে প্ৰভাৱিত কৰা কোনো এটা পৰিস্থিতি নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ উপায় সম্পৰ্কে সৃষ্টি হোৱা মতানৈক্যকে নীতি সংঘাত বোলা হয়। বিভিন্ন পৰিস্থিতিত এনে সংঘাত সৃষ্টি হ'ব পাৰে। ধৰা হ'ল, এগৰাকী সহকৰ্মী আৰু আপোনাক যুটীয়াভাৱে কোনো এটা প্ৰকল্পৰ কাম শেষ কৰাৰ দায়িত্ব দিয়া হৈছে। আপোনালোক দুয়ো মিলি

প্রকল্পটোৰ কাম শেষ কৰাৰ সর্বশ্রেষ্ঠ উপায় বিচাৰি উলিওৱাৰ চেষ্টা কৰিছে। দুয়ো দুটা বেলেগ বেলেগ উপায়ক সর্বশ্রেষ্ঠ বুলি গণ্য কৰে। এনে পৰিস্থিতিত নীতি সংঘাতে দেখা দিয়ে।

পুনৰ, এইবাৰ বিবাহিত দম্পতীৰ উদাহৰণ এটালৈ মন কৰক। এগৰাকীয়ে ভাবে উপার্জনৰ 10 % ধন অৱসৰৰ পাছত কামত অহাকৈ সঞ্চয় কৰা ভাল। আন এগৰাকীয়ে ভাবে 5 % ধন সঞ্চয় কৰিব পাৰিলেই অৱসৰৰ পাছত পর্যাপ্ত হ'ব। ইয়াতো নীতি সংঘাতৰ উদ্ভৱ হয়। উপযুক্ত সমাধান কৌশল প্রয়োগ কৰি অধিকাংশ সময়তে এনে সংঘাতৰ দুয়োপক্ষৰ বাবে লাভজনক সিদ্ধান্তত উপনীত হ'ব পাৰি। এনে সিদ্ধান্তই দুয়োপক্ষকে ন্যূনতম এৰা-ধৰাৰ মাজেৰে সর্বাধিক লাভান্বিত হোৱাৰ সুযোগ দিয়ে।

(খ) প্রমূল্য সংঘাত (Value Conflict) ঃ

প্রত্যেক ব্যক্তিয়ে একো একোটা নিজস্ব প্রমূল্য সমষ্টি অনুসৰণ কৰে। আপুনি মানি চলা প্রমূল্যবোৰ আন এগৰাকী ব্যক্তিৰ প্রমূল্য সমষ্টিৰ সৈতে যথেষ্টখিনি মিলা হ'ব পাৰে। কিন্তু ই কেতিয়াও সম্পূর্ণ একে হ'ব নোৱাৰে। আনৰ সৈতে কোনো তর্ক-বিতর্কত লিপ্ত হৈ থকাৰ সময়ত প্রতিপক্ষই আঁকোৰগোঁজ মনোভাব দেখুৱাইছে বুলি ভাব হ'ব পাৰে। ইয়াৰ কাৰণ হ'ল মানুহে সাধাৰণতে নিজে মানি চলা প্রমূল্যসমূহক সদায় অত্যন্ত গভীৰভাৱে লয়।

ঘৰুৱা জীৱনত মানুহে সন্তানক ডাঙৰ-দীঘল কৰাৰ শ্রেষ্ঠ উপায় চিন্তা কৰে। বিষয়টোত আনগৰাকী অভিভাৱকৰ চিন্তা-ভাবনা বেলেগ হ'ব পাৰে। আকৌ কর্মস্থলত আপোনাৰ মুৰব্বীয়ে উল্লেখ শুল্ক (referred revenue)ৰ ৰূপত পৰিশোধ কৰিবলগীয়া ধনৰ পৰিমাণ এটা স্থিৰ আৰু প্রচলিত কৰিলে। আপুনি ভাবে যে এয়া ব্যৱসায় কৰাৰ উচিত পন্থা নহয়। এইবোৰ ক্ষেত্রতে প্রমূল্য সংঘাতৰ সৃষ্টি হয়। প্রমূল্য সংঘাত সমাধান কৰাতো অত্যন্ত জটিল। কাৰণ, প্রমূল্যবোধ প্রতিগৰাকী ব্যক্তিয়ে গভীৰভাৱে মানি চলে।

(গ) অহং সংঘাত (Ego Conflict) ঃ

অহং সংঘাত হ'ল আন এবিধ জটিল সংঘাত। কোনো তর্ক-বিতর্কত পৰাজিত হ'লে নাইবা কোনো কথাত অইনে ভুল বুলি ভাবিলে এনে সংঘাতৰ সৃষ্টি হয়। ই ব্যক্তিৰ আত্মপ্রত্যয় নাইকিয়া কৰিব পাৰে। অহং সংঘাত হ'ল একপ্রকাৰৰ ক্ষমতাৰ যুঁজ।

ধৰা হ'ল, এক দম্পতীৰ মাজৰ এগৰাকীয়ে সদায় বাহিৰত খোৱাৰ স্থান বাছনি কৰে। এসময়ত আনগৰাকীৰ মনলৈ সম্পর্কটো চলাই নিয়াৰ ক্ষমতা হেৰুৱাই পেলোৱাৰ ভাব আহিব। কাৰণ সিদ্ধান্ত সদায় আনগৰাকীয়ে গ্রহণ কৰে। সেয়েহে এটা সময়ত বাহিৰত খোৱাৰ স্থান বাছনি কৰাক লৈ দম্পতীৰ মাজত তর্ক-বিতর্ক আৰম্ভ হ'ব।

কর্মস্থলতো প্রায়েই অহং সংঘাত চলাৰ উদাহৰণ পোৱা যায়। ধৰা হ'ল, কোনো কর্মচাৰীক সদা তেওঁ কৰি বেয়া পোৱা কাম এটা কৰিবলৈ দিয়া হয়। এসময়ত কর্মচাৰীগৰাকীয়ে অইনে তেওঁৰ সুবিধা লোৱা বুলি ভাবিবলৈ লয়। এই ভাবটো নাইকিয়া

কৰিবলৈ তেওঁ কামটোৰ পৰা পলাই ফুৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে নাইবা অইন কাৰোবাক কৰিবলৈ দিয়ে নাইবা কামটো কৰাৰ কথা শুনিও নুশুনাৰ ভাও জোৰে। এয়া অহং সংঘাতৰ লক্ষণ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ _____ৰ মাজত আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতৰ সৃষ্টি হয়। (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

প্রশ্ন নং ৪ ঃ নীতি সংঘাত মানে কি?

১২.৭ আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত সৃষ্টিৰ কাৰণ

আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত সৃষ্টি হোৱাৰ বহুতো কাৰণ থাকিব পাৰে। তলত শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ ক্ষেত্রখনত উদ্ভৱ হোৱা সংঘাতৰ আঁৰত থকা দুটামান গুৰুত্বপূর্ণ কাৰণৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰা হ'ল।

১) **হতাশা আৰু মানসিক চাপ (Frustration and Stress) ঃ**

কর্মস্থলীত হতাশা আৰু মানসিক চাপত থকা ব্যক্তিৰ মাজত সংঘাত সৃষ্টি হোৱাৰ সম্ভাৱনা বেছি। এনে অৱস্থাত থকা ব্যক্তি অলপতে বিৰক্ত হয়। এনে ব্যক্তিয়ে আন সময়তকৈ সোনকালে আৰু সহজে সংঘাতত লিপ্ত হৈ পৰে।

২) **ভুল বুজাবুজি (Misunderstanding) ঃ**

সাধাৰণ কথাতো সহজে ভুল বুজাবুজিৰ সৃষ্টি হ'ব পাৰে। কোনো এটা কাম, ভূমিকা, প্রক্রিয়া নাইবা কর্মসংক্রান্তীয় যিকোনো কথাতে ব্যক্তিভেদে থকা ভিন্ন প্রত্যাশাই ভুল বুজাবুজিৰ সৃষ্টি কৰে। আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতৰ এটা প্রধান কাৰণ হ'ল ভুল বুজাবুজি।

৩) **পৰিকল্পনাৰ অভাৱ (Lack of Planning) ঃ**

এইটো এটা সাধাৰণ সংঘাত সৃষ্টিকাৰী সমস্যা। বহুতো শিক্ষানুষ্ঠান অথবা শিক্ষানুষ্ঠানৰ ভিতৰুৱা বিভাগে সংকটাৱস্থাত (crisis) কাম কৰি যায়। অর্থাৎ বহুতো কথা আৰু কামৰ বাবে তেওঁলোকৰ হাতত কোনো পৰিকল্পনা নাথাকে। তেওঁলোকে কেৱল কিবা সংকটজনক পৰিস্থিতিৰ উদ্ভৱ হ'লে পৰিস্থিতিৰ প্রয়োজন অনুসৰি প্রতিক্রিয়ামূলকভাৱে কাম কৰে। এইটো কাৰণতে পৰিস্থিতিৰ কোনো উন্নতি নঘটে। কাৰণ কথাবোৰ উন্নততৰ কৰি তোলাৰ বাবে কোনো ধৰণৰ পৰিকল্পিত প্রক্রিয়া কামত প্রয়োগ কৰা নহয়। এনে পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হ'লে সকলোৱে কেৱল দৌৰা-ঢপৰা কৰি পৰিস্থিতি শাম কটাৰ ব্যৱস্থা কৰে। সংকটাৱস্থাৰ ওৰ পৰিলে সকলোৱে আন এটা পৰিস্থিতিৰ উদ্ভৱ নোহোৱালৈকে আৰামত সময় কটায়। এই পৰিৱেশত সংঘাতৰ সৃষ্টি হয় আৰু মানুহে পৰস্পৰক দোষাৰোপ কৰি সংঘাত অব্যাহত কৰি ৰাখে।

৪) **অযোগ্য কর্মচাৰী বাছনি (Bad Staff Selection) ঃ**

এই কাৰণটোৰ বাবে দুটা কথাত সংঘাতৰ সৃষ্টি হয়। প্ৰথমটো হ'ল প্ৰাৰম্ভিক নিযুক্তি প্ৰক্ৰিয়াটোৰ প্ৰতি সৃষ্টি হোৱা ক্ষোভ। কাৰোবাক যেতিয়া কোনো এটা কামৰ বাবে বাছনি কৰা হয় আৰু মানুহজনে সেই কামটো দক্ষতাৰে কৰিব নোৱাৰে, তেতিয়া আন কোনোবাই নিজৰ কামৰ লগতে এই কামটোৰো অতিৰিক্ত বোজা ববলগীয়া হয়। এয়া সহজেই অনুমান কৰিব পাৰি যে অতিৰিক্ত কাম কৰিবলগীয়া হোৱাসকলৰ মনত নিশ্চয়কৈ খং-ক্ষোভৰ জন্ম হ'ব আৰু এদিন নহয় এদিন এনে খং-ক্ষোভৰ উদ্‌গীৰণ ঘটিব। সংঘাত সৃষ্টি হ'ব পৰা দ্বিতীয় ক্ষেত্ৰখন হ'ল দল। দল এটাত এনে কেইগৰাকীমান সদস্য থাকে, যি নিজৰ কামৰ লগতে অইনৰ কামো কৰি দিয়াৰ প্ৰৱণতা দেখুৱায়। আকৌ দলত এনে কেইগৰাকীমান সদস্যও থাকে, যি নিজৰ কাম সম্পূৰ্ণকৈ নকৰে। দুয়োটা কথাৰ পৰাই নেতিবাচক পৰিণাম ওলাব আৰু সংঘাতৰ সৃষ্টি হ'ব পাৰে।

১২.৮ আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত ব্যৱস্থাপনা

সংঘাত সমাধানৰ দক্ষতা আহৰণ কৰি লোৱাসকলে আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত ব্যৱস্থাপনাত সফলতা লাভ কৰে। সংঘাতৰ পদ্ধতি সম্পৰ্কে আত্ম-সজাগতা, সংঘাত সংযোগ দক্ষতা আৰু সাংগঠনিক পৰিৱেশত সংঘাত ব্যৱস্থাপনাৰ সংৰচনা এটা গঢ়ি তুলি সংঘাত সমাধানৰ চেষ্টা কৰা হয়। সংঘাত সমাধান (Conflict resolution) মানে হ'ল কোনো সংঘাতৰ কাৰণ বুজা আৰু সেয়া আঁতৰ কৰা। সাংগঠনিক সংঘাতৰ তত্ত্বাৱধান লোৱাৰ উপায়সমূহ— সংঘাতৰ কাৰণ, মূল আৰু প্ৰসংগৰ দৰেই ভিন ভিন হ'ব পাৰে। সৰল-জটিল সকলো ধৰণৰ অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানতে আন্তঃব্যক্তিক সংযোগ ব্যৱস্থাপনাৰ বাবে বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ ব্যৱস্থা থাকে। এই ব্যৱস্থাবোৰে সংঘাত সৃষ্টিকাৰী আচৰণ কিমানখিনি সীমাবদ্ধ কৰি ৰাখিব পাৰে তাক ভিত্তি কৰি ব্যৱস্থাবোৰৰ সফলতা অথবা ফলপ্ৰসূতা জোখা হয়। এই ব্যৱস্থাবোৰে একোটা সন্তোষজনক সমাধান উলিওৱাত সহায় কৰিব পাৰিছেনে নাই সেয়াও ব্যৱস্থাবোৰৰ সফলতা জোখাৰ এক মাপকাঠী।

আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত ব্যৱস্থাপনাৰ কৌশল দুটামান তলত আলোচনা কৰা হ'ল—

১) **এৰাই চলা অথবা আওকাণ কৰা (Avoiding or Ignoring) ঃ**

এৰাই চলাৰ আঁৰৰ কাৰণটো হ'ল সংঘাত সৃষ্টি অথবা সমাধানত বিলম্ব কৰা। মানুহে কেতিয়াবা আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত সমাধান কৰাতকৈ কথাটো লুকুৱাই ৰাখি অথবা আওকাণ কৰি চলি থাকে। ইয়াৰ ফলত অসহযোগিতামূলক আৰু অনিশ্চিত পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হয়। সংঘাতত লিপ্ত ব্যক্তিয়ে ব্যক্তিগত লক্ষ্য বাদ দিয়াৰ প্ৰৱণতা দেখুৱায় আৰু নিষ্ক্ৰিয় আচৰণ কৰে। এইবোৰে এটা পৰাজয়ৰ সম্ভাৱনা থকা পৰিৱেশৰ সৃষ্টি কৰে। মানুহে সংঘাতৰ সন্মুখীন হোৱাতকৈ সংঘাত প্ৰত্যাহাৰ কৰাটোক সহজ বুলি ভাবে। এনেদৰে এৰাই চলাৰ কৌশলে ব্যক্তিগত সম্পৰ্কবোৰ বৰ্তাই ৰখাত সহায় কৰিব পাৰে। সেয়েহে ইয়াক কম

সময়ৰ বাবে সংঘাতপূর্ণ পৰিস্থিতি একাষৰীয়া কৰি থ'ব পৰা এটা অত্যন্ত ফলপ্রসূ আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত ব্যৱস্থাপনা কৌশল বুলি কোৱা হয়। এই কৌশলৰ প্রধান অসুবিধাটো হ'ল সংঘাত সমাধান নোহোৱাকৈ ৰৈ যোৱা। কৌশলটো প্রয়োজনতকৈ বেছিকৈ ব্যৱহাৰ কৰিলে অইনৰ হস্তক্ষেপৰ পৰিমাণ বহুগুণে বাঢ়ি যাব পাৰে। সংঘাতৰ প্রকৃতি সাধাৰণ হ'লে নাইবা ইয়াৰ পৰিণতি সহ্য কৰিব পৰা বিধৰ হ'লেহে এই কৌশল ব্যৱহাৰ কৰা উচিত। সংঘাতৰ ফলত কোনো কর্মসূত্রে সৃষ্ট সম্পর্ক বেয়া হোৱাৰ সম্ভাৱনা থাকিলে, সংঘাতত লিপ্ত ব্যক্তিয়ে জয়লাভ কৰাৰ পাছতো যি বিচাৰিছে, তাৰ পৰা পূর্ণ সন্তুষ্টি পোৱাৰ সম্ভাৱনা নাথাকিলে, সংঘাত সমাধানৰ দ্বাৰা প্রাপ্ত সা-সুবিধাবোৰৰ তুলনাত সা-সুবিধা বাধাগ্রস্ত হোৱাৰ সম্ভাৱনা অধিক হ'লে, তাৎক্ষণিক সিদ্ধান্ত গ্রহণতকৈ অধিক তথ্য সংগ্রহৰ আৱশ্যকতা থাকিলে, অইনে একেটা সংঘাতকে অধিক ফলপ্রসূভাৱে সমাধা কৰিলে আৰু সময়ৰ নাটনিৰ বাবে সংঘাত সমাধান প্রক্রিয়াটো বিলম্ব কৰিবলগীয়া হ'লে সংঘাত ব্যৱস্থাপনাৰ এৰাই চলা অথবা আওকাণ কৰা কৌশলটো প্রয়োগ কৰা হয়।

২) **সম্বন্ধ মসৃণকৰণ কৌশল (Smoothing) ঃ**

সম্বন্ধ মসৃণকৰণ মানে হ'ল সংঘাতত লিপ্ত পক্ষ দুটাৰ মাজত সমিলমিলৰ সৃষ্টি কৰা। দুয়োটা পক্ষই (ব্যক্তি অথবা দল) পৰস্পৰৰ কথাত ৰাজী হোৱাৰ সিদ্ধান্ত ল'লেই এই কৌশল সফল হয়। এটা পক্ষৰ স্বার্থৰ প্রতি কম চিন্তা থকাৰ বিপৰীতে আন এটা পক্ষৰ স্বার্থৰ প্রতি চিন্তা অধিক হ'লে সম্বন্ধ মসৃণকৰণৰ কৌশল সক্রিয় হৈ পৰে। এই আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত ব্যৱস্থাপনা কৌশলে মানৱ সম্পর্কত সর্বাধিক গুৰুত্ব দিয়ে। ব্যক্তিয়ে নিজৰ লক্ষ্যক আওকাণ কৰে আৰু আনক এই লক্ষ্য সপি দি কোনো সংঘাত সমাধানৰ চেষ্টা কৰে। ব্যক্তিয়ে নিজৰ লক্ষ্য পূৰণ কৰাতকৈ অইনৰ সৈতে থকা সম্পর্কক অধিক গুৰুত্বপূর্ণ বুলি বিবেচনা কৰে। সম্পর্ক বেয়া হোৱাৰ ভয়ত ব্যক্তিয়ে সংঘাতৰ বিষয়ত থকা মনোমালিন্য আঁতৰ কৰে। সংঘাতত লিপ্ত পক্ষৰ উদাসীন আৰু সহযোগিতামূলক আচৰণে একোএকোটা জয়-পৰাজয় পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি কৰে। এই কৌশল গ্রহণ কৰাসকলে অইনে তেওঁলোকক গ্রহণ কৰা আৰু ভালপোৱাতো বিচাৰে। এনে ব্যক্তিয়ে ভাবে যে সমন্বয় সাধন কৰিবলৈ সকলো সংঘাত এৰাই চলা উচিত আৰু সম্পর্ক বেয়া নকৰাকৈ কোনোৱেই সংঘাতৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব নোৱাৰে। মানুহে এয়া ভয় কৰি চলে যে সংঘাত চলি থাকিলে কোনোবাই আঘাত পাব আৰু ই সম্পর্ক নষ্ট কৰিব। সম্বন্ধ মসৃণকৰণ কৌশলৰ বিশেষত্ব হ'ল সম্পর্ক বর্তাই ৰখা। কিন্তু ইয়াৰ বাবে সেও মানি চলাটো উৎপাদনশীল কথা নহ'বও পাৰে। আন সকলো ধৰণৰ বিচাৰ-বিবেচনাতকৈ সম্পর্ক বর্তাই ৰখাঙ্গৰ বিবেচনাই আগস্থান পালে, ব্যৱস্থাপকৰ বাবে পৰামর্শ নাইবা পৰিৱর্তন গুৰুত্বপূর্ণ নহ'লে, সময় সীমিত হ'লে আৰু সমন্বয় সুস্থিৰতাই অগ্রাধিকাৰ পালে এই কৌশলটো ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

৩) **বুজাবুজি (Compromising) ঃ**

সংঘাতত লিপ্ত পক্ষবোৰৰ দাবীৰ সমতা স্থাপন কৰি আৰু সমাধানত উপনীত হ'বলৈ পক্ষবোৰক এৰা-ধৰা কৰাৰ বাবে পতিয়ন নিয়াই আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতত বুজাবুজিৰ পৰিস্থিতি সৃষ্টি কৰা হয়। সংঘাতত লিপ্ত সকলো পক্ষই কিবা এৰি দিয়াৰ বিনিময়ত আন কিবা লাভ কৰে। মজদুৰ সংঘ আৰু ব্যৱস্থাপনা বিভাগৰ মাজত চলা বিবাদ মীমাংসাৰ আলাপ-আলোচনাত এই কৌশলটোৰ বহুল প্ৰয়োগ ঘটা দেখা যায়। সংঘবোৰে যি মানি ল'ব তাতকৈ বহু বেছি বস্তু দাবী কৰে আৰু সময় বাগৰাৰ লগে লগে ব্যৱস্থাপনা বিভাগে দিব খোজা বস্তুৰ পৰিমাণ কমাই লৈ গৈ থাকে। এই নিয়ম সাম্প্ৰতিক সংঘ-ব্যৱস্থাপনা বিভাগৰ আলাপ-আলোচনাৰ স্বীকৃতি প্ৰথাত পৰিণত হৈছে। দৰদাম আৰু আলাপ-আলোচনাৰ মাজেদি মধ্যস্থতাকাৰীৰ সহযোগত এসময়ত দুয়োটা পক্ষ বুজাবুজিত উপনীত হয়। এই ধৰণৰ বুজাবুজিৰ আন এটা নাম হ'ল 'সংহতি স্থাপনকাৰী দৰদাম' (Integrative bargaining)। এনে বুজাবুজিত সংঘাতত লিপ্ত সকলো পক্ষই কিবা নহয় কিবা প্ৰকাৰে জয়ী হয়। বুজাবুজিৰ কৌশল তেতিয়াই অধিক কামত আহে, যেতিয়া সংঘাতত লিপ্ত পক্ষবোৰ আপেক্ষিকভাৱে সমান ক্ষমতাৰ অধিকাৰী হয়। কোনো এটা পক্ষই নিজৰ দৃষ্টিভংগী আনটো পক্ষক জাপি দিব নোৱাৰে আৰু বুজাবুজিলৈ অহাত বাদে আন উপায় নাথাকে। সময়ৰ সীমাবদ্ধতা থকা পৰিস্থিতিতো এই কৌশল উপযোগী। সমস্যাবোৰ জটিল আৰু ভিন্নমুখী প্ৰকৃতিৰ হ'লে আৰু সমাধানৰ বাবে দীৰ্ঘ সময়ৰ নাটনি হ'লে সংঘাতত লিপ্ত পক্ষবোৰৰ হাতত বুজাবুজিত উপনীত হোৱাৰ বিকল্প নাথাকে।

৪) **বল প্ৰয়োগ (Forcing) ঃ**

কোনো সংঘাতপূৰ্ণ স্থিতিত কোনো এটা পক্ষ (ব্যক্তি অথবা দল) ই সম্পূৰ্ণ আধিপত্য বিস্তাৰৰ চেষ্টা কৰি বল প্ৰয়োগ কৰিব পাৰে। আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত সমাধান কৰিবলৈ মানুহে আগ্ৰাসী আচৰণ প্ৰয়োগ কৰিবলৈ কুণ্ঠাবোধ নকৰে। মানুহৰ মনত থকা সাধাৰণ ধাৰণাটো হ'ল এটা পক্ষৰ জয় আৰু আনটো পক্ষৰ পৰাজয়ে সংঘাতৰ সমাধান কৰে। সেয়েহে মানুহে সংঘাতত জয়ী হৈ একোটা জয়-পৰাজয় পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি কৰিব খোজে। জয়ে গৰ্ব আৰু সফলতাৰ অনুভৱ হ'বলৈ দিয়ে। পৰাজয়ে ব্যক্তিক দুৰ্বলতা, অপাৰগতা অথবা বিফলতাৰ অভিজ্ঞতা দিয়ে। যদি ব্যক্তিগত সিদ্ধান্ত শুদ্ধ হয়, তেন্তে কোনো বুজাবুজি নকৰাকৈ শ্ৰেষ্ঠতৰ সিদ্ধান্তৰ সুফল ভোগ কৰিব পাৰে। কিন্তু যদি ব্যক্তিগত সিদ্ধান্ত ভুল হয়, তেন্তে এনে সিদ্ধান্ত লৈ কাম কৰা ব্যক্তিগৰাকীৰ বিৰুদ্ধে ক্ৰোধ আৰু ক্ষোভৰ সৃষ্টি হ'ব পাৰে। তাৎক্ষণিকভাৱে নিৰ্ণায়ক কাম কৰিবলগীয়া হ'লে এই কৌশলে ভাল ফল দেখুৱায়। কোনো জনপ্ৰিয়তা নথকা কাম সম্পন্ন কৰাৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ আৱশ্যকতা আহি পৰিলেও এই কৌশল অৱলম্বন কৰা হয়।

৫) **সমস্যাৰ সন্মুখীন হোৱা (Confronting) ঃ**

সমস্যাৰ সন্মুখীন হোৱা কৌশলটোৱে শক্তিশালী সহযোগিতা আৰু সক্ৰিয় আচৰণৰ কথা বুজায়। আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত সমাধানৰ ই এক 'জয়-জয়' .. উপায়। সংঘাত সৃষ্টি

কৰাৰ ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰা ব্যক্তিয়ে আচলতে কামৰ ফলাফল উন্নত কৰাৰ ইচ্ছাহে প্ৰকাশ কৰে। এই কৌশল ব্যৱহাৰ কৰা লোকে সংঘাতক স্বাভাৱিক আৰু সহায়কাৰী ক্ৰিয়া বুলি ভাবে। উপযুক্ত উপায় অৱলম্বন কৰিলে সংঘাতৰ যথেষ্ট সৃজনাত্মক সমাধান উলিয়াব পৰা যায়। অইনৰ প্ৰতি থকা আস্থা প্ৰদৰ্শন কৰিব পাৰিলে সংঘাতৰ সন্তোষজনক সমাধান কৰিব পাৰি। সংঘাতত লিপ্ত পক্ষবোৰৰ চিন্তা আৰু উদ্বেগৰ বিষয়বোৰ সমানে গুৰুত্বপূৰ্ণ হ'লে আৰু পক্ষবোৰৰ মাজত বুজাবুজি স্থাপনেৰে এই গুৰুত্ব বঢ়া-টুটা কৰিব নোৱাৰিলে সমস্যাৰ সন্মুখীন হোৱাটোৱেই হ'ল সংহতি স্থাপনকাৰী সমাধান বাহিৰ কৰাৰ সবাতোকৈ উত্তম ব্যৱহাৰিক উপায়। শিকাৰ উদ্দেশ্যৰে কৰা কামত সৃষ্টি হোৱা সংঘাত, সহমতৰ জৰিয়তে চিন্তা-উদ্বেগৰ বিষয়বোৰ কোনো কামত সংলগ্ন কৰি দায়বদ্ধতাৰ পৰিচয় দিবলৈ যাওঁতে সৃষ্টি হোৱা সংঘাত আৰু কোনো সম্পৰ্ক ব্যাহত কৰা ভাব-অনুভূতিবোৰ প্ৰকাশ কৰাৰ নামত সৃষ্টি হোৱা সংঘাত সমাধানত এই কৌশল প্ৰয়োগ কৰা হয়।

৬) **সমস্যা সমাধান (Problem Solving) ঃ**

এই কৌশলৰ আন এটা নাম হ'ল 'সংঘাতৰ সন্মুখীন হোৱা' (confronting the conflict)। কোনো সমস্যাৰ সৰ্বোত্তম সমাধান উলিয়াবলৈ এই কৌশল ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এই কৌশল প্ৰয়োগকাৰীসকলে বস্তুনিষ্ঠভাৱে অনুমান কৰি লয় যে সু-ব্যৱস্থাপনা থকা অথবা নথকা সকলো অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানতে মতপাৰ্থক্য থাকে। এই পাৰ্থক্য আলাপ-আলোচনা আৰু ভিন্ন দৃষ্টিভংগীৰ প্ৰতি সন্মান প্ৰদৰ্শনেৰে আঁতৰাব পৰা যায়। সাধাৰণভাৱে ক'ব পাৰি যে অৰ্থগত ভুল বুজাবুজি (semantic misunderstanding)ৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা সংঘাত সমাধানত এই কৌশল অতি উপযোগী। অ-সংযোগ স্থাপনকাৰী প্ৰকৃতিৰ সংঘাত এটা সমাধানত এই কৌশলে সিমান সুফল নিদিয়ে। এনে সংঘাতৰ এটা উদাহৰণ হ'ল ভিন্ন প্ৰমূল্য প্ৰণালীৰ আধাৰত সৃষ্টি হোৱা সংঘাত। সংঘাতে এই প্ৰমূল্য পাৰ্থক্যসমূহ অধিক প্ৰৱল কৰি তুলিব পাৰে আৰু মতানৈক্যৰ প্ৰকৃতি গুৰুতৰ হৈ পৰিব পাৰে। সংঘাতৰ সমাধান দীৰ্ঘকালীন হোৱা উচিত। পুনৰ এনে সংঘাতৰ সমাধান দীৰ্ঘকালীন হোৱা উচিত। পুনৰ এনে সংঘাতৰ সৃষ্টি নহ'বলৈ উপযুক্ত সাৱধানতামূলক ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব লাগে।

৭) **যুটীয়া উদ্যোগ (Collaboration) ঃ**

আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতত লিপ্ত হোৱা পক্ষবোৰক সন্তুষ্ট কৰিব পৰাকৈ যুটীয়া উদ্যোগৰ সহায়ত সমাধান বাহিৰ কৰাৰ চেষ্টা চলোৱা হয়। ইয়াৰ ভিত্তি হ'ল নিজৰ স্বাৰ্থ সুৰক্ষিত ৰাখি একে সময়তে আনটো পক্ষৰ স্বাৰ্থকো বৈধ বুলি গ্ৰহণ কৰাৰ আগ্ৰহ। এনে কৌশল অৱলম্বন কৰি মতানৈক্য মুকলিকৈ আলোচনা কৰা হয়। বিকল্পবোৰ খৰচি মাৰি চিন্তা কৰাৰ অন্তত উত্তম সমাধানটো গ্ৰহণ কৰা হয়। এই পদ্ধতিটোত পূৰ্ণ সহযোগিতা আৰু নিম্ন মতানৈক্য জড়িত হৈ থাকে। সংঘাতত লিপ্ত সকলো পক্ষৰে সমস্যা সমাধান কৰাৰ ইচ্ছা থাকিলে আৰু পাৰস্পৰিকভাৱে গ্ৰহণযোগ্য সমাধান বাহিৰ কৰিবলৈ একেলগে কাম কৰি যোৱাৰ আগ্ৰহ দেখুৱালে এই কৌশলটো প্ৰয়োগ কৰা হয়। সকলো পক্ষৰে

আৱশ্যকতা পূৰাবলৈ চেষ্টা কৰে বাবে যুটীয়া উদ্যোগক সংঘাত নির্মূল কৰাৰ উত্তম কৌশল বুলি গণ্য কৰা হয়। যুটীয়া উদ্যোগৰ প্রকৃতি আন্তঃক্রিয়াশীল আৰু ই ব্যক্তিগত লক্ষ্য তথা সম্পর্কৰ প্রতি সচেতন হৈ থাকে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ সম্বন্ধ মসৃণকৰণ কৌশল মানে কি?

১২.৯ মানসিক চাপ ব্যৱস্থাপনা

বর্তমান দ্রুত গতিশীল জীৱনত মানুহে কৰা এটা তেনেই সাধাৰণ অভিযোগ হ'ল তেওঁ কিবা কাৰণত মানসিকভাৱে উদ্বিগ্ন, অথবা অশান্ত হৈ আছে। মানসিক চাপ সৃষ্টি কৰা দুটামান সাধাৰণ কাৰণ হ'ল— কাম শেষ কৰাৰ সময়সীমা, পৰিশোধ কৰিবলগীয়া ধনৰ বিপৰীতে হাতত জমা ধন নথকা, জীৱনশৈলীৰ দিশেৰে বন্ধু-সহকর্মীৰ সৈতে ফেৰ মাৰিবলগীয়া হোৱা অথবা ঘৰুৱা অশান্তি ইত্যাদি। অৱশ্যে অধিকাংশ বিশেষজ্ঞৰ মতে জীৱনক প্রাণৱন্ত কৰি ৰাখিবলৈ কিছু পৰিমাণে মানসিক চাপ থকাতো প্রয়োজনীয়। ই আমাক নিজৰ সামর্থ্যৰ সর্বোত্তম প্রয়োগ কৰি পাৰদর্শিতা প্রদর্শন কৰাৰ সুযোগ দিয়ে। কিন্তু উচ্চ মানসিক চাপ যদি দীঘলীয়া সময়ৰ বাবে মানুহৰ সংগী হয়, তেন্তে ইয়াৰ পৰা বিভিন্ন ধৰণৰ মনোবৈজ্ঞানিক তথা মানসিক সমস্যাৰ সৃষ্টি হ'ব পাৰে।

মানুহ য'তেই নাথাকক, যিয়েই কৰি নাথাকক কিয়, মানসিক চাপ জীৱনৰ এটা এৰাব নোৱৰা সত্য। আমি কোনেও মানসিক চাপক আওকাণ কৰিব নোৱাৰো। আমি কেৱল ইয়াক নিয়ন্ত্রণ আৰু পৰিচালনা কৰিবলৈ শিকো, যাতে মানসিক চাপে আমাৰ জীৱনৰ ক্রিয়া-কলাপ নিয়ন্ত্রণ কৰিব নোৱাৰে। মহাবিদ্যালয়ত প্রৱেশ কৰা, বিয়া কৰোৱা, চাকৰি সলনি কৰা নাইবা বেমাৰত পৰা আদিৰ দৰে ঘটনাই আমাৰ জীৱনলৈ নানা পৰিৱর্তন কঢ়িয়াই আনে। এই পৰিৱর্তনবোৰ মানসিক চাপৰ সঘন উৎস হ'ব পাৰে। এইখিনিতে এটা কথা মনত ৰাখি থোৱাতো ভাল হ'ব যে মানসিক চাপৰ সৃষ্টি কৰা পৰিৱর্তনবোৰে আমাক উপকৃতও কৰে। মহাবিদ্যালয়ত পঢ়িবলৈ ঘৰৰ পৰা আঁতৰত থাকিবলগীয়া হোৱা শিক্ষার্থীৰ বাবে ব্যক্তিগত বিকাশৰ সুযোগ সৃষ্টি হ'ব পাৰে। নতুন প্রত্যাহ্বান, নতুন বন্ধুবর্গ আৰু নতুন থকা-মেলাৰ ব্যৱস্থাই আমাক অভিজ্ঞতাৰে সমৃদ্ধ কৰিব পাৰে। সেই বাবে মানসিক চাপৰ কাৰণবোৰ চিনাক্ত কৰি উলিয়াই সেইবোৰ সাৱধানে বিবেচনা কৰি চোৱা উচিত। এই প্রক্রিয়াটো আয়ত্বাধীন কৰিবলৈ কিছু সময়ৰ প্রয়োজন হয়। আগতেই কোৱা হৈছে, আমি মানসিক চাপক এৰাই চলিব নোৱাৰো। কিন্তু আমি হতাশা আৰু উচ্চ ৰক্তচাপৰ দৰে মানসিক চাপে সৃষ্টি কৰিব পৰা কু-প্রভাৱবোৰৰ মাত্রা কম কৰিব পাৰো। ইয়াৰ প্রধান উপায় হ'ল কোনো পৰিৱেশ নাইবা পৰিস্থিতি সম্পর্কে

আপুনি কেনেদৰে ব্যাখ্যা কৰে আৰু প্ৰতিক্ৰিয়া প্ৰকাশ কৰে সেই সম্পৰ্কে সচেতনতাৰ বিকাশ ঘটোৱা। এই সচেতনতাই আপোনাক মানসিক চাপ নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ কৌশল বিকশিত কৰাত সহায় কৰিব।

মানুহে নিজৰ জীৱনলৈ অহা পৰিৱৰ্তন, ঘটা ঘটনা অথবা সৃষ্টি হোৱা পৰিস্থিতিত যি ধৰণৰ শাৰীৰিক আৰু মানসিক প্ৰতিক্ৰিয়া প্ৰকাশ কৰে তাকেই চাপ বোলা হয়। মানুহে বিভিন্ন কাৰণত বিভিন্ন ধৰণৰ মানসিক চাপত ভোগে। ব্যক্তিভেদে পৰিস্থিতি অথবা ঘটনাৰ পূৰ্ব ধাৰণা অনুসৰি প্ৰতিক্ৰিয়াৰ প্ৰকাৰো ভিন ভিন হয়। কোনো এটা পৰিস্থিতি যদি নেতিবাচক দৃষ্টিভংগীৰে বিচাৰ কৰি চোৱা হয়, তেন্তে ব্যক্তি ব্যথিত, ব্যগ্ৰ, অভিভূত, অৱদমিত অথবা অনিয়ন্ত্ৰিত হ'ব পাৰে। ব্যথিত হোৱা (distress) হ'ল মানসিক চাপৰ এক পৰিচিত ৰূপ। মানসিক চাপৰ ইতিবাচক ৰূপটোক ইংৰাজীত 'Eustress' বোলা হয়। এনে পৰিস্থিতিত মানুহে কোনো ঘটনা অথবা পৰিস্থিতিক ইতিবাচকভাৱে গ্ৰহণ কৰে। ইয়াক 'সু-চাপ' (good stress) বুলিও কোৱা হয়।

মানসিক চাপৰ সঘনে ধৰা পৰা কাৰণসমূহক তিনিটা প্ৰধান ভাগত ভগোৱা হয়—

- পৰিৱৰ্তনৰ অস্থিৰ প্ৰভাৱ।
- কোনো বাহিৰা শক্তিয়ে প্ৰত্যাহ্বান জনোৱা অথবা ভাবুকি দিয়া বুলি হোৱা অনুভৱ।
- ব্যক্তিগত নিয়ন্ত্ৰণ হেৰুৱাই পেলোৱা বুলি হোৱা অনুভৱ।

বিবাহ, চাকৰি সলনি, বিবাহ বিচ্ছেদ, আপোন মানুহৰ মৃত্যু আদিৰ দৰে বাস্তৱ জীৱনত ঘটা ঘটনা কিছুমান হ'ল মানসিক চাপৰ সাধাৰণ কাৰণ। জীৱনৰ প্ৰতি ভাবুকি কঢ়িয়াই অনা ঘটনাই সাধাৰণতে মানসিক চাপৰ সৃষ্টি নকৰে যদিও যেতিয়াই এনে চাপৰ সৃষ্টি হয়, তেতিয়াই ই ভুক্তভোগীৰ বাবে গুৰুতৰ ধৰণৰ মনো-দৈহিক আৰু মনোবৈজ্ঞানিক ৰোগৰ কাৰণত পৰিণত হ'ব পাৰে। বিপদৰ প্ৰৱল আশংকা থকা আৰু অনিশ্চয়তাৰ মাত্ৰা অতিশয় উচ্চ হোৱা ৰাজহুৱা সেৱাখণ্ডত কৰ্মৰতসকল কেতিয়াবা এনে চাপত ভুগিব পাৰে। আৰক্ষী, অগ্নিনিৰ্বাপক বাহিনী, উদ্ধাৰ বাহিনী, জৰুৰীকালীন সাহায্য বাহিনী আৰু সেনা বাহিনীত কাম কৰাসকল এনে চাপত ভুগিব পাৰে।

সাধাৰণতে মানুহে উচ্চ মানসিক চাপত পৰিব পৰা বৃত্তি এটা গ্ৰহণ কৰাৰ পৰিকল্পনা নকৰে। কিন্তু নতুনকৈ মহাবিদ্যালয়ৰ শিক্ষাৰ্থী হোৱা মানুহেও নতুন জীৱনৰ দাবীবোৰ অত্যন্ত চাপযুক্ত যেন অনুভৱ কৰিব পাৰে। 'মানসিক স্বাস্থ্যৰ ৰাষ্ট্ৰীয় প্ৰতিষ্ঠান' (NIMH)এ মহাবিদ্যালয় পৰ্যায়ৰ শিক্ষাৰ্থীয়ে ভুগিব পৰা তেনেই সাধাৰণ মানসিক চাপ কেইটামান চিনাক্ত কৰি উলিয়াইছে। চাপকেইটা হ'ল—

- বৰ্ধিত বিদ্যায়তনিক দাবী
- নতুন পৰিৱেশত অকলে সকলো চম্ভালিবলগীয়া হোৱা
- পাৰিবাৰিক সম্পৰ্কৰ পৰিৱৰ্তন
- আৰ্থিক দায়িত্ব

- সামাজিক জীৱনলৈ অহা পৰিৱৰ্তন
- নতুন মানুহ লগ পোৱা, নতুন চিন্তাৰ সৈতে পৰিচিত হোৱা আৰু নতুন প্ৰলোভনৰ মুখামুখি হোৱা পৰিস্থিতি
- যৌন পৰিচয় আৰু যৌন অভিবিন্যাসে সৃষ্টি কৰা সচেতনতা
- ডিগ্ৰী লোৱাৰ পাছৰ জীৱনটোৰ বাবে প্ৰস্তুতি ইত্যাদি।

মানসিক চাপৰ লক্ষণসমূহক তিনিটা সাধাৰণ কিন্তু আন্তঃসম্পৰ্কযুক্ত শিতানত ভাগ কৰা হয়। শিতান তিনিটা হ'ল শাৰীৰিক, মানসিক আৰু আৱেগিক। মানসিক চাপে ব্যক্তিভেদে বিভিন্ন ধৰণৰ সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰে। তেনে দুটামান সমস্যা হ'ল—

- মূৰৰ বিষ
- অৱসাদ
- হজমকেন্দ্ৰিক সমস্যা
- উচ্চ ৰক্তচাপ (Hypertension/High Blood Pressure)
- ধপ্‌ধপনি উঠাৰ দৰে হৃদযন্ত্ৰৰ বিভিন্ন সমস্যা
- কামত মনোনিৱেশ কৰাৰ অসমৰ্থতা।মনোযোগৰ অভাৱ
- নিদ্ৰাজনিত সমস্যা, অনবৰতে টোপনিৰ ভাব অথবা নিদ্ৰাহীনতা
- হাতৰ তলুৱা ঘামি থকা।হাত কঁপা
- উদ্বিগ্নতা
- যৌন সমস্যা আদি।

মানুহে গম নোপোৱাকৈয়ে মানসিক চাপ কেতিয়াবা গুৰুতৰ শাৰীৰিক বিসংগতিৰ কাৰণ হৈ পৰিব পাৰে অথবা এনে বিসংগতিলৈ অৱদান যোগোৱা কাৰকৰ ৰূপ ল'ব পাৰে। মানসিক চাপে এড্ৰেনেলিন আৰু ক'ৰ্টিক'ষ্টেৰ'নৰ দৰে হৰম'নৰ মাত্ৰা বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। ই ব্যক্তিৰ খাদ্য হজম ক্ষমতা, ৰোগ প্ৰতিৰোধী প্ৰতিক্ৰিয়া আৰু অন্য চাপভিত্তিক সঁহাৰি প্ৰদৰ্শন ক্ষমতাত নেতিবাচক প্ৰভাৱ পেলাব পাৰে। ইয়াৰ ফলত শ্বাস-প্ৰশ্বাসৰ সমস্যা, হৃদযন্ত্ৰৰ ধপ্‌ধপনিৰ হাৰ বাঢ়ি যোৱা, ৰক্তচাপজনিত সমস্যা আৰু আভ্যন্তৰীণ অংগসমূহৰ হৈহিক চাহিদা বাঢ়ি যোৱা আদি সমস্যাৰ উদ্ভৱ হ'ব পাৰে।

মানসিক চাপে মানুহৰ আচৰণো পৰিৱৰ্তন কৰিব পাৰে। এনে পৰিৱৰ্তন কেইটামান হ'ল—

- সহজে বিৰক্ত হোৱা
- খাদ্যাভাস বিঘ্নিত হোৱা (বেছিকৈ অথবা কমকৈ খোৱা)
- অইনৰ প্ৰতি কঠোৰ আচৰণ কৰা
- ধুমপান অথবা সুৰাপানৰ পৰিমাণ বাঢ়ি যোৱা
- বিচ্ছিন্ন হৈ পৰা
- অনবৰতে বস্তু কিনাৰ প্ৰৱণতা দেখুওৱা ইত্যাদি।

আগতেই কোৱা হৈছে যে মানসিক চাপ নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰি। তলত ইয়াৰ দুটামান উপায় উল্লেখ কৰা হ'ল।

১) **'নোৱাৰো/নহ'ব' বুলি ক'বলৈ শিকক ঃ** নিজৰ সীমাবদ্ধতা সম্পর্কে সচেতন হওক। এই সীমাবদ্ধতা অতিক্রম নকৰিব। নিয়ন্ত্রণ কৰিব পৰাতকৈ অধিক দায়িত্ব গ্রহণ কৰাতো ভাল কথা নহয়। আপুনি যিটো সংঘ, সম্প্রদায় নাইবা দলৰ সদস্য তাৰ প্রত্যেকটো কার্যকলাপেই কৰিব লাগিব বুলি কোনো কথা নাই। আপোনাৰ বন্ধুৱে যি কৰিছে আপুনিও সেয়া কৰিব লাগিব বুলিও কোনো নিয়ম বন্ধা নাই।

২) **মনোভাব ঃ** মাজে মাজে ভয়-চিন্তাত বিতত হৈ পৰাতো মানুহৰ স্বভাৱ। আমাৰ মনটো এবিধ শক্তিশালী আহিলা। ইয়াক নিজৰ ভালৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ শিকক। যুক্তিযুক্তিভাৱে চিন্তা কৰিব পৰা ক্ষমতাই আপোনাক বহুতো ক্ষেত্রত সহায় কৰিব।

৩) **হাঁহক ঃ** আপুনি কৰি ভালপোৱা কাম কৰক, কোনো অভিৰুচিক গুৰুত্ব সহকাৰে লওক, মনে মিলা বন্ধুৰ সৈতে সময় কটাওক আৰু জীৱনটো সমতাপূর্ণ কৰিবলৈ শিকক। কিবা কথাত খং উঠিলে অথবা মন বেয়া লাগিলে মুকলিকৈ জনাওক। এনে কথা মনৰ ভিতৰতে থৈ দিলে মানসিক চাপ বাঢ়ে।

৪) **সু�ৰাপান আৰু ধুমপান এৰাই চলক ঃ** এই অভ্যাসে কেৱল সাময়িক সকাহহে দিব পাৰে। ৰাসায়নিক দ্রব্যবোৰ শৰীৰৰ পৰা বাহিৰ হৈ যোৱাৰ পাছত আপুনি পুনৰ মানসিক চাপ অনুভৱ কৰিব। তেনে মুহূর্তত চাপৰ মাত্রা আগতকৈ অধিক হোৱা যেনহে ভাব হ'ব।

৫) **স্বাস্থ্যকৰ খাদ্য গ্রহণ কৰক ঃ** পুষ্টিদায়ক খাদ্য খাওক। প্রতিদিনে অন্ততঃ এসাঁজ ঘৰুৱা আহাৰ গ্রহণ কৰক।

৬) **ব্যায়াম কৰক ঃ** শাৰীৰিক কার্যকলাপে কেল'ৰী কম কৰাৰ লগতে মানসিক চাপো কমাব পাৰে। ব্যায়ামে মানসিক চিন্তা-উদ্বেগ আঁতৰোৱাত সহায় কৰে। প্রতি সপ্তাহে অতি কমেও 3 দিন 30 মিনিটকৈ ব্যায়াম কৰক।

৭) **মন আৰু দেহক আৰাম দিয়ক ঃ** গভীৰ উশাহ টানক। সফলতাৰ কথা কল্পনা কৰক। নিজে ভাল পোৱা কোনো কাম কৰিবলৈ দিনটোত কিছুসময় নিজৰ বাবে .. ৰাখক। 'সচেতনতা' ..ৰ অনুশীলন কৰক। বর্তমান মুহূর্তটোত মনোযোগ দিয়ক।

৮) **শোৱক ঃ** মানুহৰ দেহ আৰু মস্তিষ্কই সম্পূর্ণ সঠিকভাৱে কার্য সম্পাদন কৰিবলৈ অতি কমেও 7 ঘণ্টা টোপনিৰ প্রয়োজন। 'ভাতঘুমটি' .. মৰাৰ সময় এঘণ্টাতকৈ অধিক হ'ব নালাগে।

৯) **স্বাস্থ্যকৰ সম্পর্ক স্থাপন কৰক ঃ** বন্ধুৰ সৈতে সময় কটাওক, কথা পাতক। মনে মিলা বন্ধুৰ সৈতে সমস্যা ভাগ-বাটোৱাৰা কৰক।

১০) **সময় ব্যৱস্থাপনা শিকক ঃ** পৰিকল্পনা বহী এখন ৰাখক। কৰিবলগীয়া কামবোৰ সীমাবদ্ধ কৰক অথবা কৰিবলগীয়া কামৰ তালিকা প্রস্তুত কৰক। আপুনি থকা আৰু কাম কৰা

ঠাইডোখৰ সজাই লওক। দৈনন্দিন কার্যসূচীৰ উপৰি সাপ্তাহিক কাম-কাজৰ সূচী প্রস্তুত কৰি কোনটো দিনত কি কাম কৰিব নির্দিষ্ট কৰি লওক। আপোনাৰ শ্রেণী আৰু সভা-বৈঠক আদিৰ সময়ো লিখি ৰাখক। কোনো নির্দিষ্ট বিষয় পঢ়াৰ নির্ধাৰিত সময়, আহাৰ গ্রহণৰ সময়, মনোৰঞ্জনমূলক কার্যকলাপ কৰাৰ সময় আৰু টোপনিৰ সময়ো বান্ধি ল'ব পাৰে।

১১) **কথা-কামবোৰক সুসংগঠিত ৰূপ দিয়ক ঃ** অধ্যয়নকেন্দ্রিক টোকাবোৰ সুসজ্জিত কৰি ৰাখক, দায়িত্বপ্রাপ্ত কামৰ অগ্রগতিৰ খতিয়ান ৰাখক। তেনে কামবোৰ জমা দিয়াৰ তাৰিখ আৰু পৰীক্ষাৰ তাৰিখ আদি ভালদৰে টুকি ৰাখক। প্রতিদিনে কৰিবলগীয়া কামবোৰ অগ্রাধিকাৰ ক্রমত সজাই লওক।

১২) **বাজেট স্থিৰ কৰক ঃ** মাহিলি খৰচৰ বাবে বাজেট এখন স্থিৰ কৰি লওক। প্রতি সপ্তাহে পৰিশোধ কৰিবলগীয়া ধন অনুসৰি বাজেটৰ ধন ভগাই লওক। বাজেটৰ ধন ঘৰভাড়া, ব্যক্তিগত শিক্ষকৰ মাচুল, খোৰাবস্তু, ব্যক্তিগত ব্যৱহাৰৰ সামগ্রী, বিদ্যুৎ বিল, ইন্ধন আদিৰ নামত খৰচ হ'ব পাৰে। বাজেটৰ পৰা কিমান ধন 'আমোদ-প্রমোদ'ৰ নামত খৰচ কৰিব পাৰিব সেয়াও আগতীয়াকৈ স্থিৰ কৰি লওক।

১৩) **আধ্যাত্মিকতাৰ অনুশীলন কৰক ঃ** আধ্যাত্মিকতাৰ অনুশীলনক জীৱনৰ অর্থৰ সন্ধান বুলিও কোৱা হয়। ই মানুহক অইনৰ সৈতে সংযোগ স্থাপন কৰিব পৰাকৈ সমর্থ কৰি তোলে।

১৪) **শিক্ষার্থী হিচাপে নিজৰ শিকন শৈলী স্থিৰ কৰক ঃ** আপুনি দেখি শিকা (Visual) শুনি শিকা (Auditory) নে কৰি শিকা (Kinaesthetic) প্রকৃতিৰ শিক্ষার্থী সেয়া বিচাৰি উলিয়াওক।

১৫) **গতি মন্থৰ কৰক ঃ** গভীৰ উশাহ লওক। নিজৰ সীমাবদ্ধতা মানি লওক। হাতত থকা কামটো নিজৰ সময়মতে ভালদৰে সম্পন্ন কৰক।

১৬) **একোটা সমর্থন প্রণালী বিচাৰি উলিয়াওক ঃ** মা, ভণ্টী, ভাইটি, বন্ধু অথবা শৈক্ষিক পৰামর্শদাতা আপোনাৰ ব্যক্তিগত সমর্থন প্রণালীৰ কেন্দ্র হ'ব পাৰে। এনে কাৰোবাক বিচাৰি উলিয়াওক, যাৰ আগত নিজৰ ভাব-অনুভূতি ভাগ-বাটোৰাৰা কৰিব পাৰে। কেতিয়াবা আমাক আটাইকে মনত জমা হোৱা হতাশা বাহিৰ কৰি দিবলৈ কাৰোবাৰ সহায়ৰ প্রয়োজন হয়।

১৭) **আপোনাৰ চৌপাশৰ পৰিৱেশ সলনি কৰক ঃ** যদি ছাত্রাৱাস অথবা ছাত্রীবাসত থাকি অধ্যয়ন কৰাত অসুবিধা পাইছে, তেন্তে স্থান সলনি কৰক। উচ্চগ্রামৰ সংগীত নবজা আৰু অনবৰতে লাইট জ্বলি নথকা পৰিৱেশ এটাত থকাৰ চেষ্টা কৰক।

১৮) **দায়িত্ব ভগাই দিয়ক ঃ** বিদ্যালয়ৰ বোজা অথবা চাকৰিৰ পৰা পোৱা কামৰ বোজা অসহনীয় হৈ পৰিলে সেয়া ভগাই দিয়ক। কাম অথবা দায়িত্ব ভগাই দিলে মানসিক হেঁচা আৰু চাপ দুয়োটা কমি যায়।

মানসিক চাপে সাধাৰণ হেঁচাই সৃষ্টি কৰা অস্থায়ী অনুভৱতকৈ বহুগুণে গুৰুতৰ পৰিণাম সৃষ্টি কৰিব পাৰে। মানসিক চাপৰ পৰা মুক্তিৰ উপায়বোৰ জানিলে এইবোৰৰ মুখামুখি হ'ব পাৰি। মানসিক চাপ ব্যৱস্থাপনা শিকিলে আপুনি নিজৰ লগতে পৰিয়াল, বন্ধু তথা সমাজৰ আন সদস্যসকলকো সহায় কৰিব পৰাকৈ সমর্থৱান হ'ব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৬ ঃ মানসিক চাপ বুলিলে কি বুজে?

১২.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই অধ্যায়টিত আমি তলৰ কথাবোৰ আলোচনা কৰিলো—

- সংঘাত হ'ল আচৰণৰ পৰিণাম। ই মানৱ জীৱনৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংশ। যেতিয়াই আন্তঃক্রিয়া সম্পন্ন হয়, তেতিয়াই সংঘাত সৃষ্টি হোৱাৰ সম্ভাৱনা থাকে।
- সংঘাত হ'ল দুটা স্বার্থ, প্রমূল্য, কাম, দৃষ্টিভংগী অথবা নির্দেশৰ মাজত হোৱা সংঘর্ষ। মনোবিজ্ঞানৰ ক্ষেত্রখনত সংঘাতে পৰস্পৰবিৰোধী মনোবেগ (impulse)ৰ মাজত সৃষ্টি হোৱা বিৰোধিতাৰ কথা বুজায়। দুটা অথবা ততোধিক অসংগত অভিপ্রায় সমকালীনভাৱে উদ্রেক হোৱাকে সংঘাত বুলিব পাৰি।
- সংঘাতক বিভিন্ন প্রকাৰত শ্রেণীবিভক্ত কৰা হৈছে। যেনে—
  ১) অন্তঃব্যক্তিক সংঘাত (Intrapersonal conflict)
  ২) আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত (Interpersonal conflict)
  ৩) অন্তঃদলীয় সংঘাত (Intra-group conflict)
  ৪) আন্তঃদলীয় সংঘাত (Inter-group conflict)
  ৫) অন্তঃসাংগঠনিক সংঘাত (Intra-organizational conflict)
  ৬) অচেতন সংঘাত (Unconscious conflict)
- দুই অথবা ততোধিক ব্যক্তিৰ মাজত সৃষ্টি হোৱা সংঘাতকে আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত বোলা হয়। একেটা পদবীৰ বাবে প্রতিদ্বন্দ্বিতাত নমা দুগৰাকী ব্যৱস্থাপক নাইবা কর্প'ৰেট মূলধনৰ বৃহত্তৰ অংশ ব্যৱহাৰৰ সুযোগ বিচৰা দুগৰাকী কার্যবাহী বিষয়াৰ মাজত আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতে দেখা দিব পাৰে। এনে ধৰণৰ পৰিচিত সংঘাত কিছুমান সাধাৰণ কার্য-কৌশল ব্যৱহাৰ কৰি সমাধান কৰিব পাৰি। এনে কার্য-কৌশল দুটামান হ'ল— এৰাই চলা (avoiding), সম্বন্ধ মসৃণ কৰাৰ চেষ্টা (smoothing), বল প্রয়োগ কৰা (forcing), সমস্যাৰ সন্মুখীন হোৱা (confronting) আৰু বুজাবুজিলৈ অহা (compromising) প্রভাৱপূর্ণ আচৰণ আৰু পাৰস্পৰিক বুজাবুজিয়ে সংঘাত সহজে আঁতৰোৱাত সহায় কৰে।
- আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত বিভিন্ন প্রকাৰৰ হ'ব পাৰে। যেনে— নীতি সংঘাত, প্রমূল্য সংঘাত

আৰু অহং সংঘাত ইত্যাদি।

- আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত ভিন ভিন কাৰণত সৃষ্টি হ'ব পাৰে। যেনে— হতাশা আৰু মানসিক চাপ, ভুল বুজাবুজি, পৰিকল্পনাৰ অভাৱ আৰু অযোগ্য কৰ্মচাৰী বাছনি আদি।
- সংঘাত সমাধানৰ দক্ষতা আহৰণ কৰি লোৱাসকলে আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত ব্যৱস্থাপনাত সফলতা লাভ কৰে। সংঘাতৰ পদ্ধতি সম্পৰ্কে আত্ম-সজাগতা, সংঘাত সংযোগ দক্ষতা আৰু সাংগঠনিক পৰিৱেশত সংঘাত ব্যৱস্থাপনাৰ সংৰচনা এটা গঢ়ি তুলি সংঘাত সমাধানৰ চেষ্টা কৰা হয়।
- মানুহে নিজৰ জীৱনলৈ অহা পৰিৱৰ্তন, ঘটা ঘটনা অথবা সৃষ্টি হোৱা পৰিস্থিতিত যি ধৰণৰ শাৰীৰিক আৰু মানসিক প্ৰতিক্ৰিয়া প্ৰকাশ কৰে তাকেই চাপ বোলা হয়। মানুহে বিভিন্ন কাৰণত বিভিন্ন ধৰণৰ মানসিক চাপত ভোগে।
- মানসিক চাপে সাধাৰণ হেঁচাই সৃষ্টি কৰা অস্থায়ী অনুভৱতকৈ বহুগুণে গুৰুতৰ পৰিণাম সৃষ্টি কৰিব পাৰে। মানসিক চাপৰ পৰা মুক্তিৰ উপায়বোৰ জানিলে এইবোৰৰ মুখামুখি হ'ব পাৰি। মানসিক চাপ ব্যৱস্থাপনা শিকিলে আপুনি নিজৰ লগতে পৰিয়াল, বন্ধু তথা সমাজৰ আন সদস্যসকলকো সহায় কৰিব পৰাকৈ সমৰ্থৱান হ'ব।

১২.১১ অধিক জানিবলৈ

১২.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ টিং তুমীৰ ভাষাত, 'অসংগতিপূৰ্ণ লক্ষ্য, আৱশ্যকতা, ইচ্ছা, প্ৰমূল্য, বিশ্বাস আৰু মনোভাবৰ আধাৰত দুই অথবা ততোধিক স্বতন্ত্ৰ পক্ষৰ মাজত সৃষ্টি হোৱা গভীৰ আন্তঃব্যক্তিক আৰু অন্তঃব্যক্তিক মতভেদৰ এটা ৰূপ হ'ল সংঘাত।'

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অন্তঃব্যক্তিক আৰু আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ দুই অথবা ততোধিক।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সংঘাতত জড়িত দুয়োটা পক্ষকে প্ৰভাৱিত কৰা কোনো এটা পৰিস্থিতি নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ উপায় সম্পৰ্কে সৃষ্টি হোৱা মতানৈক্যকে নীতি সংঘাত বোলা হয়।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সম্বন্ধ মসৃণকৰণ মানে হ'ল সংঘাতত লিপ্ত পক্ষ দুটাৰ মাজত সমিলমিলৰ সৃষ্টি কৰা। দুয়োটা পক্ষই (ব্যক্তি অথবা দল) পৰস্পৰৰ কথাত ৰাজী হোৱাৰ সিদ্ধান্ত ল'লেই এই কৌশল সফল হয়। এটা পক্ষৰ স্বাৰ্থৰ প্ৰতি কম চিন্তা থকাৰ বিপৰীতে আন এটা পক্ষৰ স্বাৰ্থৰ প্ৰতি চিন্তা অধিক হ'লে সম্বন্ধ মসৃণকৰণৰ কৌশল সক্ৰিয় হৈ পৰে। এই আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত ব্যৱস্থাপনা কৌশলে মানৱ সম্পৰ্কত সৰ্বাধিক গুৰুত্ব দিয়ে।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ মানুহে নিজৰ জীৱনলৈ অহা পৰিৱৰ্তন, ঘটা ঘটনা অথবা সৃষ্টি হোৱা পৰিস্থিতিত যি ধৰণৰ শাৰীৰিক আৰু মানসিক প্ৰতিক্ৰিয়া প্ৰকাশ কৰে তাকেই চাপ বোলা

হয়।

১২.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) অতি চুটি প্ৰশ্ন (50টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১. সংঘাতৰ অৰ্থ কি?

প্ৰশ্ন ২. আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত মানে কি?

প্ৰশ্ন ৩. আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতৰ সংজ্ঞা লিখক।

প্ৰশ্ন ৪. আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত ব্যৱস্থাপনাৰ যিকোনো এটা কৌশলৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন ৫. মানসিক চাপ ব্যৱস্থাপনাৰ যিকোনো এটা কৌশল উল্লেখ কৰক।

খ) চুটি প্ৰশ্ন (150টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১. আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতৰ প্ৰকাৰবোৰ কি কি?

প্ৰশ্ন ২. আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত সৃষ্টি হোৱাৰ কাৰণবোৰ বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩. আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতত 'এৰাই চলা' মানে কি বুজোৱা হয়?

প্ৰশ্ন ৪. আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত ব্যৱস্থাপনাৰ এটা কৌশল হিচাপে 'বুজাবুজি'ৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰক।

গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (প্ৰায় 300–500টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১. আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতৰ সংজ্ঞা দিয়ক। আন্তঃব্যক্তিক সংঘাতৰ কাৰণসমূহ বহলাই ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২. আন্তঃব্যক্তিক সংঘাত ব্যৱস্থাপনাৰ বিষয়ে এখন ৰচনা লিখক।

প্ৰশ্ন ৩. মানসিক চাপৰ বিষয়ে বহলাই বৰ্ণনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১৩ ঃ শৈক্ষিক প্রশাসন

অধ্যায় গাঁথনি

১৩.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
১৩.২ পৰিচয়
১৩.৩ ৰাজ্যত শৈক্ষিক প্রশাসন
১৩.৩.১ ৰাজ্যত শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সংৰচনা
১৩.৪ শিক্ষাৰ বিভিন্ন স্তৰত ৰাজ্য চৰকাৰৰ প্রকার্য
১৩.৪.১ প্রাথমিক স্তৰ
১৩.৪.২ উচ্চ মাধ্যমিক স্তৰ
১৩.৪.৩ বিশ্ববিদ্যালয় স্তৰ
১৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৩.৬ অধিক জানিবলৈ
১৩.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১৩.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

১৩.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য (OBJECTIVES)

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ৰাষ্ট্রৰ শৈক্ষিক দায়িত্ববোৰ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।
- ৰাষ্ট্রৰ শৈক্ষিক প্রশাসনৰ গাঁথনিটো কিমানটা স্তৰত বিভক্ত সেয়া ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- প্রাথমিক, উচ্চ মাধ্যমিক আৰু বিশ্ববিদ্যালয় স্তৰৰ শিক্ষাত ৰাজ্য চৰকাৰে কৰা প্রকার্যসমূহ বহলাই ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- ৰাষ্ট্রৰ প্রাথমিক, উচ্চ মাধ্যমিক আৰু উচ্চতৰ শিক্ষাৰ প্রশাসনীয় গাঁথনিটোৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১৩.২ পৰিচয় (INTRODUCTION)

ভাৰতত বৈদিক যুগৰে পৰা শিক্ষাৰ ইতিহাস লিপিবদ্ধ হৈ আহিছে। বৈদিক যুগত শিক্ষা ব্যৱস্থা আছিল সকলোৰে বাবে মুক্ত আৰু বিনামূলীয়া। ব্রাহ্মণসকলে (উচ্চ শিক্ষিত, জ্ঞানী ব্যক্তি) গুৰুকুল চলোৱাৰ স্বাধীনতা পাইছিল। প্রায়েই প্রাকৃতিক পৰিৱেশত গুৰুকুলসমূহ স্থাপন কৰা হৈছিল। বিদ্যার্থীয়ে গুৰুকুলতে থাকি 'বিদ্যা' অধ্যয়ন কৰিছিল। গুৰুকুলৰ বাসিন্দাসকলৰ এটাই পৰিচয় আছিল— বিদ্যার্থী। এই পৰিচয়ত ৰজা-প্রজাৰ মাজত কোনো বৈষম্য নাছিল।

ৰাষ্ট্রই শিক্ষাক কোনো ধৰণে নিয়ন্ত্রণ নকৰিছিল। ৰজায়ো গুৰুকুলৰ ব্যৱস্থাৰ কোনো কামতে হস্তক্ষেপ নকৰিছিল। বৈদিক যুগত শিক্ষক আছিল সমাজৰ সবাতোকৈ সন্মানীয় নাগৰিক (এই মর্যাদা ৰজাতকৈয়ো উচ্চ আছিল)। বুদ্ধৰ যুগ আৰম্ভ হোৱাৰ পৰাহে শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত ৰাজ্যবোৰে ভূমিকা ল'বলৈ ধৰিলে। ৰাজ্যবোৰে বৌদ্ধ বিহাৰবোৰলৈ বিত্তীয় সাহায্য আৰু দিক্-নির্দেশনা আগবঢ়াবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। মোগল যুগৰ সময়ত শিক্ষা সম্পূর্ণৰূপে ৰাজশাসনৰ অধীন হৈ পৰিল। এই সময়ছোৱাতে শিক্ষকক বেতন দিয়াৰ প্রথা আৰম্ভ হ'ল। ব্রিটিছসকলে ভাৰতক এখন আইনসংগত ৰাষ্ট্রৰূপে প্রতিষ্ঠা কৰাৰ পাছত শিক্ষা ৰাষ্ট্রৰ এক দায়িত্বত পৰিণত হ'ল। শিক্ষা ব্যৱস্থা চৰকাৰী নীতি-নিয়ম অনুসৰি পৰিচালিত হ'বলৈ ধৰিলে। ভাৰতে স্বাধীনতা লাভ কৰাৰ পাছত 1976 চনলৈকে শিক্ষা ৰাজ্যৰ অধীনস্থ বিষয় হৈ আছিল। 1976 চনত সংবিধান সংশোধনৰ জৰিয়তে ভাৰতীয় কেন্দ্রীয় চৰকাৰে শিক্ষাৰ ক্ষেত্রখনত হস্তক্ষেপ কৰাৰ অধিকাৰ নিজৰ হাতলৈ নিয়ে। শিক্ষাক সমকালীন বিষয়ৰ তালিকাত স্থান দিয়া হ'ল। শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ ভূমিকা ইমানেই শক্তিশালী হৈ পৰিল যে এই সন্দর্ভত কেন্দ্র-ৰাজ্য চৰকাৰৰ মাজত কোনো বিবাদৰ সৃষ্টি হ'লে কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ নীতি-নিয়ম অথবা সিদ্ধান্তকে বৈধ বুলি গ্রহণ কৰা হয়।

এই অধ্যায়টিত আমি ৰাজ্য এখনৰ শৈক্ষিক দায়িত্ব, প্রাথমিক-উচ্চ মাধ্যমিক-উচ্চতৰ শিক্ষাত ৰাজ্য চৰকাৰে সম্পাদন কৰা প্রকার্যসমূহ আৰু শিক্ষাৰ এই স্তৰসমূহৰ প্রশাসনীয় সংৰচনাবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

১৩.৩ ৰাজ্যত শৈক্ষিক প্রশাসন

শিক্ষাই জাতিৰ অগ্রগতিৰ দিশ, পৰিস্থিতি আৰু গতিবেগ নির্ণয় কৰে। ৰাজ্য এখনে কোনটো দিশেৰে আগবাঢ়ি যাব, দেশ আৰু বিশ্বত নিজৰ পৰিচয় কিদৰে গঢ়িব, সেয়া শিক্ষাই নির্ধাৰণ কৰি দিয়ে। ৰাজ্য এখনৰ সবাতোকৈ গুৰুত্বপূর্ণ দায়িত্ব হ'ল শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ উন্নতি সাধন। ৰাজ্য এখনৰ শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সংৰচনা সম্পর্কে আলোচনা কৰাৰ আগতে আমি ৰাজ্যৰ শৈক্ষিক দায়িত্বৰ বিষয়ে কিছু কথা আলোচনা কৰো আহক। এয়া সকলোৰে জ্ঞাত যে ভাৰতত শিক্ষাক সমকালীন বিষয়ৰ তালিকাত স্থান দিয়া হৈছে। শিক্ষা বিষয়ক সকলো ধৰণৰ কাম-কাজৰে কেন্দ্রীয় চৰকাৰ হ'ল চূড়ান্ত কর্তৃপক্ষ। কিন্তু সাধাৰণ পৰিস্থিতিত কেন্দ্রীয় চৰকাৰে শিক্ষা ব্যৱস্থাত যধে মধে হস্তক্ষেপ নকৰে। ৰাজ্যবোৰৰ শৈক্ষিক দায়িত্বক পাঁচটা প্রধান ভাগত ভগাব পাৰি— বিত্তীয় দায়িত্ব, নীতি-নিয়ম যুগুত কৰাৰ দায়িত্ব, পৰিদর্শনৰ দায়িত্ব, নিযুক্তিৰ দায়িত্ব আৰু পাঠ্যক্রম প্রস্তুতকৰণৰ দায়িত্ব।

১) বিত্তীয় দায়িত্ব ঃ

এইটো হ'ল ৰাজ্য চৰকাৰসমূহে পালন কৰিবলগীয়া সবাতোকৈ গুৰুত্বপূর্ণ শৈক্ষিক দায়িত্ব। ধন অবিহনে কোনো কার্য অভিযান আগবঢ়াই নিব পৰা নাযায়। ৰাজ্য চৰকাৰে সেয়েহে

শিক্ষাক্ষেত্রৰ বিত্তীয় দায়িত্ব পালন কৰে।

ৰাজ্য এখনৰ শিক্ষা ব্যৱস্থা সাধাৰণতে তিনিটা স্তৰত বিভক্ত— প্রাথমিক, উচ্চ মাধ্যমিক আৰু উচ্চতৰ শিক্ষা। ৰাজ্য চৰকাৰে তিনিওটা স্তৰৰ বাবে বিভিন্ন ধৰণে বিত্তৰ যোগান ধৰে। ৰাজ্য চৰকাৰে শিক্ষাক্ষেত্রলৈ ধনৰ যোগান ধৰিবলৈ নিজস্ব সমলৰ লগতে প্রধানকৈ তিনি ধৰণৰ উৎসক নির্ভৰ কৰে। এই উৎসমূহ হ'ল— কেন্দ্রীয় অনুদান, স্থানীয় অভিকৰণসমূহ আৰু ব্যক্তিগত অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠান অথবা ব্যক্তিবিশেষ।

ভাৰতৰ প্রতিখন ৰাজ্যই কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ পৰা শিক্ষাক্ষেত্রৰ নামত বুজন পৰিমাণৰ অনুদান আগবঢ়ায়। কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ অধীনস্থ বহুতো অনুষ্ঠানৰ জৰিয়তে এই ধন প্রদান কৰা হয়। বর্তমান দেশৰ বিদ্যালয়সমূহত চলি থকা 'মধ্যাহ্ন ভোজন' আঁচনিখনো কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ অনুদানেৰে চলি আছে। একেদৰে উচ্চ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগে ৰাজ্য চৰকাৰসমূহলৈ বৃহৎ পৰিমাণৰ ধনৰাশি অনুদান হিচাপে আগবঢ়াই আহিছে।

২) **নীতি-নিয়ম যুগুত কৰাৰ দায়িত্ব ঃ**

শিক্ষা ব্যৱস্থা এটা চলাই নিবলৈ কিছুমান নীতি-নির্দেশনাৰ প্রয়োজন। এনে নীতি-নির্দেশনাবোৰ সময় সাপেক্ষে সলনি হৈ থকা উচিত। ৰাজ্য চৰকাৰসমূহে শিক্ষা বিষয়ক নীতি-নির্দেশনাবোৰ প্রয়োজন অনুসৰি সলনি অথবা সংশোধন কৰি গৈ থাকে।

৩) **পৰিদর্শনৰ দায়িত্ব ঃ**

ৰাজ্যৰ শিক্ষানুষ্ঠানসমূহে উপযুক্তভাৱে কাম কৰি আছেনে নাই, সেয়া জানিবলৈ চৰকাৰে পৰিদর্শনৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে। বিদ্যালয়, মহাবিদ্যালয়, বিশ্ববিদ্যালয় আদি সকলো ধৰণৰ শিক্ষানুষ্ঠানলৈকে চৰকাৰে সময়ে সময়ে পৰিদর্শক প্রেৰণ কৰে।

৪) **নিযুক্তিৰ দায়িত্ব ঃ**

ৰাজ্য চৰকাৰে প্রাথমিকৰ পৰা উচ্চতৰ শিক্ষাৰ স্তৰলৈকে সকলো ধৰণৰ পদত স্থায়ী নিযুক্তি প্রদানৰ দায়িত্ব পালন কৰে। এই দায়িত্ব সুচাৰুৰূপে পালন কৰিবলৈ চৰকাৰৰ বিভিন্ন সমিতি গঠন কৰি দিয়ে।

৫) **পাঠ্যক্রম প্রস্তুতকৰণৰ দায়িত্ব ঃ**

উচ্চতৰ শিক্ষা আৰু বিশ্ববিদ্যালয় পর্যায়ৰ শিক্ষাৰ পাঠ্যক্রম কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ অধীনস্থ সংস্থাবোৰে প্রস্তুত কৰে। প্রাথমিকৰ পৰা উচ্চ মাধ্যমিকপর্যন্ত স্তৰলৈকে পাঠ্যক্রম প্রস্তুত কৰাৰ দায়িত্ব ৰাজ্য চৰকাৰে পালন কৰে। ইয়াৰ বাবে বিভিন্ন বিশেষজ্ঞ সমিতি গঠন কৰা হয়।

১৩.৩.১ ৰাজ্যত শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সংৰচনা

ৰাজ্য এখনৰ শৈক্ষিক প্রশাসনক তিনিটা প্রধান স্তৰত ভাগ কৰা হয়— (ক) মন্ত্র্যালয় স্তৰ, (খ) সচিবালয় স্তৰ আৰু (গ) সঞ্চালকালয় স্তৰ।

(ক) **মন্ত্র্যালয় স্তৰ ঃ** কেবিনেট পর্যায়ৰ শিক্ষামন্ত্রীগৰাকী হ'ল ৰাজ্যিক শিক্ষা মন্ত্র্যালয়ৰ মুৰব্বী। ৰাজ্যত ৰাজ্যিক শিক্ষামন্ত্রী (Minister of State for Education) অথবা উপ-শিক্ষামন্ত্রী (Deputy Education Minister) পদো থাকিব পাৰে। তেওঁলোকে শিক্ষামন্ত্রীক বিভিন্ন ধৰণে সহায় কৰে। শিক্ষামন্ত্রীগৰাকী ৰাইজৰ প্রতিনিধি আৰু তেওঁ ৰাজ্যিক বিধানসভাৰ ওচৰত জবাবদিহি। তেওঁৰ অনুপস্থিতিত ৰাজ্যিক শিক্ষামন্ত্রী অথবা উপ-শিক্ষামন্ত্রীয়ে বিভাগৰ কাম-কাজবোৰ পৰিচালনা কৰে। ৰাজ্যৰ সকলোবোৰ শিক্ষা বিভাগ আৰু শিক্ষানুষ্ঠানৰ মুৰব্বী হ'ল শিক্ষামন্ত্রী। তেওঁৰ মূল প্রকার্য আৰু দায়িত্বসমূহ হ'ল—

- সমগ্র ৰাজ্যৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৰ নেতাৰ ভূমিকা পালন কৰা।
- বিধানসভাত উত্থাপিত শিক্ষা বিষয়ক কাম-কাজ আগবঢ়াই নিয়া অথবা প্রশাসনীয় দিশ অথবা নীতি নির্ধাৰণ বিষয়ক হ'ব পাৰে।
- ৰাজ্যত শিক্ষা প্রসাৰিত কৰা আৰু শিক্ষাৰ স্তৰ উন্নত কৰাৰ হকে কাম কৰি যোৱা। শিক্ষামন্ত্রীয়ে শিক্ষা নীতি প্রস্তুত কৰাৰ দায়িত্ব পালনৰ লগতে বিধানসভাৰ শিক্ষা সংক্রান্তীয় বিভিন্ন কথাত দিহা-পৰামর্শ প্রদান কৰে।
- সমগ্র ৰাজ্যৰে শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৰ সমন্বয় সাধন কৰা। শিক্ষা বিষয়ক উপযুক্ত সমল সংগ্রহ আৰু এইবোৰৰ উপযুক্ত প্রয়োগ নিশ্চিত কৰাৰ দায়িত্ব শিক্ষামন্ত্রীৰ ওপৰত ন্যস্ত থাকে।
- ৰাজ্যৰ শিক্ষামূলক কার্যসূচী আৰু আঁচনিসমূহৰ ফলপ্রসূতা মূল্যায়নৰ কামটোও শিক্ষামন্ত্রীয়ে সম্পাদন কৰে।
- স্থানীয় প্রশাসনীয় অভিকৰণ আৰু ব্যক্তিগত শিক্ষানুষ্ঠানসমূহক যথাবিহিত সহায়-সমর্থন আগবঢ়োৱাৰ দায়িত্ব শিক্ষামন্ত্রীয়ে পালন কৰে।
- শিক্ষা সম্পর্কীয় সকলো সমস্যা সমাধানৰ চেষ্টা কৰাটোও শিক্ষামন্ত্রীৰ কর্তব্য। তেওঁ শিক্ষাক্ষেত্রত গৱেষণাৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰাৰ লগতে সকলো প্রকাৰৰ বিহিত সহযোগিতা আগবঢ়ায়।

(খ) **শিক্ষা সচিবালয় ঃ** শিক্ষা সচিবালয় হ'ল ৰাজ্যিক শিক্ষা বিভাগৰ অধীনস্থ নীতি নির্ধাৰক শাখা। ৰাজ্যৰ শিক্ষা নীতি প্রস্তুত আৰু প্রণয়ন কৰাত সচিবালয়ে শিক্ষামন্ত্রীক সহায় কৰে। শাখাটোৰ মুৰব্বীগৰাকীক শিক্ষা সচিব বোলা হয়। তেওঁৰ অধীনত একাধিক উপ-সচিব আৰু সহঃসচিব থাকে। শিক্ষা সচিবে শিক্ষামন্ত্রীৰ সৈতে পোনপটীয়া যোগাযোগ ৰক্ষা কৰি চলে। ৰাজ্যিক শিক্ষা সচিবালয়সমূহে কেন্দ্রীয় শিক্ষানীতি আৰু শিক্ষা বিষয়ক নির্দেশবোৰৰ সৈতে সংগতি ৰাখি শিক্ষানীতি প্রস্তুত কৰে। নীতি প্রস্তুত কৰাৰ সময়ত সচিবালয়ে ৰাজ্যৰ প্রয়োজনীয়তা আৰু সমলৰ উপলব্ধতাৰ দিশ দুটা মনত ৰাখিব লাগে। শিক্ষা সচিবগৰাকী ভাৰতীয় প্রশাসনীয় সেৱাৰ সদস্য অথবা সমপর্যায়ৰ

পদবীধাৰী বিষয়া হ'ব লাগে। শিক্ষা সচিবে শিক্ষামন্ত্রীক দিহা-পৰামর্শ দিয়াৰ লগতে চৰকাৰী নীতি-নিয়ম অনুসৰি শিক্ষা বিষয়ক বিভিন্ন কাম-কাজ সম্পাদন কৰে। তেওঁ শিক্ষা বিভাগৰ বিষয়া-কর্মচাৰীৰ মাজত উদ্ভৱ হোৱা সমস্যা সমাধান কৰাৰ লগতে প্রয়োজন সাপেক্ষে অনুশাসনমূলক ব্যৱস্থাৰ গ্রহণ কৰে। ৰাজ্য চৰকাৰৰ সকলোবোৰ শিক্ষা বিষয়ক নির্দেশ-জাননী শিক্ষা সচিবৰ নামত জাৰি কৰা হয়।

(গ) **শিক্ষা সঞ্চালকালয় ঃ** শিক্ষা সঞ্চালকালয়ে হ'ল ৰাজ্যিক শিক্ষা বিভাগৰ কার্যবাহী শাখা। শিক্ষা সচিবালয়ে প্রস্তুত কৰা শিক্ষানীতিসমূহ সঞ্চালকালয়ে কার্যৰূপায়িত কৰে। ই শিক্ষা সচিবালয় আৰু শিক্ষানুষ্ঠানসমূহৰ মাজত যোগসূত্র ৰক্ষাকাৰীৰ ভূমিকা পালন কৰে। সঞ্চালকালয়ৰ শীর্ষ বিষয়াগৰাকীক শিক্ষা সঞ্চালক বুলি কোৱা হয়। তেওঁ ৰাজ্যৰ শিক্ষা বিষয়ক সকলো কার্যবাহী ক্ষমতাৰ অধিকাৰী। তেওঁ ৰাজ্যৰ প্রাথমিক আৰু উচ্চ মাধ্যমিক পর্যায়ৰ শিক্ষাৰ উন্নয়ন সাধনৰ দায়িত্বও পালন কৰে। বিভিন্ন স্থানীয় প্রশাসনীয় অভিকৰণ আৰু ব্যক্তিগত খণ্ডৰ শিক্ষানুষ্ঠান আইনত উদ্ভৱ হোৱা শিক্ষা বিষয়ক সমস্যাসমূহ সমাধান কৰাৰ দায়িত্ব শিক্ষা সঞ্চালকে পালন কৰে। ইয়াৰ উপৰি তেওঁ ৰাজ্যখনৰ শিক্ষাৰ প্রগতি নিশ্চিতকৰণৰ লগতে ৰাজ্য চৰকাৰক শৈক্ষিক প্রয়োজনীয়তা আৰু শৈক্ষিক কার্যকলাপসমূহৰ বিষয়ে অৱগতকৰণৰ দায়িত্বও পালন কৰিব লাগে। চৰকাৰে তেওঁৰ পৰাই শিক্ষানীতি সন্দর্ভত ৰাইজৰ প্রতিক্রিয়াবোৰৰ উমান পায়।

ৰাজ্যত সক্রিয় হৈ থকা এই তিনিটা প্রশাসনীয় গোটে শৈক্ষিক প্রশাসন একোটা পৰিচালনা কৰে। ৰাজ্য এখনৰ পৰিসৰ যথেষ্ট বহল। সমগ্র ৰাজ্যৰে শৈক্ষিক প্রশাসন সুচাৰুৰূপে চলাই নিবলৈ ৰাজ্যখনক বিভিন্ন সৰু সৰু সংমণ্ডলত ভাগ কৰি লোৱা হয়। প্রতিটো সংমণ্ডলৰ বাবে একোটা প্রশাসনীয় সংৰচনা প্রস্তুত কৰা হয়। এনে সংৰচনাবোৰে নির্দিষ্ট এলেকাৰ শিক্ষানুষ্ঠানসমূহৰ কাম-কাজত চকু ৰখাৰ দায়িত্ব পালন কৰে।

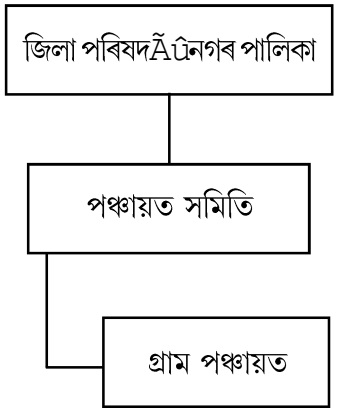
স্থানীয় শৈক্ষিক প্রশাসন

প্রশাসনীয় স্তৰত ৰাজ্যিক শিক্ষা ব্যৱস্থাটোক সংমণ্ডল (হিন্দীত মণ্ডল), জিলা আৰু উন্নয়ন খণ্ড (ব্লক)ত ভগাই লোৱা হয়। শিক্ষা যিহেতু ৰাজ্য চৰকাৰৰ এক দায়িত্ব, সয়েহে ইয়াৰ প্রচাৰ-প্রসাৰ-কার্য ৰূপায়ণ ব্যৱস্থাবোৰৰ এই তিনিটা প্রশাসনীয় এককত ভগাই লোৱা হৈছে। এতিয়া স্থানীয় শৈক্ষিক প্রশাসনৰ বিষয়ে কিছু কথা আলোচনা কৰো আহক।

ৰাজ্যভেদে স্থানীয় প্রশাসনীয় অভিকৰণবোৰৰ ৰূপ বেলেগ বেলেগ। বহুতো ৰাজ্যত নগৰীয় শিক্ষাৰ দায়িত্ব পৌৰসভাবোৰক দিয়া হয়। কিছুমান ৰাজ্যৰ বৃহৎ পৌৰসভাবোৰে শিক্ষাৰ দায়িত্ব গ্রহণ কৰে আৰু আন অঞ্চলবোৰত ৰাজ্য চৰকাৰে

পোনপটীয়াকৈ নগৰীয়া শিক্ষাৰ দায়িত্ব লয়। জিলা শাখা বিষয়াই এই কাম নিয়ন্ত্রণ কৰে। গ্রামাঞ্চলত জিলা পৰিষদবোৰে শিক্ষাৰ প্রচাৰ-প্রসাৰৰ বাবে দায়বদ্ধ স্থানীয় প্রশাসনীয় অভিকৰণৰ কাম কৰে। স্থানীয় প্রশাসনীয় অভিকৰণবোৰৰ তিনিটা স্তৰত (ৰাজ্যিক পর্যায়ত) ভগোৱা হয়— গাঁও স্তৰত **গ্রাম পঞ্চায়ত**, উন্নয়ন খণ্ড স্তৰত **পঞ্চায়ত সমিতি** আৰু জিলা স্তৰত **জিলা পৰিষদ**।

স্থানীয় প্রশাসনীয় সংৰচনাটো তলত দিয়া ৰূপত উপস্থাপন কৰিব পাৰি—

স্থানীয় শৈক্ষিক প্রশাসনৰ কর্ম সম্পাদন ক্ষেত্র

স্থানীয় শৈক্ষিক প্রশাসন এককবোৰৰ কর্ম সম্পাদন ক্ষেত্রবোৰ তলত দিয়া ধৰণে বর্ণনা কৰিব পাৰি—

- নিজ নিজ এলেকাৰ শিক্ষানুষ্ঠানসমূহক স্বীকৃতি প্রদান কৰা।
- স্বীকৃতিপ্রাপ্ত চৰকাৰী বিদ্যালয় আৰু অস্বীকৃতিপ্রাপ্ত বিদ্যালয়সমূহলৈ বিত্তীয় সাহায্য অথবা অনুদান আগবঢ়োৱা।
- নিজ নিজ এলেকাৰ শিক্ষানুষ্ঠানসমূহৰ বাবে শৈক্ষিক পাঠ্যক্রম প্রস্তুত তথা নির্ধাৰণ কৰা।
- পাঠ্যক্রমৰ ভিত্তিত পাঠ্যপুথি প্রণয়ন কৰা আৰু চৰকাৰী বিদ্যালয়সমূহত এই পাঠ্যপুথিবোৰৰ যোগান নিশ্চিত কৰা।
- প্রাথমিক স্তৰৰ শিক্ষক বাছনি কৰা; তেওঁলোকৰ দৰমহা, কর্ম পৰিস্থিতি আৰু প্রয়োজনীয় নীতি-নিয়ম প্রস্তুত কৰা, শিক্ষক বদলি কৰা, শিক্ষকৰ সংখ্যা স্থিৰ কৰা ইত্যাদি। এইবোৰৰ লগতে বিদ্যালয়ত প্রয়োজন হোৱা অন্য কর্মচাৰী বাছনি, নিযুক্তি আৰু দৰমহাৰ নিৰিখ নির্ধাৰণৰ দৰে কামবোৰো স্থানীয় শৈক্ষিক প্রশাসনবোৰে সম্পাদন কৰে।
- চৰকাৰী বিদ্যালয়সমূহৰ বাবে বছৰেকীয়া বন্ধৰ তালিকা প্রস্তুত কৰা ইত্যাদি।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা গম পোৱা গ'ল যে ৰাজ্যিক পর্যায়ৰ শৈক্ষিক

প্রশাসনৰ সংৰচনাটো ত্রিস্তৰীয় আৰু ইয়াৰ প্রতিটো স্তৰতে যথেষ্টসংখ্যক বিষয়া-কর্মচাৰীয়ে শিক্ষাৰ অগ্রগতিৰ হকে কাম কৰি আছে। ৰাজ্য চৰকাৰবোৰে শিক্ষাৰ প্রসাৰ আৰু শৈক্ষিক কার্যকলাপৰ সঠিক কার্যৰূপায়ণৰ বাবে একো একোটা শক্তিশালী প্রশাসনীয় ব্যৱস্থা গঢ়ি তুলিছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ শিক্ষা বিষয়ত থকা ৰাজ্য চৰকাৰৰ যিকোনো এটা দায়িত্ব উল্লেখ কৰক।

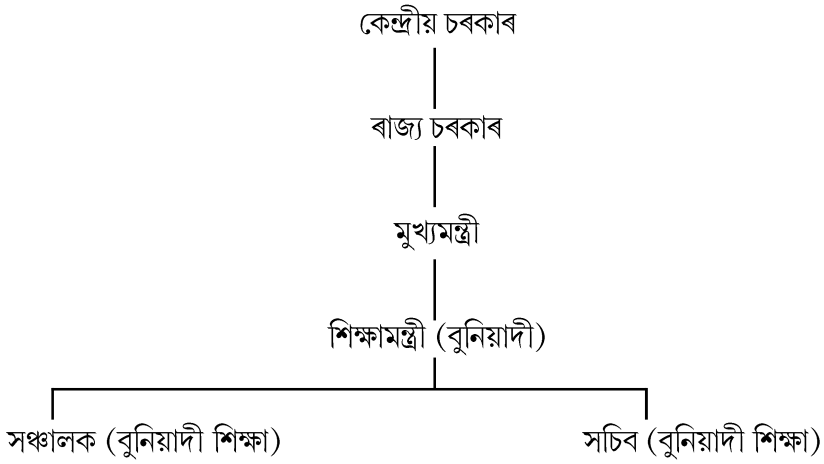
প্রশ্ন নং ২ ঃ ৰাজ্য এখনৰ শিক্ষামন্ত্রীৰ যিকোনো এটা প্রকার্য উল্লেখ কৰক।

১৩.৪ শিক্ষাৰ বিভিন্ন স্তৰত ৰাজ্য চৰকাৰৰ প্রকার্য

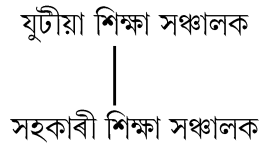
ৰাজ্য চৰকাৰে প্রাথমিক, উচ্চ মাধ্যমিক আৰু উচ্চতৰ শিক্ষাৰ স্তৰত বিভিন্ন ধৰণৰ প্রকার্য সম্পাদন কৰে। সেই বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল—

১৩.৪.১ প্রাথমিক স্তৰ

প্রাথমিক শিক্ষা হ'ল শিক্ষা ব্যৱস্থা এটাৰ ভেটি। সেয়েহে এই স্তৰটোক অগ্রাধিকাৰ দিয়া উচিত। ভাৰতীয় সংবিধানৰ 45 নং অনুচ্ছেদৰ জৰিয়তে 14 বছৰ বয়সলৈকে সকলো শিশুৰ বাবে শিক্ষা বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক কৰা হৈছিল। এই কথাৰ বাস্তৱ ৰূপ দিবলৈ 10 বছৰৰ সময়সীমা বান্ধি লোৱা হৈছিল। এই সময়সীমাৰ ভিতৰত কেন্দ্রীয় আৰু ৰাজ্য চৰকাৰ উভয়ে লক্ষ্যত উপনীত হোৱাত ব্যর্থ হৈছিল যদিও শিক্ষাৰ ক্ষেত্রখনত চৰকাৰী প্রয়াসৰ প্রভাৱ সকলোৱে অনুভৱ কৰিছিল। প্রাথমিক শিক্ষাৰ দিশত বিশেষভাৱে কাম কৰিবলৈ 1957 চনত 'সর্বভাৰতীয় প্রাথমিক শিক্ষা পৰিষদ' গঠন কৰিছিল। ৰাজ্য চৰকাৰসমূহো এই পৰিষদৰ সদস্য আছিল। পৰিষদৰ জৰিয়তে দেশৰ প্রাথমিক শিক্ষাৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন সমস্যাক লৈ গৱেষণা কৰা হৈছিল আৰু সমস্যাবোৰ সমাধানৰ প্রয়াস চলোৱা হৈছিল। ৰাজ্যৰ প্রাথমিক শিক্ষাৰ দায়িত্ব প্রধানকৈ বুনিয়াদী শিক্ষামন্ত্রীক দিয়া হয়। কিছুমান ৰাজ্যত শিক্ষামন্ত্রীক সহায় কৰিবলৈ ৰাজ্যিক প্রাথমিক শিক্ষামন্ত্রী এগৰাকীক পৃথকে নিযুক্তি দিয়া হয়। একেদৰে, শিক্ষা সচিবে শিক্ষা সচিবালয়ৰ আৰু শিক্ষা সঞ্চালকে শিক্ষা সঞ্চালকালয়ৰ কাম-কাজৰ তদাৰক কৰে। কেতিয়াবা কামত অধিক সুবিধা হোৱাকৈ উপ-শিক্ষা সচিব (প্রাথমিক) পদতো প্রার্থীক নিযুক্তি দিয়া হয় তলৰ ৰেখাচিত্রখনৰ সহায়ত ৰাজ্যিক প্রাথমিক শিক্ষাৰ প্রশাসনীয় সংৰচনাটো উপস্থাপন কৰিব পাৰি—

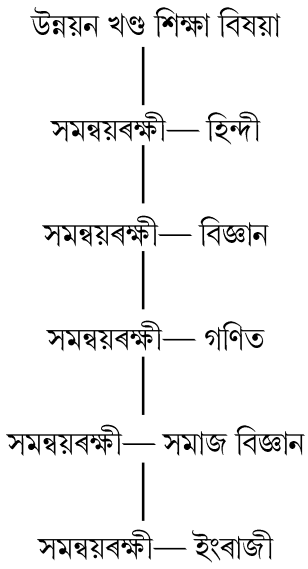
সংমণ্ডল স্তৰত

জিলা স্তৰত

অধ্যক্ষ, জিলা শিক্ষা আৰু প্রশিক্ষণ প্রতিষ্ঠান জিলা বুনিয়াদী শিক্ষা বিষয়া

উন্নয়ন খণ্ড স্তৰত

ক্লাষ্টাৰ স্তৰত

ভাৰপ্রাপ্ত ক্লাষ্টাৰ তত্ত্বাৱধায়ক

গাঁও স্তৰত

বিদ্যালয়ৰ প্রধান শিক্ষক

ওপৰৰ ৰেখাচিত্রখন ভালকৈ চালে গম পোৱা যাব যে ৰাজ্যিক পর্যায়ত

প্রাথমিক শিক্ষাৰ বাবে থকা শিক্ষা সঞ্চালকৰ কার্যালয়ে সংমণ্ডল, জিলা, নগৰ-চহৰ, উন্নয়ন খণ্ড আৰু পঞ্চায়ত স্তৰৰ শিক্ষা বিষয়া-কর্মচাৰীসকলক নিযুক্তি দিয়ে। ওপৰত তুলি দিয়া ব্যৱস্থাটো সামান্য ইফাল-সিফাল কৰি ভাৰতৰ প্রায়বোৰ ৰাজ্যতে প্রযোজ্য কৰা হৈছে।

প্রাথমিক শিক্ষা ব্যৱস্থাত ৰাজ্য চৰকাৰে প্রতিখন বিদ্যালয়ৰ বাবে প্রধান শিক্ষক আৰু অন্য শিক্ষকসকলক নিযুক্তি দিয়ে। কর্মত যোগদান কৰাৰ আগতে শিক্ষকসকলে 'জিলা শিক্ষা আৰু প্রশিক্ষণ সংস্থা'ত পূর্ণকালীন প্রশিক্ষণ গ্রহণ কৰে। বিভিন্ন শিক্ষা বিষয়া, স্থানীয় প্রশাসনীয় অভিকৰণ আৰু সমাজৰ সহযোগত শিক্ষকক নিযুক্তি দিয়াৰ উপৰি ৰাজ্য চৰকাৰে বিদ্যালয়সমূহৰ বাবে ধন যোগাৰ কৰে। বিদ্যালয় ভৱন নির্মাণৰ কাম তদাৰক কৰে, শিক্ষকক প্রশিক্ষণ দিয়ে, শিক্ষাত সম্প্রদায়বোৰৰ অংশগ্রহণ নিশ্চিত কৰে, কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাত চলা 'মধ্যাহ্ন ভোজন' আঁচনিখন পৰিচালনা কৰে। কন্যা শিশুৰ শিক্ষাৰ দিশটোত উপযুক্ত মনোযোগ দিয়ে আৰু শিক্ষাক সংহত ৰূপ দিয়ে।

প্রাথমিক শিক্ষা পৰিষদে সম্পাদন কৰা কার্যসমূহ ঃ

ভাৰতৰ প্রতিখন ৰাজ্যতে প্রাথমিক শিক্ষাৰ দিশটো চোৱা-চিতা কৰিবলৈ একোখন প্রাথমিক শিক্ষা পৰিষদ নাইবা সমতুল্য অনুষ্ঠান এটা গঠন কৰা হয়। ইয়াৰ প্রধান কাম-কাজবোৰ হ'ল—

- সংশ্লিষ্ট ৰাজ্যত প্রাথমিক শিক্ষা প্রচাৰ আৰু প্রসাৰৰ বাবে উপযুক্ত ব্যৱস্থা কৰা।
- শিক্ষকৰ বাবে প্রশিক্ষণৰ আয়োজন কৰা।
- ৰাজ্য চৰকাৰৰ পৰা আর্থিক সাহায্য আদায় কৰা।
- পৰীক্ষা পতা আৰু
- বিদ্যালয় পৰিদর্শন কৰা।

১৩.৪.২ উচ্চ মাধ্যমিক স্তৰ

শিক্ষা ব্যৱস্থা এটাত উচ্চ মাধ্যমিক স্তৰৰ শিক্ষাই তাৎপর্যপূর্ণ স্থান লাভ কৰে। ই প্রাথমিক আৰু উচ্চ শিক্ষাৰ মাজৰ যোগসূত্র হিচাপে কাম কৰে। এই সময়ছোৱাত ল'ৰা-ছোৱালীৰ প্রমূল্যবোধ শক্তিশালী কৰি তোলাৰ আৱশ্যকতা বাঢ়ে। সেয়েহে উচ্চ মাধ্যমিক স্তৰৰ শিক্ষাৰে ল'ৰা-ছোৱালীখিনিক এই দিশত সবল কৰি তোলাৰ চেষ্টা চলোৱা হয়।

উচ্চ মাধ্যমিক স্তৰত শিক্ষাৰ প্রশাসনীয় সংৰচনা ঃ

ৰাজ্যই উচ্চ মাধ্যমিক স্তৰৰ শিক্ষাৰ দিশটো চোৱা-চিতা কৰাৰ ভাৰ ৰাজ্যিক পর্যায়ৰ শিক্ষামন্ত্রীক অর্পণ কৰে। কিছুমানে ৰাজ্যত অৱশ্যে শিক্ষামন্ত্রীগৰাকীয়ে সমগ্র

শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৰ তদাৰক কৰে। উচ্চ মাধ্যমিক স্তৰত শিক্ষাৰ প্রশাসনীয় সংৰচনাটো তলত দিয়া তালিকাৰ সহায়ত স্পষ্টকৈ বুজিব পাৰি।

মুখ্যমন্ত্রী

|

শিক্ষামন্ত্রী

|

ৰাজ্যিক শিক্ষামন্ত্রী (উচ্চ মাধ্যমিক শিক্ষা)

|

শিক্ষা সঞ্চালক (উচ্চ মাধ্যমিক)

|

যুটীয়া শিক্ষা সঞ্চালক (বিজ্ঞান, যুটীয়া শিক্ষা সঞ্চালক-ছাত্রী)

|

উপ-শিক্ষা সঞ্চালক (উচ্চ মাধ্যমিক)

|

উচ্চ মাধ্যমিক শিক্ষা বোর্ড

|

উপ-শিক্ষা সঞ্চালক (প্রশিক্ষণ)
উপ-শিক্ষা সঞ্চালক— শিবিৰ
উপ-শিক্ষা সঞ্চালক— সস্কৃতঅউর্দু
উপ-শিক্ষা সঞ্চালক— সেৱা
উপ-শিক্ষা সঞ্চালক— বিত্ত

|

সহঃ উপ-শিক্ষা সঞ্চালক— সেৱা
সহঃ উপ-শিক্ষা সঞ্চালক— বিত্ত
সহঃ উপ-শিক্ষা সঞ্চালক— বিজ্ঞান
সহঃ উপ-শিক্ষা সঞ্চালক— ছাত্রী

|

জিলা বিদ্যালয় পৰিদর্শক

|

জিলা বালিকা বিদ্যালয় পৰিদর্শক

|

সহঃ জিলা বিদ্যালয় পৰিদর্শক
সহঃ জিলা বালিকা বিদ্যালয় পৰিদর্শক

ৰাজ্যসমূহত সাধাৰণতে দুই ধৰণৰ উচ্চ মাধ্যমিক বিদ্যালয় থাকে— চৰকাৰী বিদ্যালয় আৰু সাহায্যপ্রাপ্ত বিদ্যালয়

ৰাজ্য চৰকাৰে সকলোবোৰ চৰকাৰী বিদ্যালয়ৰ ব্যৱস্থাপনাৰ প্রতি নিজে নজৰ দিয়ে। সাহায্যপ্রাপ্ত বিদ্যালয়সমূহৰ তত্ত্বাৱধানৰ বাবে একো একোটা নিজস্ব ব্যৱস্থাপনা প্রণালী থাকে। ৰাজ্য চৰকাৰে এই বিদ্যালয়সমূহলৈ কেৱল অনুদান আৰু শিক্ষকৰ দৰমহাৰ ধনহে আগবঢ়ায়।

শিক্ষাৰ উচ্চ মাধ্যমিক স্তৰত ৰাজ্য চৰকাৰে সম্পাদন কৰা কার্যসমূহ ঃ

(১) **শিক্ষক নিযুক্তি ঃ** ৰাজ্য চৰকাৰে কবিলগীয়া এটা গুৰুত্বপূর্ণ কাম হ'ল উচ্চ মাধ্যমিক স্তৰৰ বিদ্যালয়সমূহক শিক্ষকৰ যোগান ধৰা। বিজ্ঞাপন, লিখিত পৰীক্ষা আৰু সাক্ষাৎকাৰ আদিৰ দৰে বিভিন্ন প্রক্রিয়াৰ সহায়ত চৰকাৰে অর্হতাসম্পন্ন শ্রেষ্ঠ শিক্ষকসকলক বাছনি কৰে। নিযুক্তিপত্র দিয়াৰ আগতে চৰকাৰে এই শিক্ষকসকলক সেৱাৰ চর্তসমূহৰ বিষয়ে অৱগত কৰায়। কাম আৰম্ভ কৰা শিক্ষকসকলক এছোৱা নির্দিষ্ট সময়ৰ বাবে পৰীক্ষামূলক নিযুক্তি কালৰ ভিতৰত ৰখা হয়। বিভাগীয় কর্তৃপক্ষই নৱনিযুক্ত শিক্ষকসকলৰ কাম-কাজত সন্তুষ্ট হ'লেহে এনে শিক্ষকসকলক নিয়মীয়া শিক্ষকৰ শিতানভুক্ত কৰে।

(২) **নতুন বিদ্যালয়ক স্বীকৃতি প্রদান ঃ** আগতেই উল্লেখ কৰা হৈছে যে ৰাজ্যত দুই ধৰণৰ বিদ্যালয় থাকে। সমাজকর্মীৰ দ্বাৰা পৰিচালিত আৰু ৰাজ্যৰ চাৰিসীমাৰ ভিতৰৰ যিকোনো স্থানত স্থাপিত বিদ্যালয়সমূহে চৰকাৰী স্বীকৃতি বিচাৰি আৱেদন কৰিব লাগে। ৰাজ্য চৰকাৰে নির্ধাৰণ কৰি দিয়া চর্ত আৰু মান ৰক্ষা কৰিব পৰা বিদ্যালয়সমূহক যথাবিহিতভাৱে চৰকাৰী স্বীকৃতি প্রদান কৰা হয়।

(৩) **বিদ্যালয় পৰিদর্শন ঃ** ৰাজ্য চৰকাৰে জিলা বিদ্যালয় পৰিদর্শকৰ কার্যালয়ৰ জৰিয়তে সময়ে সময়ে স্বীকৃতিপ্রাপ্ত বিদ্যালয়বোৰ পৰিদর্শন কৰে। পৰিদর্শকৰ হস্তক্ষেপৰ দ্বাৰা বিদ্যালয় পৰিদর্শন কালত ধৰা পৰা বিসংগতিবোৰ আঁতৰোৱা হয়। পৰিদর্শন কালত শিক্ষণ কার্য নিৰীক্ষণৰ লগতে বিদ্যালয়ৰ ভৌতিক সমল, কার্যালয়, বিত্ত আৰু গণনা বিভাগবোৰো পৰীক্ষা কৰি চোৱা হয়।

(৪) **পাঠ্যসূচী প্রস্তুতকৰণ ঃ** ৰাজ্য চৰকাৰে উচ্চ মাধ্যমিক পর্যায়ৰ বিদ্যালয়সমূহৰ বাবে বিভিন্ন বিষয়ৰ পাঠ্যসূচী প্রস্তুত কৰে। এই উদ্দেশ্যেৰে গঠন কৰা বিশেষজ্ঞ সমিতিবোৰে বিচাৰ মন্থন কৰি বিভিন্ন বিষয়ৰ পাঠ্যসূচী সম্পর্কে সিদ্ধান্ত লয় অথবা পাঠ্যসূচীৰ প্রয়োজনীয় সাল-সলনি কৰে।

(৫) **পাঠ্যপুথি প্রস্তুতকৰণ ঃ** কিছুমান ৰাজ্যই পাঠ্যপুথি প্রস্তুত কৰাৰ কামটো ব্যক্তিগত প্রকাশকক অর্পণ কৰে। চৰকাৰে সিদ্ধান্ত লোৱা পাঠ্যসূচী অনুসৰি পাঠ্যপুথিবোৰ প্রস্তুত কৰা হয়। কিছুমান ৰাজ্যত পাঠ্যপুথি প্রস্তুত কৰিবলৈ ৰাজ্য চৰকাৰসমূহে নিজা ছপাশাল স্থাপন কৰে। বিষয় বিশেষজ্ঞৰ চক্র এটাই পাঠ্যপুথি লিখা আৰু

সম্পাদনা কৰাৰ দায়িত্ব পালন কৰে।

(৬) **অনুদান আগবঢ়োৱা ঃ** ৰাজ্য চৰকাৰে সময়ে সময়ে সকলো বেচৰকাৰী বিদ্যালয়লৈ অনুদান আগবঢ়ায়। এনে অনুদানেৰে বিদ্যালয়বোৰে ভৱন নির্মাণ, আচবাব-পত্র ক্রয় আৰু অন্যান্য সা-সুবিধা গঢ়ি তোলাৰ কাম আদি কৰে।

(৭) **চৰকাৰী বিদ্যালয়সমূহৰ কাম-কাজ আগবঢ়াই নিয়া ঃ** ৰাজ্য চৰকাৰে সকলোবোৰ চৰকাৰী বিদ্যালয়ৰ কাম-কাজ সুচাৰুৰূপে আগবঢ়াই লৈ যোৱাৰ দায়িত্ব পালন কৰে।

(৮) **জলপানি আগবঢ়ায় ঃ** সামাজিক ন্যায়ৰ দিশটো বিবেচনা কৰি ৰাজ্য চৰকাৰসমূহে প্রতিভাৱান, দুখীয়া, অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু আন বিভিন্ন শিতানৰ অন্তর্ভুক্ত ছাত্র-ছাত্রীলৈ বিভিন্ন জলপানি আগবঢ়ায়। চৰকাৰী আৰু বেচৰকাৰী দুয়ো ধৰণৰ বিদ্যালয়ত পঢ়ি থকা শিক্ষার্থী এনে জলপানি লাভৰ যোগ্য হ'ব পাৰে।

(৯) **পৰীক্ষা পতা ঃ** ৰাজ্য চৰকাৰে সমগ্র ৰাজ্যৰে চৰকাৰী আৰু বেচৰকাৰী বিদ্যালয়সমূহত উচ্চ মাধ্যমিক আৰু মধ্যৱর্তী পৰীক্ষাসমূহ পাতে। ইয়াৰ বাবে চৰকাৰে একোখন শিক্ষা বোর্ড গঠন কৰি লয়।

(১০) **আইন প্রণয়ন কৰা ঃ** ৰাজ্যৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটো সংগঠিত কৰি তুলিবলৈ আৰু পৰিচালনা কৰিবলৈ চৰকাৰে বিভিন্ন আইন প্রস্তুত আৰু প্রণয়ন কৰে।

(১১) **গৱেষণাৰ সুযোগ আৰু প্রশিক্ষণ প্রদান কৰে ঃ** ৰাজ্য চৰকাৰসমূহে প্রাক্-সেৱাকাল আৰু সেৱাৰত অৱস্থাত থকা শিক্ষকসকলক প্রশিক্ষণ দিয়াৰ দায়িত্বও পালন কৰে। এই কামবোৰ সুচাৰুৰূপে চলাই নিবলৈ 'ৰাজ্যিক শৈক্ষিক গৱেষণা আৰু প্রশিক্ষণ পৰিষদ' গঠন কৰা হৈছে।

(১২) **অন্য কাম ঃ** ৰাজ্য চৰকাৰৰ শিক্ষা বিষয়ক দায়িত্ব অসীম প্রকৃতিৰ। ওপৰত উল্লেখ কৰা দায়িত্ববোৰৰ লগতে ৰাজ্য চৰকাৰে কৃষি, উদ্যোগ, বাণিজ্য আদি বিষয়তো শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ দিহা কৰি দিয়ে। বিদ্যালয়সমূহৰ উন্নতি, শৈক্ষিক পৰিকল্পনা, শৈক্ষিক নিৰীক্ষণ আদিৰ দৰে কাম-কাজবোৰো ৰাজ্য চৰকাৰে কৰিব লাগে। ইয়াৰ বাবে চৰকাৰে বিভিন্ন অনুষ্ঠান-সংস্থা আদিৰ সহায় লয়।

১৩.৪.৩ বিশ্ববিদ্যালয় স্তৰ

বৈদিক যুগৰ পৰাই ভাৰতত এটা উন্নত উচ্চতৰ শিক্ষা ব্যৱস্থা প্রচলিত। উচ্চস্তৰৰ শিক্ষাত ব্যৱহাৰিক বিষয়বোৰৰ উন্নত শিক্ষা প্রদান হ'ল ভাৰতীয় শিক্ষাৰ প্রাচীনতম বৈশিষ্ট্য। সমগ্র বিশ্বৰে উচ্চতৰ শিক্ষা প্রণালীসমূহৰ প্রধান লক্ষ্য হ'ল সত্যৰ অন্বেষণ কৰা।

উচ্চ মাধ্যমিক পর্যায়ৰ শিক্ষা সমাপ্ত কৰাৰ পাছতেই অধিকাংশ ভাৰতীয় শিক্ষার্থী জীৱিকা অর্জনৰ কামত ব্যস্ত হৈ পৰিছিল। মাত্র এমুঠিমান জ্ঞানপিপাসু শিক্ষার্থীহে উচ্চতৰ শিক্ষা লাভৰ বাবে আগবাঢ়ি আহিছিল। অৱশ্যে বর্তমান এই পৰিস্থিতি সলনি হৈছে। এতিয়া উচ্চ মাধ্যমিক স্তৰৰ শিক্ষা সমাপ্ত কৰি অধিকাংশ শিক্ষার্থীয়ে উচ্চতৰ শিক্ষা লাভৰ চেষ্টা কৰে। ব্যক্তিগত খণ্ডৰ উচ্চতৰ শিক্ষানুষ্ঠানসমূহতো শিক্ষার্থীৰ সংখ্য যথেষ্ট বৃদ্ধি হোৱাটো পৰিলক্ষিত হৈছে। উচ্চতৰ শিক্ষাত শিক্ষার্থীৰ সংখ্যা দিনে দিনে বাঢ়ি গৈ আছে।

উচ্চ শিক্ষা স্তৰত ৰাজ্যিক শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সংৰচনা ঃ

উচ্চ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রখন কেন্দ্রীয় আৰু ৰাজ্যিক দুয়োখন চৰকাৰে যুটীয়াভাৱে নিয়ন্ত্রণ কৰে। কেন্দ্রীয় চৰকাৰে উচ্চ শিক্ষাৰ প্রচাৰ-প্রসাৰৰ বাবে বিত্তীয় অনুদান আগবঢ়াবলৈ 'বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগ' গঠন কৰিছে। নতুন শিক্ষানীতি-2020ত বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগ আৰু উচ্চ শিক্ষা উভয়তে কিছুমান পৰিৱর্তন সাধন কৰাৰ প্রস্তাৱ দিয়া হৈছে। নতুন শিক্ষানীতি-2020খন পঢ়ি আপুনি ভৱিষ্যতে হ'ব পৰা উচ্চ শিক্ষা বিষয়ক সাল-সলনিবোৰৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব। তলৰ আৰ্হিটোৱে আপোনাক ৰাজ্যিক উচ্চ শিক্ষাৰ প্রশাসনীয় সংৰচনাটো বুজাত সহায় কৰিব।

ৰাজ্যপাল— আচার্য
|
মুখ্যমন্ত্রী
|
শিক্ষামন্ত্রী
|
ৰাজ্যিক শিক্ষামন্ত্রী (উচ্চ শিক্ষা)
|
শিক্ষা সঞ্চালক (উচ্চ শিক্ষা)

উচ্চ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত ৰাজ্য চৰকাৰে সম্পাদন কৰা কার্য ঃ

- উচ্চ শিক্ষানুষ্ঠানসমূহৰ বাবে অধ্যাপক, অধ্যক্ষ আৰু অন্য কর্মচাৰী নিযুক্তিৰ দিক্-নির্দেশনা প্রদান কৰা তথা নিযুক্তি দিয়া।
- পৰীক্ষা, সাক্ষাৎকাৰ ইত্যাদি পাতি ওপৰত উল্লেখ কৰা পদবোৰত উপযুক্ত প্রার্থী নিযুক্তি দিয়া, পৰীক্ষা-সাক্ষাৎকাৰ পাতিবলৈ বিশেষজ্ঞ সমিতিক নিযুক্তি দিয়া।
- বিভিন্ন মহাবিদ্যালয়ৰ বাবে অধ্যাপক আৰু আন কর্মচাৰীৰ সংখ্যা নির্ধাৰণ কৰা আৰু নির্দিষ্ট প্রক্রিয়াৰ মাধ্যমেৰে তেনে পদত প্রার্থীক নিযুক্তি দিয়া।
- উচ্চ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রখনত কাম কৰি থকাসকলক দৰমহা আৰু অন্য ভাট্টা প্রদান

কৰা।

- শিক্ষক আৰু অনাশৈক্ষিক কর্মচাৰীৰ বাবে সেৱা চর্ত নির্ধাৰণ কৰা আৰু শিক্ষানুষ্ঠান পৰিদর্শনৰ খতিয়ান আদিৰ তদাৰক কৰা।
- মহাবিদ্যালয়সমূহৰ অতিৰিক্ত পাঠ্যক্রমকেন্দ্রিক কার্যকলাপবোৰৰ বাবে নির্দেশনা প্রস্তুত কৰা।
- কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ নির্দেশনাৰ সৈতে সংগতি ৰাখি ৰাজ্যৰ উচ্চ শিক্ষানুষ্ঠানবোৰৰ বাবে বিভিন্ন পৰিকল্পনা কৰিবলৈ আৰু শিক্ষানুষ্ঠানবোৰৰ মাজত সমন্বয় স্থাপন কৰিবলৈ 'ৰাজ্যিক উচ্চ শিক্ষা পৰিষদ' গঠন তথা পৰিচালনা কৰা।
- বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগে আগবঢ়োৱা অনুদান গ্রহণ কৰা আৰু নিয়ম অনুসৰি এই ধন খৰচ কৰা।
- বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগে জাৰি কৰা নির্দেশনা অনুসৰি উচ্চ শিক্ষাৰ কার্যসূচী প্রস্তুত আৰু প্রণয়ন কৰা।
- উচ্চ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রখনৰ উন্নতিসাধনৰ পৰিকল্পনা কৰা।
- নতুন মহাবিদ্যালয় আৰম্ভ কৰাৰ বাবে আৱশ্যকীয় নির্দেশনা জাৰি কৰা।
- নিয়ম অনুসৰি স্থাপন কৰা মহাবিদ্যালয়বোৰক স্বীকৃতি আৰু সংবন্ধন (Affiliation) প্রদান কৰা।
- অঞ্চলভিত্তিক প্রয়োজনৰ কথা বিবেচনা আৰু নিয়ম অনুসৰণ কৰি ইতিমধ্যে চলি থকা মহাবিদ্যালয়সমূহত নতুন বিষৰ প্রচলনক স্বীকৃতি দিয়া।
- সেৱাৰত অধ্যাপকসকলক প্রশিক্ষণ দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা।
- উচ্চ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রখনত গৱেষণা কার্যক উৎসাহিত কৰা আৰু প্রয়োজনীয় অনুদান আগবঢ়োৱা।
- বিদ্যায়তনিক ক্ষেত্রত জড়িত যোগ্য ব্যক্তিক বঁটা-বাহন প্রদান কৰা।
- কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ পৰা অনুদান গ্রহণ কৰি সেয়া যথোপযুক্ত ধৰণে মহাবিদ্যালয়-বিশ্ববিদ্যালয়সমূহৰ মাজত বিতৰণ কৰা।

ওপৰত আলোচনা কৰা কামবোৰৰ উপৰি ৰাজ্য চৰকাৰে উচ্চ শিক্ষাৰ পৃষ্ঠপোষকতা আৰু উন্নতিৰ বাবে আন বহুতো কাম কৰে। এই কামবোৰ সম্পাদন কৰিবলৈ চৰকাৰে উচ্চ শিক্ষা সেৱা আয়োগ, উচ্চ শিক্ষা পৰিষদ আদি গঠন কৰে আৰু উপাচার্যকে ধৰি আন বিষয়া-মুৰব্বীসকলক নিযুক্তি দিয়ে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ প্রাথমিক স্তৰৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাত বিদ্যালয়ৰ শিক্ষকসকলক কোনে নিযুক্তি দিয়ে?

১৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই অধ্যায়টিত আমি তলৰ কথাবোৰ আলোচনা কৰিলো—

- ভাৰতত প্ৰথমে শিক্ষা ৰাজ্যবোৰে নিয়ন্ত্ৰণ কৰা বিষয় আছিল। 1976 চনত সংবিধান সংশোধনৰ পাছত শিক্ষাক সমকালীন বিষয়ৰ তালিকাত স্থান দিয়া হৈছে।
- ৰাজ্যৰ সমগ্ৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাক তিনিটা বহল ভাগত ভগোৱা হয়। প্ৰাথমিক, উচ্চ মাধ্যমিক আৰু উচ্চ শিক্ষাৰ স্তৰত এগৰাকীকৈ সঞ্চালকক নিযুক্তি দিয়া হয়। তেওঁলোক শিক্ষামন্ত্ৰী আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ ওচৰত দায়বদ্ধ।
- শিক্ষাৰ প্ৰচাৰ আৰু প্ৰসাৰত ৰাজ্য চৰকাৰক সংমণ্ডল, জিলা আৰু স্থানীয় প্ৰশাসন স্তৰত বিভিন্ন বিষয়া-কৰ্মচাৰীয়ে সহায় কৰে।
- শিক্ষাৰ বিভিন্ন স্তৰত ৰাজ্য চৰকাৰে সম্পাদন কৰা প্ৰধান কাম দুটামান হ'ল— শিক্ষক নিযুক্তি, আঁচনি-কাৰ্যসূচী ৰূপায়ণ, কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ পৰা অনুদান আহৰণ, শিক্ষাৰ গুণগত উৎকৰ্ষ সাধন, শিক্ষক প্ৰশিক্ষণ, শিক্ষানুষ্ঠান পৰিদৰ্শন, বিত্ত-গণনা বিষয়ক কাম-কাজ পৰীক্ষণ, নতুন শিক্ষানুষ্ঠানক নিয়ম অনুসৰি স্বীকৃতি প্ৰদান, প্ৰতিষ্ঠিত বিদ্যালয়ৰ স্তৰ উন্নীতকৰণ, পাঠ্যক্ৰম নিৰ্ধাৰণ আৰু পাঠ্যপুথি প্ৰস্তুতকৰণ ইত্যাদি।
- ৰাজ্য এখনৰ সমগ্ৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটো নিয়াৰিকৈ আগবঢ়াই নিয়াৰ দায়িত্ব ৰাজ্য চৰকাৰে পালন কৰে। কাৰণ শিক্ষাই হ'ল ৰাজ্যসমূহৰ অৰ্থনীতি উন্নত কৰিব পৰা প্ৰধান আহিলা আৰু সামাজিক বিন্যাস শক্তিশালী কৰি তোলা প্ৰধান উপাদান।

১৩.৬ অধিক জানিবলৈ

১৩.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিক্ষক নিযুক্তিৰ দায়িত্ব।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাজ্য এখনক শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত নেতৃত্ব দিয়া।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাজ্য চৰকাৰে।

১৩.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) অতি চমু প্ৰশ্ন (50টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১. ৰাজ্য এখনৰ শিক্ষা ক্ষেত্ৰখনৰ মুৰব্বী কোন?

প্ৰশ্ন ২. ৰাজ্যৰ শিক্ষা প্ৰশাসনৰ সংৰচনাটো কেইটা ভাগত বিভক্ত কৰা হয়?

প্ৰশ্ন ৩. শিক্ষা সচিবালয়ে সম্পাদন কৰা কাম কেইটামান উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ৪. গাঁও স্তৰত প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ মুৰব্বী কোন?

খ) চুটি প্রশ্ন (150টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১. শিক্ষাৰ প্রাথমিক স্তৰত ৰাজ্য চৰকাৰে সম্পাদন কৰা কাম-কাজৰ বিষয়ে এখন চুটি ৰচনা প্রস্তুত কৰক।

প্রশ্ন ২. ৰাজ্য এখনৰ শৈক্ষিক প্রশাসনৰ প্রধান স্তৰকেইটা কি কি? বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ৩. স্থানীয় শৈক্ষিক প্রশাসনৰ কার্য পৰিধি ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৪. প্রাথমিক শিক্ষা পৰিষদৰ কাম-কাজৰ বর্ণনা দিয়ক।

গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (প্রায় 300–500টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১. শিক্ষাৰ উচ্চ মাধ্যমিক স্তৰত ৰাজ্য চৰকাৰে সম্পাদন কৰা কাম-কাজবোৰ বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ২. প্রাথমিক, উচ্চ মাধ্যমিক আৰু উচ্চ শিক্ষাৰ প্রশাসনীয় সংৰচনাকেইটা বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ৩. উচ্চ শিক্ষাৰ স্তৰত ৰাজ্য চৰকাৰে সম্পাদন কৰা কাম-কাজবোৰ বর্ণনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১৪ ঃ শিক্ষকৰ বৃত্তিজীৱী নৈতিকতা আৰু শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা

অধ্যায় গাঁথনি

১৪.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
১৪.২ পৰিচয়
১৪.৩ শিক্ষকতা বৃত্তিৰ দাবী
১৪.৪ শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাত বৃত্তিজীৱী নৈতিকতা
১৪.৪.১ নীতিশাস্ত্ৰ আৰু বৃত্তিজীৱী নৈতিকতা
১৪.৪.২ নীতিশাস্ত্ৰৰ মাত্ৰা
১৪.৪.৩ শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপক আৰু নীতিশাস্ত্ৰ
১৪.৪.৪ শিক্ষানুষ্ঠানত নৈতিকতা ব্যৱস্থাপনা
১৪.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৪.৬ অধিক জানিবলৈ
১৪.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১৪.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৪.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য (OBJECTIVES)

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- শিক্ষক বৃত্তিয়ে কৰা দাবীবোৰ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।
- বৃত্তিজীৱী নৈতিকতা বোলা অভিধাটোৰ অর্থ বর্ণনা কৰিব পাৰিব।
- নীতিশাস্ত্ৰৰ বিভিন্ন মাত্ৰা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ সৈতে নৈতিকতাৰ সম্পর্ক স্থাপন কৰিব পাৰিব।
- শিক্ষানুষ্ঠানত নৈতিকতা ব্যৱস্থাপনাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১৪.২ পৰিচয় (INTRODUCTION)

আমি সাধাৰণ কথা-বতৰাত বৃত্তি অথবা ‘প্ৰফেছন’ বোলা অভিধাটো প্ৰায়েই ব্যৱহাৰ কৰো। বৃত্তি মানে হ’ল বিশেষীকৃত শিক্ষাৰে শিক্ষিত হোৱাৰ পাছত গ্ৰহণ কৰা জীৱিকা অর্জনৰ পথ। এনে কাম কৰিবলৈ কর্তাগৰাকী জ্ঞানৰ এক জটিল সমষ্টিৰে সমৃদ্ধ আৰু তেনে জ্ঞান ব্যৱহাৰত পটু হ’ব লাগিব। আনুষ্ঠানিক শিক্ষা আৰু ব্যৱহাৰিক অভিজ্ঞতাৰ জৰিয়তে ব্যক্তি এনে জ্ঞান আৰু দক্ষতাৰ গৰাকী হয়। শিক্ষকতাও এনে এটা বৃত্তি। ধাৰণাগত আৰু আদর্শগতভাৱে শিক্ষকতাক এক মহান বৃত্তি বুলি ধৰা হয়। অন্য বৃত্তিৰ সৈতে ইয়াৰ পার্থক্য আছে। শিক্ষকতা এটা

বহুমাত্রিক বৃত্তি। মানৰ উন্নয়নৰ কাম-কাজত জড়িত হৈ থকা সর্ববৃহৎ বৃত্তিজীৱী দলটোৱেই হ'ল শিক্ষকৰ দল। অন্য বৃত্তিৰ তুলনাত শিক্ষকতা বৃত্তিত বহুতো কিবাকিবি বৈশিষ্ট্য আহৰণ কৰিবলগীয়া হয়। এই অধ্যায়টিত শিক্ষকতা বৃত্তিয়ে কৰা দাবীসমূহৰ লগতে শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাত বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাৰ দিশটো বহলাই আলোচনা কৰা হ'ব।

১৪.৩ শিক্ষকতা বৃত্তিৰ দাবী

ৰাষ্ট্রীয় বিকাশৰ বাবে সবাতোকৈ গুৰুত্বপূর্ণ আৰু কার্যকৌশল প্রয়োগকাৰী বৃত্তিটো হ'ল শিক্ষকতা। জ্ঞান আৰু দক্ষতা আহৰণত সহায় কৰা সবাতোকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কার্যকলাপটো হ'ল শিক্ষকতা। এই বৃত্তিটোৱে সমাজক একো একোগৰাকী শিক্ষিত আৰু উপযোগী সদস্যৰে সমৃদ্ধ কৰে। শিক্ষকতা বৃত্তিটোৱে শিক্ষকৰ পৰা কৰা কেইটামান উল্লেখযোগ্য দাবী হ'ল—

- **বৃত্তিজীৱী জ্ঞান আহৰণ কৰা ঃ** বৃত্তিজীৱী জ্ঞানৰ পৰিসৰ বিশাল। শিক্ষক প্রস্তুতি কার্যসূচীসমূহত থকা প্রাক্-সেৱাকালীন দিশবোৰৰ পৰাই এই জ্ঞানৰ সূচনা হয়। অভিজ্ঞতাৰ লগে লগে এনে জ্ঞান সম্প্রসাৰিত হৈ গৈ থাকে। অভিজ্ঞতালব্ধ জ্ঞানৰ দুটামান উদাহৰণ হ'ল— শিক্ষণ পৰিৱেশ বিষয়ক সজাগতা, শিক্ষকৰ ভূমিকাক প্রভাৱিত কৰা সমস্যাসমূহৰ জ্ঞান, শিক্ষাদানৰ বাবে থকা তীব্র হাবিয়াস সম্পর্কে উপলব্ধি, জগতখনৰ বিষয়ে অবিৰত অনুসন্ধিৎসা, বিপদ গ্রহণ কৰিব পৰাকৈ আত্মবিশ্বাস, পৰিৱর্তন সাধনৰ অভিকর্তা হোৱাৰ আত্মবিশ্বাস আৰু সকলো শিক্ষার্থীয়ে শিকিব পাৰে বুলি থকা বিশ্বাস আদি।
- **নির্দেশনা প্রদানৰ পটুতা ঃ** এগৰাকী পটু শিক্ষকে ভালদৰে শিক্ষাদান কৰিব পাৰে। ভাল শিক্ষাদানৰ সৈতে উচ্চ স্তৰৰ নমনীয়তা আৰু বিভিন্ন বিষয়ত ব্যুৎপত্তিৰ দিশ দুটা জড়িত হৈ থাকে। শিক্ষকে নিজৰ অভিজ্ঞতা, পর্যবেক্ষণ, চিন্তন-মনন আদিৰ ভিত্তিত নতুন জ্ঞান নির্মাণ কৰিব আৰু শিক্ষার্থীক তেনে জ্ঞান আয়ত্ত কৰিবলৈ অনুপ্রেৰণা যোগাব লাগে।
- **সংযোগ স্থাপনৰ দক্ষতা ঃ** শিক্ষকসকল সংযোগ স্থাপন কলাত দক্ষ হ'ব লাগে। এনে সংযোগ স্থাপনত কথন-শ্রৱণ-পঠন প্রক্রিয়া তিনিটাৰ লগতে লিখন প্রক্রিয়াটোও জড়িত হৈ থাকে। আটাইকেইটা প্রক্রিয়াত দক্ষসকলেহে শিক্ষণ বৃত্তিত উৎকৃষ্টতা প্রদর্শন কৰিব পাৰে। দক্ষ সংযোগ স্থাপনকাৰীসকল উত্তম শিক্ষক হ'ব পাৰে। তেওঁলোকে শিক্ষার্থীৰ প্রতি মৰম-যত্নৰ ভাব প্রদর্শন কৰাৰ সময়তে জ্ঞান, প্রসাৰ, দক্ষতাৰ বিকাশ আৰু প্রমূল্য নির্মাণৰ দৰে কামবোৰো কৰি যাব পাৰে।
- **সমালোচনাত্মক চিন্তা কৰাৰ সামর্থ্য ঃ** শিক্ষণৰ সকলো ক্ষেত্রতে শিক্ষকে সমালোচনাত্মক চিন্তাৰ অনুশীলন কৰা উচিত। তেওঁলোকে সদায় উপযুক্ত প্রশ্ন কৰিব লাগে, প্রাসংগিক তথ্য গোটাব লাগে, তেনে তথ্যৰ পৰা যুক্তিসংগত কাৰণ বাহিৰ কৰিব লাগে আৰু আস্থা-ভাৰসাপূর্ণ সমাধানত উপনীত হ'ব লাগে। শিক্ষকে শিক্ষার্থীকো সমালোচনাত্মক চিন্তা কৰাৰ প্রক্রিয়াটো শিকাব লাগে আৰু শিক্ষার্থীক সমাজলৈ অৰিহণা আগবঢ়াব পৰা

দায়িত্বশীল নাগৰিকৰূপে গঢ়ি তুলিব লাগে

- **আন্তঃব্যক্তিক দক্ষতাৰ অধিকাৰী হোৱা ঃ** শিক্ষণ কার্যৰ বাবে শিক্ষকসকল আন্তঃব্যক্তিক (Interpersonal) সম্পর্ক স্থাপনতো নিপুণ হ'ব লাগে। সমমর্মিতা অনুভৱ কৰাৰ সামর্থ্য, প্রতিটো শিশুৱে শিকিব পাৰে বুলি থকা বিশ্বাস, ব্যক্তিগত প্রয়োজনীয়তাৰ প্রতি মনোযোগ, ঘৰুৱা আৰু সাম্প্রদায়িক সমস্যাবোৰৰ প্রতি সংবেদনশীলতা, শিশু অথবা কিশোৰ-কিশোৰীৰ উপস্থিতিত সহজ হৈ ৰ'ব পৰা সামর্থ্য আৰু একোটা ইতিবাচক-যত্নপূর্ণ শিকন পৰিৱেশ গঢ়ি তুলিব পৰা দক্ষতা আদি হ'ল আন্তঃব্যক্তিক সম্পর্ক স্থাপনত থকা পটুতাৰ চিন। শিক্ষকে এই সামর্থ্যৰ সদ্ব্যৱহাৰ কৰি সমনীয়াৰ মাজত সহযোগিতা বৃদ্ধিৰ পৰিৱেশো সৃষ্টি কৰিব লাগে।
- **বিভিন্ন বিষয় সংহত কৰাৰ সামর্থ্য ঃ** শিক্ষণৰ বিষয়সূচী সম্পর্কে খৰচি মাৰি জনাটো শিক্ষকৰ বাবে গুৰুত্বপূর্ণ। এই বিষয়সূচীৰ সম্প্রসাৰণ আৰু আন বিষয় সংহত কৰি পাঠ্য বিষয়সূচীৰ প্রয়োগসাধ্যতা বৃদ্ধি কৰিব পাৰিলে শিক্ষার্থীসকলৰ বিদ্যায়তনিক অভিজ্ঞতা সমৃদ্ধ হয়। এনে সংহতকৰণে শিক্ষার্থীয়ে আহৰণ কৰি থকা দক্ষতাবোৰ সুদৃঢ় কৰে। এনেদৰে দক্ষতা আয়ত্ত কৰা শিক্ষার্থীয়ে অধ্যয়নৰ কোনো এক দিশত শিকা কথাবোৰ অন্য প্রাসংগিক বিষয় অথবা ক্ষেত্রত প্রয়োগ কৰিব পৰা হয়।
- **শিক্ষণ প্রক্রিয়াত প্রযুক্তিবিদ্যা সংহত কৰাৰ দক্ষতা ঃ** শ্রেণীকোঠাভিত্তিক শৈক্ষিক নির্দেশনা প্রদানৰ কামত প্রযুক্তিবিদ্যা সংহতকৰণে শিক্ষার্থীৰ অংশগ্রহণৰ মাত্রা গভীৰ কৰে, চিন্তা প্রক্রিয়াত অৱিহণা যোগায় আৰু জ্ঞান নির্মাণ কৰে।
- **সাংগঠনিক আৰু শ্রেণীকোঠা ব্যৱস্থাপনা দক্ষতা ঃ** শিক্ষকসকল এই দক্ষতাৰ অধিকাৰী হোৱাৰ লগতে সমর্থন প্রদানকাৰী আৰু প্রভাৱশালী সম্পর্ক স্থাপনত পটু হ'ব লাগিব। শিক্ষকসকলে হস্তক্ষেপমূলক আৰু কার্যকৌশলগত সাংগঠনিক তথা পৰিচালনামূলক শৈলীৰে শিক্ষার্থীক আগবঢ়াই নিব লাগিব। এই সক্রিয় শৈলীত ইতিবাচক প্রত্যাশা, স্ব-মূল্যায়ন আৰু বিকাশৰ সুযোগ আদিৰ দৰে উপাদান সন্নিৱিষ্ট হ'ব লাগিব।
- **শিক্ষার্থীৰ বাবে নির্ভেজাল সহানুভূতি ঃ** শিক্ষার্থীক কেতিয়া অতিৰিক্ত মনোযোগৰ প্রয়োজন, সেয়া শিক্ষকে নিজৰ ষষ্ঠ ইন্দ্রিয়ৰ সহায়ত গম পাব লাগিব। শিক্ষার্থীয়ে শ্রেণীকোঠাৰ দুৱাৰদলিত বাহিৰৰ পৃথিৱীখনৰ সমস্ত চিন্তা এৰি থৈ আহিব বুলি শিক্ষকসকলে কোনো অবাস্তৱ প্রত্যাশা ৰাখিব নোৱাৰিব। শিক্ষকে নিয়মীয়া শিক্ষণৰ বাহিৰৰ বিষয় আলোচনা কৰাৰ সময় উলিয়াব লাগিব। তেওঁলোকে এয়া বুজিব লাগিব যে কেতিয়াবা পাঠ্যপুথি অনুসৰণ নকৰাকৈয়ো পাঠ শিকাব পাৰি। শিক্ষক পথ-নির্দেশনা প্রদান আৰু পৰামর্শদানত দক্ষ হ'ব লাগিব। তেওঁলোকে শিক্ষার্থীৰ সমস্যা সমাধানত পার্যমানে সহায় কৰিব লাগিব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ বৃত্তিজীৱী জ্ঞান বুলিলে কি বুজে ?

প্রশ্ন নং ২ ঃ শিক্ষকতা বৃত্তিয়ে দাবী কৰা যিকোনো এটা দক্ষতা উল্লেখ কৰক।

১৪.৪ শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাত বৃত্তিজীৱী নৈতিকতা

প্রতিটো বৃত্তিতে বৃত্তিজীৱী নৈতিকতা (Professional Ethics) থকাতো বাঞ্ছনীয়। এই নৈতিকতা অবিহনে কোনো বৃত্তিতে সফলতা লাভ কৰিব নোৱাৰি। শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাতো বৃত্তিজীৱী নৈতিকতা থকাতো আৱশ্যক। শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ সৈতে জড়িত প্রতিগৰাকী হিতধাৰক (Stakeholder)ৰে বৃত্তিজীৱী নৈতিকতা থকা উচিত। শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাত বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাৰ বিষয়ে জনাৰ আগতে আমি নীতিশাস্ত্র (Ethics) আৰু বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাৰ বিষয়ে কিছু কথা জানি লও আহক।

১৪.৪.১ নীতিশাস্ত্র আৰু বৃত্তিজীৱী নৈতিকতা

নীতিশাস্ত্র হ'ল আচাৰ-আচৰণৰ ঔচিত্য আৰু অনৌচিত্য বুজোৱা বিজ্ঞান। আচাৰ-আচৰণ (conduct) হ'ল উদ্দেশ্যমুখী কার্য। এনে কার্যৰ সৈতে পছন্দ (Choice) আৰু ইচ্ছা (Will) জড়িত হৈ থাকে। ই হ'ল ইচ্ছাৰ থিতাপি লগা অভ্যাস (Settled habit) চাৰিত্রিক প্রকাশ। এই ইচ্ছা হ'ল কার্যত প্রকাশিত স্ব-ৰূপ। অর্থাৎ নীতি শাস্ত্র হ'ল উচিত অথবা অনুচিত আচৰণৰ দ্বাৰা প্রকাশিত হোৱা মানৱ চৰিত্রৰ বিজ্ঞান। মানৱ জীৱনৰ সৈতে সংলগ্ন হৈ থকা আদর্শসমূহৰ বিজ্ঞানকে নীতিশাস্ত্র বোলে। প্রতিটো বৃত্তিৰেই নৈতিক আদর্শৰ একো একোটা সমষ্টিক কেন্দ্র কৰি বিকশিত হয় বুলি ভবা হয়। এই আদর্শ সমষ্টিয়ে বৃত্তিটোক জীৱিকা হিচাপে গ্রহণ কৰা প্রতিগৰাকী সদস্যৰ আচাৰ আৰু আচৰণক পথ নির্দেশনা প্রদান কৰে। নৈতিক আদর্শবোৰে প্রত্যাশিত আৰু অপ্রত্যাশিত আচাৰ-আচৰণৰ মাজত পার্থক্য নিৰূপণ কৰাৰ ভিত্তিৰূপে কাম কৰে।

প্রতিটো বৃত্তিৰে কর্ম পৰিৱেশ আৰু কর্ম-সংস্কৃতি ভিন ভিন। এই ভিন্নতাবোৰৰ কথা মনত ৰাখি বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাসমূহ নির্ণয় কৰা হয়। বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাৰ নির্ণায়ক হ'ল সমাজ। সমাজেই বৃত্তিসমূহৰ প্রতিপাদকৰূপে নিজ অৱিহণা আগবঢ়ায়। বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাবোৰে জীৱিকাধাৰীসকলক একোটা পথ নির্দেশনা দিয়ে আৰু তাৰ আধাৰত জীৱীকাধাৰীৰ কাম-কাজ বিচা কৰি চায়।

তলত আলোচনা কৰা কাৰণবোৰৰ বাবে বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাৰ প্রয়োজন

হয়।

- **আত্ম-সংশোধন ঃ** মানুহে গম নোপোৱাকৈ স্বার্থপৰ আৰু অনৈতিক হৈ যাব পাৰে। বর্তমান সময়ত আমি সকলোৱে এই দুটা কথাৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত অথবা কম-বেছি পৰিমাণে কথা দুটাই সৃষ্টি কৰা অনুভৱৰ গৰাকী। বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাই আমাৰ এই মনোভাবৰ শুধৰণি কৰে অথবা আমাক এনে মনোভাবৰ বলি হোৱাৰ পৰা আঁতৰাই ৰাখে।
- **আত্ম-সন্তুষ্টি ঃ** ব্যক্তিৰ আত্ম-সত্ত্বা, অনুভৱ আৰু চিন্তা প্রক্রিয়াৰ সৈতে আত্ম-সন্তুষ্টিৰ গভীৰ সম্পর্ক আছে। সমাজ আৰু বৃত্তিৰ সৈতে জড়িত নৈতিক সংহিতা পালন কৰি চলা মানুহক সমাজে পৰিশ্রমী, সৎ, কর্তব্যপৰায়ণ আৰু ন্যায়পৰায়ণ বুলি গণ্য কৰে। এই স্বীকৃতিবোৰে মানুহক সমাজত সন্মানীয় আৰু বিশিষ্ট কৰি তোলে। বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাবোৰে ব্যক্তিক নিজকে বিচাৰ কৰি চাবলৈ সমর্থ্য কৰি তোলে। এই নৈতিকতাৰ আধাৰত ব্যক্তিয়ে নিজে সিদ্ধান্ত লয় আৰু তেওঁৰ বাবে অইনে লোৱা সিদ্ধান্ত প্রত্যাখ্যান কৰে।
- **আচাৰ-আচৰণক দিক্-নির্দেশনা প্রদান ঃ** শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাসমূহ শিক্ষণৰ দর্শন তথা মনোবিজ্ঞানৰ ভিত্তিত সৃষ্ট। এই নৈতিকতা পালন কৰা শিক্ষকৰ আচাৰ-আচৰণ সন্মানীয় আৰু সামাজিকভাৱে গ্রহণযোগ্য।
- **ব্যক্তিত্ব গঠন ঃ** শিক্ষণৰ বাবে থকা বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাসমূহে শিক্ষকক কিছুমান পূর্ব প্রতিষ্ঠিত নীতি-নিয়মৰ মাজেৰে নিজৰ চিন্তা আৰু কার্য আগবঢ়াই নিয়াত সহায় কৰে। ই শিক্ষকৰ সাজ-পোছাক পৰিধানৰ শৈলী, কথা কোৱাৰ অভ্যাস আৰু সাধাৰণ শিষ্টাচাৰৰ দিক্-নির্দেশনা কৰে। এই নৈতিকতাবোৰ পালন কৰা ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বই এক সুকীয়া পৰিচয় গঢ়ে আৰু তেওঁ প্রকৃতার্থত শিক্ষকত পৰিণত হয়।
- **শিক্ষার্থীৰ বাবে আদর্শ প্রতিষ্ঠা ঃ** বিদ্যালয়ত শিক্ষার্থীয়ে প্রতিদিনে বিভিন্ন শিক্ষকৰ পৰা পাঠ শিকে আৰু বিভিন্ন ধৰণে শিক্ষকৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হয়। ইতিবাচক আৰু উপযুক্ত আচাৰ-আচৰণ প্রদর্শন কৰা শিক্ষকক শিক্ষার্থীয়ে সহজে অনুসৰণ কৰে আৰু নিজেও এনে শিক্ষকৰ দৰে হ'ব খোজে। নৈতিক আচৰণ প্রদর্শন কৰা শিক্ষক-শিক্ষার্থীৰ আদর্শ হ'ব পাৰে।
- **সমাজৰ উন্নয়ন ঃ** বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাসমূহ পাহৰি গ'লে সমাজ আৰু ব্যক্তি উভয়ে ভুল পথে গতি ল'ব পাৰে। নৈতিক আদর্শৰে পৰিচালিত শিক্ষকে সমাজকো শুদ্ধ দিশত আগুৱাই লৈ যাব পাৰে আৰু সমাজক বসবাসৰ উন্নততৰ স্থানত উপনীত কৰাব পাৰে।
- **বৃত্তিজীৱী পৰিৱেশ উন্নতকৰণ ঃ** এটা বৃত্তিজীৱী পৰিৱেশত মানুহ, আন্তঃগাঁথনি, কর্ম পৰিস্থিতি আৰু কার্য-সময় থাকিব পাৰে। বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাই

জ্যেষ্ঠসকলৰ প্ৰতি যথাযোগ্য সন্মান, ঊৰ্ধ্বতন কৰ্তৃপক্ষৰ প্ৰতি যথাবিহিত আনুগত্য, দায়িত্ববোধ আৰু কাৰ্য-সময়ৰ সদ্ব্যৱহাৰ আদিৰ দৰে কথা নিশ্চিত কৰে। বৃত্তিজীৱী নৈতিকতা পালন কৰা কৰ্ম পৰিৱেশ এটা শান্ত, সৌহাৰ্দপূৰ্ণ আৰু ফলপ্ৰসূভাৱে কাম কৰি যাবলৈ অনুকূল হৈ থাকে।

- **বৃত্তিৰ সৈতে জড়িত নীতি-নিয়ম আৰু আদৰ্শৰ অনুসৰণ ঃ** বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাই আমাক নিজৰ কামৰ সৈতে বান্ধি ৰাখে। ই আমাক বৃত্তিগত উন্নতি আৰু আত্ম-স্বাৰ্থৰ মাজত থকা প্ৰভেদ বুজাত সহায় কৰে। ইয়াৰ উপৰি বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাই আমাক সময়ে সময়ে অতিৰিক্ত দায়িত্ব পালন কৰিবলৈ সাজু কৰি ৰাখে। বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাবোৰে উন্নততৰ বৃত্তিজীৱী ফলাফল প্ৰদৰ্শন কৰিব পৰাকৈ আমাৰ মাজত আত্ম-বন্ধনৰ সৃষ্টি কৰে।

১৪.৪.২ নীতিশাস্ত্ৰৰ মাত্ৰা

নীতিশাস্ত্ৰই এখন বিশাল ক্ষেত্ৰ সামৰি লয়। ই জীৱনৰ সকলো দিশতে প্ৰতিফলিত হোৱা এক আদৰ্শ আচাৰ-আচৰণ অনুসৰণ কৰাত জোৰ দিয়ে। নীতিগত সচেতনতাৰ মনোবিজ্ঞান (Psychology of Ethical Consciousness) হ'ল নীতিশাস্ত্ৰৰ এক উল্লেখযোগ্য মাত্ৰা। আদৰ্শ আচাৰ-আচৰণ নিৰ্ধাৰণ কৰিবলৈ হাবিয়াস (desire) ইচ্ছা (Will) আৰু স্বাধীনতা (Freedom)ৰ মনোবিজ্ঞান বুজিব লাগিব। এই উপাদান তিনিটা হ'ল ব্যক্তিৰ আচাৰ-আচৰণৰ আধাৰ। এই উপাদানকেইটাৰ প্ৰকৃত স্বৰূপ নুবুজাকৈ আমি আদৰ্শ আচাৰ-আচৰণৰ আৰ্হি নিৰ্মাণ কৰিব নোৱাৰো।

নীতিশাস্ত্ৰৰ আন এটা মাত্ৰাই সামাজিক নৈতিকতা (Social morality)ৰ কথা বুজায়। এখন সমাজত প্ৰচলিত প্ৰথা-পৰম্পৰা আৰু ৰীতি-নীতি আদিক নিৰ্ভৰ কৰি সামাজিক নৈতিকতা গঢ়ি উঠে। সামাজিক প্ৰথা-পৰম্পৰা আদিৰ বিষয়ে নুবুজাকৈ আমি সমাজ এখনৰ চৰিত্ৰ বিচাৰ কৰিব নাইবা সমাজখন কিমান ন্যায়পূৰ্ণ সেয়া থিৰাং কৰিব নোৱাৰো। শিক্ষকৰ বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাৰ সৈতে এই মাত্ৰাটো জড়িত। ই সমাজ এখনৰ নৈতিকতা, আদৰ্শ আৰু প্ৰমূল্যবোধৰ সৈতে শিক্ষক এগৰাকীৰ বৃত্তিজীৱী আচাৰ-আচৰণ খাপ খাইছেনে নাই, সেয়া বুজাত সহায় কৰে। ভাৰতীয় সমাজে শিক্ষকক সন্মানীয় আসনত ৰাখে। প্ৰথা অনুসৰি শিক্ষকক পূজাও কৰা হয়। সেয়েহে শিক্ষকৰ পৰা সৰ্বোৎকৃষ্ট আচাৰ-আচৰণ আশা কৰা হয়।

নীতিশাস্ত্ৰৰ তৃতীয় মাত্ৰাটো অতিন্দ্ৰীয়তা (Metaphysics) অথবা সাধাৰণ দৰ্শনৰ পৰা সৃষ্ট। ই পৰম শুভ (Ultimate good) নিৰূপণৰ সৈতে জড়িত। ভুল-শুদ্ধ, দোষ-গুণ ইত্যাদিৰ ভিত্তিত এই পৰম শুভ নিৰূপণ কৰা হয়। এই ধাৰণাবোৰক লৈ বিভিন্ন দৃষ্টিভংগী বিকশিত হৈছে। নীতিশাস্ত্ৰই এই ধাৰণাবোৰৰ প্ৰকৃত অৰ্থ নিৰ্ণয় কৰিবলৈ

সংশ্লিষ্ট দৃষ্টিভংগীবোৰ অধ্যয়ন কৰে।

নীতিশাস্ত্ৰৰ এই মাত্ৰাবোৰৰ ব্যক্তিৰ জীৱনত প্ৰয়োগ ঘটা উচিত। নীতিশাস্ত্ৰই একোটা আদৰ্শ জীৱন যাপন কৰিবলৈ ব্যক্তিৰ কৰ্তব্য তথা বাধ্যবাধকতাসমূহ সংজ্ঞাবদ্ধ কৰাৰ প্ৰয়াস কৰে। নীতিশাস্ত্ৰই শিক্ষকৰ ভূমিকা বিস্তৃতভাৱে নিৰূপণ কৰি দিয়ে, শিক্ষকৰ অধিকাৰ আৰু কৰ্তব্যসমূহ সংজ্ঞাবদ্ধ কৰে, শিক্ষকৰ বাবে গুণবিশিষ্ট আচৰণত কি কি কথা সন্নিৱিষ্ট থাকে, সেয়া নিৰ্ধাৰণ কৰে আৰু শিক্ষকৰ দোষ নাইবা অনুপযুক্ত আচাৰ-আচৰণবোৰলৈ আঙুলিয়াই দেখুৱায়।

নীতিশাস্ত্ৰৰ মাত্ৰা সম্পৰ্কে ওপৰত কৰা আলোচনাৰ পৰা এয়া স্পষ্টকৈ বুজিব পাৰি যে নীতিশাস্ত্ৰৰ পৰিসৰ ব্যাপক। ই জীৱনৰ সমানেই পৰিব্যাপ্ত। ইয়াৰ উদ্দেশ্য হ'ল মানুহক আচাৰ-আচৰণৰ যুক্তিসংগত আৰু প্ৰবুদ্ধিসম্পন্ন ৰীতি-বিধি আগবঢ়োৱা। এনে ৰীতি-বিধিবোৰে ব্যক্তি স্বাধীনতা অথবা মৰ্যাদা কোনো ধৰণে লাঘব নকৰে। শিক্ষকতা বৃত্তিৰ ক্ষেত্ৰত নীতিশাস্ত্ৰৰ মাত্ৰাবোৰে শিক্ষকৰ আদৰ্শ ব্যক্তিত্বৰ বৰ্ণনা আগবঢ়ায়, শিক্ষকৰ হাবিয়াস-ইচ্ছা-প্ৰত্যাশাবোৰলৈ আঙুলিয়াই দেখুৱায়, সামাজিক কল্যাণত শিক্ষকৰ ভূমিকা আৰু শিক্ষাৰ্থীৰ ব্যক্তিত্ব উন্নত কৰাত শিক্ষকৰ অৱিহণা সংজ্ঞাবদ্ধ কৰে তথা শিক্ষকক একো একোটা আদৰ্শ আচাৰ-আচৰণ সমষ্টিৰ অধিকাৰী হ'বলৈ অনুপ্ৰাণিত কৰে।

১৪.৪.৩ শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপক আৰু নীতিশাস্ত্ৰ

কোনো লক্ষ্যক বাস্তৱ ৰূপ দিবলৈ অন্যৰ হতুৱাই কৰোৱা সমস্ত কাম আৰু কাৰ্যকলাপকে ব্যৱস্থাপনা বোলে। সামগ্ৰিকভাৱে ব্যৱস্থাপনাৰ মূল্যায়ন কৰিলে দেখা যাব যে কোনো অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানৰ লক্ষ্যবোৰক বাস্তৱ ৰূপ দিয়া কাৰ্যকলাপসমূহেই হ'ল ব্যৱস্থাপনা। এই কাম কৰোতে পৰিকল্পনা, সংগঠন, পৰিচালনা, সমন্বয় সাধন আৰু সম্পাদিত কাৰ্যসমূহৰ প্ৰতিবেদন দাখিল আদিৰ দৰে কাৰ্য-কৌশলৰ সহায় লৈ অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানৰ সমল উৎসসমূহৰ ফলপ্ৰসূ প্ৰয়োগ কৰা হয়। জীৱনৰ ক্ষেত্ৰতো এই সংজ্ঞাটো প্ৰযোজ্য। শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা সফল কৰি তুলিবলৈ ব্যৱস্থাপকসকলে একোটা বৃত্তিজীৱী আৰু নৈতিক প্ৰমূল্য প্ৰণালী মানি চলা উচিত। নহ'লে ভুল-শুদ্ধৰ মাজত প্ৰভেদ নিৰূপণত অসুবিধাই দেখা দিব। আজিৰ শিক্ষা ব্যৱস্থা আৰু 300 বছৰৰ আগৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ মাজত আকাশ-পাতাল পাৰ্থক্য আছে। অৰ্থনীতিৰ বাবে জ্ঞান প্ৰকৃত মূলধনত পৰিণত হৈছে। জ্ঞান সম্পদ গঢ়াৰ প্ৰধান উৎস হৈ পৰিছে। ইয়াৰ ফলত শৈক্ষিক পাৰদৰ্শিতা তথা দায়িত্ব পালনৰ দিশত শিক্ষানুষ্ঠানসমূহৰ বাবে নতুন আৰু কঠিন দাবীৰ সৃষ্টি হৈছে। এই প্ৰত্যাহ্বানবোৰৰ সৈতে ফেৰ মাৰিবলৈ শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাত বৃত্তিজীৱী নীতিশাস্ত্ৰৰ প্ৰয়োগ আৱশ্যক হৈ পৰিছে।

কোনো অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানৰ সকলো সদস্যৰ অৱদান আৰু সন্মতি সহ নীতিগত

বিধি-বিধানবোৰ প্ৰস্তুত কৰা উচিত। এই নিয়মবোৰ সকলো আচৰণ তথা প্ৰয়োগে পৰিচালনা কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা উচিত। শিক্ষানুষ্ঠানে প্ৰস্তুত কৰা আইনী চুক্তি আৰু শিক্ষানুষ্ঠানসমূহৰ কাম কৰাৰ পদ্ধতি এই নীতিগত বিধি-বিধানবোৰৰ সৈতে সংগতি ৰাখি নিৰ্ধাৰণ কৰা উচিত। এইখিনিতে মনত ৰখাতো ভাল হ'ব যে নীতিগত বিধি-বিধানবোৰে ন্যায়িক সংৰচনাৰ সীমিত আৰু স্থিৰ দৃষ্টিভংগীতকৈ বহল দৃষ্টিভংগী একোটা প্ৰতিফলিত কৰে। নৈতিক আচৰণ কোনো নীতিশাস্ত্ৰগত আইনৰ দ্বাৰা গঢ়িব নোৱাৰি। কেৱল সাৰ্বজনীন নৈতিক মূল্যবোধেৰে গঢ় লোৱা ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বত এনে আচৰণৰ প্ৰকাশ ঘটে।

কোনো এক প্ৰশাসনে দেখুওৱা সাধাৰণ অ-নৈতিক আচৰণ দুটামান হ'ল— বৈষম্য, উপঢৌকনৰ লেনদেন, স্বজন-তোষণ, ভয়-ভাবুকি প্ৰদৰ্শন, আওকাণ, শোষণ, অহংভাব প্ৰদৰ্শন, দুৰ্নীতি, মানসিক অত্যাচাৰ, হিংসাত্মক আচৰণ, মানসিক চাপ, আগ্ৰাসী মনোভাব, ঘটনাক ৰাজনৈতিক ৰূপ দিয়া, গালি-শপনি, শাৰীৰিক আৰু যৌন নিৰ্যাতন, বদ অভ্যাস, কু-অনুশীলন, উৰাবাতৰি বিয়পোৱা, অপ-প্ৰয়োগ, আঁকোৰগোঁজ আচৰণ আৰু মতান্ধতা ইত্যাদি।

শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা আৰু প্ৰশাসন চৰকাৰী শিক্ষানীতিবোৰ বাস্তৱায়িত কৰিবলৈ দায়বদ্ধ। কৰ্তৃত্বশীল এককসমূহে সাধাৰণ তথা নিৰ্দিষ্ট লক্ষ্যবোৰ সফল নিৰ্ধাৰণ কৰি এই নীতিবোৰ সফল কৰি তোলে।

শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপকসকলে আইন আৰু ৰাজনৈতিকভাৱে সংগত আচৰণ কৰিব লাগে। তেওঁলোকে বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাও মানি চলিব লাগে। কাৰণ প্ৰশাসনীয় নৈতিক বিধিবোৰৰ মূল হ'ল সাৰ্বজনীন প্ৰমূল্য।

নৈতিক বিধি-বিধানবোৰে প্ৰশাসনক বিতৰ্কিত হ'ব পৰা কাম কৰা আৰু সিদ্ধান্ত লোৱাৰ পৰা বিৰত ৰাখে। এইবোৰৰ সহায়ত আকৰ্ষণীয় কিন্তু অশুদ্ধ উপায় অৱলম্বন কৰাৰ পৰাও আঁতৰি থাকিব পৰা যায়।

শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাৰ বাবে থকা কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ নৈতিক আচাৰৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল—

- সকলো সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়া আৰু কাৰ্যৰ অন্তৰালত থকা মৌলিক প্ৰমূল্যটো হ'ল শিক্ষাৰ্থীৰ কল্যাণ সুনিশ্চিত কৰা।
- সততা আৰু সংহতিৰে বৃত্তিজীৱী দায়িত্ব পালন কৰা।
- প্ৰাপ্য (dues) প্ৰক্ৰিয়া (Process) আৰু সুৰক্ষা (Protect)ৰ নীতি সমৰ্থন কৰি সকলো ব্যক্তিৰ মানৱ তথা নাগৰিক অধিকাৰ অক্ষুণ্ণ ৰখা।
- স্থানীয়, ৰাজ্যিক আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় আইন মানি চলা। চৰকাৰ ওফৰোৱা প্ৰচেষ্টাক প্ৰত্যক্ষ নাইবা পৰোক্ষভাৱে সমৰ্থন কৰা কোনো অনুষ্ঠান-সংগঠনত জানি-বুজি যোগদান অথবা তেনে মতক সমৰ্থন নকৰা।

- শিক্ষানুষ্ঠানৰ প্ৰশাসনীয় কৰ্তৃপক্ষৰ শৈক্ষিক নীতিবোৰৰ লগতে প্ৰশাসনীয় নীতি-নিয়মবোৰ কাৰ্যৰূপায়িত কৰা।
- সুস্থ শৈক্ষিক লক্ষ্যৰ সৈতে সংগতি নথকা আইন, নীতি আৰু নিয়ন্ত্ৰক নিৰ্দেশাৱলী শুধৰাবলৈ উপযুক্ত কাৰ্যব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা।
- ৰাজনৈতিক, সামাজিক, ধৰ্মীয়, অৰ্থনৈতিক নাইবা আন যিকোনো ধৰণৰ প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰি ব্যক্তিগত লাভৰ বাবে নিজৰ পদৰ ক্ষমতা ব্যৱহাৰ কৰাৰ পৰা বিৰত থকা।
- কেৱল উপযুক্ত কৰ্তৃপক্ষই স্বীকৃতি প্ৰদান কৰা শিক্ষানুষ্ঠানৰ পৰাহে বিদ্যায়তনিক ডিগ্ৰী অথবা প্ৰমাণ-পত্ৰ গ্ৰহণ কৰা।
- গৱেষণা আৰু অবিৰত বৃত্তিগত উন্নয়নৰ জৰিয়তে নিজৰ বৃত্তিৰ ফলপ্ৰসূতা উন্নত কৰি গৈ থকাৰ চেষ্টা চলোৱা আৰু বৃত্তিৰ মান অক্ষুণ্ণ ৰখা।
- সম্পূৰ্ণ নোহোৱা অথবা মুক্ত নোহোৱাপৰ্যন্ত সকলো চুক্তিক সন্মান কৰা।

শৈক্ষিক কাৰ্যকলাপসমূহৰ প্ৰধান লক্ষ্য হ'ল ব্যক্তিক স্বীকৃতি দিয়া আৰু প্ৰত্যাশিত সামৰ্থ্য-লক্ষ্য-আচৰণ আদিক আনুষ্ঠানিকতা প্ৰদান কৰা। এই দিশত সফল হ'বলৈ প্ৰতিটো শিক্ষানুষ্ঠানে বিভিন্ন ধৰণৰ নীতিগত লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ কৰি ল'ব লাগে। এই লক্ষ্যবোৰ বাস্তৱ কৰাৰ লগতে ব্যক্তিক সকলো দিশেৰে নিখুঁত কৰি তোলাৰ চেষ্টাও চলাব লাগে। শৈক্ষিক প্ৰশাসক আৰু শিক্ষকসকলে এই ক্ষেত্ৰত মহান দায়িত্ব পালন কৰিব লাগে। প্ৰশাসকসকল শৈক্ষিক প্ৰশাসনত দক্ষ হোৱাৰ লগতে আচৰণ বিজ্ঞানতো দখল থকা হ'ব লাগে। তেতিয়াহে শিক্ষাৰ্থীক বিদ্যালয় প্ৰশাসনৰ বাহিৰে-ভিতৰে সমানে সক্ৰিয় কৰি ৰাখিব পৰা যাব। শৈক্ষিক ধাৰণা শিকোৱা আৰু প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্ৰত উদ্ভাৱনীমূলক চিন্তাৰ প্ৰয়োজন আছে। বৰ্তমানৰ দৈনিক পৰিৱৰ্তনশীল সামাজিক তথা অৰ্থনৈতিক পৰিস্থিতিত বিদ্যালয়ৰ সাংগঠনিক পৰিৱেশ অধিক নীতিগত কৰি তোলাটো আৱশ্যক হৈ পৰিছে।

শৈক্ষিক প্ৰশাসকসকলৰ সিদ্ধান্ত আৰু আচৰণৰ সৈতে গণতান্ত্ৰিক সামাজিক প্ৰমূল্যৰ সংহতি স্থাপন কৰা উচিত। এই সিদ্ধান্ত আৰু আচৰণৰ ভিত্তি হ'ল সাৰ্বজনীন নৈতিক প্ৰমূল্য। নৈতিক প্ৰমূল্যই সকলো ব্যক্তিৰ প্ৰতি সন্মান, ভিন্ন সংস্কৃতি তথা ধাৰণাৰ প্ৰতি সহিষ্ণু মনোভাব, ব্যক্তিৰ সমতা স্বীকাৰ কৰাৰ মানসিকতা আৰু উৎস-সমলৰ ন্যায্য বিতৰণ আদিৰ দৰে কথাবোৰ সামৰি লয়।

১৪.৪.৪ শিক্ষানুষ্ঠানত নৈতিকতা ব্যৱস্থাপনা

শিক্ষাই পৰিৱৰ্তনকেন্দ্ৰিক প্ৰযুক্তিবিদ্যা আৰু দেশ এখনৰ সাংস্কৃতিক পৰম্পৰাৰ ধাৰাবাহিকতাৰ মাজত সংশ্লেষণ সাধন কৰিব লাগে। এনে উৎকৃষ্ট সংশ্লেষণকে শিক্ষাৰ নৈতিক মূল্যবোধ বুলি বিবেচনা কৰা হয়। ই গুণমানসম্পন্ন শিক্ষাৰ দুৱাৰ মুকলি কৰে।

শিক্ষানুষ্ঠানসমূহ বহনক্ষমভাৱে প্ৰাণৱন্ত তথা সৃজনশীল হোৱা উচিত। ইয়াত ভয়-ভীতি নাইবা নিৰ্দেশ নাইবা নিয়ন্ত্ৰক নীতি-নিয়ম নাইবা বলপূৰ্বক জাপি দিয়া পদক্ৰম (Ranking) থাকিব নালাগে। শিক্ষানুষ্ঠানসমূহে শিকন অভিবিন্যাস (Learning Orientation) গ্ৰহণৰ দ্বাৰা এই প্ৰাণৱন্ত তথা সৃজনশীল ৰূপ ধাৰণ কৰিব পাৰে। সকলো শিক্ষাৰ্থীকে নিজৰ মত প্ৰকাশ কৰিব পৰা ব্যৱস্থা এটাত জড়িত কৰোৱা, শিক্ষাৰ্থীৰ সজাগতা বৃদ্ধি কৰা আৰু সন্মিলিতভাৱে শিক্ষাৰ্থীৰ সামৰ্থ্য গঢ়া আদি কামৰ দ্বাৰা এই উদ্দেশ্য সফল কৰি তুলিব পৰা যায়। তলত শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনাত দেখা দিয়া সমস্যা কিছুমান সমাধানৰ প্ৰমাণিত নৈতিক উপায় দুটামানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ল।

(ক) **শিক্ষানুষ্ঠানৰ ভৱিষ্য দৰ্শন (Vision) আৰু অভিযানত গুৰুত্ব আৰোপ ঃ** প্ৰকৃত শিক্ষাই মানুহক কেৱল জীৱন নিৰ্বাহ কৰিবলৈ নিশিকায়। প্ৰকৃত শিক্ষাই মানুহৰ জীৱন সম্পূৰ্ণ আৰু অৰ্থবহ কৰি তোলে। সেয়েহে প্ৰতিখন শিক্ষানুষ্ঠানৰে একো একোটা স্পষ্ট ভৱিষ্য দৰ্শন, অভিযান বিবৃতি আৰু প্ৰমূল্য সমষ্টি থাকিব লাগে। এই ভৱিষ্য দৰ্শন আৰু অভিযান বিষয়ক বিবৃতি পিতৃ-মাতৃ, অভিভাৱক, শিক্ষক তথা শিক্ষাৰ্থী সকলোৰে সৈতে সময়ে সময়ে পৰ্যাপ্তভাৱে, ফলপ্ৰসূভাৱে আৰু সুসংগতভাৱে ভাগ-বাটোৱাৰা কৰি থাকিব লাগে।

(খ) **শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপকসকলে কৰিবলগীয়া কাম ঃ** শিক্ষানুষ্ঠানৰ সৈতে জড়িত লোকৰ বাবে কাম কৰা, ব্যৱস্থাপনাৰ 'ঊৰ্ধ্বগামী উপায়' .. ব্যৱহাৰ কৰা, শিক্ষাৰ তাৎক্ষণিক প্ৰয়োজনীয়তাবোৰ সক্ৰিয়তাৰে পূৰণ কৰা, শ্ৰেণীকোঠাত সৰ্বাত্মক অন্তৰ্ভুক্তিকৰণক উৎসাহিত কৰা, শিকন প্ৰক্ৰিয়াত সকলোৰে বাবে একে নিয়ম প্ৰযোজ্য কৰাৰ অনুশীলন বাদ দি সকলো শিক্ষাৰ্থীৰ কায চপাৰ প্ৰয়াস কৰা, কোনো শিশুকে পিছপেলাই থৈ আগ নবঢ়াৰ নীতি গ্ৰহণ কৰা, শিকনৰ ন্যূনতম স্তৰত যাতে সকলোৱে উপনীত হ'ব পাৰে সেয়া সুনিশ্চিত কৰা, সৰ্বাধিক নিযুক্তি দিয়া ব্যক্তিক ধৰি ৰখাৰ উচ্চ হাৰ প্ৰদৰ্শন কৰা, শিক্ষক নিযুক্তিৰ ক্ষেত্ৰত নৈতিক প্ৰক্ৰিয়া গ্ৰহণ কৰা, পদোন্নতি আৰু পদোন্নতি ৰোধৰ ক্ষেত্ৰত নৈতিক বিধি-বিধান মানি চলা ইত্যাদি।

(গ) **ইতিবাচক ভাষাৰ ব্যৱহাৰ ঃ** শিক্ষানুষ্ঠান হ'ল শিক্ষাৰ্থীৰ বাবে তীৰ্থস্থান আৰু সুৰক্ষিত দুৰ্গস্বৰূপ। ইয়াতেই শিক্ষাৰ্থীক যত্ন সহকাৰে প্ৰতিপালন কৰা হয়। প্ৰতিটো শিক্ষাৰ্থীয়ে কোনো বৈষম্যৰ বলি নোহোৱাকৈ সমান ন্যায় পোৱা উচিত। প্ৰতিটো শিক্ষাৰ্থীৰ প্ৰতিভা আৰু সামৰ্থৰ মাত্ৰা নিৰ্বিশেষে সিহঁতৰ আত্মসন্মান সুৰক্ষিত ৰখাতো শিক্ষানুষ্ঠানৰ কৰ্তব্য। সেয়েহে বিদ্যালয়সমূহে শিক্ষাৰ্থীক বিভিন্ন ধৰণে প্ৰশংসা কৰাৰ সংস্কৃতি গঢ়ি তুলিব লাগে। ইতিবাচকভাৱে শিক্ষাৰ্থীৰ মনোবল বৃদ্ধি কৰিবলৈ 'বিকলাংগ' নাইবা 'অক্ষম' বোলাৰ সলনি 'অন্য ধৰণে

সক্ষম' নাই 'বিশেষ প্রয়োজন থকা শিশু' বুলি কোৱাৰ নিয়ম আৰম্ভ কৰিব লাগে। আমি প্রতিটো শিশুকে শিশুটি যেনে তেনেকৈয়ে মৰম কৰিবলৈ শিকিব লাগিব। প্রতিদিনে বিভিন্ন ধৰণে আমাৰ জীৱনত ঘটা ইতিবাচক ঘটনাবোৰৰ বাবেও আমি কৃতজ্ঞ হ'বলৈ লাগিব। এটা কথা মনত ৰখাতো ভাল যে জীৱন যাপন কৰাৰ উপায়বোৰ জীৱন যাপনৰ মান (Standard)তকৈ অধিক গুৰুত্বপূর্ণ। শিশু এটাক যদি অনবৰতে চোকা ভাষাৰে সমালোচনা কৰি থকা হয়, তেন্তে শিশুটোৱেও নিন্দা-ভর্ৎসনা কৰিবলৈ শিকিব। শিশু এটাক যদি ভাল কামৰ বাবে প্রশংসা কৰা হয়, শিশুটোৱেও অইনক প্রশংসা কৰিবলৈ শিকিব। কাজিয়া-পেচালৰ মাজত ডাঙৰ হোৱা শিশুৱে সোনকালে অইনৰ সৈতে যুঁজিবলৈ শিকে। সহিষ্ণু পৰিৱেশত ডাঙৰ হোৱা শিশুৰ ধৈর্যশক্তি অধিক হয়। অনবৰতে উৎসাহ পোৱা শিশুৰ আত্মবিশ্বাস দৃঢ় হয়। সুৰক্ষিত পৰিৱেশত ডাঙৰ হোৱা শিশু বিশ্বাসী হয়। গ্রহণ আৰু বন্ধুত্বপূর্ণ পৰিৱেশত ডাঙৰ হোৱা শিশুৱে পৃথিৱীখনত মৰম-ভালপোৱা বিচাৰি উলিয়াবলৈ শিকে।

(ঘ) **লিপিবদ্ধ খতিয়ান ৰখা/তথ্য প্রসাৰ কৰা ঃ** শিক্ষানুষ্ঠানৰ কাম-কাজৰ লিপিবদ্ধ খতিয়ান (documentation) ৰখাৰ কাৰণ হ'ল অবিৰত উন্নতিৰ হিচাপ ৰখা। শিক্ষানুষ্ঠানৰ কার্যকলাপসমূহৰ ফলপ্রসূ প্রতিবেদন দাখিল আৰু অনুষ্ঠানটোৰ ভৱিষ্য দর্শনৰ সৈতে সংগতি ৰাখি এনে প্রতিবেদনসমূহ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিলে উন্নতি অথবা সফলতাৰ ছবিখন স্পষ্ট হ'ব। প্রতিবেদন প্রস্তুতকৰণত সামান্য বিচ্যুতি ঘটিলে অথবা প্রতিবেদন বিকৃত ৰূপত প্রস্তুত কৰিলে ই ভৱিষ্যতে শিক্ষানুষ্ঠানটোৰ ক্ষতি কৰিব। পক্ষপাতিত্বহীন প্রতিবেদন, প্রমাণিত নথি-পত্রৰ সংলগ্নকৰণ আদি কার্যই শিক্ষানুষ্ঠানৰ ভাবমূর্তি উজ্জ্বল কৰাত মুখ্য ভূমিকা ল'ব পাৰে।

(ঙ) **বিদ্যালয়ত আভ্যন্তৰীণ গুণমান মূল্যায়ন কোষ (IQAC) আৰু নীতি সমিতি (Ethics Committee) গঠন ঃ** গুণমান হ'ল একবিংশ শতিকাৰ সর্বত্র গুঞ্জিত শব্দ। কোনো সামগ্রী অথবা সেৱা গুণমানবিহীন হ'লে তাক কোনেও ব্যৱহাৰ নকৰে। কথাটো শিক্ষানুষ্ঠানৰ ক্ষেত্রতো প্রযোজ্য। সকলো ধৰণৰ শিক্ষানুষ্ঠানে সফলতা লাভ কৰাৰ বাবে বান্ধি লোৱা মূল উদ্দেশ্যবোৰৰ মাজেৰে এটা হ'ল শিক্ষণ-শিকনৰ গুণগত উৎকর্ষ সাধন কৰা। অনুষ্ঠানৰ ভিতৰত আৰু বাহিৰত থকা অবিৰতভাৱে আভ্যন্তৰীণ তত্ত্বাৱধানৰ প্রয়োজন হোৱা সকলো ধৰণৰ সম্পর্কৰ তদাৰক কৰাটোও গুণমান উন্নত কৰাৰ আন এক উপায়। এই কামটো সুচাৰুৰূপে আগবঢ়াই নিবলৈ বিদ্যালয়ত আভ্যন্তৰীণ গুণমান মূল্যায়ন কোষ (Interna Quality Assessment Cell) গঠন কৰা হয়। এই কোষে স্বতন্ত্র, স্বচ্ছ আৰু পক্ষপাতিত্বহীনভাৱে নিজৰ সেৱা আগবঢ়ায়। বর্তমান সময়ত মানুহ

বিভিন্ন ধৰণৰ হাৰাশাস্তি আৰু শোষণৰ বলি হোৱাৰ বাতৰি বৃদ্ধি পাইছে। যৌন নির্যাতন, শিশু নির্যাতন, কর্মস্থানত চলা নির্যাতন আদি হ'ল এনে দুটামান শিতানত য'ত অভিযোগৰ পৰিমাণ দিনে দিনে বাঢ়িব লাগিছে। শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা বিভাগে শিক্ষানুষ্ঠানত সেয়েহে নীতি সমিতি (Ethics Committee) মহিলাক কৰা উৎপীড়ন প্রতিৰোধকাৰী সমিতি, মানৱ অধিকাৰ সুৰক্ষা সমিতি আদিৰ দৰে সমিতি একোখন গঠন কৰিব লাগে।

(চ) **পাৱদর্শিতাৰ প্রশংসা/পদোন্নতি আৰু পুৰস্কাৰ ঃ** শিক্ষানুষ্ঠান এখনৰ আভ্যন্তৰীণ ব্যৱস্থাপনা বিভাগত বিভিন্ন হিতধাৰকক জড়িত কৰোৱাটোক বর্তমান সময়ত অনুষ্ঠানৰ পৃষ্ঠপোষকতা তথা উন্নতি সাধনৰ বাবে এক ফলপ্রসূ উপায় বুলি গণ্য কৰা হয়। ইয়াৰ বাবে সকলো হিতধাৰকৰ, (বিশেষকৈ শিক্ষকবৃন্দৰ) জড়িত ভৱনৰ খতিয়ান ৰখা দৰকাৰ। একোটা নির্দিষ্ট কার্যকলাপৰ ভিতৰত কোনো উচ্চতৰ কর্তৃপক্ষই তেওঁলোকৰ পাৱদর্শিতাৰ খতিয়ান পৰীক্ষা কৰি চাই মতামত দিয়ে। কেতিয়াবা পাৱদর্শিতাৰ প্রশংসা কৰা প্রক্রিয়া আৰু 'সেৱা পুস্তিকা' ..ত অন্তর্ভুক্ত কৰাৰ সময়ত বহুতৰে মাজত সম্পর্ক বেয়া হৈ পৰাও দেখা যায়। ইয়াক অনুষ্ঠানটোত কর্মৰত ব্যক্তিৰ বৃদ্ধি তথা উন্নৰ বাবে অনুকূল বুলি ধৰা হয়। এনে ভুল বুজাবুজিৰ পৰিৱেশ সৃষ্টিকাৰী কাম-কাজবোৰ বিদ্যালয়ত হ'বলৈ দিব নালাগে। তেতিয়াহে শিক্ষানুষ্ঠানখনৰ কাম-কাজবোৰ নিয়াৰিকৈ চলাই নিব পৰা যাব।

(ছ) **সংঘাত ব্যৱস্থাপনা ঃ** প্রতিষ্ঠানত পৰিৱেশ এটাত সফলতা লাভ কৰিবলৈ প্রতিগৰাকী কর্মচাৰীৰ প্রকৃতি বুজি লোৱাটো আৱশ্যক। প্রধান কাম কৰোতা আৰু সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰিব পৰা পদত থকাসকলৰ প্রকৃতি সম্পর্কে সকলো সজাগ হ'ব লাগে। এনে পদত থকাসকল আত্ম-সচেতন হ'লে সংঘাতৰ আশংকা কমি যায় আৰু প্রতিষ্ঠানটো অধিক উৎপাদনক্ষম হৈ পৰে। কিন্তু এনে পদত কর্মৰতসকলৰ আত্ম-সচেতনতাৰ অভাৱে ব্যক্তিগত তথা প্রতিষ্ঠানগত সংঘাতৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা প্রক্রিয়াৰ এক এৰাব নোৱৰা অংশ হৈছে সংঘাত। ইয়াক দলবদ্ধভাৱে কাম কৰাৰ এক স্বাভাৱিক আৰু প্রত্যাশিত পৰিণতি বুলি ধৰা উচিত। ব্যক্তিগত ভাবুকি নাইবা আক্রমণ বুলি নধৰি সংঘাতক এক শিকন সুযোগ বুলি গণ্য কৰা উচিত। সংঘাত দুই প্রকাৰৰ— উত্তেজনা সৃষ্টিকাৰী আৰু প্রজ্ঞাত্মক সংঘাত। উত্তেজনা সৃষ্টিকাৰী সংঘাত হ'ল ব্যক্তিগত ক্রোধ অথবা ৰোষ। এনে সংঘাত ধাৰণাকেন্দ্রিক নহয়, ব্যক্তিগত পর্যায়ৰ। প্রজ্ঞাত্মক সংঘাত মানে হ'ল কোনো বিষয় অথবা ধাৰণাক লৈ হোৱা মতানৈক্য। এনে সংঘাতক ইতিবাচক দৃষ্টিৰে বুজিব পাৰিলে সহজে নিয়ন্ত্রণ কৰিব পৰা যায়। সফল সংঘাত

ব্যৱস্থাপনাই উত্তেজনা সৃষ্টিকাৰী সংঘাতক প্রজ্ঞাত্মক সংঘাতলৈ সলনি কৰিব পাৰে। অর্থাৎ ব্যক্তিৰ পৰা মনোযোগ আঁতৰাই নি কোনো বিষয় অথবা সমস্যাৰ দিশে আকর্ষিত কৰাৰ চেষ্টা চলোৱা হয়। আকৌ, দলবদ্ধভাৱে কৰা কামৰ ক্ষেত্রত প্রজ্ঞাত্মক সংঘাত এক প্রত্যাশিত উপাদান। ই ভিন্নমুখী চিন্তাৰ অৱকাশ দিয়াৰ লগতে সৃজনশীলতাৰ পৰিৱেশ আৰু মুকলি সংযোগ স্থাপনৰ সুযোগ সৃষ্টি কৰে। এই আটাইবোৰে দলীয় ফলপ্রসূতা উন্নততৰ কৰি তোলাত অৱদান আগবঢ়ায়।

জীৱন হ'ল 'মই'ৰ পৰা 'আমি'লৈ কৰা এক যাত্রা। শিক্ষানুষ্ঠানত উন্নত কর্ম সংস্কৃতিৰ কর্ষণ আৰু অনুশীলন কৰি অনুষ্ঠানটোক দীর্ঘস্থায়িত্ব প্রদান কৰিব পাৰি। নৈতিক অনুশীলন অনুষ্ঠানৰ কার্য সম্পাদন নীতি কৰি লৈ শিক্ষানুষ্ঠানসমূহে নিজৰ উন্নতিৰ কাহিনী আগবঢ়াই নিব পাৰে। সত্য, ন্যায়পৰায়ণতা, প্রেম আৰু অহিংসাৰ পৰম নীতি সকলো লোকৰে চিন্তা, কথা আৰু কামৰ ভেটি হোৱা উচিত। মানুহে আহে আৰু যায়। কিন্তু উচ্চতৰ নৈতিক অনুশীলনৰ প্রচলন থকা অনুষ্ঠান এটা একে স্থানতে ৰৈ যায়। মহান উদ্দেশ্য আৰু ব্যক্তিয়ে মিলি একো একোটা মহান অনুষ্ঠান গঢ়ি তুলিব পাৰে। আমি কাম কৰি থকা অনুষ্ঠানবোৰৰ তদাৰক কৰাৰ সময়ত সদায় সহৃদয়তাৰ পৰিচয় দিয়া উচিত।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ দলীয় নৈতিকতা মানে কি?

প্রশ্ন নং ৪ ঃ শিক্ষানুষ্ঠানৰ নৈতিকতা ব্যৱস্থাপনাৰ যিকোনো এটা কার্যকৌশল উল্লেখ কৰক।

১৪.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই অধ্যায়টিত আমি তলৰ কথাবোৰ আলোচনা কৰিলো—

- ধাৰণাগত আৰু আদর্শগতভাৱে শিক্ষকতাক এক মহান বৃত্তি বুলি ধৰা হয়। অন্য বৃত্তিৰ সৈতে ইয়াৰ পার্থক্য আছে। শিক্ষকতা এটা বহুমাত্রিক বৃত্তি। মানৰ উন্নয়নৰ কাম-কাজত জড়িত হৈ থকা সর্ববৃহৎ বৃত্তিজীৱী দলটোৱেই হ'ল শিক্ষকৰ দল। অন্য বৃত্তিৰ তুলনাত শিক্ষকতা বৃত্তিত বহুতো কিবাকিবি বৈশিষ্ট্য আহৰণ কৰিবলগীয়া হয়।
- জ্ঞান আৰু দক্ষতা আহৰণত সহায় কৰা সবাতোকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কার্যকলাপটো হ'ল শিক্ষকতা। এই বৃত্তিটোৱে সমাজক একো একোগৰাকী শিক্ষিত আৰু উপযোগী সদস্যৰে সমৃদ্ধ কৰে।

- নীতিশাস্ত্ৰ হ'ল আচাৰ-আচৰণৰ ঔচিত্য আৰু অনৌচিত্য বুজোৱা বিজ্ঞান। আচাৰ-আচৰণ (conduct) হ'ল উদ্দেশ্যমুখী কার্য। এনে কার্যৰ সৈতে পছন্দ (Choice) আৰু ইচ্ছা (Will) জড়িত হৈ থাকে। ই হ'ল ইচ্ছাৰ থিতাপি লগা অভ্যাস (Settled habit) চাৰিত্ৰিক প্ৰকাশ। এই ইচ্ছা হ'ল কার্যত প্ৰকাশিত স্ব-ৰূপ।
- প্ৰতিটো বৃত্তিৰে কর্ম পৰিৱেশ আৰু কর্ম-সংস্কৃতি ভিন ভিন। এই ভিন্নতাবোৰৰ কথা মনত ৰাখি বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাসমূহ নির্ণয় কৰা হয়। বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাৰ নির্ণায়ক হ'ল সমাজ। সমাজেই বৃত্তিসমূহৰ প্ৰতিপাদকৰূপে নিজ অৱিহণা আগবঢ়ায়।
- নীতিশাস্ত্ৰই এখন বিশাল ক্ষেত্ৰ সামৰি লয়। ই জীৱনৰ সকলো দিশতে প্ৰতিফলিত হোৱা এক আদর্শ আচাৰ-আচৰণ অনুসৰণ কৰাত জোৰ দিয়ে।
- শিক্ষকতা বৃত্তিৰ ক্ষেত্ৰত নীতিশাস্ত্ৰৰ মাত্ৰাবোৰে শিক্ষকৰ আদর্শ ব্যক্তিত্বৰ বর্ণনা আগবঢ়ায়, শিক্ষকৰ হাবিয়াস-ইচ্ছা-প্ৰত্যাশাবোৰবৈলে আঙুলিয়াই দেখুৱায়, সামাজিক কল্যাণত শিক্ষকৰ ভূমিকা আৰু শিক্ষার্থীৰ ব্যক্তিত্ব উন্নত কৰাত শিক্ষকৰ অৱিহণা সংজ্ঞাবদ্ধ কৰে তথা শিক্ষকক একো একোটা আদর্শ আচাৰ-আচৰণ সমষ্টিৰ অধিকাৰী হ'বলৈ অনুপ্ৰাণিত কৰে।
- শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা সফল কৰি তুলিবলৈ ব্যৱস্থাপকসকলে একোটা বৃত্তিজীৱী আৰু নৈতিক প্ৰমূল্য প্ৰণালী মানি চলা উচিত। নহ'লে ভুল-শুদ্ধৰ মাজত প্ৰভেদ নিৰূপণত অসুবিধাই দেখা দিব।
- কোনো এক প্ৰশাসনে দেখুওৱা সাধাৰণ অ-নৈতিক আচৰণ দুটামান হ'ল— বৈষম্য, উপঢৌকনৰ লেনদেন, স্বজন-তোষণ, ভয়-ভাবুকি প্ৰদর্শন, আওকাণ, শোষণ, অহংভাব প্ৰদর্শন, দুর্নীতি, মানসিক অত্যাচাৰ, হিংসাত্মক আচৰণ, মানসিক চাপ, আগ্ৰাসী মনোভাব, ঘটনাক ৰাজনৈতিক ৰূপ দিয়া, গালি-শপনি, শাৰীৰিক আৰু যৌন নির্যাতন, বদ অভ্যাস, কু-অনুশীলন, উৰাবাতৰি বিয়পোৱা, অপ-প্ৰয়োগ, আঁকোৱগোঁজ আচৰণ আৰু মতান্ধতা ইত্যাদি।
- শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা আৰু প্ৰশাসন চৰকাৰী শিক্ষানীতিবোৰ বাস্তৱায়িত কৰিবলৈ দায়বদ্ধ। কর্তৃত্বশীল এককসমূহে সাধাৰণ তথা নির্দিষ্ট লক্ষ্যবোৰ সফল নির্ধাৰণ কৰি এই নীতিবোৰ সফল কৰি তোলে।
- শৈক্ষিক প্ৰশাসকসকলৰ সিদ্ধান্ত আৰু আচৰণৰ সৈতে গণতান্ত্ৰিক সামাজিক প্ৰমূল্যৰ সংহতি স্থাপন কৰা উচিত। এই সিদ্ধান্ত আৰু আচৰণৰ ভিত্তি হ'ল সার্বজনীন নৈতিক প্ৰমূল্য।
- শিক্ষানুষ্ঠানত উন্নত কর্ম সংস্কৃতিৰ কর্ষণ আৰু অনুশীলন কৰি অনুষ্ঠানটোক দীর্ঘস্থায়িত্ব প্ৰদান কৰিব পাৰি। নৈতিক অনুশীলন অনুষ্ঠানৰ কার্য সম্পাদন নীতি কৰি লৈ শিক্ষানুষ্ঠানসমূহে নিজৰ উন্নতিৰ কাহিনী আগবঢ়াই নিব পাৰে। সত্য, ন্যায়পৰায়ণতা, প্ৰেম আৰু অহিংসাৰ পৰম নীতি সকলো লোকৰে চিন্তা, কথা আৰু কামৰ ভেটি হোৱা

উচিত। মানুহে আহে আৰু যায়। কিন্তু উচ্চতৰ নৈতিক অনুশীলনৰ প্ৰচলন থকা অনুষ্ঠান এটা একে স্থানতে ৰৈ যায়।

১৪.৬ অধিক জানিবলৈ

১৪.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বৃত্তিজীৱী জ্ঞান হ'ল সূত্ৰ আৰু অনুশীলনৰ এনে এক সমষ্টি যিটো কোনো বিশেষ কৰ্মক্ষেত্ৰৰ বাবে উপযোগী। মানুহে এনে জ্ঞান অধ্যয়ন তথা প্ৰশিক্ষণৰ জৰিয়তে আহৰণ কৰে।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নিৰ্দেশনা প্ৰদানৰ পটুতা।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নীতিশাস্ত্ৰ হ'ল আচাৰ-আচৰণৰ ঔচিত্য আৰু অনৌচিত্য বুজোৱা বিজ্ঞান। আচাৰ-আচৰণ (conduct) হ'ল উদ্দেশ্যমুখী কাৰ্য। এনে কাৰ্যৰ সৈতে পছন্দ (Choice) আৰু ইচ্ছা (Will) জড়িত হৈ থাকে। ই হ'ল ইচ্ছাৰ থিতাপি লগা অভ্যাস (Settled habit) চাৰিত্ৰিক প্ৰকাশ। এই ইচ্ছা হ'ল কাৰ্যত প্ৰকাশিত স্ব-ৰূপ। অৰ্থাৎ নীতি শাস্ত্ৰ হ'ল উচিত অতবা অনুচিত আচৰণৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত হোৱা মানৰ চৰিত্ৰৰ বিজ্ঞান।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সংঘাত ব্যৱস্থাপনা।

১৪.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) অতি চুটি প্ৰশ্ন (50টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১. বৃত্তি মানে কি?

প্ৰশ্ন ২. বৃত্তিজীৱী নৈতিকতা বুলিলে কি বুজে?

প্ৰশ্ন ৩. নীতিশাস্ত্ৰৰ যিকোনো এটা মাত্ৰাৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰক।

খ) চুটি প্ৰশ্ন (150টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১. এগৰাকী শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপকৰ বাবে বৃত্তিজীৱী নৈতিকতা কিয় গুৰুত্বপূৰ্ণ?

প্ৰশ্ন ২. শিক্ষকতা বৃত্তিৰ দাবীবোৰৰ বিষয়ে এটা চমুটোকা লিখক।

প্ৰশ্ন ৩. বৃত্তিজীৱী ব্যৱস্থাপকৰ নীতি সংহিতাটো বৰ্ণনা কৰক।

গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (প্ৰায় 300–500টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১. শিক্ষকতা বৃত্তিৰ দাবীসমূহৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰাতো কিয় গুৰুত্বপূৰ্?

প্ৰশ্ন ২. শৈক্ষিক প্ৰশাসকৰ বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাৰ বিষয়ে বহলাই লিখক।

প্ৰশ্ন ৩. শিক্ষানুষ্ঠানত বৃত্তিজীৱী নৈতিকতাৰ ব্যৱস্থাপনাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১৫ ঃ শৈক্ষিক প্রশাসনৰ প্রত্যাহ্বান

অধ্যায় গাঁথনি

১৫.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
১৫.২ পৰিচয়
১৫.৩ ভাৰতত শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যা
১৫.৪ ভাৰতত প্রাথমিক শিক্ষা স্তৰত থকা শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যা
১৫.৫ ভাৰতত উচ্চ মাধ্যমিক শিক্ষা স্তৰত থকা শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যা
১৫.৬ ভাৰতত বিশ্ববিদ্যালয় শিক্ষা স্তৰত থকা শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যা
১৫.৭ ভাৰতৰ শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যাসমূহৰ সমাধান
১৫.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৫.৯ অধিক জানিবলৈ
১৫.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১৫.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

১৫.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য (OBJECTIVES)

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভাৰতত শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যাসমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।
- ভাৰতত প্রাথমিক শিক্ষা স্তৰত থকা শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যাসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- ভাৰতত উচ্চ মাধ্যমিক শিক্ষা স্তৰত থকা শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যাসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- ভাৰতত বিশ্ববিদ্যালয় শিক্ষা স্তৰত থকা শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যাসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- ভাৰতৰ শৈক্ষিক প্রশাসনে সন্মুখীন হোৱা সমস্যাবোৰ কেনেদৰে সমাধান কৰিব পাৰি ক'ব পাৰিব।

১৫.২ পৰিচয় (INTRODUCTION)

সমগ্র বিশ্বতে শিক্ষানুষ্ঠানসমূহৰ প্রশাসন আৰু ব্যৱস্থাপনাৰ দিশ দুটাই অবিৰতভাৱে সচেতনসকলৰ দৃষ্টি আকর্ষণ কৰি আহিছে। কোনো শিক্ষানুষ্ঠানৰ প্রতিষ্ঠা আৰু সফলতাত এই দিশ দুটাই প্রাসংগিক ভূমিকা পালন কৰে। সেয়েহে দিশ দুটাৰ ফলপ্রসূতা নিশ্চিত কৰিবলৈ বিভিন্ন ধৰণৰ হস্তক্ষেপমূলক কার্যকলাপৰ পাতনি মেলা হৈছে। ভাৰতৰ দৰে দেশৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাত

শৈক্ষিক প্রশাসন আৰু ব্যৱস্থাপনাত বিশেষ গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়। শৈক্ষিক নেতৃবৃন্দৰ অর্হতা আৰু বৃত্তিজীৱী বিকাশৰ বাবে উপযুক্ত প্রশিক্ষণ প্রদানত মনোনিৱেশ কৰা হয়। কেন্দ্রীয় মানৱ সম্পদ বিকাশ মন্ত্র্যালয়ৰ সামগ্রিক তত্ত্বাৱধানত দেশৰ শিক্ষা নীতিসমূহৰ পৰিকল্পনা যুগুত কৰা হয়। এই মন্ত্র্যালয়ৰ অধীনস্থ বিভাগসমূহ হ'ল— প্রাথমিক শিক্ষা আৰু সাক্ষৰতা বিভাগ তথা উচ্চ মাধ্যমিক আৰু উচ্চ শিক্ষা বিভাগ। মন্ত্র্যালয়ক পৰামর্শ আগবঢ়াবলৈ গঠন কৰা সমিতিখনৰ নাম হ'ল কেন্দ্রীয় শিক্ষা পৰামর্শদান বোর্ড (Central Advisory Board of Education)। ই হ'ল এটা ৰাষ্ট্রীয় পর্যায়ৰ পৰামর্শদান অভিকৰণ। সকলো ৰাজ্যৰ শিক্ষামন্ত্রীসকল এই বোর্ডৰ সদস্য। ভাৰতৰ শৈক্ষিক প্রশাসনটো হ'ল কেন্দ্রীকৃত আৰু বিকেন্দ্রীকৃত নীতিৰে গঠিত এক সংমিশ্রিত ব্যৱস্থা। সমন্বয়ৰ অভাৱত দেশৰ শৈক্ষিক প্রশাসনে বিভিন্ন ধৰণৰ অন্তৰায়ৰ সন্মুখীন হৈছে। এই অধ্যায়টিত এনে সমস্যা দুটামানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ব'ব। অধ্যায়টিত প্রাথমিক আৰু উচ্চ মাধ্যমিক স্তৰৰ শৈক্ষিক প্রশাসনত থকা সমস্যাবোৰৰ সাধাৰণ আলোচনা কৰাৰ অন্তত বিশ্ববিদ্যালয় স্তৰৰ শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যাবোৰ বিশেষভাৱে আলোচনা কৰা হ'ব। অধ্যায়টিত আলোচনাৰ বাবে সামৰি লোৱা আন এটা বিষয় হ'ল ভাৰতৰ শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যাবোৰৰ সম্ভাব্য সমাধান।

১৫.৩ ভাৰতত শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যা

ভাৰতৰ শৈক্ষিক প্রশাসনে বিভিন্ন ধৰণৰ সমস্যাৰ সৈতে যুঁজিবলগীয়া হয়। এই সমস্যাবোৰে শিক্ষাৰ অগ্রগতিক বাধা দিয়ে। দেশৰ শৈক্ষিক প্রশাসনৰ দুটামান সাধাৰণ সমস্যাৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল—

- **নেতৃত্বৰ অভাৱ ঃ** বিদ্যালয় আৰু অন্য শিক্ষানুষ্ঠানসমূহে সন্মুখীন হৈ অহা এটা প্রধান সমস্যা হ'ল নেতৃত্বৰ অভাৱ। বিদ্যালয় আৰু অন্য শিক্ষানুষ্ঠান পৰিচালনাকাৰীসকল সাধাৰণতে প্রধান শিক্ষক নাইবা শিক্ষকৰ গোট এটাৰে গঠিত। তেওঁলোক শিক্ষকতাৰ বহুবছৰীয়া অভিজ্ঞতাৰে পুষ্ট হ'ব পাৰে যদিও সফল নেতা বিবেচিত নহ'বও পাৰে। সু-নেতাৰ অভাৱত শিক্ষানুষ্ঠানসমূহৰ প্রতিষ্ঠা নাইকিয়া হ'ব পাৰে। উপযুক্ত নেতা নথকাৰ ফলত শিক্ষানুষ্ঠানৰ সকলো দিশৰ অগ্রগতি স্থৱিৰ হৈ পৰে আৰু ই শিক্ষানুষ্ঠানক নির্দিষ্ট লক্ষ্যত উপনীত হোৱাত বাধা দিয়ে।
- **ভাৰসাযোগ্যতাৰ অভাৱ ঃ** ভাৰসাযোগ্যতাৰ অভাৱ হ'ল শৈক্ষিক প্রশাসনত থকা আন এটা গুৰুতৰ সমস্যা। ইয়াৰ ফলত শিক্ষানুষ্ঠানসমূহে লাহে লাহে কৰিবলগীয়া কামবোৰত নিয়ন্ত্রণ হেৰুৱাই পেলায়। এসময়ত ই শিক্ষানুষ্ঠান এটাৰ প্রশাসনক দুর্বল কৰি পেলায়। শিক্ষানুষ্ঠানত কর্মৰতসকলে মুৰব্বীক সন্মান নকৰা হয়। এনে মুৰব্বীয়ে কর্তৃত্ব খটুওৱাৰ ক্ষমতা আৰু বিশ্বাসযোগ্যতা হেৰুৱায়।
- **শোচনীয় সা-সুবিধা ঃ** আৱশ্যকীয় সা-সুবিধাৰ অভাৱে শৈক্ষিক প্রশাসন আৰু ব্যৱস্থাপনাত

বিভিন্ন জটিলতাৰ সৃষ্টি কৰে। ইয়াৰ ফলত প্রশাসনীয় কাম-কাজসমূহে অস্বাস্থ্যকৰ ৰূপ ল'ব পাৰে। প্রশাসনীয় কর্মচাৰীয়ে দায়িত্বহীনভাৱে আৰু আওকণীয়া মনোভাবেৰে কাম কৰিবলৈ লয়। কেতিয়াবা আৱশ্যকীয় সা-সামগ্রীৰ উপযুক্ত যোগানৰ অভাৱত সমগ্র শিক্ষানুষ্ঠান এটাই স্থৱিৰ হৈ পৰাৰ উদাহৰণ আছে। সেয়েহে শৈক্ষিক প্রশাসনে নিয়মীয়াকৈ আৱশ্যকীয় সা-সুবিধাবোৰ যোগান ধৰি থাকিব লাগে।

- **অস্থিৰতা ঃ** প্রতিখন সমাজতে কম-বেছি পৰিমাণে অস্থিৰতা বিৰাজমান। শিক্ষানুষ্ঠানতো শিক্ষক, শিক্ষার্থী আৰু অভিভাৱকৰ সমাজবোৰে বিভিন্ন সময়ত বিভিন্ন ধৰণৰ দোমোজাত ভোগে। এনে ধৰণৰ সুপ্ত বাধাই বিদ্যালয়ৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটোত ব্যাঘাত জন্মায়। যদি শিক্ষার্থীয়ে প্রতিবাদ কৰে, তেন্তে শিক্ষানুষ্ঠানসমূহে দৈনন্দিন কাম-কাজ আগবঢ়াই নিয়াত বাধা পায়। সেয়েহে সম্ভাব্য অস্থিৰতাৰ পৰা হাত সাৰিবলৈ আগতীয়াকৈ সাৱধানতামূলক ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰা উচিত।
- **সহযোগিতাৰ অভাৱ ঃ** শৈক্ষিক প্রশাসন আৰু ব্যৱস্থাপনাৰ ক্ষেত্রত সামূহিক চিন্তা আৰু সহযোগিতামূলক কাম-কাজৰ যথেষ্ট গুৰুত্ব আছে। কিন্তু বহু সময়ত দেখা যায় যে শিক্ষানুষ্ঠানত উদ্ভৱ হোৱা সমস্যাবোৰ কেৱল মুৰব্বীৰ পিনে ঠেলি দি আনসকলে আঁতৰত অৱস্থান গ্রহণ কৰে। অন্য কর্মচাৰীয়ে এনে সময়ত অনুষ্ঠানটোৰ লক্ষ্য-উদ্দেশ্যলৈ কোনো আগ্রহ নেদেখুৱায়। ই শিক্ষানুষ্ঠানৰ লক্ষ্যৰ ক্ষতি কৰে। শিক্ষানুষ্ঠানৰ মুৰব্বীয়ে হতাশা আৰু উদাসীনতাৰ মুখামুখি হোৱাটোৱে শৈক্ষিক প্রশাসনত গুৰুতৰ সমস্যাৰ সৃষ্টি হোৱাটেক বুজায়।
- **অ-পাৰদর্শিতা ঃ** আমাৰ দেশৰ শৈক্ষিক প্রশাসনৰ আন এটা সমস্যা হ'ল অ-পাৰদর্শিতা (non-performance)। এটা সিক্ষানুষ্ঠানৰ শৈক্ষিক আৰু অনা-শৈক্ষিক উভয় শ্রেণীৰ কর্মীয়ে একোটা ভাল দৰমহা লাভ কৰে। তথাপিও তেওঁলোকে প্রশাসনীয় কাম-কাজত সক্রিয়ভাৱে অংশগ্রহণ কৰিব নোখোজে। তেওঁলোকে শিক্ষানুষ্ঠানৰ প্রশাসনৰ প্রতি কোনো আগ্রহ নেদেখুৱায়।
- **অপ্রচলিত হৈ পৰা নৈপুণ্য ঃ** সময় বাগৰাৰ লগে লগে শিক্ষা ক্ষেত্রখন তাৎপর্যপূর্ণভাৱে সলনি হৈছে। কিন্তু বহু সময়ত দেখা যায় শিক্ষক আৰু প্রশাসকসকলে এতিয়াও পুৰণি ব্যৱস্থাৰে কাম কৰি আছে। বহুতো নতুন শিক্ষণ পদ্ধতি আৰু নতুন জ্ঞান আয়ত্ত কৰাৰ প্রতি আগ্রহী নহয়। তেওঁলোকৰ জ্ঞানে নতুন যুগৰ সমস্যাসমূহ সমাধান কৰিব নোৱাৰে। জ্ঞানৰ অভাৱত সমস্যাৰ সু-সমাধান উলিয়াব পৰা নাযায়। ই কার্যকৌশলগত, প্রশাসনীয় অথবা শিক্ষায়তনিক দিশত শিক্ষানুষ্ঠানৰ ক্ষতি কৰে। শিক্ষার্থীসকলক অনুপ্রাণিত কৰিবলৈ শিক্ষকসকলে নিজকে সময়ৰ সৈতে খাপ খুৱাই ল'ব লাগে।
- **অপচয় ঃ** আমাৰ দেশৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ সৈতে জড়িত সকলো প্রকাৰৰ নির্মাণ প্রক্রিয়াতে অপচয়ৰ সমস্যাটোৰ উপস্থিতি ধৰা পৰে। ফলপ্রসূতা, দ্রুততা, সমল, সময় আৰু ফলাফল আদি সকলো ক্ষেত্রতে অপচয় পৰিলক্ষিত হয়। শিক্ষা বিষয়ক সিদ্ধান্ত ল'বলৈ বহুত সময়

খৰচ কৰা হয়। তাতোকৈ অধিক সময় সেই সিদ্ধান্তক বাস্তৱ ৰূপ দিয়াৰ কামত লাগে। সীমিত সমলৰ অসম বিতৰণৰ বাবেও সকলো সময়তে যথেষ্ট লোকচানৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়। এই আটাইবোৰ কথাই শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ অভ্যন্তৰত বহুতো অপচয় কৰে। ই শৈক্ষিক অনুষ্ঠানৰ প্রশাসনীয় ফলপ্রসূতা হ্রাস কৰে।

- **দুর্বল পৰিকল্পনা ঃ** বহুতো সময়ত আমি আমাৰ পৰিকল্পনাবোৰক ভাল বুলি ভাবি লওঁ। কিন্তু আমি পৰিকল্পনাবোৰক ভুলকৈ কার্যত প্রয়োগ কৰিব খোজো। বাস্তৱিকতে আমাৰ পৰিকল্পনা আৰু কার্যৰূপায়ণত বহুতো তাৎপর্যপূর্ণ আঁসোৱাহ ৰৈ যায়। কেতিয়াবা আকৌ আমি বাস্তৱত কোনোপধ্যে প্রয়োগ কৰিব নোৱৰা ধৰণৰ পৰিকল্পনা কৰো। আমাৰ দেশৰ বহুতো শিক্ষানুষ্ঠানক অপৰিকল্পিত-ভাৱে চলাই ৰখা হৈছে। মানৰ সম্পদ, আনুষ্ঠানিক পৰিচালনা, ভৱিষ্যৎ, কর্মজীৱন আৰু পাঠ্যক্রম বিষয়ক কোনো ধৰণৰ সু-পৰিকল্পনা নথকাৰ ফলত বিদ্যালয়বোৰ দুর্বল হৈ ৰৈ যায়। সুপৰিকল্পনাই শিক্ষানুষ্ঠানৰ প্রশাসনক সুস্থিৰতা প্রদান কৰে।
- **ৰঙা ফিটাৰ মেৰপাকে সৃষ্টি কৰা সমস্যা ঃ** সমাজৰ পৰিৱর্তনশীল চাহিদাৰ জোৰা মাৰিব পৰাকৈ শৈক্ষিক কার্যসূচীবোৰো সলনি হৈ থাকিব লাগে। পৰিৱর্তন কৰা কার্যসূচীবোৰ অনতিপলমে কার্যৰূপায়িত কৰিব লাগে। বর্তমানৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটোত বহুতো চৰকাৰী নিয়ন্ত্রণ আছে। বিভিন্ন পৰিকল্পনাৰ বাবদ মোকলাই দিয়া চৰকাৰী ধনৰ গোটেইখিনি কেতিয়াও কর্মক্ষেত্রত ব্যৱহাৰ কৰা নহয়। বহুতো গুৰুত্বপূর্ণ শৈক্ষিক কার্যসূচী কেৱল চৰকাৰী শিক্ষা বিভাগৰ বিভাগীয় ফাইলতে আবদ্ধ হৈ ৰয়। মোকলাই দিয়া ধনখিনি অন্য কামত ব্যৱহাৰ কৰা হয় অথবা পুনৰ চৰকাৰী বিত্তকোষলৈ উভতি যায়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ভাৰতৰ শৈক্ষিক প্রশাসনত থকা যিকোনো এটা সমস্যাৰ কথা লিখক।

১৫.৪ ভাৰত প্রাথমিক শিক্ষা স্তৰত থকা শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যা

ভাৰতত প্রাথমিক শিক্ষা স্তৰত বিভিন্ন ধৰণৰ শৈক্ষিক প্রশাসনকেন্দ্রিক সমস্যা আছে। এনে সমস্যা দুটামানৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

১) **সার্বজনীনকৰণৰ সমস্যা ঃ** প্রাথমিক শিক্ষা স্তৰৰ প্রধান প্রশাসনীয় সমস্যা। ইয়াত আন কেইবাটাও সমস্যাৰ সমষ্টি এটা যুক্ত হৈ আছে।

- এতিয়ালৈকে ভাৰত চৰকাৰে শিক্ষাৰ দিশত ভবা ধৰণে মনোযোগ দিব পৰা নাই। ভাৰতে এতিয়াও খাদ্য সমস্যা, চুবুৰীয়া ৰাষ্ট্রই সৃষ্টি কৰা সমস্যা আৰু ভাষিক ৰাজ্যৰ সমস্যা আদিৰ দৰে বিষবোৰ সম্পূর্ণৰূপে নিয়ন্ত্রণ কৰিব পৰা নাই।
- অধিকাংশ ৰাজ্যতে সার্বজনীন প্রাথমিক শিক্ষাৰ ধাৰণাটো বাস্তৱ ৰূপ দিয়াত

দায়িত্ব উন্নয়ন খণ্ড কর্তৃপক্ষ, পৌৰ নিগম অথবা শৈক্ষিক জিলাবোৰে পালন কৰি আহিছে। এই অনুষ্ঠানবোৰৰ নির্লিপ্ততা আৰু অসমর্থতাৰ বাবে প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ অগ্ৰগতি অথবা সম্প্ৰসাৰণ বিচৰা ধৰণে হোৱা নাই।

- প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ সম্প্ৰসাৰণৰ দায়িত্বত থকা স্থানীয় অনুষ্ঠানবোৰৰ আয় তেনেই সীমিত। এই আয়েৰে বাধ্যতামূলক শিক্ষাৰ ব্যয় বহন কৰিব পৰা নাযায়।
- সর্বভাৰতীয় শিক্ষা সমীক্ষাৰ তৃতীয় আৰু চতুর্থ প্ৰতিবেদনত কোৱা হৈছে যে ভাৰতত এতিয়াও এখনো বিদ্যালয় নথকা লাখ লাখ গাঁও আছে। পুঁজি উপলব্ধ নোহোৱাটোৱেই ইয়াৰ মূল কাৰণ।
- হিমালয় অঞ্চল, কাশ্মীৰ, গড়ৱাল অঞ্চল আৰু উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলৰ পাহাৰীয়া অঞ্চলবোৰৰ গাঁও আৰু ক্ষুদ্ৰ বসতিবোৰৰ মাজৰ দূৰত্ব যথেষ্ট অধিক। ৰাজস্থানৰ মৰুভূমি অঞ্চলবোৰতো একেই সমস্যা। মধ্য প্ৰদেশ, ওড়িশা, অসম আৰু দক্ষিণ ভাৰতৰ বহুতো ঘন অৰণ্য অঞ্চলত একেই অসুবিধা ধৰা পৰিছে। এনে দুর্গম আৰু আওহতীয়া ঠাইবোৰত সংযোগ, পৰিবহণ, শিক্ষা আৰু বিদ্যালয়ৰ দৰে সা-সুবিধাবোৰৰ অভাৱ ঘটে।

২) **সা-সুবিধাৰ অভাৱ ঃ** বিদ্যালয়সমূহত আন্তঃগাঁথনিমূলক উন্নয়ন নোহোৱাৰ ফলত নীতি-নিয়মৰ সৈতে বান্ধি দিয়া দিক্-নির্দেশনা মতে কাম কৰাত শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা বিফল হয়। বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষাৰ বাবে নামভর্তি কৰা ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ বিভিন্ন মৌলিক প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰাত ব্যর্থ হয়। বিদ্যালয়বোৰত পর্যাপ্ত শ্ৰেণীকোঠা, কর্মচাৰী বহিব পৰা কার্যালয়, পৰীক্ষাগাৰ, কর্মশালা, পুথিভঁৰাল আদি সা-সুবিধা নাথাকে। ইয়াৰ কাৰণ হ'ল কেন্দ্ৰীয়, ৰাজ্যিক আৰু স্থানীয় প্ৰশাসনে বিদ্যালয়ৰ সা-সুবিধা গঢ়ি তোলাত ন্যূনতম স্বীকৃতি মান বর্তাই ৰখাৰ নীতিগত নির্দেশনাৱলীৰ বাস্তৱ ৰূপায়ণত প্ৰদর্শন কৰা ব্যর্থতা। উচ্চতম ন্যায়ালয়ে দেশৰ প্ৰতিখন বিদ্যালয়ত খোৱাপানী আৰু শৌচালয়ৰ দৰে মৌলিক আন্তঃগাঁথনি গঢ়ি তুলিবলৈ কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্য চৰকাৰক নির্দেশ দিছে যদিও এতিয়াও দেশৰ বহু বিদ্যালয়ত এনে ভৌতিক সা-সুবিধাৰ অভাৱ।

৩) **মধ্যাহ্ন ভোজন আঁচনিৰ দুর্বলতা ঃ** নামভর্তিৰ হাৰ উচ্চ কৰিবলৈ আৰু শিশুক বিদ্যালয়মুখী কৰাৰ উদ্দেশ্যৰে মধ্যাহ্ন ভোজন আঁচনিখনৰ পাতনি মেলা হৈছিল। অনুপযুক্তভাৱে আহাৰ প্ৰস্তুত আৰু অস্বাস্থ্যকৰ পৰিৱেশত আহাৰ পৰিৱেশনে শিশুৰ বাবে স্বাস্থ্য সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰিছে। শিশু সঘনাই বেমাৰী হ'বলৈ ধৰিছে। এই বিষয়টোৰ সৈতে জড়িত আন দুটামান সমস্যা হ'ল— ৰান্ধনী আৰু সহায়কাৰীক দৰমহা দিওঁতে পলম হোৱা, ৰান্ধনীয়ে সময়মতে ৰন্ধন সামগ্ৰী লাভ নকৰা আৰু ৰন্ধন সামগ্ৰীৰ অপচয় হোৱা ইত্যাদি।

৪) **শিক্ষাদানৰ সমস্যা ঃ** দেশৰ দুর্গম, আওহতীয়া স্থানত থকা বিদ্যালয়সমূহত শিক্ষাদান কৰাতো এক কঠিন কাম। সংযোগ ব্যৱস্থাৰ অভাৱ, সহকর্মী শিক্ষকৰ সৈতে আন্তঃক্ৰিয়া সম্পন্ন কৰাত থকা অসুবিধা, শিক্ষকক প্ৰয়োজনভিত্তিক প্ৰশিক্ষণ দিয়া সুবিধাৰ অভাৱ

আৰু বিদ্যালয়ৰ অপর্যাপ্ত তথা শোচনীয় সা-সুবিধা আদিয়ে শিক্ষাদানত সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰে। এনে বহুতো বিদ্যালয় আছে য'ত মাত্র এগৰাকী শিক্ষকে একাধিক শ্রেণীত আৰু একেলগে বিভিন্ন বয়সৰ শিক্ষার্থীক পাঠদান কৰিবলগীয়া হয়।

৫) **অপচয় আৰু স্থৰিৰতাৰ সমস্যা ঃ** শৈক্ষিক বাতাৱৰণৰ নাটনি, অনাকাংক্ষিত পৰিৱেশ, সেৱাৰ মনোভাব থকা শিক্ষকৰ অভাৱ, পিতৃ-মাতৃ-অভিভাৱকৰ দুর্বল অর্থনৈতিক পৰিস্থিতি, উপযুক্ত আহিলা-সঁজুলিৰ অভাৱত অপচয় হয় নাইবা শিক্ষা প্রক্রিয়ালৈ স্থৰিৰতা আহে। ইয়াৰ ফলত পঢ়া আধাতে এৰা শিক্ষার্থীৰ সংখ্যা দ্রুত গতিত বৃদ্ধি পাইছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ ঃ বিদ্যালয়ত অপচয় আৰু স্থৰিৰতাৰ সমস্যাই কিয় দেখা দিয়ে?

১৫.৫ ভাৰতত উচ্চ মাধ্যমিক শিক্ষা স্তৰত থকা শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যা

ভাৰতৰ উচ্চ মাধ্যমিক শিক্ষা স্তৰত থকা কেইটামান শৈক্ষিক প্রশাসনকেন্দ্রিক সমস্যাৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

১) **বৃত্তিমুখী শিক্ষাৰ ব্যর্থতা ঃ** ভাৰতীয় শিক্ষা আয়োগে বান্ধি দিয়া বৃত্তিমুখী (Vocational) শিক্ষাদানৰ লক্ষ্যত উচ্চ মাধ্যমিক শিক্ষা ব্যৱস্থা এতিয়াও সফল হ'ব পৰা নাই। ইয়াৰ দুটামান কাৰণ হ'ল—

- পর্যাপ্তসংখ্যক শিকন আৰু প্রশিক্ষণ আন্তঃগাঁথনিৰ অভাৱ।
- বৃত্তিমুখী দক্ষতা আহৰণ কৰিবলৈ শিক্ষার্থীক প্রশিক্ষণ দিব পৰা অভিজ্ঞ আৰু অর্হতাসম্পন্ন শিক্ষকৰ অভাৱ।
- বৃত্তিমুখী শিক্ষাৰ শিক্ষকসকলে ভাৰতত কোনো ধৰণৰ বিশেষ প্রশিক্ষণ লাভ নকৰে।
- দুর্বল প্রশিক্ষণ। এনে প্রশিক্ষণৰ দ্বাৰা ঔদ্যোগিক ক্ষেত্রত প্রয়োজন হোৱা দক্ষতা আহৰণ কৰিব পৰা নাযায়।
- বৃত্তিমুখী শিক্ষাৰ কোনো স্পষ্ট শিক্ষানীতি অথবা ব্যৱস্থা নাই। ফলত এনে শিক্ষাৰ প্রমাণপত্র অথবা ডিগ্রীবোৰক অসংগঠিত নাইবা অনানুষ্ঠানিক কর্মসংস্থাপন খণ্ডৰ বাবে অপর্যাপ্ত বুলি ধৰা হয়। এনে শিক্ষাৰ বাবে কোনো ধৰণৰ ক্রেডিট ব্যৱস্থাও স্থিৰ কৰা হোৱা নাই।

২) **নতুন উচ্চ মাধ্যমিক বিদ্যালয়ৰ পৰিসৰত থকা সমস্যা ঃ** নতুন উচ্চ মাধ্যমিক বিদ্যালয়ৰ আন্তঃগাঁথনিবোৰে বর্ধিত শিক্ষার্থী জনসংখ্যাৰ শৈক্ষিক প্রয়োজন পূৰণ কৰিব লাগে। ভাৰতে দীঘলীয়া সময় ধৰি সার্বজনীন প্রাথমিক শিক্ষাৰ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ প্রয়াস

চলাই আছে যদিও 2000 চনৰ পৰা উচ্চ মাধ্যমিক পর্যায়ৰ শিক্ষাৰ প্রসাৰৰ বাবে ধন বিনিয়োগ কৰাৰ পৰিমাণ লক্ষণীয়ভাৱে কম কৰিছে।

৩) **বিদ্যালয়ত শিক্ষণ-শিকন আহিলাৰ অভাৱ ঃ** শিক্ষণ-শিকন আহিলা আৰু সঁজুলিৰ অভাৱত শিক্ষকে বিদ্যালয়ত নানা সমস্যাৰ সন্মুখীন হয়। কিছুমান বিদ্যালয়ত ব্লেকবোর্ড আৰু পাঠ্যপুথিৰ দৰে মৌলিক সামগ্রীবোৰে নাথাকে। আন কিছুমানত শ্রেণীকোঠা আৰু পুথিভঁৰালৰ দৰে সুবিধাৰ অভাৱ। বহুতো বিদ্যালয়ত শিক্ষার্থীৰ শাৰীৰিক বিকাশত সহায় কৰিব পৰাকৈ খেলপথাৰ আদি নাথাকে। শিক্ষকে এনে পৰিস্থিতিত শিক্ষার্থীক শিকন আৰু বিকাশৰ বহল সুযোগ-সুবিধা প্রদান কৰিব নোৱাৰে। এনে পৰিস্থিতিবোৰৰ বাবে শিক্ষকে বিদ্যালয়ত অর্থপূর্ণ শিকন পৰিৱেশ গঢ়ি তোলাত বিফল হয়।

৪) **তত্ত্বাৱধানৰ দুর্বল ধাৰণা ঃ** আমাৰ বিদ্যালয়সমূহত তত্ত্বাৱধান (supervision) সম্পর্কে এক দুর্বল ধাৰণা প্রচলিত হৈ আছে। আমাৰ দেশত তত্ত্বাৱধান প্রক্রিয়াটোক প্রায়েই পৰিদর্শন (inspection)ৰ ধাৰণাৰ সৈতে একাকাৰ কৰা হয়। তত্ত্বাৱধায়কসকলে শিক্ষকৰ মনত ত্রাসৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। এই ধাৰণাটোৱে সেইবাবে শিক্ষকৰ আস্থা আদায় কৰিব পৰা নাই। ইয়াৰ উপৰি শিক্ষকসকলে তত্ত্বাৱধানক লৈ অনিচ্ছুকতাও প্রদর্শন কৰে। তত্ত্বাৱধায়কসকলে গঠনমূলক দিহা-পৰামর্শ আগবঢ়োৱাৰ সলনি শিক্ষকসকলক কেৱল নির্দেশ দিয়ে বাবে এই অৱস্থাৰ কোনো পৰিৱর্তন হোৱা নাই।

৫) **সমন্বয়ৰ সমস্যা ঃ** নীতি প্রস্তুতকাৰক, কর্মচাৰী, পিতৃ-মাতৃ আৰু সম্প্রদায়ৰ মাজৰ সংযোগ দুর্বল হোৱাৰ ফলত সমন্বয় সাধনৰ সমস্যাই দেখা দিয়ে। শিক্ষা ব্যৱস্থাত দুর্বল সমন্বয়ে হিতধাৰকসকলৰ মাজত ভুল বুজাবুজিৰ সৃষ্টি কৰে শিক্ষকসকলে সকলো ক্ষেত্রতে লোৱা সিদ্ধান্তসমূহ কার্যকৰী কৰাৰ দায়িত্ব পালন কৰে। তেওঁলোকে পাঠ্যক্রমো প্রস্তুত কৰে আৰু অন্য নীতিসমূহো যুগুত কৰে। অৱশ্যে বিকাশৰ দিশত শিক্ষকৰ অংশগ্রহণ সীমিত। কেতিয়াবা শিক্ষক আৰু শিক্ষানুষ্ঠানৰ মুৰব্বীৰ মাজতো সমন্বয়ৰ অভাৱ পৰিলক্ষিত হয়। ই শিক্ষকে বিদ্যালয়ত সন্মুখীন হোৱা যিকোনো পাৰস্পৰিক সমস্যা সন্দর্ভত হ'বলগীয়া আলোচনাৰ পথত বাধাৰ সৃষ্টি কৰে।

১৫.৬ ভাৰতত বিশ্ববিদ্যালয় শিক্ষা স্তৰত থকা শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যা

ভাৰতৰ বিশ্ববিদ্যালয় পর্যায়ত থকা কেইটামান গুৰুত্বপূর্ণ শৈক্ষিক প্রশাসনকেন্দ্রিক সমস্যাৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

- আমাৰ দেশৰ কিছুমান বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্রধান সমস্যা হ'ল স্ব-শাসন (autonomy) ব্যৱস্থা আৰু ৰাজনৈতিক হস্তক্ষেপ। বিশ্ববিদ্যালয়সমূহৰ আচার্য (ৰাজ্যপাল) আৰু বিধানসভাৰ সৈতে প্রত্যক্ষ সম্পর্ক থাকে। কিন্তু বর্তমান সময়ত মন্ত্রীসকলে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাম-কাজত হস্তক্ষেপ কৰা দেখিবলৈ পোৱা গৈছে। এনেবোৰ কথাই উচ্চ শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানসমূহক

ফলপ্রসূভাৱে কাম কৰি যোৱাত বাধা দিয়ে।

- উচ্চ শিক্ষা গ্রহণ এক ব্যয়বহুল প্রক্রিয়া। দেশৰ অধিকাংশ নাগৰিকৰ আর্থিক অৱস্থা দুর্বল বাবে সকলো পৰিয়ালে সন্তানক উচ্চ শিক্ষা লাভৰ সুযোগ দিব নোৱাৰে।
- শিক্ষার্থী সমাজৰ জীৱন যাপন আৰু কর্ম পৰিস্থিতিৰ মান উন্নত কৰিবলৈ বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগে বিশ্ববিদ্যালয়সমূহক উপযুক্ত আৱাসিক গৃহ, আৱাসত নথকা শিক্ষার্থীৰ বাবে সামূহিক কেন্দ্র, স্বাস্থ্য কেন্দ্র, অভিৰুচি কর্মশালা ইত্যাদি সুবিধা গঢ়ি তুলিবলৈ বিত্তীয় সাহায্য প্রদান কৰে। ইমানৰ পাছতো বিশ্ববিদ্যালয় পর্যায়ত শিক্ষার্থীৰ অনুশাসনহীনতাই এখন দুর্ভাগ্যজনক ছবি প্রদর্শন কৰিছে। বিশ্ববিদ্যালয় চৌহদৰ ভিতৰত ঘটা অশোভনীয় ঘটনা আৰু শিক্ষার্থীয়ে যিকোনো কথাতে উত্তেজিত হৈ প্রদর্শন কৰা উদণ্ড আচৰণে শিক্ষাবিদ, পিতৃ-মাতৃ আৰু শিক্ষার্থীৰ কল্যাণৰ প্রতি আগ্রহী সকলোকে চিন্তিত কৰি তুলিছে।
- ৰাজনৈতিক দুর্নীতিয়ে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ক্ষমতা আৰু কর্তৃত্বৰ উৎসবোৰক দূষিত কৰি তুলিছে। দুর্নীতিত নিমজ্জিত সংশ্লিষ্ট কর্তৃপক্ষই লোৱা কোনো সিদ্ধান্তৰ গুণমান সেয়েহে প্রায়েই নিম্নস্তৰৰ হোৱা দেখা যায়। বহুতো ছাত্র গোটকো ৰাজনৈতিক দলবোৰে হাতৰ মুঠিত ৰাখে। এনে গোটবোৰে ন্যস্তস্বার্থত প্রশাসনৰ বাবে সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰাৰ প্রৱণতা দেখুৱায়। কিছুমান শিক্ষার্থীয়ে ব্যক্তিগত শত্রুতাৰ আধাৰত অইনৰ সমালোচনা কৰি সমস্যা বৃদ্ধি কৰে। বিশ্ববিদ্যালয়বোৰ বিভিন্ন কাৰণত কোনো এক নির্দিষ্ট প্রকাৰৰ ৰাজনীতিৰ বিজ্ঞাপন প্রচাৰকৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিছে। বিশ্ববিদ্যালয় পৰিসৰৰ বাহিৰে-ভিতৰে চলা বিভিন্ন বৈঠক আৰু অভিযানৰ জৰিয়তে দলৰ সমর্থকসকলে শিক্ষার্থীক প্রভাৰিত কৰাৰ চেষ্টা চলায়।
- শিক্ষাখণ্ডত ৰাজহুৱা ব্যয়ৰ পৰিমাণ কমি যোৱাৰ ফলত প্রতিগৰাকী শিক্ষার্থীৰ বাবদ শিক্ষা ব্যয় বাঢ়ি গৈছে। ঋণ বজাৰৰ পৰা কোনো সমর্থন নোপোৱা আৰু ব্যক্তিগত খণ্ডৰ ঋণ বজাৰৰ আধিপত্যই দেশৰ উচ্চ শিক্ষাৰ খণ্ডখনত গুৰুতৰ সমস্যাৰ ৰূপ লৈছে। আমি ভাৰত চৰকাৰৰ উচ্চ শিক্ষা খণ্ডলৈ বিত্তীয় সাহায্য আগবঢ়াবলৈ কওঁ যদিও এই খণ্ডটোত বিপুল পৰিমাণৰ ৰাজহুৱা ৰেহাইৰ সুবিধা উপলব্ধ হ'লে ই কল্যাণৰ অসম বিতৰণ ঘটাব। কাৰণ সাধাৰণ শুল্কৰ পৰাই উচ্চ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত ৰাজহুৱা ব্যয় কৰা হ'ব।

১৫.৭ ভাৰতত শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যাসমূহৰ সমাধান

ভাৰতৰ শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যাসমূহ সমাধন কৰাতো সহজ নহয়। অৱশ্যে সমস্যাবোৰৰ সমাধানো নথকা নহয়। তলত এই সমস্যাবোৰৰ সমাধান কৰিবলৈ গ্রহণ কৰিব পৰা কিছুমান কার্যকৌশলৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰা হ'ল—

- শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যা সমাধান কৰিবলৈ এটা উপযুক্ত আৰু সুস্থিৰ শৈক্ষিক নীতি গ্রহণ কৰা প্রয়োজন। এই নীতি সুপৰিকল্পিত হ'ব লাগিব। ইয়াক পূর্ণ উদ্যমেৰে কার্যৰূপায়িত

কৰিব লাগিব আৰু সমালোচনামূলক দৃষ্টিভংগীৰে মূল্যায়ন কৰিব লাগিব। এনে নীতি দীর্ঘম্যাদী হোৱা উচিত।

- ওপৰত আলোচনা কৰা শিক্ষানীতিটো সকলো ধৰণৰ ৰাজনৈতিক হস্তক্ষেপৰ পৰা মুক্ত হ'ব লাগিব। শিক্ষা ৰাজনীতিকৰ হাতৰ পুতলা হ'ব নোৱাৰে। শিক্ষা ব্যৱস্থাক আনকি চৰকাৰী হস্তক্ষেপৰ পৰাও আঁতৰত ৰাখিব লাগিব।
- শিক্ষা বিভাগে দেশৰ শিক্ষাৰ প্রতিটো স্তৰকে সুদৃঢ় কৰি তুলিব লাগিব। সঠিক নেতৃত্বৰ দ্বাৰা শিক্ষার্থীসকলক নিপুণ, প্রশিক্ষণপ্রাপ্ত আৰু আত্মবিশ্বাসী কৰি তুলিব লাগিব।
- শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়া উন্নত কৰি তোলাত বিশেষ মনোযোগ দিব লাগিব। এই দিশত সর্বাধিক পুঁজি খৰচ কৰিব লাগিব।
- ৱেবচাইট আৰু ম'বাইল ফোনভিত্তিক শিক্ষা ব্যৱস্থাপনাই সংযোগ উন্নত কৰে। ই-মেইল, এছ এম এছ আৰু পুশ্ব মেচেজৰ দৰে সুবিধাবোৰৰ মাধ্যমেৰে একে সময়তে বহুতলৈ জাননী, বার্তা আদি প্রেৰণ কৰিব পাৰি বাবে এই ব্যৱস্থাই সকলোকে অনবৰতে তথ্য সম্পর্কে সজাগ কৰি ৰাখে। ফলত সম্পর্ক উন্নত হয় আৰু শিক্ষার্থীক পাঠ্যক্রমৰ সৈতে ধৰি ৰাখিব পৰা যায়।
- অনলাইন পদ্ধতিৰে নামভর্তিকৰণ, পঞ্জীয়ন আৰু মাচুল সংগ্রহ প্রক্রিয়া সৰল কৰি তোলা উচিত। এনে ব্যৱস্থাত তৎক্ষণাত স্বয়ংক্রিয় জাননী প্রেৰণ, সতর্ক বাণী, স্মৰণ বার্তা আদি প্রেৰণ কৰিব পাৰি বাবে তথ্যৰ সৰবৰাহ দ্রুত আৰু সময়সাপেক্ষ হৈ পৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ এটা উপযুক্ত আৰু সুস্থিৰ শৈক্ষিক নীতি গ্রহণ কৰাতো কিয় প্রয়োজন?

১৫.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই অধ্যায়টিত আমি তলৰ কথাবোৰ আলোচনা কৰিলো—

- এটা জাতিৰ অগ্রগতিৰ প্রস্তুতি পথাৰখনেই হ'ল শিক্ষানুষ্ঠান। শৈক্ষিক প্রশাসনে বিভিন্ন শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ বিকাশ আৰু সম্প্রসাৰণ ঘটোৱাৰ দায়িত্ব পালন কৰে। ই সমাজৰ পৰিৱর্তনশীল চাহিদাৰ প্রতিও লক্ষ্য ৰাখে।
- উপযুক্ত নিয়ন্ত্রণ ব্যৱস্থা আৰু প্রবাহ প্রণালীয়ে শিক্ষাৰ উপযোগিতা বৃদ্ধি কৰিব পাৰে।
- শিক্ষাৰ বিভিন্ন স্তৰত থকা ভিন্নধর্মী প্রশাসনীয় সমস্যাবোৰ সমাধানৰ বাবে উপযুক্ত প্রচেষ্টা চলোৱা উচিত।
- শিক্ষা বিভাগৰ বিভিন্ন গুৰুত্বপূর্ণ পদত অর্হতাসম্পন্ন লোকক নিযুক্তি দিয়া উচিত। প্রতিগৰাকী শিক্ষা বিষয়াৰ বাজেট প্রস্তুত কৰাৰ সামর্থ্য, পৰিকল্পনাৰ দক্ষতা আৰু দিক্-নির্দেশনা প্রদানত নিপুণতা থকা উচিত। এই বিষয়াসকলৰ অনুষ্ঠান আয়োজন কৰা,

প্রতিবেদন প্রস্তুত কৰা, প্রশাসন চলোৱা আৰু সমন্বয় সাধনৰ দক্ষতাও থকা উচিত।

১৫.৯ অধিক জানিবলৈ

১৫.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ উপযুক্ত পৰিকল্পনাৰ অভাৱ।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ উপযুক্ত শৈক্ষিক বাতাৱৰণ, অনাকাংক্ষিত পৰিৱেশ, উৎসর্গাৰ মনোভাৱহীন শিক্ষক, পিতৃ-মাতৃৰ শোচনীয় আর্থিক অৱস্থা, উপযুক্ত শৈক্ষিক আহিলা-সঁজুলিৰ অভাৱ ইত্যাদি কাৰণত।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যা সমাধান কৰিবলৈ।

১৫.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) অতি চুটি প্রশ্ন (50টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১. প্রাথমিক স্তৰৰ শিক্ষাৰ এটা প্রশাসনীয় সমস্যাৰ বিষয়ে লিখক।

প্রশ্ন ২. উচ্চ মাধ্যমিক স্তৰৰ শিক্ষাৰ এটা প্রশাসনীয় সমস্যাৰ বিষয়ে লিখক।

প্রশ্ন ৩. বিশ্ববিদ্যালয় স্তৰৰ শিক্ষাৰ এটা প্রশাসনীয় সমস্যাৰ বিষয়ে লিখক।

খ) চুটি প্রশ্ন (150টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১. শৈক্ষিক প্রশাসনৰ নেতৃত্ব সমস্যাৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

প্রশ্ন ২. শৈক্ষিক প্রশাসনৰ শিক্ষাৰ সার্বজনীনকৰণৰ সমস্যাটোৰ সৈতে কি সম্পর্ক আছে?

প্রশ্ন ৩. উচ্চ মাধ্যমিক স্তৰৰ শিক্ষাত তত্ত্বাৱধানে সৃষ্টি কৰিব পৰা শৈক্ষিক প্রশাসনকেন্দ্রিক সমস্যাটো বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ৪. বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্ব-শাসন ব্যৱস্থা শৈক্ষিক প্রশাসনৰ এটা সমস্যা বুলি কিয় কোৱা হয় বুজাই লিখক।

প্রশ্ন ৫. ভাৰতৰ শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যাবোৰ কেনেকৈ সমাধান কৰিব পৰা যায়? চমুকৈ আলোচনা কৰক।

গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (প্রায় 300–500টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১. ভাৰতৰ শৈক্ষিক প্রশাসনৰ সমস্যাবোৰ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ২. বিদ্যালয় পর্যায়ৰ শিক্ষাত শৈক্ষিক প্রশাসনে সন্মুখীন হোৱা সমস্যাবোৰ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩. বিশ্ববিদ্যালয় পর্যায়ৰ শিক্ষাত শৈক্ষিক প্রশাসনে সন্মুখীন হোৱা সমস্যাবোৰ আলোচনা কৰক।

*** ***** ***